

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

675-3/
1976/2

ენისა

და

ლიტერატურის

სერია

4 · 1976

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

43356

თბილისი
ТБИЛИСИ

4 · 1976

კ. მარქსის სახ. სსრ
სახელმწიფო კვებულო-
ბიბლიოთეკა

ჟურნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахарია А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С.

პასუხისმგებელი მდივანი ჯ. ლლონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глонти

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-24-07 телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 22.12.76; შეკვ. 2673; ანაწყოების ზომა 7×11¹/₂;
ქალაქის ზომა 7×1087¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 17,5; საალრიცხვო-სავაჭროცემლო
თაბახი 15,5; უფ. 15073, ტირაჟი 1700.
ფასი 1 მან.

*
გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова 19

*
საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წ ვ რ ი ლ შ ე ბ ი

ლიტერატურისმოცოდება ახალი ამოცანების წინაშე	5
კ. ღონაძე, რომანტიკული სტილის საკითხისათვის ა. ყაზბეგის მხატვრულ მემკვიდრეობაში	9
ო. ურიდია, „ვეფხისტყაოსნის“ მეორე გამოცემასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხის დაზუსტებისათვის	23
6. კოტეტიშვილი, ა. ხახანაშვილი ხალხური მოტივების შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“	41
6. ორლოვსკაია, კრებიონის პიესის „რადამისტ და ზენობიას“ წყაროები	55
მ. მებრეველი, ახალი ნაშრომი ქართულ მრავალთავზე	57 +
შ. გვაჩაძა, პანს ფალადას ექსპრესიონისტული რომანები	89
6. კენჭოშვილი, ბიშპი საპნის მოთხრობები	103
ბ. ახვლედიანი, ფოლკლორი თეიმურაზ ბაგრატიონისა და პლატონ იოსელიანის ისტორიულ შრომებში	108
6. ჩხეიძე, „ქილილა და დამანას“ A ვერსია	119
ც. ტანდიანი, საბაწმიდური ტიპიკონის ერთი ხინური ნუსხის შესახებ	127 + ✓
ბ. ნაიბერიძე, ქცევის კატეგორია ქართულში	132
ც. ბოჭორიშვილი, XVIII საუკუნის ძველის „მირიანის“ ენობრივი თავისებურებანი	146 +
ა. შორდანი, ორენოვნების საკითხი ეკვიპტეში	155
ა. წერეთელი, ერთი სუპრასემანტიური ფონემის შესახებ თანამედროვე სემანტიკაში	165

ც ნ ო ბ ა ბ ი დ ა შ ე ნ ი შ ვ ე ბ ა ბ ი

ა. შახნაშვილი, ქრისტიანული ძეგლის „ტფობა-ერდას“ სახელწოდებისათვის	171 +
---	-------

ქ რ ი ტ ი კ ა დ ა ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

რ. ბურჯულაძე, „სიმართლე, მკაცრი სიმართლე...“	173 +
ჯ. ბიუნაშვილი, პ ა ხ ა ნ რ უ მ ლ უ, ანსან ალ-თავარის	173

ძ რ ო ნ ი კ ა დ ა ი ნ ფ ო რ მ ა გ ი ბ ი

ზეგელან აკად. ს. ყაუხჩიშვილის დაბადების 80 წლისთავს	183
ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში	187
ახალი წ ი გ ნ ე ბ ი	199

СО Д Е Р Ж А Н И Е

СТАТЬИ

Литературоведение перед новыми задачами	5
К. ДОНАДЗЕ, К вопросу о романтическом стиле в художественном творчестве А. Казбеги	9
О. УРИДИЯ, К уточнению некоторых вопросов второго издания «Витязя в тигровой шкуре»	23
Н. КОТЕТИШВИЛИ, А. Хаханашвили о народных мотивах в «Картлис Цховреба»	41
Н. ОРЛОВСКАЯ, Источники пьесы Кребийона «Радамист и Зенобия»	55
Е. МЕТРЕВЕЛИ, Новая монография о грузинском Многоглаве	67
Г. ГВАЗАВА, Экспрессионистические романы Ганса Фаллады	89
Н. КЕНЧОШВИЛИ, Рассказы Бхишама Сахни	103
Г. АХВЛЕДИАНИ, Фольклор в исторических трудах Теймураза Багратиони и Платона Иоселиани	108
Н. ЧХЕИДЗЕ, Версия А «Калилы и Димны»	119
Ц. ЧАНКИЕВА, Об одном слюске Саввинского типа	127
Г. НЕБИЕРИДZE, Категория версии в грузинском языке	132
Ц. БОЧОРИШВИЛИ, Особенности языка текста-памятника XVIII века «Миряни»	146
А. ЖОРДАНИЯ, К вопросу двуязычия в Египте	155
К. ЦЕРЕТЕЛИ, Об одной супraseгментной фонеме в современных семитских языках	165

СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ

А. ШАВХЕЛИШВИЛИ, К вопросу о названии храма «Ткобя-Ерда»	171
--	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Р. БУРЧУЛАДZE, «Правда, горькая правда!»	173
Д. ГИУНАШВИЛИ, Хасан Румлу, Ахсан ал-Таварих	180

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Посвящается 80-летию со дня рождения акад. С. Каухчишвили	183
В комиссии по установлению академического текста поэмы Ш. Руставели «Витязь в барсовой шкуре»	187
Новые книги	199

ლიბერატურისმცოდნეობა ახალი ამოცანების წინაშე

ლიტერატურისა და ხელოვნების მუშაკები თანამედროვე იდეოლოგიური ბრძოლის მოწინავე პოზიციებზე დგანან. „ორი მსოფლმხედველობის ბრძოლაში, — აღნიშნა ლ. ი. ბრეჟნევა პარტიის XXV ყრილობისადმი საანგარიშო მოხსენებაში, — არ შეიძლება იყოს ნეიტრალიზმი და კომპრომისები. აქ საჭიროა მაღალი პოლიტიკური სიფხიზლე, ... მტრის იდეოლოგიურ დივერსიათა დროზე მოგერიება. ... ამრიგად თანამედროვე პირობები ახალ ამოცანებს უსახავს პარტიის იდეოლოგიურ საქმიანობას“ (ლ. ი. ბრეჟნევი, სკკპ ყრილობა, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის ანგარიში და პარტიის მორიგი ამოცანები საშინაო და საგარეო პოლიტიკის დარგში, 1976, გვ. 103). ყრილობამ განსაზღვრა, რომ საბჭოთა ადამიანის იდეურ-ზნეობრივი აღზრდის, ახალი ადამიანის ფორმირების საქმეში ესთეტიკურ აღზრდას უაღრესად მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. სოციალისტური რეალიზმის ხელოვნება და ლიტერატურა დღეს უფრო მონოლითურად, ვიდრე ოდესმე, დგას საბჭოთა ადამიანის პატრიოტული და ინტერნაციონალური, ზნეობრივი და ესთეტიკური აღზრდის სამსახურში. ლიტერატურისმცოდნეობის ყველა დარგი, განსაკუთრებით კი ლიტერატურულ-მხატვრული კრიტიკა, მოწოდებულია ღრმა ანალიზი გაუკეთოს მიმდინარე ლიტერატურულ პროცესებს; იყოს პირუთენელი, პრინციპული და მიუკერძოებელი; დაეხმაროს მხატვრულ ნიჟს ფართო შემოქმედებითს ასპარეზზე გამოსვლასა და გაფურჩქვნაში; ასევე შეურიგებელი იყოს იდეურ-მხატვრული წუნის ყოველგვარ გამოვლინებათა წინააღმდეგ. ამისათვის საჭიროა მთელი ლიტერატურისმცოდნეობის, ლიტერატურის თეორიისა და მხატვრული კრიტიკის ესთეტიკური, ფილოსოფიურ-განზოგადებითი დონის ამაღლება, როგორც ამას ხაზი გაესვა სკკპ ცენტრალური კომიტეტის ცნობილ დადგენილებაში ლიტერატურულ-მხატვრული კრიტიკის შესახებ.

საქართველოს პარტიული ორგანიზაციის, მთელი ქართველი ხალხის, შემოქმედებითი დარგის მუშაკებისა და მეცნიერებისათვის უდიდესი ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენაა სკკპ ივნისის დადგენილება „პარტიის თბილისის საქალაქო კომიტეტის ორგანიზატორული და პოლიტიკური მუშაობის თაობაზე სკკპ ცენტრალური კომიტეტის დადგენილების შესასრულებლად საქართველოს პარტიული ორგანიზაციის საქმიანობის შესახებ“. ცენტრალურმა კომიტეტმა მაღალი შეფასება მისცა საქართველოს პარტიული ორგანიზაციის მიზანდასახულ მუშაობას მშრომელთა კომუნისტური აღზრდის, რესპუბლიკის საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში მაღალი იდეური და ზნეობრივი პრინციპების დამკვიდრებისათვის; ფართო ფრონტით გაშლილ პრინციპულ ბრძოლას მეშჩანური, წვრილბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის, მომხვეჭელობის, დრომოჭმული მავნე ზნე-ჩვეულებების, რელიგიური ცრურწმენების წინააღმდეგ. მიზანდასახულმა ორგანიზატორულ-პოლიტიკურმა და იდეურ-აღმზრდელობითმა მუშაობამ განაპირობა რესპუბლიკის მნიშვნელოვანი მიღწევები სამეურნეო

და კულტურულ მშენებლობაში; შეიქმნა მტკიცე საფუძველი მეათე ხუთწლედის დავალებათა შეუფერხებელი განხორციელებისათვის.

ამ დიდ საქმეში, როგორც ეს ცენტრალური კომიტეტის დადგენილებაში აღნიშნული, თავისი წვლილი შეიტანა ქართულმა მეცნიერებამ, შემოქმედებითმა ორგანიზაციებმა, ხელოვნებისა და ლიტერატურის მოღვაწეებმა. კერძოდ დადგენილებაში აღნიშნულია: „იდეურ-პოლიტიკური და ზნეობრივი აღზრდის საქმეში საგრძნობლად გაიზარდა მასობრივი ინფორმაციის საშუალებების, შემოქმედებითი კავშირების, კულტურისა და ხელოვნების დაწესებულებების როლი. საქართველოს სსრ მწერლებს, მხატვრებს, კომპოზიტორებს, თეატრისა და კინოს მუშაეებს თავიანთი ღირსეული წვლილი შეაქვთ შინაარსით სოციალისტური, სულისკვეთებით ინტერნაციონალური და ფორმით ეროვნული ლიტერატურისა და ხელოვნების შემდგომ განვითარებაში. ბოლო წლების მანძილზე შეიქმნა მთელი რიგი ნიჭიერი ნაწარმოებები, რომლებშიც პარტიული პოზიციებიდან ღრმად არის გაანალიზებული თანამედროვეობის საზოგადოებრივი მოვლენები, რომლებიც უმღერიან შრომითი წარმატებების ჰეროიკასა და პათოსს, მშრომელი ადამიანის აქტიურ მოქალაქეობრივ პოზიციასა და მაღალ ზნეობრივ თვისებებს“.

ეს მაღალი შეფასება კიდევ უფრო ზრდის შემოქმედებითი ინტელიგენციის პასუხისმგებლობას, შთააგონებს და რაზმავს მათ ჩვენი სიხსლასეუ ცხოვრების ამსახველი ეპოქალურ-ესთეტიკურ ღირებულებათა შექმნისათვის. შესაბამისად იზრდება ლიტერატურისმცოდნეობისა და მხატვრული კრიტიკის როლი და მნიშვნელობა. არავითარი საფუძველი არა გვაქვს თვითდამშვიდებისათვის. ასე რომ, ლიტერატურისმცოდნეობის ყველა დარგში მომუშავეს მთლიანად და სავსებით ეხება ცენტრალური კომიტეტის დადგენილების შემდეგი საპროგრამო მითითებანი: „იდეოლოგიური მუშაობის სრულყოფასთან ერთად უფრო გადაჭრით უნდა ამოიფხვრას ამ საქმეში არსებული ფორმალისმის, ცხოვრებისაგან მოწყვეტის ელემენტები და სხვა ნაკლოვანებები. მომავალშიც საჭიროა აქტიური ბრძოლა ბურჟუაზიული იდეოლოგიის შემოჭრის წინააღმდეგ, კერძომესაკუთრული ტენდენციებისა და ადამიანთა შეგნებასა და ქცევაში წარსულის სხვა გადმონაშთების წინააღმდეგ. უნდა ამაღლდეს სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ეფექტიანობა, განმტკიცდეს მეცნიერებისა და ცხოვრების კავშირი, დროული და პრინციპული შეფასება მიეცეს იდეურ შეცდომებსა და ხარვეზებს სამეცნიერო შრომებში, ლიტერატურისა და ხელოვნების ნაწარმოებებში“.

საკვ ცენტრალური კომიტეტის ივნისის დადგენილების საპროგრამო მითითებებიდან გამომდინარე საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მესამე პლენუმმა კონკრეტულად განსაზღვრა ის ამოცანები, რომელთა გადაჭრის წინაშე დღეს დგას რესპუბლიკის მხატვრული ინტელიგენცია, ქართული ლიტერატურისმცოდნეობა. ამხ. ე. შევარდნაძემ თავის მოხსენებაში მკაფიოდ თქვა, რომ „არ შევურიგდებით ჩვენი ლიტერატურისა და ხელოვნების განვითარების პრინციპებიდან — ხალხურობის, პარტიულობის, მოქალაქეობრიობის პრინციპებიდან გადახვევის არავითარ კომპრომისს“, რომ საჭიროა „თანამედროვე და პრინციპული შეფასება მიეცეთ იდეურ შეცდომებსა და ხარვეზებს ლიტერატურისა და ხელოვნების ნაწარმოებებში“. ამ მხრივ კი ჩვენი მუშაობა ჯერ კიდევ სერიოზული ხარვეზებით ხასიათდება. არადამაკმაყოფილებელია მხატვრული კრიტიკის თეორიული და პროფესიული დონე. სწორად შეინიშნე-

ბა კრიტიკის გულგრილი, ინდიფერენტული დამოკიდებულება ისეთი ლიტერატურული პროცესებისადმი, რომლებიც დაუყოვნებლივ გაანალიზებასა და შეფასებას საჭიროებენ. როგორც პლენუმზე ითქვა, ბოლო დროს ჩვენი ზოგიერთი კრიტიკოსი გუნდრატუს უკმევს განყენებულ, შინაარსისაგან დაცლილ ზეკლასობრივ ჰუმანიზმს და ნაკლებ ყურადღებას აქცევს, ან მეტისმეტ სიმკაცრეს იჩენს იმ ნაწარმოებებისა და ავტორების მიმართ, რომლებსაც ამოძრავებს კეთილი სურვილი მხარი აუბან რესპუბლიკაში მიმდინარე ძირეულ დადებით გარდაქმნებს. ეს მაშინ, როდესაც მხატვრული კრიტიკის უპირველესი ამოცანაა მოგვევლინოს ზამკვლევად ლიტერატურის ცხოვრებასთან მჭიდროდ დაკავშირებისათვის. ფართო მასებში, რომლებიც დღეს შრომითი გმირობის მაგალითებს გვიჩვენებენ, უფლებამოსილი არიან, როგორც ამის შესახებ თავის დროს ვ. ი. ლენინი ამბობდა, შოთსოგონ ნამდვილი ლიტერატურა, რომელიც მათი გმირული შრომისა და მალამოქალაქობრივ-პატრიოტული სულისკვეთების ამსახველი იქნება. მწერლობის ამ სისხლხორცეულ ამბრანებზე ჩვენი ზოგიერთი კრიტიკოსი წლების განმავლობაში დუმს და ხშირად ზოგადსაკაცობრიო იდეალების მარგალიტებს დაეძებს იქ, სადაც მოჩვენებითი მალაფარდოვნების უკან თავს იფარავს აზრისა და გრძნობის სიმწირე და სიღარიბე.

მრავალსაუკუნოვანი ქართული ლიტერატურა ყოველთვის ავლენდა ხოლმე ხალხთა მეგობრობის ინტერნაციონალურ სულისკვეთებას. ხალხთა მეგობრობის უკვდავი თემის მალამხატვრული წარმოსახვა ქართული საბჭოთა ლიტერატურის ერთ-ერთ განმასზღვრელ მოტივად იქცა. ამან დიდად შეუწყო ხელი ჩვენი ლიტერატურის ფართო რეზონანსსა და პოპულარობას. ინტერნაციონალური სულისკვეთების საწინააღმდეგოდ კი, როგორც ეს ცენტრალური კომიტეტის მესამე პლენუმზე აღინიშნა, ვხედვით „ცალკეულ ფაქტებს, როცა ყალბი პატრიოტიზმი—უფწოდით მას პროვინციული პატრიოტიზმი, თუ გნებავთ პატრიარქალური პატრიოტიზმი — ეროვნული ინტერესების დაცვა ჰგონიათ“. მართლაც, ჩვენი კრიტიკას ზოგჯერ შემოეპარება ხოლმე პრიმიტიული, ნატურალური, პატრიარქალური ცხოვრების წესისადმი ხობის ცდები. მსგავსი განწყობილებანი პარტიის XXV ყრილობისადმი საანგარიშო მოხსენებაში შეფასებულ იქნა, როგორც „მანე ტენდენცია“, რომელსაც გადაჭრით, მთელი შეუპოვრობით უნდა ვებრძოდეთ.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ჩვენს ლიტერატურულ კრიტიკაში ბოლო დროს მომძლავრდა წარმართულ-მითოლოგიური ცნობიერებისა და პრიმიტიული ყოფისადმი ხობის ცდები. ყველაფერი ეს ბიძგს აძლევს ანტიინდუსტრიულ განწყობილებას, უნდობლობას მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესისადმი. აქ ვლინდება კრიტიკის გაურკვევლობა თანამედროვე საზოგადოებრივი განვითარების პროცესებში, რასაც, თავის მხრივ, ბიძგს აძლევს ბურჟუაზიული იდეოლოგიის ზეგავლენა. გამოსავალი ერთია — კრიტიკის მაღალი თეორიული დონე, კრიტიკოსის ენერგიული შრომა მარქსისტულ-ლენინური მსოფლმხედველობის დაუფლებისათვის.

ზოგჯერ ადგილი აქვს კლასიკური მემკვიდრეობის უკვე საყოველთაოდ აღიარებული და დაკანონებული საბჭოური შეფასების გადაფასების ცდებს. აბარა საფუძველი არსებობს იმის მტკიცებისათვის, თითქოს ი. ჭავჭავაძე ქართველი ერის ხსნასა და გადარჩენას ქრისტიანობის სახეიშო გამარჯვებაში ხედავდა, თითქოს იგი განდევილობა-ასკეტობას იწყებდა და როგორც შემოქმედი თეოლოგიურად მოაზროვნე იყო. ყველაფერი ეს არ შეეფერება ისტო-

რიულ სიმართლეს და თავის მხრივ უკან სწევს რელიგიური გადმონაშთებისა და ცრურწმენების წინააღმდეგ ბრძოლის ეფექტიანობას. ეს მაშინ, როდესაც საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა მავნე ტრადიციებისა და წეს-ჩვეულებების აღმოფხვრისათვის ფართო მასშტაბის დადგენილება მიიღო და მოუწოდა ყველა შემოქმედსა და მეცნიერს, ცხადია, განსაკუთრებით ლიტერატორებს, ამ ეროვნული მნიშვნელობის ღონისძიებაში აქტიური მონაწილეობისათვის.

იდეოლოგიური მუშაკების რესპუბლიკურ თათბირზე, რომელიც ახლახან ჩატარდა და ჩვენი იდეოლოგიური მუშაობის ძირითად საკითხებს მიეძღვნა, აღინიშნა, რომ ზოგიერთი მკვლევრისა და კრიტიკოსის, ასევე ჟურნალის მხრივ (დასახელებული იყო „ცისკრის“ რედაქცია) ადგილი აქვს „აშკარად მცდარ და პოლიტიკურად უსუსური დებულების“ მხარდაჭერასა და გამართლების ცდას. ასეთი შემთხვევები, როგორც წესი, შინააშკრული ურთიერთმხარდაჭერისა და ძმობიური გატანის კერძო ხასიათის განწყობილებითაა შეპირობებული და მეცნიერების საერთო საქმეს დიდ ზიანს აყენებს.

მთლიანად და სავსებით აღმოფხვრილ უნდა იქნეს ვიწრო კამერული დამოკიდებულება ლიტერატურისმცოდნეობისა და მხატვრული კრიტიკის სადღეისო, სასიცოცხლო პრობლემებისადმი. პირადი განწყობილებებით, სუბიექტური სიმპათია-ანტიპათიით, გარეშე კონიუნქტურული მოსაზრებებით ხელმძღვანელობა, მაშინ როდესაც საკითხი მეცნიერულ ჭეშმარიტებას, მის საზოგადოებრივ დანიშნულებას ეხება, — პრინციპულად მოუთმენელია. ყოველგვარი მეცნიერების, მათ შორის ლიტერატურისმცოდნეობისა და მხატვრული კრიტიკის, პრობლემები უნდა წყდებოდეს არა კულისებში, არამედ კათედრებზე, პრესის ფურცლებზე, მაღალკვალიფიციური საჯარო განხილვის, ფართო შემოქმედებითი დისკუსიების მეშვეობით, რომელსაც ცოდნასმოწყურებული საზოგადოება სავსაოა ხანია მონატრებულია.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის იენისის დადგენილებით ჩვენი ლიტერატურისმცოდნეობა ახალი, საპატიო ამოცანების წინაშე დგას. ჩვენ დიდი და სერიოზული მუშაობა მოგველის, რომელიც მაღალი თეორიული დონით და შემტვეი იდეოლოგიური სიწმინდით უნდა გამოირჩეოდეს.

პარაფუ ღონაქმ

რომანტიკული სტილის საკითხისათვის ა. ყაზბეგის მხატვრულ მემკვიდრეობაში

ლიტერატურული სტილისა და მიმართულების საკითხი ა. ყაზბეგის შემოქმედებაში, შეიძლება ითქვას, დღემდე საცილობელია; მწერალს ზოგი ნეორომანტიზმის წარმომადგენლად მიიჩნევს, ზოგი კიღვე რომანტიკოსად, ზოგიც — რეალისტად.

კ. აბაშიძემ დიდი ქართველი რომანისტი ნეორომანტიზმის მიმდევრად მიიჩნია; „რეალიზმის გადაგვარების შემდეგ ყაზბეგისა და ვაჟა-ფშაველას თხზულებები დაამკვიდრებენ ნეორომანტიზმს“, — შენიშნავს კრიტიკოსი თავის „ეტიუდებში“¹. მისი თვალსაზრისი გაიზიარა ვ. კოტეტიშვილმა, რომელმაც გარკვევით აღიარა, რომ ა. ყაზბეგი და ვაჟა-ფშაველა „ჩვენს ლიტერატურაში დამკვიდრდნენ ნეორომანტიკოსების სახელით“². იმაღვროულად ბელეტრისტის მხატვრულ ნიმუშებში რომანტიზმის კვალსაც შენიშნავენ. აკად. გ. ჯიბლაძის აზრით, ყაზბეგის შემოქმედება „თავისში შეიცავს რომანტიკულ ელემენტებს“³.

კ. აბაშიძე, ნეორომანტიზმთან ერთად, რეალიზმის ნიშნებსაც ხედავს მწერლის მემკვიდრეობაში. იგი შენიშნავს: ა. ყაზბეგი „რეალიზმის სკოლის“ მწერალია, „რეალისტ მწერალთა საუკეთესო მანერასაც ითვისებს“⁴ და ა. შ. ამავე აზრს ავითარებს პროფ. დ. ბენაშვილი (ა. ყაზბეგი, 1939), პროფ. ა. მახარაძე (ნარკვევები, 1955), აკად. გ. ჯიბლაძე (კრიტიკული ეტიუდები, I, 1958) და სხვ.; ამათგან პროფ. ა. მახარაძე განსაკუთრებით კატეგორიული ფორმით გახაზავს რეალიზმის არსებობას ყაზბეგის შემოქმედებაში. იგი შენიშნავს: „ალექსანდრე ყაზბეგის მხატვრული მემკვიდრეობა თავიდან ბოლომდე რეალისტურია და მას არავითარი საერთო არ გააჩნია არც ერთი სახის რომანტიზმთან, არც ძველთან და არც ახალთან“⁵.

ასე დგას გამოჩენილი ქართველი მწერლის ა. ყაზბეგის ლიტერატურული სტილისა და მიმართულების საკითხი ჩვენს სალიტერატურო კრიტიკაში⁶. ამ საკითხში ჩვენი თვალსაზრისი რამდენადმე განსხვავებულია. ა. ყაზბეგის უაღრესად ორიგინალური, თვითმყოფადი მხატვრული მემკვიდრეობა

1 კ. აბაშიძე, ეტიუდები, ტ. I, თბილისი, 1962, გვ. 13.

2 ვ. კოტეტიშვილი, რჩეული ნაწერები, თბილისი, 1965, გვ. 541.

3 გ. ჯიბლაძე, კრიტიკული ეტიუდები, I, თბილისი, 1958, გვ. 422.

4 კ. აბაშიძე, ეტიუდები, თბილისი, I, 1962, გვ. 280.

5 აბ. მახარაძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი, 1955, გვ. 110.

6 აქ ჩვენ როდი გვაინტერესებს საკითხის ისტორიული მხარე—ვინ, როდის, სად რა აზრები გამოთქვა ქართველ რომანისტზე, არამედ ამ უკანასკნელის მართოდენ რომანტიზმთან მიმართების მომენტი.

ამას ის გარემოებაც ერთვოდა, რომ საქართველოს მთიანეთის ახალი, გრანდიოზული, ღრმად შთამაგონებელი თემა, რასაც ამ მწერლების შემოქმედებითი თვალი მისწრაფებულად მიმისწვებოდა, მანამდე ხელუხლებელი ყამირი იყო ჩვენს ლიტერატურაში (თუ არ ჩათვლით ილიას „მგზავრის წერილებს“).

ა. ყაზბეგის მაგალითზე შეიძლება ვილაპარაკოთ ე. წ. „ნეორომანტიზმზე“, როგორც ახლებურ რომანტიზმზე ქართულ ლიტერატურაში, მხოლოდ და მხოლოდ ჩვენებური, ქართული გაგებით. ეს ახლებური რომანტიზმი წარმოიქმნა ჩვენში რეალიზმის (ადრეული რეალიზმი, თერგდალელთა კრიტიკული რეალიზმი) განოყიერებულ ნიადაგზე XIX საუკუნის მიწურულს. ამგვარად, ახლებურ რომანტიზმს (და არა „ნეორომანტიზმს“ უცხოური გაგებით) მართლაც შეიძლება მივაკუთვნოთ ა. ყაზბეგის მხატვრული ნიმუშები.

ვაჟა-ფშაველასაებრ არც ა. ყაზბეგის უღრმესად თვითმყოფადი მხატვრული მემკვიდრეობა შეიძლება მოთავსდეს ერთი რომელიმე ვიწროდ გაგებული ლიტერატურული მიმართულების, თუნდაც რომანტიზმის, ფარგლებში. მათი შემოქმედებითი სტიქია ჩვენი ქვეყნის, კერძოდ საქართველოს მთიანეთის, ლეილი შეილია, მთის წიაღიდან ანკარა წყაროსავით უკიდევანოდ გაღმომჩქეფარე.

რომულისა და რემის არ იყოს, ყაზბეგისა და ვაჟას შემოქმედებას სულ სხვა ჯიშეირის ნოყიერი ძუძუ უწოვია — „მთის ძუძუ“ „დაუშრობელად რძიანი“ და კიდევ დაგვიტოვეს ლანქერივით ანაზად მოვარდნილი, არავის ზეირთეზივით მჩქეფარე, დიდი შემოქმედებითი გზნებით აღბეჭდილი მხატვრული მემკვიდრეობა, რომელსაც, გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, არც თვალსაჩინო წინაპარი ჰყოლია და არც გამოჩენილი მემკვიდრე (იმ გაგებით, როგორც ეს ლიტერატურაშია მიღებული). მათ დიდი გზნებითა და სწორუპოვარი ძალით გამოთქვეს ის მღელვარე ისტორიული ვითარება, რაც XIX საუკუნემ მოიტანა.

სამართლიანობა მითითოეს აღინიშნოს, რომ ყაზბეგის შემოქმედებაში რომანტიზმის ნაყადზე არის ჩვენს ლიტერატურაში შენიშვნები, მაგრამ მხოლოდ ზოგადად. წინამდებარე წერილის ამოცანა კი, როგორც ეს ზემოთაც ითქვა, არის რომანტიკული სტილის ნიშნების დაქებნა რომანისტიკის მხატვრულ მემკვიდრეობაში და მისი შეძლებისამებრ დასაბუთება. ქართველი ბელეტრისტიკის რომანტიკული სტილის მიმანიშნებელია, უპირატესად, მკაფიოდ გამოვლენილი პიროვნული, სუბიექტური თვალსაზრისი. მწერალს ჰქონდა თავისი მკვეთრად ჩამოყალიბებული კონცეფცია, საკუთარი კრედო, რაც ხშირად თავისი ნიმუშების პერსონაჟებშიაც კი გადაჰქონდა.

კ. აბაშიძე სამართლიანად შენიშნავს: ა. ყაზბეგმა თავისი თხზულებების გმირებს „ჩაუნერგა ნაწილი თავის სულის მოძრაობისა, ნაწილი თავის გულისწუნებისა, გონების ნადიქრებისა და აზრის მისწრაფებისა და ამნაირად შედუღებული მოხვევა—გამოვიდა მთიელი მწყემსი გარედამ დაგლეჯილ ტყაბუქში გამოხვეული, სულით და გულით კი ყაზბეგისგან მონათლული, ყაზბეგისგან შექმნილი. ამაში იგი, როგორც მწერალი, რომელიც თავის პირადობას პირველ პლანზე აყენებს, რომანტიკოსია“⁷.

შეორე ბელეტრისტი (ე. ნინოშვილის გარდა), რომლის მხატვრულ ნიმუშებში „კეთილი სული“, მართალი მხარე ასე განუყოფლად ისჯებოდეს, როგორც ამას ა. ყაზბეგის მემკვიდრეობაში აქვს ადგილი. ამ გარემოებამ ზოგიერთ კრიტიკოსს საფუძველი მისცა ეფიქრა, მწერალი ავისმხედველი თვალსაზრისის, პესიმისტური სკოლის მწერალიაო. სინამდვილეში, ჩვენი ფიქრით, აქ პესიმინთან კი არ გვაქვს საქმე, არამედ რომანტიზმის ნიშნულ მხარესთან, როცა გაუხარელი აწმყოთი გულგასენილი ავტორი მძაფრი უკმაყოფილების გამოსახატავად იდეალურ გმირებს ტრაგიკულ სვეს განუშნადებს, ათასი გაუთვალისწინებელი მარცხისა და უბედურებისათვის გასწრაფავს. ამაშიაც გარკვეული ისტორიული კანონზომიერებაა. მწერლის მდალი მოქალაქეობრივი პრინციპებისათვის ყველაზე დიდი ამოცანა იყო იმ ეტაპზე დაეცვა ისტორიულად შემუშავებული თემობა, საუკუნეთა მანძილზე ფესვგადგმული თემური ადათ-სამართალი, რაც მის თვალწინ უღმობლად ირღვეოდა. ამ შემთხვევაში თემობის დიდ მედროშეს მხოლოდ ერთი დარჩენოდა — აწმყოსინამდვილე მუქ ფერებში წარმოედგინა, გმირები დანაგრულად, დამცირებულად ეჩვენებინა და მთელი გულსტიკვილი სასურველი ნამყოსადმი მიემართა. კრიტიკოსი კ. აბაშიძე ერთგან შენიშნავს: „თვით აზრი ყაზბეგის ნაწარმოებებისა რომანტიკული თვისებისა: წარსულის დიდება, წარსული სიკეთის გაზვიადება დღევანდელთან შედარებით — ეს რომანტიზმის ჩვეულებაა, რომანტიკული მანერაა. დღეისით გულმოკლული წარსულში ეძიებს იდეალებს, მხნეობას, გულადობას, წარსულის აზრისა და გრძნობების მთლიანობას შეტრფის, და ამაშიაც, ა. ყაზბეგი რომანტიკოსია“¹². მკითხველი ადვილად გრძნობს, რომ მწერლის გულის ცემა მიპყრობილია იმ ნანატრი წარსულისადმი, რომელიც მის თვალწინ ჩამავალ მზესავით იძირებოდა. მწერლის ერთი წყება ძლიერი მხატვრული ნიმუშებისა ჩვენი ქვეყნის ნამყო ვითარებას გვითვალისწინებს, ამათგან ზოგი შედარებით შორულს („წამება ქეთევან დედოფლისა“), ზოგი — მახლობელს („ხევისბერი გოჩა“, „ელგუჯა“, „არსენა“ და სხვ.), როგორც ეს რომანტიკოსების ლიტერატურულ პრაქტიკაშია.

მწერალი გულდასერილია შექმნილი ვითარებით და ამ უკმაყოფილებას იგი კიდევ ბელეტრისტიკაში უჩვეულოდ მძაფრი პუბლიცისტური ვნებინობით ვანაცხადებდა. არსებული უკმაყოფილების ეს ყაზბეგისეული ვზნება, „უკმარისობის ნიაღვარი“ იმზომად მოვარდნილი ლანქერივით ძლიერია მწერალში, რომ საფიქრებელი იყო, მას უბრალო ნარკვევი ან პუბლიცისტური სტილიონები გამოსვლოდა, მაგრამ გამოჩენილ რომანისტს დიდმა მხატვრულმა ნიჭმა შეაძლებინა უაღრესად ძარღვიანი, „მოკერილი“ ფერებით შესრულებული სურათ-სახეები გამოეკვეთა. ასეთ ვითარებაში მოსალოდნელი იყო მწერლის გულის დუდილი და სულისკვეთება სამწერლო ენასა და სტილში გამონატულიყო და კიდევ გამოიხატა. ამ ნიადაგზე დიდ ქართულ რომანისტში გამოიმუშავდა უაღრესად თავისებური, ექსპრესიული სტილი, რომელიც მკითხველზე არა მარტო სახეებითა და სურათებით ზემოქმედებს, არამედ თავისებური სიტყვიერი მასალითა და პათეტიკური სტილით, რომელიც მკითხველის არა მარტო გონებაზე ახდენს ცხოველ გავლენას, არამედ გულსა და გრძნობათა სამყაროზედაც. ამის შედეგია, რომ „ელგუჯასა“ და „ამაის მკვლელის“ ავტორის ლიტერატურული სტილი, წერის მა-

ნერა უადრესად რომანტიკულია, შინაგანად აღზნებული და აღმზნებული ავტორის ტემპი და მომწოდებელი, სურათების ენაზე გამოხატული თუ უბრალოდ, ავტორისეული სიტყვიერი ინვენტარით გამოთქმული, რაც ხშირად ენობრივ-ლიტერატურული ნორმებით შეუზღუდავი ლაღი სტილის სინტაქსურ ფორმებში იხატება. საილუსტრაციოდ ერთ ფაქტს მოვიყვანთ: მეფის რეკიშის გულის სიღრმემდე მოძულე მწერალს ერთგვის იმპერატორ ალექსანდრე III პორტრეტზე სიბრაზით სავსე სიტყვები წაუწერია:

„დაეწვი შენი სამართალი,
შენი კანონდებულება,
შენი აზრი, მოფიქრება,
შენი მირონცხებულება“.

ასეთი სიტყვებით აპრელებული მეფის პორტრეტი კი მწერალს ავიზგიზე-ბულ ბუხრის ცეცხლში შეუგდია სიტყვებით: „დაიწვას შენი ჩამომავლობა, თქვენი კანონი, თქვენი მთავრობის ძალაო“.

ქართული რომანისტიკის ეს რომანტიკულად აღზნებული სტილი თავის დროზედაც ყოფილა შენიშნული. მეორე დიდი რომანისტი — ვ. ბარნოვი „ელგუჯას“ ავტორის შესახებ ასე გადმოგვცემს: „მის საუბარში გატაცება მატყვევებდა მე, თავდავიწყება, დაიწყებდა რაიმე საგანზე, აწმყო ცხოვრების თუ წარსულის კაბადონზე აღმოჩენილ რამ შემთხვევაზე და თანდათან ცეცხლს დასძენდა იგი თავის თქმას, ეშხს უმატებდა, ფართოვდებოდა ამბის არე, გარდისვლებოდა. გარდატეხდა მისი სიტყვა სინამდვილის რკალს და ნავარდს უვლიდა, ზეადვიდოდა, დაიწყებდა ოცნებათა სანახებში მიმოფარებას, იფურჩქნებოდა ჯადოსანი სიტყვა ქართული. გარდისვლებოდნენ ფონებაში ლანდთა დასები, სიცხველით რომ უდრიდნენ რეალობას“¹³. ეს მომენტი ვახაზულია აგრეთვე დ. კლდიაშვილის სტრიქონებშიაც: „როცა მაღალი ცეცხლით აინთებოდა სანდრო, იგი უცნაური სანახავიც იყო და გატაცებული ადელეგებული მოლაპარაკე და ამ დროს მისი მნახველი ჩახედებოდა მის დიდ ნიჭს და ტალანტს“¹⁴.

შემთხვევითი არაა, რომ ა. ყაზბეგის ენა რამდენიმედ კიდევ ენათესავება მისი თხზულებების პერსონაჟთა ენას. ეს გასაგებიცაა: როგორც ავტორი, ისე პერსონაჟები „ზემოური მხარის“ მოქალაქეებია, საქართველოს მთიანეთის ღვიძლი შვილები, გიგმაყი, ბროლის ჩანჩქერების სამყაროში, „შვის მახლობლად“ მოზინადრენი; ისინი ბატონყმობის უღელგანუცდელი, თავის უფლებებისმოყვარე ხალხია, გალაღებულად მოზარდი, თერგისა და არაგვის ზღირთებით მჩქეფარე, ლაღი ბუნებისა; მათ დღესაც ადვილად გამოარჩევს ადამიანი მგზნებარე ხასიათითა და ტემპერამენტით. ბევრის მთქმელია ჩვენი დროს უდიდესი პოეტის გალაკტიონის სიტყვები, სადაც იგი ა. ყაზბეგს ზევის „ბეთხოვენს“ უწოდებს („მე კავკასიის ქედები მთხოვენ...“)¹⁵.

საკმარისია დიდი რომანისტიკის ნიმუშების ამაღლეგებელი ფურცლები გადაეშალოთ, რომ უეჭვოდ დავრწმუნდეთ — მისი გამორებისათვის გამორჩევით დამახასიათებელია ისტორიულად გამომუშავებული ნიშნული მხარეები: მაღალი მოქალაქეობა, უკანდაუხვეველი პირდაპირობა, „კაიკაცო-

¹³ ვაზ. „ქართული სიტყვა“, 1923, გვ. 4.

¹⁴ დ. კლდიაშვილი, მემუარები, ტფილისი, 1925, გვ. 45.

¹⁵ გ. ტაბიძე, ლექსები, თბილისი, 1967, გვ. 143.

ბა“. უკეთ, „კაცური კაცობა“, სამშობლოს, მისი მიწა-წყლის მხურვალე სიყვარული და მზად ყოფნა დაიცვას მამულის ღირსება, რადაც უნდა დაუჯდეს.

ამ მხრივ ბეგერის მთქმელია პოეტისა და ეთნოგრაფის რ. ერისთავის კლასიკური ლექსი „სამშობლო ხევსურისა“. ამ ხევსურეთი საერთოდ საქართველოს მთიანეთის სინონიმი. ცნობილია, რომ ხშირად მხატვრული ლიტერატურის დამოწმებას ისტორიული ნაშრომის, გამოკვლევის თანაბარფასეული წონა და დამაჯერებლობა ენიჭება, როგორც ეს დაბეჯითებით გახაზულია აქად. ავლიბი ზურაბაშვილის საგანგებო დენონტოლოგიურ-ფსიქოლოგიურ ნარკვევში „პერსონოლოგიური პრობლემები ქართულ მწერლობაში“ (1973).

ასევე მწვევე განცდებითა და ტკივილებით უხვად გამაძლარია ყაზბეგის მოთხრობა-სურათების ყოველი სტიტიკონი, სულ ერთია ავტორისეულია იგი, თუ პერსონაჟებისა. ყოველივე ამაში არის ერთგვარი შინაგანი კანონზომიერება, დამაჯერებლობა, როგორც ეს ზემოთაც იყო შენიშნული.

ამ მხრით თითქოს განმეორდა შექსპირის მაგალითი. გავიხსენოთ დიდი რეალისტის ლ. ტოლსტოის ენერგიული შენიშვნა შექსპირის მიმართ, რომ გენიალური დრამატურგის პერსონაჟები ერთიმეორეს ჰგვანან, ყველანი ავტორის ერთ ლაპარაკობენ და სხვ.

ყაზბეგის შემოქმედებითს ხელწერას გამოჩნევით ახასიათებს აგრეთვე რომანტიზმისათვის ნიშნული მოჭარბებული უხვსიტყვაობა. ცნობილია, რომ რეალისტი მწერალი შედარებით სიტყვაძუნწია; იგი არჩევს სურათები დაგვიხატოს, სურათ-სახეების ენათ გველაპარაკოს, ვიდრე მოგვითხროს და რომანტიკოსისამებრ მრავალსიტყვიერად გვესაუბროს. საილუსტრაციოდ ორიოდ მაგალითი: გამოჩნილ რეალისტ მწერალს ი. ტურგენევს ერთგან უცდია მიცვალებულის პორტრეტი დაეხატა და ეს ჩანაფიქრი კიდევ ორიოდ სურათოვანი სიტყვით ბრწყინვალედ განუხორციელებია: თვალი მოხუჭული არ იყო და მასზე ბუხი დადიოდაო... რომანტიკოსი მწერალი კი ამ მომენტის გადმოცემას მთელი გვერდის მანძილზე გაავრცელებდა. მთვარიანი ღამის პეიზაჟი მეორე რეალისტმა მწერალმა ა. ჩეხოვმა ასევე მოკლე სურათოვანი სიტყვებით აჩვენა: წისქვილიდან ჩრდილი განფენილიყო და ღარის თავზე ბოთლის თავის ნამსხვრევი ბრწყინავდაო. ასე მოკვეთილია რეალისტი მწერლის სტილი თავის კლასიკურ ფორმაში, ზოლო გავრცობილი—რომანტიკოსისა. რეალიზმისეული ლაპიდარული სტილი უცხოა „მამის მკვლელისა“ და „ელგუჯას“ ავტორისათვის. რომანტიკოსებისამებრ მრავალსიტყვიერი ა. ყაზბეგი ზემოხსენებული მომენტების გადმოცემას, ალბათ, მრავალჯის უმეტეს ადგილს მოანდომებდა, გაავრცობდა. საილუსტრაციოდ ავიღოთ რომანი „განვიცხული“, სადაც ერთი პერსონაჟი მეორეს (პორფირს) ასე გავრცობით (ხშირად ტავტოლოგიური ფორმების მოურიდებლადაც კი) უყვება: „მე მაკვირებდა პორფირი, რადგანაც იმას ვიცნობდი, როგორც დამცირებულს, მშობარას, დავრდომილს; ვიცნობდი, როგორც უბედურს, თავმოხრილს, უხასიათოს, რომელიც მუდამ თავმდაბლად შამოიყურებოდა, გაბედვით სიტყვას ვერ წარმოსთქვამდა. და დღეს კი მადლა აედო თავი. პირდაპირ შემომყურებდა, სიტყვას პირდაპირ მეუბნებოდა. ეს ცვლილება მით უფრო მაკვირებდა, რომ დღემდის დარწმუნებული ვიყავ პორფირისაგან მარის სიყვარულზე და მის და-

ონისეს, მართალია, გელასოდენი შეძლება არა ჰქონდა, მაგრამ შრომა უყვარდა, მუყაითობა იცოდა, მთელ სიცოცხლეს ცხვარში ატარებდა... ონი-სეს ყოველთვის გელაზედ მეტი შოვნა შეეძლო, სტუმარსაც და მტერსაც უკეთ უხვდებოდა და თემობასაც მეტს ემსახურებოდა¹⁸...

მათია: „თუმუთი ქული კოხტად გვერდზედ მოქცეოდა და უმშვე-ნებდა სიცოცხლით საცვე პირისახეს, ჩოხის კალთები განიერს ღვედის ქა-მარში ისე ჩაეყეცა, როგორც სიარულში და ომის დროს იკეთებდნენ ხოლ-მე. ქამარზედ მოზრდილი ხანჯალი წელს უმშვენებდა. სასწრაფო და საპი-რისწამლე, ორკენვე მხარილივ გადაკიდებული, ამტკიცებდნენ, რომ მეო-მარი უნდა ყოფილიყო; გაშიშვლებული თოფი მხარზედ გადადებული, მზის სხივზე კრიალებდა. მთელი მისი მიხრა-მოხრა ამტკიცებდა სიამაყეს და გუ-ლადობას. შეკრული და გაფრთხილებული, ისე გულადად მოდიოდა, რომ მტერსაც კი მისი ნახვა სასიამოვნოდ მიაჩნდებოდა, დამიზნებულ თოფს შე-აყენებინებდა, რომ საკმაოდ დამტკბარიყო მისი მშვენიერებით“¹⁹.

ქალთაგან აღსანიშნავია მაყვალა: „მაყვალა ბუნებითვე მხიარუ-ლი, მოცინარი და მალხაზი“ იყო...²⁰ „ბროლ-ფიქალ-განიერი მკერი“, „წმინდა სანთლისაგან ჩამოსხმულის მსგავსი ყელი“, „თეთრი და ნაზი კა-ნი“, ისიც „ჩემადის მკვირვალი...“, რომ თვით სისხლის მოძრაობაც კი სჩანდა“, „მილულული თვლები“, „გიშერივით შავი წარბები“, „პატარა თხელი ტუჩები“, „ბროლის სითეთრის წყობილი კბილები“, „სწორე და მოწყობილი ცხვირის ნესტოები“, რომელნიც „სუნთქვის დროს ოდნავ თრთოდნენ“... „გიშრის შავი ხუჭუქნი ხშირს დალალებად მძალს და ჰკვი-ანს შუბლს გვირგვინად მოსდგამოდა; ოდნავ ბუსუსიანს კარგამყოფს ლო-ყაზედ ერთს ადგის მოწყობილი ხალი სიყვარულის და სიცოცხლით საე-სე ელფერით შემკობილიყო. ერთი ხელი ჩაეგდო უბეში და გულთან მაგ-რად მოეტანა, თითქოს მის რწევას ლამობდა, მეორე — მუხლზედ ჩასტუ-რებოდა და უმტვერო ქალღალსავით თეთრის პერანგიდან ძლივს განირ-ჩეოდა. ცეცხლის შუჭზედ ქალი მეტად დამშვენებულიყო და ციურ-საჯო-ჯოხეთო მიმზიდველობა დასთამაშებდა“²¹.

მეორე წყება პერსონაჟებისა სრულიად ანტიპოდურია: ისინი ყოველ-მხრივ ნეგატიურები და მახინჯებია — როგორც ზნეობრივად, ისე ფიზიკუ-რალად. მათში არც ერთი ნათელი ხაზი არ მოიპოვება და მწერალიც დაუ-რიდებლად კიცხავს მათ, ანათემას გადასცემს, როგორც უკეთურებსა და მორალურად კეთროვნებს.

პორფირუშკა: იგი იყო „გასუქებული“, „ლაზათიანის ღიბით...“ „რგვალი მსუქანი სახე“, „შეღებილი თმა-ულეაში, სულელური სახის გა-მომეტყველება და მოკაცული გრძელი ცხვირი“²² ნაკლებად სიმპათურ იერს აძლევდა მის პატრონს. „იმის სახეს, — განავარძნობს ქვევით ავტო-რი, — უცნაურ თვლებს სიცოცხლე დაეკარგათ და ერთ საგანს ვედარ დაჰ-კვირებოდნენ, თმები აბურძგნოდა... პორფირუშკა ძალზე ქშინავდა... მისი

18 ა. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. II, გვ. 370.

19 ა. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. I, გვ. 136.

20 ა. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. II, გვ. 367.

21 ა. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. I, გვ. 403—404.

22 იქვე, გვ. 169.

არეული და უსიამოვნო სახე მღელვარებას დაეპრანჭა და უფრო უსიამოვნო შექმნილიყო²³.

გელა: „მისი სახე რაღაცა ურცხვის ნამუსგატეხილის სიამპარტანით ლაპლაპებდა, თავი მალა აედო და საერთო შეხედულება თითქოს იძახდა „შემომხედეთ — მე ვარ, ვინცა ვარო“. ამ უკეთურ ადამიანს — ბოროტი, უღირსი განზრახვებით სავსეს — ხშირად „სახე ებრანჭებოდა“, „შუბლი ეკმუხუნებოდა“, „თვალები ბოროტების ცეცხლით გაუბრწყინდებოდა და ჩადენილი ბნელი საქმეებით გამოწყვეული ნადვლით სახე სიმწრით ეცეცებოდა“²⁴.

ცნობილია, რომ, ჩვეულებრივ, ემპირიულ სინამდვილეში ნივთ-საგნები როდია ყველგან და ყოველთვის ერთრიგად დალაგებული: ერთ უჯრავში მხოლოდ იდეალური, დადებითი, მეორეში — უარყოფითი. ჩვეულებრივ, სინამდვილეში დადებითად მიჩნეულ პიროვნებაშიც არ შეიძლება არ მოიპოვებოდეს რაიმე ნაკლულევალება და ასევე ნეგატიურ პერსონასაც ზოგიერთი რამ კეთილი მხარე არ გააჩნდეს. გამოხატვის, რა თქმა უნდა, აქაც შესაძლებელია, მაგრამ იშვიათად. ემპირიული სინამდვილე მეტისმეტად შრელია, მრავალფერადი. ჩვეულებრივად სინამდვილემ იცის შექ-ჩრდილის შუალედებიც და არა მარტოდენ კონტრასტული: თეთრი და შავი, დადებითი და უარყოფითი, როგორც ამას ადგილი აქვს იდეალიზმის პრინციპებზე მდგარი რომანტიკული მიმართულების ლიტერატურულ ნიმუშებში.

სწორედ ასეთი ვითარებაა ა. ყაზბეგის შემოქმედებითს სამყაროში. განსაკუთრებით დამახასიათებელია, რომ ა. ყაზბეგის დადებით პერსონაჟთა ეს სამყარო ხშირ შემთხვევაში მეტ-ნაკლებად ცივილიზაციის გარეშე მდგარი უბრალო ადამიანებია, დაბალწიგნიერი თუ სრულიად უწიგნიერი, რიგითი მთიელები, ჩვეულებრივი ოჯახის ხალხი; მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც ისეთ შესაშურ სულიერ სიმაღლესა და კეთილშობილებას ამჟღავნებენ, რასაც მაღალწიგნიერი ადამიანებიც კი დახარბდებოდა და ეს გარემოებაც უარესად დამახასიათებელია. ისინი თვითშობილი თემობის სოციალურ ინსტიტუტში სწავლობდნენ და მისი კურსი ბოლომდე წარმატებით აქვთ დასრულებული.

ყაზბეგის პერსონაჟებს ხშირად ებრალება ყოველი დაჩაგრული არსება, სულიერი თუ უსული, ადამიანი იქნება იგი თუ პირუტყვი, მღილი თუ უბრალო ბალახი. ამათ ისინი ხშირად ფეხსაც არ დაადგამენ, აქათ და ისინიც ღვთის გაჩენილია, ბუნების შეილებიაო. ყაზბეგის ერთი გმირი ტყეში მიმოდის და ისე ფრთხილად, რომ არ უნდა ბუჩქებსა და ხის ტოტებსაც კი უდიერად შეეხოს, რაიმე ავნოს მათ: „ონოფრე უახლოვდება წმინდა ადგილს... ის მიდიოდა წყნარად, დაფიქრებული და გზიდან ფრთხილად იშორებდა კეკლუცად გადმოზნექილ გაფოთილი ტოტებს. მოძვარი ცდილობდა, რომ შტოების გაწევის დროს უცაბელო მოძრაობითაც არის, გაფურჩქინილის ფოთლებისათვის არა ევნო-რა და მით საედემო მშვენიერების პარმონია არ დაერღვია“, — ეკითხულობთ „მოძღვარში“²⁵. აქ ბუნების ერთგვარ „გაღმერთების“ ცდასთან გვაქვს საქმე. ამგვარ ადამიანებს იშვიათად

23 ა. ყაზბეგი, ოსზულებანი, ტ. 11, გვ. 202.

24 იქვე, გვ. 484.

25 იქვე, გვ. 469.

იცივობს ემპირიული სინამდვილე, ცხოვრება. იგი მხოლოდ ლიტერატურაშია, უფრო პოეზიაში, ისიც უპირატესად რომანტიკულს პოეზიაში. ისინი თითქოს „ზეკაცური“ თვისებების მატარებელნი არიან, ვეყასეული მინდიას დარად შინაგანად აღზევებულნი, დიადი განცდებითა და სულსკვეთებით გატაცებულნი, კ. აბაშიძე მართებულად შენიშნავს ყაზბეგის შესახებ: „მისი გმირები ხომ ყველანი პოეტური არიან, უცნაური, ნაზი გრძნობების ხალხი, რომელთაც ყვეწარეთა ჩურჩულიც კი ესმით“²⁶.

აღსანიშნავია აგრეთვე პეიზაჟის საკითხი ა. ყაზბეგთან. მწერლისეული პეიზაჟი ხშირად თავისებურად გასულიერებულია და ადამიანებისამებრ გაცნობიერებული, პოეტიზირებული. ბუნება თუ სხვადასხვა საგანი მის წილში, იქნება იგი ქვა, ბალახი, ყვავილი, ნისლი, ვარსკვლავი თუ სხვ., ზოგჯერ გაცოცხლებულნი გვევლინებიან, თითქოს ერთიანი მოძრაობის ფერხულში არიან ჩაბმულნი—აღსავსენი სურვილით, რითიმე არგონ ერთიმეორეს. მოვიყვანოთ ერთი მაგალითი: „მზემ წვერი ამოჰყო... აჭამდისინ გაჩუმებული ბუნება თითქოს ღიმილით მიეგება მოღიშარს მნათობს. ყველა ცხოველი გრძნობდა, რომ ის ცოცხალია და მისთვის ეძლეოდა თავისუფალს მხიარულებას; თვით უძრავნი ყვავილიც კი თითქოს შეინძრნენ, გაღიშალნენ, იცვალეს მკრთალი ფერი... გაცხოველდნენ, რათა უშანკო სურნელთ ნაზად და კეკლუცად შვისკენ მიექციათ თავიანთი ნაზი სახე. გაუმადლარი და შეუბრალებელი შუქი მოუსვენრად დაძვრებოდა ხლართულ ფურცლებს შუა, რათა თვალი შეეკრა იმათთვის და დამტკბარიყო სიამოვნებით. წყარო ანკარა და წმინდა, როგორც ცის ნაში, წყნარად ჩამოჩხრიალებდა და უაღურსებდა ერთმანეთის მოარშიყე ბუნების ქმნილებათ“, — მოგვითხრობს მწერალი²⁷.

როდესაც გირგოლა („მამის მკვლელი“) ძალით გაიტაცებს თავის რძალს ნუნუს და მანდილის შერცხვენას დაუპირებს, ბუნება ნუნუს მიმართ თანაგრძნობის ნიშნად უმალვე გავადება, მოიღუშება და მით თითქოს აცნობს ქვეყანას — რალაც უშვსავსი და უკაცური „ზოროტება უნდა მოხდესო“. ის-ის არის უძღებ გირგოლას ხელი უნდა მოეხვია ტანზე ნუნუსათვის ბოროტი განზრახვის შესასრულებლად, რომ უმაღვე „ცამ ძალზედ იქექა და უსიამოვნო გოგირდის სუნი დატრიალდა; ეტყობოდა, ახლო-მასლოს სადმე მეხი უნდა ჩამოვარდნილიყო“²⁸.

ჰაერი რომ ჰაერია, ისიც კი ხშირად გრძნობიერი და ცნობიერია ა. ყაზბეგთან. იგი ატმოსფერულად გრძნობს უწესრიგობის მოვლენებს სინამდვილეში და ერთგვარ რეაგირებასაც კი ახდენს; თანაგრძნობის ნიშნად ზოგჯერ მოძრაობასაც შეწყვეტს, შედგება. სამყაროს მამოძრავებელი მზეც კი თვალს მოარიდებს ასეთ ურიგობას და ღრუბლით დაბუტრება. ასე ხდება, როცა მავალას („მოდკვარი“) სიკვდილის გამო თემობა შეიყრება, დროშას შეაერიალუბენ და დეკანოზის ხმა გაისმის. ავტორი შენიშნავს: „ჰაერიც შესდგა და შეგუბდა, თითქოს იგრძნო, რა სამწუხარო ამბავიც უნდა გაეგო თემობას; მზეს დარცხვა და იქვე მყოფს ღრუბელს მოეფარა, რომ ხალხის მწარე დღე არ ენახა“²⁹.

26 კ. აბაშიძე, ეტიუდები, ტ. I, გვ. 294.
27 ა. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. I, გვ. 349.
28 იქვე, გვ. 256.
29 ა. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. II, გვ. 496.

ქ. მარქის სს. საქ. სსრ
სახელმწიფო ბიბლიოთეკა
ბიბლიოთეკა

ჩვენ წინაშე ბეჩავი ადამიანებისაუვის ბუნების თანაგრძნობის, კეთილმოსურნეობის ცოცხალი მავალითია. ანალოგიური მოვლენები ლიტერატურაში უპირატესად რომანტიზმისეულია, ისიც უფრო ბოლოდროინდელი ეტაპისა. ასეთი „პანთეისტური“ განცდების ლირიკული აკორდი რუსულ პოეზიაში პირველად გაისმა ე. ა. ბარიატინსკისთან (1800—1844 წწ.) ლექსში „პოეტის სიკვდილზე“, ხოლო ქართულ პოეზიაში კი გენიალურ ბართაშვილთან, შემდეგ ვაჟა-ფშაველასთან („გველის მკამელი“).

ა. ყაზბეგთან იშვიათი როლია ბუნების ჩვეულებრივი, ცხოვრებისეული, პლასტიკურად გამოქანდაკებული მომხიბლავი სურათებიც, რომლებიც ასე ხშირია რეალისტურ ლიტერატურაში, კერძოდ, ილიასთან, აკაკისთან, თუნდაც რომანტიკოს გრ. ობელიანთან. მთიელი მწერალი ხშირად ორიოდ სიტყვითაც კი ბრწყინვალედ მოხაზავს პეიზაჟის პლასტიკურ გამოსახულებას, მაგრამ, თითქოსდა რომანტიკულმა გზნებამ დასძლია რეალისტის გამძლეობას, ადრევე ანებებს თავს სურათების პლასტიკურად, დინჯად ხატვის და უმაღლვე გადაერთობა ადამიანებთან ინტიმური ურთიერთობის მომენტის ჩვენებაზე, რომანტიკოსებისაგან მისი ლირიკულად ამღერების ტალღაზე. მისთვის ბუნება ნიადაგ მოქმედებაშია და თანაც გარკვეულ მიმართებაში ადამიანებთან თუ ბუნების სხვადასხვა საგანთან. „მამის მკვლელში“ ვკითხულობთ: „გაჩუხებული ბუნება თითქოს ღიმილით მიეგება მოდიმარს მნათობს (მზეს — კ. დ.). ყველა ცხოველი გრძნობდა, რომ ის ცოცხალია და მისთვის ეძლეოდა თავისუფალს მხიარულებას; თვით უძრავნი ყვავილნიც კი თითქოს შეინძრნენ, ვადაიშალნენ, იცვალეს მკრთალი ფერი და ღამის ნამით გაღორძინებულნი, მსწრაფლად გაცხოვდნენ, რათა უმანკო სურნელთ ნაზად და კეკლუცად მზისკენ მიექციათ თავიანთი ნაზი სახე. გაუმიძღარი და შეუბრალებელი შუქი მოუსვენრად დაძვრებოდა ხლართულ ფურცლებს შუა, რათა თვალი შეეკრა იმათთვის და დამტკბარიყო სიამოვნებით. წყარო ანკარა და წმინდა, როგორც ცის ნამი, წყნარად ჩამოჩხარალებდა და უაღერსებდა ერთმანეთის მოარშიყე ბუნების ქმნილებათა“³⁰.

ამრიგად, ქართველი რომანისტი ბუნებას ადამიანის გულითა და გრძნობებით, მისი ინტროსპექტული სამყაროს თვალთ უყურებს. „ყაზბეგს ყოველთვის აინტერესებდა ბუნების მდგომარეობა... მოქმედ პირთა განწყობილების ასპექტი“, „ბუნების ცვალებადობა... ადამიანთან კავშირში“ „ადამიანის განწყობილებასთან შეფარდებით“. „ბუნების ცვალებადობას ის ადამიანის სულის მიხედვით გვიჩვენებდა და არა ისე, როგორც თვით ბუნება იყო“, — შენიშნავს აკად. გ. ჯიბლაძე³¹. ბუნების ამ ასპექტით გააზრება ყაზბეგის მხატვრული მემკვიდრეობის ნიშნული მხარეა, ხოლო ამ კუთხის ჩვენება ლიტერატურაში, ისიც ბელეტრისტიკაში უპირატესად მწერლის რომანტიკულ სტილთან მონათესაობის შიშანიშნებელია.

მწერლის მხატვრულ ნიმუშებში რომანტიზმის კვალის სასარგებლოდ ბევრის მოქმედი აგრეთვე მისი მიმართება ფოლკლორთან. ცნობილია, რომ ფოლკლორი, ხალხური სიტყვიერება უპირატესად ნამყო ვითარების, ისიც უბრალო ადამიანებისა და მათი ყოფა-ცხოვრების ამსახველია. ცნობილია, რომ ფოლკლორულ ნიმუშთა ავტორებიც ხშირად უბრალო ადამიანებია, ნაკლებად წიგნიერნი, მაგრამ პოტენციური ნიჭით მომადლებულნი.

³⁰ ა. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. I, გვ. 349.

³¹ გ. ჯიბლაძე, კრიტიკული ეტიუდები, I, თბილისი, 1958, გვ. 449.

შემთხვევითი არაა, რომ ფოლკლორით გატაცება ჯერ კიდევ რომანტიზმის გარიყრაჟზე დაიწყო (XVIII საუკუნეში) და გაღრმავდა XIX ს-ში, რომანტიზმის ძლიერების ხანაში. ცნობილია ისიც, რომ ხალხური სიტყვიერების ძიებისა და შესწავლის ინიციატივა ისტორიულად რომანტიზმის სახელთანაა დაკავშირებული და ლიტერატურაც პირველად მან მიახედა ნამყო ვითარებისაკენ. „ნამწყესარის მოგონების“ ავტორი უდავოა ახლოს იყო ხალხურ სიტყვიერებასთან. სისტემატურად აგროვებდა მახლობელი მხარის ხალხური შემოქმედების ნიმუშებს და ამზევებდა ჩვენს პერიოდში, ზოგჯერ ცალკე კრებულადაც კი ბეჭდავდა, რაც კარგა ხანია ცნობილია ლიტერატურაში³². ქართველი რომანისტი ფოლკლორული ნიმუშების მარტოოდენ შეკრებით როდი კმაყოფილდებოდა, მათ თავის მოთხოზობა-რომანეზშიაც აქსოვდა მხატვრული დეტალების სახით (მარტოდენ „მამის შველელში“ რამდენიმე ასეთი ხალხური ნიმუშია ჩართული). ყოველივე ეს კიდევ უფრო ენერგიულად ხაზგასმულია ჯ. ჯაყელის გასულ წელს გამოსულ შრომაში „ქართველ მთიელთა ფოლკლორული ტრადიციები ა. ყაზბეგის შემოქმედებაში“ (ბათუმი, 1974).

როგორც ირკვევა, მწერალს განსაკუთრებით უხვად შეუკრებია ხალხური ნიმუშები თავისი შვიდწლიანი მწყემსობის პერიოდში. გამოჩენილი მწერლის (ისიც დედ-მამით დიდგვაროვანის) ისტორიაში უპრეცედენტო შემთხვევა — მთაში ცხოვრება კომბლით ხელში, მწყემსის უბრალო სამოსელში და ყოველდღიური, მუდმივი კონტაქტები უბრალო ადამიანებთან — მწყემსებთან, სტიქიასთან, ფოლკლორული ნიმუშების ძიება — ერთგვარი რუსოსეული მობრუნება იყო კულტურის ცენტრისაგან პირველყოფილი ბუნების წიაღისაკენ. დიდგვაროვანი გამოჩენილი რომანისტის მწყემსად ყოფნა შვიდი წლის მანძილზე თავისთავად უდარესად დიდი რომანტიკული ნაბიჯია პრაქტიკულად გადადგმული, რაც, ცხადია, ავტორის რომანტიკოსობის სასარგებლოდ გაცილებით უმეტესის მოამბეა, ვიდრე ავტორის მიერ კაბინეტში ჰაღალღზე სტრიქონების რომანტიკულ მოტივებზე აქედრება.

ყოველივე ზემოთქმული, ფიქრობთ, საკმაო საფუძველს იძლევა დავასკვნათ: ა. ყაზბეგის ლიტერატურული მემკვიდრეობა, ძირითადად, ორი ლიტერატურული სტილისა და მიმართულების შენადნობია — რეალიზმისა და რომანტიზმის. გამოჩენილი რომანისტის მხატვრულ ნიმუშებში, რეალიზმის მოტივებთან ერთად, რომანტიკული მიმართულების კვალიც ხელშესახებად ნათელია: მისი სალიტერატურო ენა, სტილი, წერის მანერა მკაფიოდ გამოვლენილი რომანტიკული ხასიათისაა.

К. М. ДОНАДЗЕ

К ВОПРОСУ О РОМАНТИЧЕСКОМ СТИЛЕ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТВОРЧЕСТВЕ А. КАЗБЕГИ

Резюме

Вопрос, к какому литературному направлению и художественному стилю относится творчество выдающегося грузинского писателя А. Казбег, до сих пор не выяснен.

³² მხედველობაში გვაქვს პროფ. მ. ჩიქოვანის, პროფ. ქს. სიხარულიძის, პროფ. ა. მახარაძისა და სხვათა შრომები ამ საკითხზე.

Некоторые грузинские критики относят художественное наследие писателя к романтизму, другие считают его приверженцем неоромантизма, а третьи — критического реализма. Но, удовлетворяясь лишь голословным заявлением, никто из них не пытался аргументировать свою точку зрения.

Мы придерживаемся несколько иного взгляда: художественное наследие замечательного грузинского писателя является синтезом двух литературных направлений — романтизма и реализма.

В романах и рассказах Ал. Казбеги вместе с реализмом видны характерные черты романтизма. Его литературный язык, стиль, манера письма явно выраженного романтического характера, но отличающегося, в основном, от русского и европейского романтизма: творчество Ал. Казбеги со свойственной ему реалистической манерой письма рисует быт грузинских горцев.

Статья представляет собой попытку утверждения своеобразности романтического стиля, характерного для всего творчества великого грузинского романиста.

სამხრეთ-ოსეთის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ენისა და ლიტერატურის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტმა

ოთარ ურიდია

„ვეფხისტყაოსნის“ მეორე გამოცემასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხის დაზუსტებისათვის*

„ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის შემდეგ საქართველოს ისეთი მძიმე პირობები დაუდგა, რომ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში შეუძლებელი გახდა მისი ზელახლა დაბეჭდვა. ეს საკითხი რეალურად დასმულა მხოლოდ 1826 წელს.

დაახლოებით ამ პერიოდში პარიზში „ვეფხისტყაოსნით“ დიდად დაინტერესებულა მარი ბროსე. ის შედგომია პოემის თარგმნას ფრანგულად და სურვილი ჰქონია ამ თარგმანის გამოცემისა. მ. ბროსეს „ვეფხისტყაოსნის“ საკითხებთან დაკავშირებით საკონსულტაციოდ მიუმართავს პეტერბურგში თეიმურაზ ბაგრატიონისათვის, რომელიც ამ დროს გამოჩენილ სწავლულად და მწიგნობრად ითვლებოდა. თავის მხრივ თეიმურაზი მოხარული იყო, რომ უცხოელმა მეცნიერმა ასეთი ინტერესი გამოიჩინა ქართული პოემის მიმართ.

ერთ-ერთ წერილში თეიმურაზ ბაგრატიონი სწერდა¹ ბროსეს: „თუმცა მცირეს კითხვანზე² განვიგრძე სიტყვა, მაგრამ მომიტევე, რადგანაც მაიძულებს შენი [გულს] მოდვინება. [ყოვე]ლს გამოძიებაში მსურს გაქნდეს გამოწველილვით ზედმოწვენილობა“. ეს წერილი, როგორც ს. ყუბანეიშვილს მიაჩნია, 1833 წლის 9 ოქტომბრამდე დაწერილი.

პარიზში მყოფ მ. ბროსეს სურვილი გასჩენია, ხელთ ჰქონოდა „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემა, და თეიმურაზისათვის მიუმართავს. ამის თაობაზე თეიმურაზი სწერს ბროსეს: „მე თითონ ვემბე ვახტანგ მეფის სტამბისას, თქვენთვის მინდოდა წარმომეგზავნა, მაგრამ აქ ჯერ ვერსადა ვპოვე. თუმცა ერთი ექსემპლარი მე მაქვს ჩემთვის, რომელსაც აქ ჩვენს სახლშიაც წმირად კითხულობენ“; დიდის სიხარულით გამოვიმეტებდი, რომ გამომეგზავნა, მაგრამ ასე დაძველებული არის, რომ თითქმის უფრო მეტი ფურცლები დახეული და ზოგან დაკარგული ფურცლები ხელით არის ჩა-

* შემოკლებული სახით წაკითხული იყო მოხსენებად თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის მე-11 სამეცნიერო სესიაზე, რომელიც ეძღვნა დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 50-ე წლისთავს, 1967, 20 აპრილი (თეზისები დაბეჭდილია).

¹ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო სოლომონ ყუბანეიშვილმა, 1964, გვ. 38.

² მ. ბროსე თეიმურაზ ბაგრატიონს სთხოვდა პოემის უკანასკნელი სტროფის („ამირან დარჯანის ძე მოსეს უქია ხონელსა...“) განმარტებას: „რაისათვის უკუშ არიან ესოდენნი სახელნი მცემითსა ბრუნვასა შინა“. აგრეთვე ამ სტროფში ნახსენები გეოგრაფიული სახელების შესახებ სწერდა: „სადა არიან აღვილნი ესე“.

წერილი და ვახტანგ მეფისაგან განმარტებაცა სრულად არ არის, ფურცლები აკლია.

კიდევაც ვეძებ, თუ ვიშოვნე, გამოგიგზავნი, მაგრამ სწორეთ კი არ ვიცი, მეშოვება თუ არა...“. თეიმურაზი განაგრძობს: „დიდოდ კმაყოფილება იქნებოდა ჩვენის ქართველებისათვის, რომ ვეფხისტყაოსანი დაიბეჭდოს ერთს წიგნათ... ეგების ეცადნეთ, კარგის ასოებით, კარგს ქალაღზედ მოამზადოთ და დაიბეჭდოს...“.

„თუ მოხთეს დაბეჭდა, მხოლოდ ლექსების გასწორებისათვის, რომ ტყუილები არ ჩაიწეროს, ესეც შეიძლება მე მიჩვენოთ, ორიგინალი. ერთს თვეზედ მეტი არ დაუფიანდება. მე იმავე ორიგინალში გავასწორებ და ვახტანგ მეფის სტამბისას შევამოწმებ. თითო-ოროლა ალაგს ვახტანგ მეფის სტამბაშიაც არის მესტამბისაგან შეცთომა (ესე იგი დაბეჭდვაში). ბევრს ალაგს კი არ არის, ცოტას ალაგს, იმასაც ვაგისწორებთ და სამს თვეზედ მისვლითა და მოსვლით მანდაც მოგივით ორიგინალი. ვახტანგ მეფისაგან განმარტებულსაც ზედაც მივაწერინებ და ისე დაბეჭდეთ, რომ ხალხში გამოვიდეს, კარგი რამ იყოს“.

თეიმურაზი საკუთარ თანამშრომლობას სთავაზობს ბროსეს, რომ როგორც უნაკლოდ დაიბეჭდოს პოემა, „რომ ტყუილები არ ჩაიწეროს“. წერილიდან კარგად ჩანს, რომ თეიმურაზისათვის საკვებით ავტორიტეტული იყო ვახტანგისეული გამოცემა. თეიმურაზს ვახტანგისეული განმარტებების გამოცემაც საჭიროდ მიაჩნდა.

თეიმურაზი რჩევას აძლევს ბროსეს: „ვეფხისტყაოსანი თუ დაბეჭდოთ ცალკე ერთს წიგნად, მარტო მხედრულის ასოებით დაბეჭდეთ, ხუცურს ნუ ჩაატანთ“. ასეთ რჩევას იძლევა თეიმურაზი იმიტომ, „რომ საქართველოს სოფლებში მცხოვრებნი ძალიან ეწყობიან, მდაბალი ხალხი ძალიან კითხულობს ვეფხისტყაოსანსა და იმათში ხუცური ბევრმა არ იცის. მარტო მხედრული წიგნი იციათ“. თეიმურაზი ამ შემთხვევაში ამოდიოდა ფართო მკითხველთა ინტერესებიდან.

წერილი დაწერილია 1833 წლის 9 ოქტომბერს.

მარი ბროსემ აღასრულა კიდევ თავისი განზრახვა და პეტერბურგში გადმოსვლის შემდეგ, 1841 წელს, გამოსცა „ვეფხისტყაოსანი“.

ახლა განვიხილოთ საკითხი იმის შესახებ, რომ 1826 წელს ყოფილა ცდა, გადმოებეჭდათ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსანი“.

ცენტრალური ისტორიული არქივის ლენინგრადის განყოფილებაში დაცულია ორი საქმე (ფონდი 777, ანაწერი I, საქმეები 478 და 502)³, საიდანაც ვგებულობთ 1826 წელს „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემასთან დაკავშირებით აღძრულ საკითხებს.

478-ე საქმის მიხედვით, 1826 წლის 12 აპრილს პეტერბურგის საცენზურო კომიტეტი ადგილობრივი სასწავლო ოლქის მზრუნველის მოვალეობის შემსრულებელს ატყობინებს, რომ დაბეჭდვისათვის ნებართვის მისაღებად შემოსულა თამარ მეფის მდივნის, შოთა რუსთაველის, „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც უკვე ყოფილა დაბეჭდილი 1712 წელს. რადგანაც საცენზურო კო-

³ ნაწყვეტები ამ საქმეებიდან 1943 წელს გამოაქვეყნა (ლიტერატურული ძიებანი, I, გვ. 116—121) სოლომონ ყუბანეიშვილმა და მათ შესახებ თავისი მოსაზრებებიც გადმოგვცა. მან ეს მასალა შეიტანა წიგნში: „ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან“, 1966. საჭიროდ მივიჩნია, მკითხველის ყურადღება მივაქციოთ ამ მასალის ზოგიერთ მხარეს.

მიტეტის არც ერთმა წევრმა არ იცის ეს აზიური ენა, კომიტეტი სთხოვს სასწავლო ოლქის მზრუნველის მოვალეობის შემსრულებელს, გამოითხოვოს სახალხო განათლების მინისტრისაგან განმარტება, როგორ უნდა მოიქცნენ ასეთ შემთხვევაში.

საქენზურო კომიტეტი სთავაზობს საკუთარ მოსაზრებებსაც, როგორ შეიძლება მიხედეს ამ წიგნის რეცენზირება. სხვათა შორის, კომიტეტის მიმართვაში წერია: თუ პირი, რომელსაც დაევალება ეს საქმე, საქენზურო განაწესის საწინააღმდეგოს ვერაფერს შენიშნავს ამ წიგნში, მაშინ კომიტეტი მისი წერილობითი განმარტებისა და ყოველ ფურცელზე მისი ხელმოწერის საფუძველზე (По скрепе ими тех рукописей и книг по листам) გასცემს დაბეჭდვის ნებართვას.

1826 წლის 26 ივნისის თარიღით საქენზურო კომიტეტს დაუბრუნდა პასუხი სასწავლო ოლქის მზრუნველის მოვალეობის შემსრულებლისაგან. ქართული წიგნის გამოცემის თაობაზე განათლების მინისტრს შეკითხვა მიუცია საგარეო საქმეთა სამინისტროს მმართველისათვის, რომელიც იტყობინება, რომ მისი სამინისტროს აზიის დეპარტამენტში არის ქართული ენის მთარგმნელი, რომელსაც შეიძლება დაევალოს ქართული ხელნაწერებისა და წიგნების განხილვა.

პეტერბურგის საქენზურო კომიტეტმა ამავე წლის 26 ივლისს განიხილა ეს საკითხი და დაადგინა: „წინასწარი განხილვისათვის ქართული ხელნაწერი გადაეგზავნოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს აზიის დეპარტამენტს“.

ამის შემდეგ პეტერბურგის საქენზურო კომიტეტი მიმართავს უკვე საგარეო საქმეთა სამინისტროს აზიის დეპარტამენტს: «გვეგზავნებათ ხელახალი დაბეჭდვისათვის ნებართვის მისაღებად წარმოდგენილი ბეჭდული ეგზემპლარი ლექსისა, რომელიც დაწერილია ქართულ ენაზე თამარ მეფის სახელმწიფო მდივნის, შოთა რუსთაველის, მიერ და რომლის სახელწოდებაა „ვეფხისტყაოსანი“».

საქენზურო კომიტეტი დაბეჯითებით მოითხოვს: „დაავალეთ ვისაც ჯერ არს, განიხილოს ეს თხზულება, და შემდეგ დააბრუნეთ დეპარტამენტის განმარტებით, შეიძლება თუ არა მისი ხელახალი გამოცემა. ვინც ამას განიხილავს, თანხმობა გამოცემის შესახებ წიგნის ყოველ ფურცელზე მისი ხელმოწერით იქნეს დადასტურებული“.

აზიის დეპარტამენტს ამასთან ერთად გადაეგზავნა საქენზურო კომიტეტის ახალი, 1826 წლის 10 ივლისს დამტკიცებული დებულება ცენზურისათვის სახელმძღვანელოდ. ეს ახალი დებულება იწოდებოდა როგორც „თუჯის წესდება“ („Чугунный устав“) და ქმნიდა უაღრესად მკაცრ საქენზურო პირობებს.

ამით მთავრდება საქმე № 478. ამის ვაგრძელებას წარმოადგენს იმავე დონდის 502-ე საქმე, რომელშიაც მთავარია აზიის დეპარტამენტის ქართული ენის თარჯიმნის მსჯელობა „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტისა და ვახტანგისეული კომენტარების შესახებ და აქედან გამომდინარე დასკვნები ჯერ აზიის საქმეთა დეპარტამენტისა, ხოლო ამაზე დაყრდნობით — საქენზურო კომიტეტისა.

ქართული ენის თარჯიმანი, როგორც ჩანს, კარგად იცნობდა „ვეფხისტყაოსანს“ და იგი ამ პოემის გამოცემას უდავოდ საჭირო საქმედ მიიჩნევს. მაგრამ თარჯიმანს სადავოდ გაუხდია ვახტანგისეული კომენტარები. აქედან

მას მისაღებად მიაჩნია უცხო ენიდან შემოსული სიტყვების თარგმანება, ოღონდ მოითხოვს, რომ ეს ხდებოდეს სქოლიოში. ასევე მხარს უჭერს ვახტანგის ზოგიერთ კომენტარს, კერძოდ, როდესაც პოემაში ღვთიურ მოვლენებზეა ლაპარაკი და მათ შესახებაა განმარტება. მაგრამ წმიდანთა წიგნების ცნებებით ახსნა პოემის ისეთი ადგილებისა, რომლებშიც არავითარი ასეთი არ შეიძლება იყოს, თარჯიმანს დაუშვებლად მიაჩნია.

თარჯიმანი საბოლოოდ ასეთ გადაწყვეტილებას ღებულობს: დარჩეს სიტყვათა განმარტებები, რომლებიც სქოლიოში იქნება ჩატანილი; კომენტარების ზოგი ადგილი გადავა წინასიტყვაობაში, ზოგი შეუფერებელი ადგილი კი არ უნდა დაიბეჭდოს. გარდა ამისა, თარჯიმანი ხაზგასმით შენიშნავს, რომ პოემის ტექსტში ბევრი შეცდომაა გაპარული მართლწერის თვალსაზრისით და გამოცემის შემთხვევაში მათი გასწორება აუცილებელია. მართლწერის ნორმების მიხედვით პოემის ტექსტის გამართვას თარჯიმანი ცდლობ, მაგრამ ეს საქმე ბოლომდე ვერ მიუყვანია შეცდომათა სიმრავლისა და იმის გამოც, რომ ფურცლები იმდენად ძველი და გაცვეთილი ყოფილა, რომ ზედ სწორება შეუძლებლად ჩაუთვლია.

საარქივო მასალებში, თარჯიმნის შენიშვნაა ეს თუ აქედან გამომდინარე გადაწყვეტილება საცენზურო კომიტეტისა, არსად არ მკვლევდება უარყოფითი დამოკიდებულება პოემის ტექსტისადმი. პოემის ხელახლა დაბეჭდვის საწინააღმდეგო საცენზურო კომიტეტს არაფერი ჰქონია.

ფაქტია, რომ მაშინ „ვეფხისტყაოსანი“ არ გამოცემულა. სოლომონ ყუბანეიშვილს მიაჩნია, რომ ამის მიზეზი იყო მთარგმნელის შენიშვნები ვახტანგის კომენტარების გამო, „გამომცემლობა არ დათანხმდა ცენზურას“. საარქივო მასალის განხილვის შემდეგ ს. ყუბანეიშვილი განაგრძობს⁴: „ახლა გამორკვეულ უნდა იქნეს ვინაობა იმ თარჯიმნისა, რომელსაც ასეთი „კეთილი“ საქმე ჩაუდგენია“. ვფიქრობ, ასეთ ირონიას დეპარტამენტის თარჯიმანი არ იმსახურებს. მისი რეცენზია საცესებით გულწრფელად, საქმის ღრმა ცოდნით, „ვეფხისტყაოსნისა“ და მისი პირველი გამომცემლის, ვახტანგ მეექვსის, დიდი სიყვარულითა და პატივისცემითაა შექმნილი.

ს. ყუბანეიშვილი ქვემოთ წერს: „საგარეო საქმეთა სამინისტროს სააზიო დეპარტამენტის თარჯიმნად იმ პერიოდში, როდესაც ვეფხისტყაოსნის აკრძალვა მოხდა, ჩანს ნიკოლოზ დავითის ძე ჩუბინაშვილი (1788—1847), პროფ. დავით ჩუბინაშვილის ბიძა, პიროვნება განათლებული და ქართული კულტურის დიდი მოამაგე“. აქ ყველაფერი რიგიანადაა გადმოცემული გარდა გამოთქმისა — „ვეფხისტყაოსნის აკრძალვა მოხდა“.

საცენზურო კომიტეტის საბოლოო დასკვნაში ნათქვამია: „აზიის დეპარტამენტის თარჯიმნის მიერ მოცემული შეფასება წიგნის ბოლოში დაბეჭდილი ვახტანგისეული დამატების შესახებ ეცნობოს გამომცემელს, როდესაც ის გამოცხადდება მთავარ საცენზურო კომიტეტში. ხომ არ იქნება მისთვის სასურველი (შესაძლებელი), დაიბეჭდოს პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ დამატებების გარეშე, რომელთა ნაწილი, კერძოდ ის ადგილები, სადაც ორიგინალში ლაპარაკია ღვთიურ მოვლენებზე, შეიძლება მოთავსდეს მოკლე წინასიტყვაობაში, ხოლო განმარტება არქაული სიტყვებისა მოთავსდეს წიგნის ქვე-

⁴ ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან, თბილისი, 1966, გვ. 41.

და არშიაზე; ან ხომ არ ისურვებს ის, რომ ამ დამატების გამო გაკეთდეს მიმართვა სასულიერო ცენტრის შესახებ და ეს დაევალოს იმ პიროვნებას, რომელმაც იცის ქართული ენა“. ასევე ეცნობოს გამომცემელს აზიის დეპარტამენტის თარჯიმნის აზრი იმის შესახებ, რომ „ვეფხისტყაოსანში არის შეცდომები მართლწერის თვალსაზრისით“.

დასკვნა არ გულისხმობს პოემის გამოცემის აკრძალვას, მაგრამ ვახტანგისეული გამოცემის უცვლელი გამრავლებაც გამორიცხულია, ამიტომ გამომცემელს დამატებითი სამუშაოების შესრულება მოუხდებოდა, მაგრამ პოემის გამოცემისაგან ხელის აღების საბაბი არ ჰქონდა, თუ საქმეში არ ჩაეროდა სხვა ხასიათის ფაქტორები, კერძოდ, ასეთი დიდტანიანი წიგნის გამოცემისათვის საჭირო ტექნიკური ბაზის თუ ეკონომიური სახსრების უქონლობა. ვფიქრობ, ანალოგიური ხასიათის დაბრკოლებები არა ნაკლებ უარყოფითად იმოქმედებდა „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემის საქმეზე, ვიდრე აზიის დეპარტამენტის თარჯიმნის შენიშვნები ვახტანგისეული კომენტარების გამო.

რაც შეეხება ს. ყუბანეიშვილის ვარაუდს, რომ თარჯიმანი უნდა იყოს ნიკო დავითის ძე ჩუბინაშვილი, ეს უდავო ჩანს სხვა საბუთების მიხედვითაც, რომელთა შესახებ ქვემოთ იქნება საუბარი.

ბუნებრივია, დაისვას კითხვა, ვინ განიზარა 1826 წელს „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის ხელახლა დაბეჭდვა?

წინასწარ ვარაუდის სახით შეიძლება ითქვას, რომ პეტერბურგში ამ საქმის ინიციატორი შეიძლებოდა ყოფილიყო იქ მაცხოვრებელი და მშობლიური კულტურის მოამბე რომელიმე ქართველი ინტელიგენტი, მაგრამ კერძოდ ვინ?

ამ კითხვაზე პირდაპირ პასუხის ვასცემად საარქივო მასალებში არავითარი ცნობა არ არის, მაგრამ გამოცემის ინიციატორის ვინაობა შეიძლებოდა დაგვედგინა, თუ მივაგნებდით „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის იმ ეგზემპლარს, რომელიც საცენზურო კომიტეტში იყო წარდგენილი.

ცნობილია, რომ აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდში „ვეფხისტყაოსნის“ რამდენიმე ეგზემპლარია დაცული. მათ შორის ორი ცალია ვახტანგისეული გამოცემისა, რომელთა აღწერა 1937 წელს გამოაქვეყნა აკაკი შანიძემ⁵.

ს. ყუბანეიშვილის მიერ გამოცემული (1943 წ.) ზემოთ დასახელებული საარქივო მასალების გაცნობის შემდეგ ადვილად შეიძლებოდა ერთ მათგანში ამოგვეცნო სწორედ ის ცალი, რომელმაც გაიარა საცენზურო კომიტეტში, სააზიო დეპარტამენტის ქართული ენის თარჯიმნის ხელში და შეიქმნა საცენზურო კომიტეტის ორი საქმე, მაგრამ ამისათვის ყურადღება არავის მიუქცევია.

უდავოა, რომ 1826 წელს საცენზურო კომიტეტში წარდგენილი იყო „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის ეგზემპლარი. ამას ადასტურებს დასახელებული საარქივო მასალების მრავალი ადგილი. კერძოდ, საარქივო დოკუმენტებში მსჯელობა ეხება სწორედ ვახტანგის კომენტარებს. მაგრამ დასაბეჭდად წარდგენილი ცალი შეიძლებოდა გადაწერილი ყოფილიყო. ამის შესახებ ქართული ენის თარჯიმანი გვატყობინებს: «დეპარტამენტის დავალებით განვიხილე მე ქართულად დაბეჭდილი წიგნი (ხაზი ჩე-

⁵ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსანი“, ტფილისი, 1937, გვ. 399—400.

მია. — ო. უ.), რომლის სათურია „ვეფხისტყაოსანი“». ცხადია, საუბარი ვახტანგის სტამბაში დაბეჭდილ წიგნზე.

იმავე თარჯიმნის აღწერით, „წიგნში ძალიან ბევრია შეცდომა გრამატიკული და განსაკუთრებით მართლწერის ხასიათისა. რამდენადაც შემეძლო, წერს იგი, მე შევეცადე, გამეწორობინა წითელი მეღვინით, მაგრამ მთლიანად გასწორების საშუალება არ იყო, რადგანაც სიძველის გამო ფურცლები ჩამოჭრილია თითქმის ნაპირებამდე“.

საარქივო მასალებში ჩანს, რომ საცენზურო კომიტეტის დავალებით, როგორც წესი, პირს, რომელიც განიხილავდა წიგნს ან ხელნაწერს და შესაძლებლად ჩათვლიდა მის დაბეჭდვას, ყოველ ფურცელზე ხელმოწერით უნდა დაედასტურებინა ეს. ამის შესახებ რამდენიმე ადგილასაა საარქივო მასალებში მსჯელობა. კერძოდ, ამის შესახებ მითითებაა: ა) საცენზურო კომიტეტის მიმართვაში პეტერბურგის სასწავლო ოლქის მზრუნველის მოვალეობის შემსრულებლისადმი (1826 წლის 12 აპრილის მიმართვა, № 37); ბ) ამასვე ხაზგასმით მოითხოვს საცენზურო კომიტეტი, როდესაც უგზავნის მიმართვას საგარეო საქმეთა სამინისტროს აზიის დეპარტამენტს (23 სექტემბერი, 1826 წ. № 97); გ) თვით ქართული ენის თარჯიმანი აცნობებს დეპარტამენტს, რომ მან საცენზურო წესდების 66-ე პარაგრაფის საფუძველზე თავისი დასკვნა მიაწოდა დეპარტამენტს და მასთან ერთად წარმოდგენილია თვით წიგნი, რომლის ფურცლები მის მიერ არის ხელმოწერილი, გარდა ბოლოში მოთავსებული დამატებისა (ივლისსხმება ვახტანგის კომენტარები). ეს ადგილი სიტყვასიტყვით ასე იკითხება: „Прилагая при сем и самую книгу, по листам мною скрепленную (ხაზგასმა ჩემია. — ო. უ.), кроме прибавления при кнще“⁶.

ახლა უფრო დაწვრილებით გავეცნოთ აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდში დაცული ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ ცალს. ამჟამად მისი ნომერია K—10. თავის დროზე, კერძოდ, „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული რედაქციის აღდგენის პროცესში, ამ ეგზემპლარით დაინტერესებული იყო აკაკი შანიძე. მას ხელთ ჰქონია სერგი ჯიქიას მიერ გამოგზავნილი აღწერა ამ ცალისა და გარდა ამისა ლენინგრადში ყოფნის დროს, 1936 წელს, თვითონაც გაუსინჯავს ეს წიგნი. მან ამ ეგზემპლარის აღწერა დაურთო „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული რედაქციის აღდგენილ ტექსტს (გვ. 339).

⁶ ს. ყუბანეიშვილს მიაჩნია, რომ „საცენზურო კომიტეტში წარდგენილი ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი დაშლილი ყოფილა. თარჯიმანს ჩამოუშორებია მისთვის ვახტანგის კომენტარები, ცალკე აუკინძავს პოემა და ისე დაუბრუნებია უკან“ (ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან, გვ. 40).

ს. ყუბანეიშვილს ეს ციტატა სქოლიოში აქვს ჩატანილი, გამოკლვევის ძირითად ტექსტშიაც იგივე აზრია გატარებული: „...სააზრო დეპარტამენტს თარჯიმნის აღნიშნული შენიშვნები, ფურცლებად აკინძული პოემა (ხაზგასმა ჩემია. — ო. უ.) და ვახტანგის კომენტარები სათანადო მიმართვით (№ 158) წარუდგენია საცენზურო კომიტეტისათვის 1827 წლის თებერვლის 4-ს“.

ს. ყუბანეიშვილის მოსაზრება წიგნის ფურცლებად დაშლისა თუ აკინძვის შესახებ გაუგებრობაზეა დამყარებული. ქვემოთაც ვგვეჩვენა საუბარი, რომ საცენზურო კომიტეტში წარდგენილი „ვეფხისტყაოსნის“ ეგზემპლარი რესტავირებულ, კარგად აკინძულ და უდავო ჩასმულ წიგნს წარმოადგენს. საქმე ისაა, რომ სიტყვა скрепить, скреплять დამაგრების გარდა დამოწმების ან დამტკიცების ნიშნავს: скрепить подписью — დამტკიცება ხელის მოწერით.

ახის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილებაში K—10 ნომრით დაცული წიგნი რესტავირებულია. ამ წიგნის თავდაპირველი მფლობელი უნდა ყოფილიყო ამილახვარი. ძველი პავინაციით რკ (120) გვერდზე ვკითხულობთ: „ვეფხისტყაოსანი ამილახვარის შვილისა“⁷. ხელი უხეშია. ამავე ხელით რამდენიმეგან არის მინაწერი. ყველა მათგანი წიგნის რესტავრაციამდე არის გაკეთებული.

თეიმურაზისათვის ეს წიგნი უბოძებია დარეჯან ვახვახიშვილს. ბოლოში, ყდის ქვედა ფურცლის წინა მხარეზე, არის წარწერა: „მოეცა ესე ვეფხისტყაოსანი მეფის ძეს თეიმურაზს (!) სასოვრად თავადი ბანოვანისა დარეჯან ვახვახიანთაგანისა მიერ“. სიტყვა „ბანოვანისა“ ა. შანიძის მიერ მოცემულ აღწერაში იკითხება „შარვანისა“. აქ ა. შანიძეს კითხვის ნიშანი დაუსვამს. ეს სიტყვა სწორად ამოუკითხავს და სათანადო შენიშვნაც დაურთავს ვ. შარაძეს⁸. კომენტატორებს სხვადასხვანაირად წაუკითხავთ ამ მინაწერში ზმნა მოეცა: ა. შანიძის მიხედვით აქ უნდა იყოს მიეცა, ვ. შარაძის წაკითხვით კი — მოეცა. ფაქტიურად უნდა იკითხებოდეს — მოეცა. საქმე ისაა, რომ ეს წარწერა გაკეთებულია მას შემდეგ, რაც ამ წიგნის რესტავრაცია მოხდა. ამ დროს კი მისი მფლობელი იყო თეიმურაზ ბატონიშვილი. წარწერა უკვე თეიმურაზის ოჯახშია გაკეთებული, ამიტომ მოეცა (გადმოეცა) ას გავებით) სავსებით ბუნებრივი ჩანს.

წიგნის საბოლოო მფლობელი რომ თეიმურაზია, ამის შესახებ რამდენიმეგანაა წარწერა. წიგნი რომ თეიმურაზის ხელში გადმოვიდა, ის ნაკლული ყოფილა. კერძოდ, მას არ ჰქონია თავფურცლების გარდა ტექსტის დასაწყისი ათი ფურცელი; შიგადაშიგ რამდენიმე ფურცელიც ჰკლებია და ვახტანგის კომენტარსაც ბოლოში ჰკლებია ოთხი ფურცელი. აღდგენა ტექსტისა უშუალოდ თეიმურაზის მონაწილეობით უნდა მომხდარიყო. პოემის ტექსტის აღდგენილ ფურცლებზე და ვახტანგის კომენტარის აღდგენილ ფურცლებზე ხელი ერთი და იგივე არ არის.

წიგნის აღდგენის საქმეში თეიმურაზის მონაწილეობას ადასტურებს წარწერა (ახალი პავინაციით მე-5 ფურცლის ქვედა მხარე): „საქართველოს მეფის ძის თეიმურაზისა არის ვეფხისტყაოსანი ესე და მისავე კელით (თავიდან ყოფილა ხელით) ნაღვაწი, რაც აკლდა ფურცლები. წელსა ჩყიბ“ (1812). ამ წარწერის პირველი ნახევარი („საქართველოს მეფის ძის თეიმურაზისა არის ვეფხისტყაოსანი ესე“) სხვადასხვა ადგილას სამგან არის წიგნში, დანარჩენი კი მხოლოდ მე-5 ფურცელზეა და თანაც სხვა ხელითაა შესრულებული. ამავე ხელითაა გადაწერილი ვახტანგის კომენტარების ნაკლული ფურცლებიც, ხოლო მინაწერის პირველი ნახევრის ხელი იგივეა, რაც პოემის ნაკლული ტექსტის აღმდგენელისა. აკაკი შანიძეს მიაჩნია, რომ მინაწერის მეორე ნაწილი თვით თეიმურაზის ხელია, მაშინ ვახტანგის კომენტარების ნაკლული ადგილი თეიმურაზს აღუდგენია, ხოლო პოემის ტექსტი სხვა პიროვნებას შეუესია.

ამგვარად, ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული ტექსტი ამ რესტავრაციის შემდეგ სრულყოფილი გამხდარა, მაგრამ საქმე ამით არ დამთავრებულა. ამის შემდეგ მომხდარა დაზიანებული ფურცლებისა და სიძველისაგან დაცრეცილი

⁷ ეს ფაქტი აღნიშნული აქვს აგრეთვე ვ. შარაძეს: თეიმურაზ ბაგრატიონის ერთი გამოქვეყნებული რუსთველლოგოური ნაშრომი, რუსთველის კრებული, 1966, გვ. 409.

⁸ იქვე.

ადგილებისა და კიდეების აღდგენა. ფურცლები გადაუწებებიათ, გაუმავრებიათ და შემდეგ ჩამოუჭრიათ კიდეები ჩამოსწორების მიზნით. „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ცალი ვახტანგისეული გამოცემის სხვა ცალგებთან შედარებით მცირე ზომისაა, რადგანაც კიდეები აქვს ჩამოჭრილი. ჩამოჭრის დროს კიდეებზე შესრულებული ადრინდელი წარწერები და ზოგჯერ აღდგენილ ფურცლებზე სტრიქონებიც ჩამოჭრილია და მომდევნო გვერდის არეზე ხელახლა დაწერილი. ადრინდელი მინაწერების აღდგენა კი არავის დასჭირდებოდა, პირიქით, ზოგჯერ ისინი დაწებებულ ქაღალდების ქვეშაა მოქცეული ან სპეციალურად გადაშლილი თუ გადაარეცილი (გვ. სპგ). ამის შემდეგაა წიგნი ჩასმული ყდაში. აკინძვის დროს წინ დაუტრთავთ ოთხი ცარიელი ფურცელი, ბოლოში კი ხუთი. ეს ფურცლები რამდენადმე თხელი და გამჭვივალეა. შიგ გამოსტვივის კვირნიშანი „Гончаров“ ან „1812“; ზოგ ფურცელზე რომაული I მოჩანს, ზოგზე II. ამის მიხედვით უნდა დაეასკვნათ, წიგნის რესტავრაცია 1812 წელს ადრე ვერ მოხდებოდა. წარწერა, რომლის შესახებაც ზემოთ ვეკონდა საუბარი (იმოცა ესე ვეფხის ტყაოსანი...“), შესრულებულია წიგნის ყდაში ჩასმის შემდეგ, რადგანაც იგი სწორედ დამატებულ თხელ ფურცელზეა. თავისუფალ ფურცლებზე თუ არეებზე სხვა წარწერათა შესახებ აღნიშნულია აკაკი შანიძისა და გურამ შარაძის წერილებში და ამჯერად ჩვენთვის საინტერესოს არას შეიცავს, ოღონდ დაეძენთ, რომ ის ოთხი სტროფი, რომელიც არეებზეა მიწერილი, წიგნის კიდეების ჩამოჭრის შემდეგაა ჩამატებული. დარჩენილ ვიწრო არეებზე ისინი წერილი ასოებით მიუწერიათ.

ამ სტროფების შესახებ თეიმურაზ ბაგრატიონი 1834 წლის 17 ოქტომბერს ბროსეს სწერდა: „ვეფხისტყაოსნისა ამას ვარდა კიდეე რაოდენიმე სტიხნი ჩემის ოსტატის დავით ალექსის შვილისაგან გაავიჯონია და ჩემს ვეფხისტყაოსანზედაც აწერია“. აქ სწორედ ამ ოთხი სტროფის შესახებაა საუბარი.

ახლა გავიხსენოთ თეიმურაზის მინაწერი ბროსესადმი 1833 წლის 9 ოქტომბერს: „მე თითონ ვეძებ ვახტანგ მეფის სტამბისას, თქვენთვის მინდოდა წარმომეგზავნა, მაგრამ აქ ჯერ ვერსად ვიპოვე, თუმცა ერთი ეჭმემპლარი მე მაქვს ჩემთვის... დიდის სიხარულით გამოვიმეტებდი, რომ გამოემგზავნა, მაგრამ ასე დაძველებული არის...“. როგორც ჩანს, თეიმურაზმა ვერ გაიმეტა თავისი აღდგენილი ცალი, მით უმეტეს, არც იმოგებოდა, რომ ხელახლა შეძენის იმედი ჰქონოდა. ან სხვა რაღაც მიზეზი იყო, რომ წიგნი არ გაუგზავნა ბროსეს.

ახლა იმის შესახებ, რომ 1826 წელს საცენსურო კომიტეტში გამოცემის ნებართვის მისაღებად სწორედ თეიმურაზის ეს ცალი იყო წარდგენილი. ამას რამდენიმე გარემოება ადასტურებს:

1. ახალი პაგინაციით მე-5 ფურცელზე, რომელიც წიგნის თავფურცელია, ზემოთ მარჯვენა კუთხეში ვკითხულობთ: „Апреля“ 5 дня, 1826“. ეს უნდა იყოს საცენსურო კომიტეტში წიგნის წარდგენის თარიღი. ზემოთ იყო ნათქვამი, რომ ამ წიგნის თაობაზე პირველი დოკუმენტი — მიმართვა პეტერბურგის სასწავლო ოლქის მზრუნველის მოვალეობის შემსრულებლისადმი — დათარიღებულია 1826 წლის 12 აპრილით. ბუნებრივია, რომ წიგნი საცენსურო კომიტეტში ერთი კვირით ადრე მაინც ვატარდებოდა რევისტრაციაში.

2. აზიის დეპარტამენტის მთარგმნელი წერს თავის დასკვნაში: — სრულ-ლი გასწორების საშუალება არ არის (იგულისხმება „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტში ორთოგრაფიული შეცდომები. — ო. უ.), რადგანაც სიძველის გამო ფურცლები ჩამოჭრილია თითქმის კიდემდეო. მართლაც, თეიმურაზის ცალს კიდები ჩამოჭრილი აქვს.

3. ზემოთ იყო აღნიშნული, რომ, საცენზურო კომიტეტის მითითების თანახმად, აზიის დეპარტამენტის თარჯიმანი მოვალე იყო, მის მიერ განხილული წიგნის ყოველ ფურცელზე დაესვა ხელწერა, რაც ნიშნავდა მის თანხმობას ამ ტექსტის დასაბეჭდად ვარგისიანობის შესახებ. აზიის დეპარტამენტის თარჯიმანი ასეც მოქცეულა და ყოველ ფურცელზე, სადაც კი პოემის ტექსტია, მისი ხელმოწერაა. აქ უნდა გავიხსენოთ თეიმურაზისეული ეგზემპლარის აკაკი შანიძის აღწერის ერთი ადგილი: „წიგნი გადასულია შემდეგ ნიკო ჩუბინაშვილის ხელში, რომელსაც ფურცლებზე მიუწერია: *Мини/стер/ства ино/стран/ных дел го азиат/скому Депар/та/менту пере/вод/чик гру/зин/ского язы/ка кол/леж/ский Ассес/сор и Ка/еалер Гин/о/л/ий Чуби/нов.* წარწერა მარცვალ-მარცვალ გასდევს ა გვერდიდან ა გვერდამდე, მაგრამ იგივე (ზოგჯერ შემოკლებით: *переводчик* და სხვა) გამოყვანილია სხვაგანაც წიგნში. ეს მინაწერები მოთავსებულია ფურცლის წინა მხარეს, შუა ადგილას, გარეთა აშიაზე“.

მინაწერის ტექსტი ორიოდე ორთოგრაფიული შესწორების გარდა ზუსტად მოჰყავს აკაკი შანიძეს. იგი სრულია. სიტყვები დანაწევრებულია და გრძელდება 32 ფურცელზე. ამის შემდეგ კი იწყება შემოკლებული ტექსტი, კერძოდ, სიტყვიდან *переводчик* და ისევ დანაწევრებული სახით გასდევს პოემის ტექსტს თავიდან ბოლომდე ისე, რომ არც ერთი ფურცელი არ არის გამორჩენილი. ძველი პავინაციით პოემის ტექსტი თავდება სპე (285) გვერდზე, ახალი პავინაციით კი ეს არის 142-ე ფურცელი. პოემის ტექსტი 137 ფურცელზეა და ყოველ მათგანზე მიწერილია დანაწევრებული სიტყვა. მინაწერის ტექსტი სრულად არის ერთჯერ, ხოლო შემდეგ შემოკლებული სახით მეორდება შეიდჯერ, ე. ი. სულ რეაჯერაა. მერვედ ამ დანაწევრებული ტექსტის წერას შესდგომია ნ. ჩუბინაშვილი ახალი პავინაციით 139-ე ფურცლიდან /ძველი პავინაციით გვ. სოთ/. ამის შემდეგ პოემას კიდევ ოთხი ფურცელი უჭირავს და მინაწერიც ოთხივეზეა: *пере/вод/чик грузин...* აქ, 142-ე ფურცელზე, მთავრდება პოემის ტექსტი. ამ ფურცლის უკანა მხარეს იწყება უკვე ვახტანგის კომენტარები, რომელთა დაბეჭდვა პირვანდელი სახით არ სურდა ნიკო ჩუბინაშვილს, ამიტომ რუსული მინაწერის დანარჩენი სიტყვები 142-ე ფურცლის წინა გვერდზეა მოლიანად. ქვედა აშიაზე ვკითხულობთ: ... *скаго языка. Коллежский Ассессор Николай Чубинов.*, აქ უკვე გვარი ხელმოწერითაა. ეს მინაწერი საკვებით ასაბუთებს, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის სწორედ ეს ეგზემპლარი იყო წარდგენილი საცენზურო კომიტეტში და ის გადააგზავნეს აზიის დეპარტამენტში, რათა თარჯიმანს განეხილა. აქედანვე უდავოდ დასტურდება, რომ ეს თარჯიმანი იყო სწორედ ნიკო ჩუბინაშვილი და მისი რეცენზიის საფუძველზე გასცა აზიის დეპარტამენტმა პასუხი საცენზურო კომიტეტს.

ს. ყუბანეიშვილს არ ჰქონდა გათვალისწინებული ეს მინაწერი, მაგრამ საკვებით სწორად ვარაუდობდა: „საგარეო საქმეთა სამინისტროს სააზიო დე-

პარტამენტის თარჯიმნად იმ პერიოდში, როდესაც ვეფხისტყაოსნის აკრძალვა მოხდა, ჩანს ნიკოლოზ დავითის ძე ჩუბინაშვილი¹⁰. რუსთაველის საიუბილეო დღეებში ვანო შადურმა გამოავლინა¹¹, რომ „ჯერ კიდევ 1827 წელს ჟურნალ „აზიატსკი ვესტნიკის“ მაისის ნომერში დაიბეჭდა ვრცელი წერილი სათაურით „Барсова Кожа (Вепхисткаосани) Грузинская поэма, сочиненная Шотою Руставели“. ვანო შადური ეყრდნობა რა ს. ყუბანეიშვილის წერილს, ვარაუდობს, რომ „ვეფხისტყაოსანზე“ პირველი რუსული სტატიის ავტორი საგარეო საქმეთა დეპარტამენტის თარჯიმანი ნიკო ჩუბინაშვილი უნდა იყოსო. ამჟამად სარწმუნო ჩანს, რომ ეს ვარაუდები სწორია და ვახტანგისეულ „ვეფხისტყაოსანზე“ რეცენზიის დაწერის შემდეგ სწორედ ნიკო ჩუბინაშვილს შეეძლო იმ პერიოდში გამოეჭეყენებინა სტატია „აზიატსკი ვესტნიკში“.

ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივის ლენინგრადის განყოფილებაში დაცული მასალების გაცნობის შემდეგ საესეებო ცხადი გახდა, თუ რატომ მოიპოვება „ვეფხისტყაოსნის“ თეიმურაზისეულ ცალში ნიკო ჩუბინაშვილის მინაწერი. ის ფაქტი, რომ ნიკო ჩუბინაშვილი ხელს აწერს პოემის ტექსტის შემცველ ყველა ფურცელს, ამტკიცებს, რომ იგი სავსებით უპერდა მხარს პოემის გამოცემას.

4. კიდევ შეიძლება დავასახელოთ ერთი გარემოება, რომელიც ადასტურებს, რომ ნიკო ჩუბინაშვილს ჰქონდა ხელთ სარეცენზიოდ თეიმურაზისეული „ვეფხისტყაოსანი“. კერძოდ, თავის დასკვნაში ნიკო ჩუბინაშვილი წერს, რომ მართლწერის თვალსაზრისით ტექსტში ბევრი შეცდომაა და, რამდენადაც შემეძლო, შევეცადე გამესწორებინა წითელი მელნითაო („Сколько мог, старался я исправить красными чернилами“). რომ შევიდართო ერთმანეთს ნიკო ჩუბინაშვილის მიერ არშიაზე რუსული მინაწერისა და მის მიერვე მართლწერის თვალსაზრისით შეტანილ შესწორებათა მელნის ფერი, აშკარად იგრძნობა განსხვავება. ეს უკანასკნელი ქაღალდზე ან ნაქერზე შემშრალი სისხლის ფერია.

ახლა ორიოდ სიტყვა იმის შესახებ, კონკრეტულად ვის უნდა წარედგინა დაბეჭდვისათვის ნებართვის მისაღებად „ვეფხისტყაოსანი“. სრულიად ბუნებრივი იქნება, თუ ვიტყვით, რომ საცენზურო კომიტეტში ამ ცალის წარდგენა შეეძლო მხოლოდ და მხოლოდ თეიმურაზ ბაგრატიონს. სხვაგვარად არც არის მოსალოდნელი, რადგანაც ეს წიგნი თეიმურაზისა იყო, მისგანვე რესტავირებული, ინახავდა თავის ბიბლიოთეკაში 1826 წლამდე და ამის შემდეგაც, როგორც ეს ჩანს მარი ბროსესადმი მის მიერ 1833 და 1834 წლებში ვაგზავნილი წერილებიდან. მიუხედავად ამისა, ყურადღებას იქცევს მაინც ერთი გარემოება: ბროსესა და თეიმურაზ შორის პირად წერილებში არაერთხელ ყოფილა მსგებობა „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემის თაობაზე, მაგრამ არსად არ შეღავნდება, რომ თეიმურაზს ჰქონდა განზრახული პოემის გამოცემა. ნუთუ ამის გამოქვამდა, როგორც განუხორციელებელი ცდისა, უხერხულად მიიჩნდა თეიმურაზს?

ყურადღებას იქცევს თეიმურაზის სიტყვები ბროსესადმი მიწერილ წერილში: „თითო-ორიოლს ალაგს ვახტანგ მეფის სტამბაშიც არის მესტამბისა-

¹⁰ ლიტერატურული ძიებანი, I, 1943.

¹¹ „პირველი რუსული სტატია რუსთაველზე“, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1966, 25 მარტი, № 13.

გან შეცდომა (ესე იგი დაბეჭდვაში), ბევრს ალავს კი არ არის, ცოტა ალავს, იმასაც გაგისწორებთ... ამის სწერს თეიმურაზი ბროსეს 1833 წელს, მაშინ, როდესაც 1826 წელს ნიკო ჩუბინაშვილი ვახტანგის მიერ დადგენილი ტექსტის შესახებ აღნიშნავდა, რომ ორთოგრაფიული ხასიათის უამრავი შეცდომამაო, და თვითონვე თეიმურაზისეულ წიგნში ორასამდე შესწორება შეიტანა¹², თანაც წითელი მელნით. უდავოა, თეიმურაზმა იცოდა ამ შესწორებათა შესახებ, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ არ თვლიდა მათ სწორად და არც მიაჩნდა საჭიროდ ვახტანგის გამოცემის რევიზია. მისთვის ის სრულყოფილ ტექსტს წარმოადგენდა.

სავარაუდოა, რომ თეიმურაზმა თავისი ცალი წიგნი იმის გამო არ გაუგზავნა ბროსეს, რომ მასში სწორედ ეს შესწორებები იყო შეტანილი.

1841 წელს გამოცემული „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის წყაროების შესახებ. 1841 წლის გამოცემის რედაქტორებმა მიზანშეწონილად მიიჩნიეს პოემის მოკლე რედაქციის გამოქვეყნება, ამიტომ, როგორც ყველაზე საიმეო ტექსტი, საფუძვლად აირჩიეს ვახტანგისეული გამოცემა, მაგრამ კრიტიკული დამოკიდებულება ვახტანგის ტექსტის მიმართ საკმაოდ ძლიერი იყო. „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის ტექსტში ცვლილების შეტანა სამი თვალსაზრისით ხდებოდა:

1. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ნიკო ჩუბინაშვილი წერდა, რომ ვახტანგისეული ტექსტი შეიცავდა მრავალ შეცდომას. ამ შეცდომათა ერთი ნაწილი ბეჭდვის პროცესში სტამბის მიერ დაშვებულად მიაჩნდათ. ამის შესახებ მარი ბროსე იტყობინება: — ვახტანგ მეფის მიერ დაბეჭდილს ვეფხისტყაოსანში მრავალი ტიპოგრაფიული ცთომილებანი იპოვებოდნენ. ჩვენ ვავასწორეთ და, თუ რაოდენიმე ცთომილებანი დარჩნენ ჩვენს ნაშრომში, წარმკითხველთაგან შენდობას ვიხოვით“, ე. ი. სწორდებოდა 1712 წლის გამოცემაში დაშვებული კორექტურული შეცდომები.

2. ვახტანგის მიერ დადგენილ ტექსტში შეცდომათა შესახებ რომ მსჯელობდა, ნიკო ჩუბინაშვილი მიუთითებდა, რომ მართლწერის ნორმებია დარღვეულიო. ანალოგიურ განცხადებას აკეთებს დავით ჩუბინაშვილი: ვახტანგის გამოცემაში „გაიპარა მრავალი შეცდომა გრამატიკული, განსაკუთრებით ორთოგრაფიული ხასიათისაო“.

საქმე ის არის, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემელთათვის ორთოგრაფიულ ნორმად მიიჩნეოდა ანტონ პირველის მიერ დაწესებული კანონები მართლწერისა. ბუნებრივია, 1712 წელს დაბეჭდილ ტექსტში ასეთი კანონები არ იქნებოდა გატარებული, ხოლო ნიკო და დავით ჩუბინაშვილებს და ალბათ ბროსესაც (ბროსე მხოლოდ ტიპოგრაფიის შეცდომებზე მიუთითებდა, მაგრამ ფაქტია, რომ 1841 წლის გამოცემაში ანტონისეული ორთოგრაფიული თავისებურებანი მის გარეშე ვერ იქნებოდა შეტანილი) მართლწერის ასეთი ნორმების დაცვა აუცილებლობად მიაჩნდათ. სწორედ ვახტანგის მიერ დადგენილ ტექსტში 1841 წელს შეტანილ შესწორებათა დიდი უმრავლესობა ამგვარი ხასიათისაა, რაც უარსაყოფ მოვლენად უნდა იქნეს მიჩნეული¹³.

¹² ნიკო ჩუბინაშვილს თეიმურაზის ცალს პოემის ნაკლული და ხელით აღდგენილი ადგილებიც შეუღარებია ვახტანგისეული ბეჭდურისათვის და უმართებულად გადაწერილი ადგილებიც გაუსწორებია.

¹³ „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 და 1841 წლების გამოცემათა ორთოგრაფიული სხვაობანი სპეციალურად შეისწავლა და ამ საკითხზე სადიპლომო შრომა დაიცვა 1967 წელს თბი-

3. „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამომცემელნი ცდილობდნენ ტექსტის შეცვლას, სრულყოფას. მათ უარყვეს რა არარუსთველური თავები პოემის ვრცელი რედაქციისა, ამავე დროს შეარჩიეს 50 სტროფი, რომლებიც, მათი განმარტებით, რუსთველური უნდა იყოს, ან არაფრით ჩამორჩება მათ. საქმე ის არის, რომ ამ შემთხვევაში რედაქციის წევრები მხოლოდ საკუთარი სურვილით არ მოქმედებდნენ. ჩამატებული სტროფების შესახებ მ. ბროსე წერს: „მრავალნი ლექსებისაგანი მშვენივრად თქმულია და ვეფხისტყაოსანსაც ეთანხმება, თუმცა სწორედ არ ვიცით, ვისგან არიან დაწერილნი, მაგრამ ღირსნი იყვნენ, რომ ჩაგვებეჭდა და იმიტომაც ჩაეუმატეთ“. ქვემოთ ბროსე განაგრძობს:—„ზემოხსენებულნი მომატებანი პირველ ჩვენ დაბეჭედეთ ამიტომ, რომ მრავალთა სწავლულთა ქართველთა მოეწონებოდათ, ძველ კელ-ნაწერებშიაც იპოებოდნენ და ამას გარდა რაოდენიმე მომწერნი(!) ამ წიგნზე გვთხოვეს არ დატევა მათი“. როგორც ვხედავთ, ამ სტროფების დამატებისას რამდენიმე გარემოებას გასწევია ანგარიში.

დ. ჩუბინაშვილის განმარტებითაც, მათს „გამოცემაში შევიდა 48 სტროფი, რომლებიც გამოტოვებული იყო ვახტანგის გამოცემაში“. დ. ჩუბინაშვილი ამ სტროფების შეტანის აუცილებლობის შესახებ კატეგორიულად წერს. უნდა ვიფიქროთ, რომ მაშინ ის ნამდვილ რუსთველურ სტროფებად მიიჩნეოდა მათ.

მაშ, ტექსტის სრულყოფის მიზნით „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამომცემლებმა გაასწორეს ვახტანგის გამოცემაში ბეჭდვის დროს გაპარული შეცდომები, „სრულქმნეს“ პოემის ტექსტი უმეტეს შემთხვევაში ანტონისეული ორთოგრაფიული ნორმების საფუძველზე და შეავსეს იგი ახალი, მათი თვალსაზრისით, საჭირო სტროფებით.

გარდა ამისა, პოემის 1841 წლის გამოცემის რედაქციის წევრებმა უყოყმანოდ მოხსნეს ვახტანგის კომენტარები. თუ ნიკო ჩუბინაშვილი ხელადებით ვერ იმეტებდა ვახტანგის კომენტარებს და მათ მიმართ ზომიერ პოზიციებზე იდგა, დავით ჩუბინაშვილი აკრიტიკებდა მათ, ხოლო თავისი წერილის დასასრულს გადაკრულად ამბობდა: „Вместо нравственных примечаний Вахтанга поместил я краткий лексикон труднейших выражений“.

„ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული რედაქციის რომელი ცალები უნდა ჰქონოდათ ხელთ 1841 წლის გამოცემის რედაქტორებს?

საქმე ის არის, რომ სრულყოფილი, უნაკლო ცალი, როგორც ჩანს, იმ დროისათვის უკვე აღარ მოიპოვებოდა. ამიტომ ისინი იძულებული იქნებოდნენ, ვახტანგის გამოცემის სხვადასხვა ცალების მიხედვით შეევსოთ ხარვეზები. რამდენიმე შენიშვნა ამ ცალების შესახებ.

I. ვახტანგისეული გამოცემის ეგზემპლარათაგან 1841 წლის გამოცემის რედაქციას ხელთ ჰქონია გიორგი ავალიშვილისეული ცალი (ამჟამად ის დაცულია აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდში, ინდექსი K—5), რომელიც საკმაოდ ვრცლად აქვს აღწერილი¹⁴ აკაკი შანიძეს. ამ წიგნის შესახებ აკაკი შანიძე წერს: „აკლია ფფ. I და II (ე.

ლისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის ქართველურ ენათა განყოფილების სტუდენტმა გიული ტაბიაშვილმა.

¹⁴ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსანი“, 1937, გვ. 400.

ი. თავფურცლები. — ო. უ.) ა/ზ აღდგენილია ხელით. ნაბეჭდი ნაწილი იწყება გ ვერდიდან და მიდის სულ ბოლომდის, ტნა ვერდამდის... ნაბეჭდ ტექსტში მრავალი შესწორებაა შეტანილი ხელით“.

ამ შესწორებებს აკავი შანიძე აჯგუფებს საკითხების მიხედვით: 1. წაშლილია ყველა შაირის მიხედვით მეოთხე სტრიქონის წინ „და“. 2. წაშლილია ძველი წერტილები: ორწერტილი ტაეპის შუაში და სამწერტილი ბოლოში. სამაგიეროდ სხვა ახალი ნიშნებია ჩასმული (მძიმე, წერტილი). 3. წაშლილია რვეულების სათვალავი რიცხვები ქვედა აშიაზე. 4. გასწორებულია ხელითვე გვერდების სათვალავი თავიდან პოემის ბოლომდის, ე. ი. თარგმანამდის... 5. ლიგატურა „და“ ტექსტში ყველგან წაშლილია და ცალ-ცალკეა გამოყვანილი: და. 6. გასწორებულია ორთოგრაფია და კორექტურული შეცდომები... და სხვ.

ბოლოს ასკენის აკავი შანიძე: „ასეთი ხასიათის შესწორებანი რომ არა, წიგნი ერთი საუკეთესოთაგანი იქნებოდა მოღწეულ (იგულისხმება ვახტანგისეული გამოცემა. — ო. უ.) ცალგზს შორის“. რა თქმა უნდა, მაშინ აკავი შანიძისათვის ვერ იქნებოდა ცნობილი, რომ ეს შესწორებები გიორგი ავალიშვილის მიერ იმ მიზნით იყო შეტანილი ამ წიგნში, რათა ისინი გათვალისწინებული ყოფილიყო 1841 წლის გამოცემაში.

ახლა მოვუხსინოთ თვით გიორგი ავალიშვილს, რას სწერს¹⁵ ის რედაქციის ერთ-ერთ წევრს, ზაქარია ფალავანდიშვილს, ამ წიგნისა და მის მიერ შეტანილ შესწორებათა შესახებ: ვეფხისტყაოსანი, „რომელიც აღვითქე და რომელიც მაქენდა მე დაბეჭდილი, იგი ვითარცა შემეძლო ასო ანუ საღ მეტი ჰქონდა ანუ ნაკლები... და ესე ვითარნი ვჰშალე და შესაბამნი ასონი დავუსხი, რომლისაცა შაირნი ან ლექსნი არიან პყრობილ...“. ქვემოთ იგი თხოვს ზაქარიას: „გულისა-ჰმის-ყოფით ჩაავლო თუალი ვეფხვის ტყაოსანსა. მგონია, ბევრგან ჰპოვო ჩემგან ანუ ცუდად გასწორებული და ანუ გაუსწორებლად დარჩომილი ვერ შენისშენისა ძალით ჩემისა და გაასწორო“.

ერთგან წერილში გ. ავალიშვილი სწერს: „თუ ღირსად დაბეჭდვისა აღიარებ ამას, მაშინ გაძლევ ნებასა, დაშალო, ანუ დაჰყო რვეულებად და მიჰსცე დასაბეჭდად“.

ახლა გასაგები უნდა იყოს, რატომ არის ამ ეგზემპლარში ამდენი შესწორება შეტანილი.

ამასთან დაკავშირებით ერთი გარემოება უნდა აღინიშნოს: გ. ავალიშვილს ეს წერილი და თავისი ცალი ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნისა“, შესწორებული მის მიერვე, ერთად გაუგზავნია თავისი ნათლულის — ზაქარია ფალავანდიშვილისათვის. როგორც სხვა ეგზემპლარებთან შედარებით სრულყოფილი ტექსტი, იგი გათვალისწინებული იქნებოდა „ვეფხისტყაოსნის“ ახალი გამოცემის რედაქტორთა მიერ. უდავოა, ანგარიში გაეწეოდა გ. ავალიშვილის ხელით შეტანილ შესწორებებსაც, რაც ზოგჯერ დასტურდება პოემის 1841 წლის გამოცემის შედარებით ავალიშვილისეულ ეგზემპლართან. ეს წიგნი ამჟამად მ. ბროსეს კოლექციისადაა მიჩნეული. ე. ი. „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემის დაბეჭდვის შემდეგ იგი პატრონისათვის აღარ

¹⁵ გ. ავალიშვილის წერილი პირველად გამოქვეყნა ე. მეტრეველმა (საიუბილეო კრებული კორნელი კეკელიძეს, დაბადების 80 წლისთავზე, 1959, გვ. 249). უფრო დაწვრილებით ეს წერილი განხილული აქვს სოლომონ ყუბანეიშვილს (ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან, გვ. 48).

დაუბრუნებიათ. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გ. ავალიშვილის ხსენებული წერილი ამჟამად რატომღაც „ვეფხისტყაოსნის“ სულ სხვა ცალშია ჩაყრული (M—48-ში, რომელიც ხელნაწერია), უნდა იყოს კი გ. ავალიშვილის ცალში (K—5-ში)¹⁶.

გ. ავალიშვილის ცალ წიგნს პოემის შესავალი ნაწილის წინ ზემოთ არშიაზე ასეთი შენიშვნა აქვს: „შემწყობისათვის (იგულისხმება მეტრამბე, ასოთაწყობი.—ო. უ.); 1. ყველაგან იყო ვ, ვე-უ და უმ მავივრად. 2. ჰ სრულებით საჭირო არ არის. 3. შემკურელი არა სადა არ იყოს, თუ არა მხოლოდ შერთულ ლექსებში“.

ეს მინაწერიც ადასტურებს, რომ ეს ცალი სასტამბოდ ყოფილა განკუთვნილი, მაგრამ 1841 წლის გამოცემის ტექსტი ამ ცალის მიხედვით არ აწყობილა. ეს იმიტომ, რომ 1841 წლის ტექსტის დამდგენნი გ. ავალიშვილის მიერ შეტანილი შესწორებებით „ვეფხისტყაოსნის“ სტამბას ვერ გადასცემდნენ.

ეს წიგნი თეიმურაზ ბატონიშვილსაც ჰქონია ხელთ. უკანასკნელი სტროფის („ამირან დარეჯანის ძე მოსეს უქია ზონელსა...“) თავზე წარწერაა: „ამის ქვევით რუსთველისა არ არის“. ამაზე ხაზია გადასმული და სქოლიოში შენიშვნაა ჩაწერილი: „ეს ლექსიც (ამირან დარეჯანის ძე...), რუსთველისაგან არს თქმული, ნამდვილი საუწყებელ არს. მეფის ძე თეიმურაზ“.

როგორც ჩანს, გ. ავალიშვილისეული შესწორებები რედაქციის წევრებმა გაასინჯეს თეიმურაზს, როგორც კონსულტანტს.

II. ზემოთ ითქვა, რომ თეიმურაზ ბავრათიონის კუთვნილ „ვეფხისტყაოსნის“ ეგზემპლარში ნიკო ჩუბინაშვილმა 200-მდე შესწორება¹⁷ შეიტანა. ანალოგიური შესწორებები შევიდა 1841 წლის გამოცემაშიაც. ეს იმიტომ, რომ გამოცემის რედაქტორებმაც ისეთივე ორთოგრაფიული ნორმები ვაატარეს, როგორც ნიკო ჩუბინაშვილმა. ხელთ ექნებოდათ თუ არა ბროსესა და მის კოლეგებს თეიმურაზისეული ცალი „ვეფხისტყაოსნისა“ ტექსტზე მუშაობისას? ვფიქრობ, რომ არა. თეიმურაზი, მართალია, პირადად ყოველმხრივ ხელს უწყობდა¹⁸ პოემის ახალ გამოცემას, მაგრამ წიგნს, რომელშიც ნიკო ჩუბინაშვილმა თეიმურაზის სურვილისა და შეხედულების საწინააღმდეგოდ ესოდენ მრავალი შესწორება შეიტანა, ის სხვა პირებს ვერ გადასცემდა. ამავე დროს თეიმურაზი არასდროს ცდილა გამოემ-

¹⁶ ამის თაობაზე ე. მეტრეველი შენიშნავს: „ვეფხისტყაოსნის“ წიგნი (იგულისხმება გ. ავალიშვილის წერილი.—ო. უ.) შინაარსით იმავე ფონდის (იგულისხმება აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდი.—ო. უ.) მეორე ხელნაწერს K—10-ს უფრო შეეფერება. ეს მეორე ხელნაწერი თავდაპირველად თეიმურაზ ბატონიშვილის საკუთრება ყოფილა, ხოლო შემდეგ ნ. ჩუბინაშვილისა“ (იქვე, გვ. 250). ვერ ერთი, K—10 ბუქლერი ცალია რესტავრირებული და არა ხელნაწერი, მეორე, ახლა უკვე გარკვეულია, რომ მისი მფლობელი ნ. ჩუბინაშვილი არ ყოფილა, ის რეცენზენტი იყო, ხელთ შეტანილი შესწორება ორივე ეგზემპლარშია (K—10-სა და K—5-ში). ეს შესწორებები პირველ მთავანში ჩუბინაშვილს ეკუთვნის, მეორეში — გ. ავალიშვილს.

¹⁷ ამ შესწორებათა კლასიფიკაცია მოცემული აქვს აკაკი შანიძეს. უნდა დავმატოს, რომ პირის ნიშნები, ჰს და ჰ პრეფიქსები, განსაკუთრებით ხშირადაა გასწორებული და ყველაზე მეტად აქ ჩანს ანტონისეული ორთოგრაფიული ნორმის ვატარების ცდა.

¹⁸ იხ. გ. შარაძის ხსენებული შრომა, თუმცა მისი ატორი რამდენადმე გადაჭარბებით აფასებს თეიმურაზის როლს „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემის ტექსტის დამდგენის საქმეში.

ულავნებინა, რომ მისი ცდა „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემის შესახებ წაბუთებულად დამთავრდა. ამ წიგნის გასინჯვა კი ამ ცდას გამოამკლავებდა.

III. ნიკო ჩუბინაშვილს 1837 წელს, როდესაც ის პეტერბურგიდან საქართველოში ბრუნდებოდა, თავისი ძმისწულისათვის, დავით ჩუბინაშვილისათვის, დაუტოვებია წიგნები. მათ შორის დასახელებულია: „ვეფხისტყაოსანი, ტფილისში დაბეჭდილი, რომელიც ნაკლები ფურცლები გადამიწერინებია კაი ხელით და შემეიკრევივნებია, სულ დამჯდომია ოც მანეთათ“¹⁹.

ულავოა, რომ საუბარია „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეულ გამოცემაზე. სად წავიდა ეს ცალი? ბუნებრივია, დ. ჩუბინაშვილი 1841 წლის გამოცემის ტექსტის მომზადებისას მას გამოიყენებდა და სხვა ცალების მსგავსად ის უნდა დარჩენილიყო ან ბროსეს კოლექციაში, ან თვითონ მას უნდა შერჩენოდა, მაგრამ მისი ხსენება არ არის დ. ჩუბინაშვილის წიგნების კატალოგში²⁰. ის არ ჩანს ა. შანიძის მიერ აღწერილ 18 ცალშიაც. ბოლოს გამოვლინებული მეცხრამეტე ცალი²¹ იოანე ბატონიშვილისაა.

მაშ, სად წავიდა ნიკო ჩუბინაშვილისეული ეგზემპლარი ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნისა“? საგარაუდოა, რომ იგი წარმოადგენდა 1841 წლის გამოცემის დედანს, რედაქციამ ეს ეგზემპლარი გააზადა გამოსაცემად და გადასცა სტამბას. მაშინ მას საგანგებოდ ჩასწორება და ფურცლებად დაშლა დასჭირდებოდა. ბუნებრივია, ეს წიგნი ამის შემდეგ არსებობას შეწყვეტდა.

IV. აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდში დაცულია „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი (M—48), რომელიც გამოწერილია ვახტანგის გამოცემიდან. იგი გარეგნულად კარგად არის გაფორმებული და დაცული. თავფურცელზე ფრანგული მინაწერია, რომელიც მ. ბროსეს ეკუთვნის. ე. ი. იგი მას ხელთ ჰქონია, ივლისისმება „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემის მომზადების პერიოდში.

მეორე ფურცელზე დაკრულია გ. ავალიშვილის წერილი, რომელიც ზემოთ იყო ნახსენები²²: მესამე ფურცელზე კი დაწებებულია მოზრდილი ფორმატის ფურცელი, რომლის ორივე მხარეზე „ვეფხისტყაოსნის“ სტროფებია დაწერილი (ამ ჩანართი ფურცლის შესახებ ქვემოთ იქნება საუბარი). გადაწერილია ვახტანგის კომენტარებიც, რომლებიც მთავრდება 194-ე ფურცელზე. ამ ფურცლის უკანა მხარეს ვკითხულობთ: — „წელსა 1823 სანკტ-პეტრე-ბურლსა შინა სრულ იქმნა. მათმა უმაღლესობამ იმერეთის დედოფალმა ანნამ დამაწერინა მე. უკეთუ რაიმე შეცდომა იყოს, შენდობას ვმოქენებ. ასლან საფაროვ. თებერვლის კმ“.

აქვე ქვემოთ ასეთი წარწერაა: „მე, პეტრე ქებაძემ, შემდგომად დედოფლის ანნას გარდაცვალებისა ვიყიდე კონსტანტინე ბატონის შვილისაგან ეს წიგნი“.

თვითონ ამ ხელნაწერ „ვეფხისტყაოსნის“ (M—48) 1841 წლის გამოცემისათვის არსებითი მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონოდა, მაგრამ განსაკუთრებით

¹⁹ А. Сагарели, Сведения о памятниках грузинской письменности, т. I, вып. IV, გვ. 31.

²⁰ იქვე, გვ. 102.

²¹ ა. აბრამიშვილი, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის მე-19 ცალი და გრიგოლ ბატონიშვილის მარგინალიები, თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთაველს, საიუბილეო, კრებული, 1966, გვ. 277.

²² აქ კვლავ შევნიშნავ, რომ ეს წერილი უნდა იყოს გ. ავალიშვილის კუთვნილ წიგნში, რომელიც იქვეა დაცული K—5 ნომრით.

საყურადღებოა წიგნის თავში ჩართული ფურცელი და ბოლო გვერდებზე წერილი სტროფები, რომლებიც პეტრე ქებაძის სახელთანაა დაკავშირებული.

M—48 ხელნაწერის წინა ჩანართ ფურცელზე პოემის სტროფების შემოთ ასეთი წარწერაა: „ეს მუხლები ერთი ვეფხისტყაოსანი იყო ძველებური, დიდი ხნის დაწერილი, თავის მხატვრობითა. შევამოწმეთ სხვა ვეფხისტყაოსნებს და არც ერთში არ იყო, მარტო იმ ვეფხისტყაოსნის გარდა და იქიდან გამოვსწვრავი(!) და თავთავის ალაგს დაუნიშნე...“.

„ვეფხისტყაოსანში“ ჩასამატებელ სტროფებს M—48-ში 195-ე ფურცლიდან 9 გვერდი უჭირავს. ეს სტროფები პეტრე ქებაძეს ჩაუწერია. იგი ამით შესახებ გვატყობინებს: „ვინც ეს წიგნი გადაწეროთ, ეს მუხლები ჩაუწერეთ, სადაც ეს წითლური ციფერები(!) უხსნდეს და ხაზიცა იყოს წითლური, იქ უნდა ჩაუწეროთ. დიდად საჭირო არის, რომელიც გამომიწერია თამარ მეფის დროის დაწერილის ვეფხისტყაოსნიდან“.

აქ სულ არის 52 სტროფი. მათთვის მარი ბროსეს განსაკუთრებული ყურადღება მიუქცევია და თვითონაც გადაუწერია. ამ 52 სტროფიდან სამი საერთოდ არ შეუტანიათ პოემის ტექსტის დამდგენებს (ქებაძის ხელნაწერის მიხედვით 22-ე და 24-ე სტროფები. ეს უკანასკნელი 8-სტრიქონიანია, ე. ი. 2 სტროფია). თეიმურაზ ბაგრატიონის რჩევით, ბროსეს გამოცემას დაემატა 4 სტროფი, რომელთაგან სამი პ. ქებაძისეულ ხელნაწერშიც არის. ისინი თეიმურაზისეული ვარიანტითაა შესული პოემაში. ე. ი. საბოლოოდ ქებაძის ხელნაწერიდან 46 სტროფია აღებული, თეიმურაზ ბაგრატიონისა კი — 4. სულ 1841 წლის გამოცემას დაემატა 50 სტროფი²³.

V. 1841 წლის გამოცემის ტექსტის დადგენისას მარი ბროსეს გაუთვალისწინებია პარიზის ბიბლიოთეკის „ვეფხისტყაოსნისეული“ ხელნაწერი. ამ ხელნაწერს იხსენიებს მ. ბროსე პოემის 1841 წლის გამოცემის წინასიტყვაობაში და მიუთითებს, რომ „იმავშიც იპოვებთან შემოხსენებული ლექსნიო“²⁴.

VI. აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილებაში დაცულია „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი (K—23), რომლის მიხედვითაც მარი ბროსეს დაუწვია პოემის ფრანგულად თარგმნა. თარგმანზე მას უმუშავია 1828 წელს. ფურცლის ცალ მხარეს ქართული ტექსტია, მეორე მხარეს კი — ფრანგული. კერძოდ, ვაშლილი წიგნის მარჯვენა მხარეს ქართული ტექსტია, მარცხნივ — ფრანგული. ბროსეს უთარგმნია პოემა თავამდე — „ტარიელისაგან პინდოთ მეფისა სიკვდილისა ცნობა“. ეს თავი და შემდეგი არ არის თარგმნილი.

ქართული ტექსტი გადაწერილი ყოფილა 1811 წელს. მინაწერში ვკითხულობთ: „დიდება ღმერთსა ყოველთა მასრულსა. სრულ იქმნა კელითა იოანე იალღუზის ძისათა. აპრილის 21, წელს 1811“.

ბუნებრივად უნდა მივიჩნიოთ, რომ მარი ბროსე გაითვალისწინებდა ამ ხელნაწერს „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემის ტექსტზე მუშაობისას.

თეიმურაზ ბაგრატიონის მონაწილეობის შესახებ „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემაში. თეიმურაზ ბაგრატიონს მარი ბროსე თავის მისწავ-

²³ ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია, წიგნი I, თბილისი, 1965, გვ. 443.

²⁴ ს. ცაიშვილის წიგნში მითითებულია, რომ პეტრე ქებაძეს ეს დამატებითი სტროფები აღებული უნდა ჰქონდეს ამჟამად ოქსფორდში უორდროპის კოლექციაში დაცული თარხან-მოურავისეული ხელნაწერიდან.

ლებლად თვლიდა. „ვეფხისტყაოსანზე“ მუშაობის დროსაც თეიმურაზს ბტრესისთვის არაერთი საჭირო და სასარგებლო რჩევა მიუცია. გასაზიარებელია გ. შარაძის აზრით²⁵, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემის წინასიტყვაობაში, რომელიც მარი ბროსეს ეკუთვნის, უდავოდ იგრძნობა თეიმურაზის შეხედულებათა გავლენა. ბუნებრივია, რომ ბროსესთვის „ვეფხისტყაოსნის“ საკითხებში თეიმურაზი ავტორიტეტს წარმოადგენდა.

თეიმურაზს „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემის ტექსტის მომზადების საქმეში გარკვეული პრაქტიკული მონაწილეობაც უნდა მიეღო. ამას ადასტურებს „ვეფხისტყაოსნის“ გ. ავალიშვილისეული ცადის უკანასკნელ სტროფზე („ამირან დარეჯანის ძე მოსეს უქია ზონელსა...“) მისი მინაწერი, მაგრამ ეს მონაწილეობა ცალკეულ საკითხზე კონსულტანტის მოვალეობას არ სცილდებოდა. ამას გვაფიქრებინებს ორი გარემოება:

1. მისი ბიოგრაფიიდან ცნობილია²⁶, რომ თეიმურაზი ამ პერიოდში სხვა საქმეებით იყო დატვირთული. ჯერ ერთი, ის გულდაგულ მუშაობდა „ივერიის ისტორიაზე“. გარდა ამისა, მას 1840 წლის 15 ოქტომბრისათვის დაუსრულებია „ფრიკისა და ოქროს მატყლოვანისათჳს კერძოსა“ ბერძნულიდან თარგმნა და ქართულად არსებულ ძველ თარგმანთან შედარება-შეწამება. ასეთ ვითარებაში თეიმურაზს „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტზე ინტენსიური მუშაობის საშუალება არ ექნებოდა.

2. რაც მთავარია, უნდა იქნეს გათვალისწინებული, რომ თეიმურაზისათვის „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემა უაღრესად ავტორიტეტული იყო. მისი შეხედულებით, კმაროდა ამ გამოცემის მცირეოდენი შესწორება — მბეჭდავის მიერ დაშვებულ შეცდომათა გამართვა, ოთხი სტროფის ჩამატება და ტექსტი სრულყოფილ სახეს მიიღებდა. სხვაგვარი ცვლილებების შეტანის მომხრე ის არ ყოფილა. ზემოთ კი აღნიშნული იყო, რომ 1841 წლის გამოცემის რედაქტორებმა პოემის ტექსტში აუარებელი ორთოგრაფიული და სხვა ხასიათის ცვლილებები შეიტანეს, გარდა თეიმურაზის მიერ რეკომენდებული 4 სტროფისა, 46 სხვა ჩამატეს. ყველაფერი ეს შეუთავსებელი ჩანს თეიმურაზის შეხედულებებთან. აქედან გამომდინარე, წარმოუდგენელი არის, თეიმურაზს ეკისრა ერთ-ერთი რედაქტორის ფუნქცია. ამიტომ ვერ გავიზიარებთ გ. შარაძის აზრს, რომ „მ. ბროსეს მიერ ვეფხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემისათვის დაწერილი წინასიტყვაობის... მთავარი კონსულტანტი, თუ თანაავტორი არა, უნდა იყოს თეიმურაზ ბაგრატიონი“.

ეს წინასიტყვაობა დაწერილია მას შემდეგ, როდესაც პოემის 1841 წლის გამოცემა მზად იყო. რეალური მდგომარეობიდან გამომდინარე, ბროსე აღნიშნავს მხოლოდ დ. ჩუბინაშვილის ღვაწლის შესახებ. საფუძველი არ არსებობს, მას არ დავუჯეროთ. დადგენილად უნდა მივიჩნიოთ აგრეთვე ისიც, რომ 1841 წლის გამოცემაში დამატებული 50 სტროფიდან თეიმურაზის სახელთან დაკავშირებულია მხოლოდ 4 სტროფი. დანარჩენი კი პ. ქებაძის ხელნაწერის მიხედვითაა შერჩეული.

რამდენადმე გადაჭარბებული ჩანს თეიმურაზის როლის შეფასება ს. ყუბანეიშვილის მსჯელობაშიც: «ბროსე რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევ-

²⁵ თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთველს, საიუბილეო კრებული, 1966, გვ. 270.

²⁶ შ. მესხია, თეიმურაზ ბატონიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. I, 1939, გვ. 36.

რად აირჩიეს და 1837 წელს საცხოვრებლად გადმოვიდა პეტერბურგში²⁷ თეიმურაზი და ბროსე უშუალოდ დაუკავშირდნენ ერთმანეთს და შეუდგნენ ვეფხისტყაოსნის გამოცემის სამზადისს. შეადგინეს სარედაქციო-საგამომცემლო კომისია, რომელშიც შედიოდნენ მ. ბროსე, ზ. ფალავანდიშვილი და დ. ჩუბინაშვილი. ტექსტის დამზადება-გამოცემაში მონაწილეობას იღებდნენ აგრეთვე თ. ბაგრატიონი და გ. ავალიშვილი. შეიმუშავეს გამოცემის გეგმა ანუ „პროგრამა“²⁷ და ა. შ.

„ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემის ინიციატორი და სულის ჩამდგმელი იყო მ. ბროსე. ამიტომაც გამოცემის პროგრამაში „აღბუქდვის ზედამხედველად“ მხოლოდ ბროსეა დასახელებული. პრაქტიკულ დამხმარედ და ხელისშემწყობად ჰყავდა ზაქარია ფალავანდიშვილი და დავით ჩუბინაშვილი.

ეს უქანასკნელი მიმოიხილავს²⁸ რა „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წლის გამოცემაში გაპარულ შეცდომებს, გვაუწყებს, რომ საჭირო იყო ახალი გამოცემა. — ქვემოთ კი განაგრძობს: „ასეთმა შეხედულებამ მაიძულა მე, შევერთებოდი აკადემიკოს მ. ბროსეს, რომელიც დაუცხრომლად იღვწის ქართული ლიტერატურისათვის“. მაშ, საქმის მოთავე ამ შემთხვევაშიც ერთადერთი ბროსე ჩანს. მას რჩევა-დარიგებისათვის მიუმართავს „მრავალი სწავლულისათვის“. ერთი მათგანი, რა თქმა უნდა, ყველაზე ავტორიტეტული და დასაფასებელი, იყო თეიმურაზ ბატონიშვილი.

საყურადღებოა ლილი ქუთათელაძის წერილი — „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემაზე დართული „ანდერძისათვის“²⁹. მკვლევარი განიხილავს „ანდერძის“ ავტორის ვინაობის საკითხს და საარქივო მასალაზე დაყრდნობით ასკვნის: „იხლა უკვე გარკვეულია „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემაში თეიმურაზ ბაგრატიონის მონაწილეობის კიდევ ერთი მხარე. ცხრასტროფიანი ანდერძი, რომელიც ერთვის აღნიშნულ გამოცემას და რომელიც წლების მანძილზე მარი ბროსესეულად იყო მიჩნეული, ეკუთვნის თეიმურაზ ბაგრატიონის კალამს“.

„ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემას ასეთი წარწერა უძღვის: — „მათს უგანათლებულესობას, ბატონიშვილს თეიმურაზს, საქართველოს მეფის გიორგის ძეს, უმდაბლესის პატივისცემისა, გულთადის მადლობისა, სამარადისო ერთგულების ნიშნად შეესწირეთ.“

დამბუქდველნი: ბროსეტ, ზაქ. ფალავანდიშვილი, დ. ჩუბინოვი“.

გუქრობ, მაღლიერებაც, პატივისცემაც და ერთგულებაც მოძღვარის მიმართ სავსებით გულწრფელად გამოხატეს მისმა მოწაფეებმა. ასე რომ თეიმურაზის ამაგი არსად მიჩქმალულა.

²⁷ ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან, გვ. 45.

²⁸ О грузинской поэме Вепхис-тквасяни или Барсова Кожя. „Народное просвещение“, 1842, № 8.

²⁹ „მაკეუ“, 1970, № 5, გვ. 131—136.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ა. ბარამიძემ

ნ ა ნ ა კ ო ტ ა ბ ი შ ვ ი ლ ი

 ა. ხახანაშვილი ხალხური მოტივების შესახებ „ქართლის
 ცხოვრებაში“

დიდ ქართველ მეცნიერს ა. ხახანაშვილს თავისი ფუძემდებლური ნაშრომების გვერდით ქართული ლიტერატურის ისტორიასა და ფოლკლორში აქვს მნიშვნელოვანი გამოკვლევები საისტორიო მწერლობის დარგშიც. მათ დღესაც არ დაუკარგავთ მეცნიერული მნიშვნელობა და კრიტიკულ განხილვას მოითხოვენ.

ქართული საისტორიო მწერლობის ეროვნული ძირების კვლევამ ა. ხახანაშვილს დაანახვა მისი კავშირი ხალხურ ზეპირსიტყვიერ ტრადიციებთან. ამ ტრადიციების კვალის მიგნება და ამ თვალსაზრისით ჩვენი საისტორიო მწერლობის ძეგლების ანალიზი ა. ხახანაშვილისათვის მათი ორიგინალობის უტყუარი საბუთი იყო. ეს არის ერთ-ერთი მთავარი ასპექტი, რომლითაც ა. ხახანაშვილი ქართული საისტორიო მწერლობის ძეგლებს აანალიზებდა.

ა. ხახანაშვილი, საერთოდ, ისტორიის შექმნას ხალხურ ტრადიციას უკავშირებდა. ისტორია, — წერდა ის, — იწყება ბევრად ადრე ისტორიულ ნაწერებსა და ცნობებზე. მისი აზრით, უძველესი ისტორია არსებობდა ზეპირი გადმოცემების სახით, რომელიც მხოლოდ შემდეგ ჩაიწერა. პირველი ისტორიკოსნი, — აღნიშნავდა ა. ხახანაშვილი, — ისე წერდნენ მათიანეს, როგორც აუწყებდათ მათ ერის წარსულზე გადმოცემული ტრადიცია. ასე იქმნებოდა, მისი აზრით, ჰეროდოტეს და ტიტე ლივიუსის საშუალო საუკუნეების ისტორია; ასე შეიქმნა ჩვენი მათიანე „ქართლის ცხოვრება“¹. ა. ხახანაშვილის ეს მოსაზრება არ იყო შემთხვევითი. ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში რუსი მკვლევარი ვ. ნ. ტატიშჩევი რუსული ისტორიული მათიანეების საფუძველს ხალხურ თქმულებებსა და ეპიკურ სიმღერებში ხედავდა. აგრეთვე კარამზინი და უფრო გვიან ნ. კოსტომაროვი საისტორიო მწერლობის შექმნაში ხალხურ ზეპირ ტრადიციას უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ნ. კოსტომაროვი წერდა: „Один из элементов нашей первоначальной летописи те древние сказания, предания и песни, которыми пользовались составители летописи“². ცნობილია აკად. ა. შახმატოვის კლასიკური შრომა რუსული მათიანეების შესახებ, რომელიც მისი აზრით რუსული ბილინებისა და თქმულებების ელემენტებზეა დაფუძნებული.

¹ ალ. ხახანაშვილი, კვალი საერო პოეზიისა ქართლის ცხოვრებაში, „ივერია“, 1888, № 135, წერტილი 1.

² Н. Костомаров, Предания первоначальной русской летописи, „Вестник Европы“, т. I, 1873, зб. 6.

ა. ხახანაშვილის დიდი ინტერესი ამ საკითხებისადმი აგრეთვე განაპირობებდა იმან, რომ სწორედ ამ დროს გამოქვეყნდა პროფ. პატკანოვის გამოკვლევები³ „ქართლის ცხოვრების“ შედგენის დროისა, ორიგინალობისა და სხვათა შესახებ⁴. ა. ხახანაშვილმა დაზუსტა რამდენიმე წერილი, სადაც გააკრიტიკა პატკანოვის მოსაზრებები და შეეცადა დამტკიცებინა „ქართლის ცხოვრების“ ორიგინალობა, აგრეთვე მისი ადრეული წარმოშობა. ა. ხახანაშვილი წერდა: „ჩვენს გარდმონაცემს, ნაანდერძეს, ტრადიციას ეტყობა ნაციონალური ხასიათი. ხშირად ვგრძნობთ, რომ იგი ეკუთვნის ქართველ კაცს, რომელმაც კარგად იცის მეზობლად დასახლებულ ერთა ავი და კარგი“⁵. მისი აზრით, სინამდვილე და სიძველე „ქართლის ცხოვრებისა“ დამტკიცებული იქნება, როცა დაერწმუნდებით, რომ ჩვენი დასაწყისი ისტორია გამოგონილი კი არ არის ერთი კაცისაგან, როგორც ჰგონია პროფ. პატკანოვს, არამედ დამყარებულია ერის გარდმონაცემზედ, ტრადიციასზედ. ამ აზრის დამტკიცება იყო მეცნიერის ძირითადი მიზანი „ქართლის ცხოვრების“ კვლევის დროს.

ა. ხახანაშვილი წლების მანძილზე იკვლევდა „ქართლის ცხოვრებასთან“ დაკავშირებულ ყველა მნიშვნელოვან საკითხს: ძეგლის შედგენილობას, შემდგენელთა ვინაობას, თარიღს, ხელნაწერებს და მის წყაროებს⁶. ა. ხახანაშვილი „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთ წყაროდ ხალხურ ზეპირსიტყვიერებას მიიჩნევდა. ეს განსაკუთრებით შეეხება უძველესი პერიოდის ამსახველ თხზულებებს, რომლებზედაც უფრო მეტად შეინიშნება ხალხური ზეპირსიტყვიერების გავლენა. მათ შორის აღსანიშნავია ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრება“, რომლითაც იწყება ჩვენი მატთან და რომელსაც განიხილავს ძირითადად ა. ხახანაშვილი თავის გამოკვლევაში.

მკვლევრის აზრით, უძველესი ისტორიის დაკავშირება ხალხურ ტრადიციებთან განაპირობებდა ისტორიულ ნაწერებში ხალხური ზეპირსიტყვიერების ელემენტების არსებობას. თაობიდან თაობას გადაეცემოდა წინაპრების გმირული ცხოვრების ამბები, სადაც დაცული იყო ხალხური შემოქმედების ნიმუშები. ამიტომ გვხვდება, ა. ხახანაშვილის შეხედულებით, ისტორიულ ნაწერებში ნითები, ლექსები, ლეგენდები.

ხალხური ეპოსის გავლენა „ქართლის ცხოვრებაზე“, განსაკუთრებით მის უძველეს პერიოდზე, საყოველთაოდ აღიარებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამის შესახებ წერდნენ: დ. ბაქრაძე, მ. ჯანაშვილი, ი. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე, პ. ინგოროყვა, შემდეგ გ. მელიქიშვილი, ე. ვირსალაძე, ქს. სიხარულიძე, შ. ჩიქოვანი, რ. ბარამიძე და სხვები. ამას აღნიშნავდა ყველა, ვინც კი იკვლევდა „ქართლის ცხოვრებასთან“ დაკავშირებულ საკითხებს.

ა. ხახანაშვილი მიუთითებდა, რომ ლეონტი მროველის ნაწარმოების შინაარსი ზღაპრულია. იგი ამ უძველეს პერიოდს უწოდებს მითურს ან გმირულ ხანას. აქ გადმოცემულია გოლიათებისა და ბუმბერაზების ბრძოლის ეპიზოდები. ჩვენი წინაპრები წარმოდგენილი არიან ლეგენდარულ გმირებად. ჩვე-

³ К. Патканов, О древней грузинской хронике. წიგნები: „Ванские надписи и знач. их для истории переди. Азии“, ЖМНП, ч. ССXXX. СПб, 1881, зб. 205.

⁴ ალ. ხახანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, „ივერია“, 1888, № 135, წერილი I.

⁵ А. Хаханов, Состав и источники начальной грузинской летописи, ЖМНП, 1892, № 9. Источники по введению христианства в Грузию, М., 1893. Грузинские рукописи Румянцевского музея. ИМАО, Москва.

ნი ისტორია, — წერდა ა. ხახანაშვილი, — დაიწყო გვირული ტრადიციით, როგორც ისტორია ბერძენთა, რომელთა და სხვ.⁶ კ. კეკელიძის აზრით, ეს ზღაპარული თქმულებები გოლიათ-ბუმბერაზთა შესახებ, რომლებიც მოგვამონებენ „ამირანდარეჯანიანის“ შინაარსს, ლეონტი მროველის შრომაში შევიდნენ იმავე წყაროდან, საიდანაც აღებულია ამ ძეგლის ავტორის მიერ, — ხალხური ეპოსიდან⁷.

ა. ხახანაშვილი აღნიშნავს, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ არის კვალი ეტიმოლოგიური, სიმბოლური, პოლიტიკური და რელიგიური მითებისა. მკვლევრის აზრით, ეტიმოლოგიურია მითი, რომელიც ცდილობს ახსნას რომელიმე წესის მიზეზი ან ადგილის სახელი. ხალხი ხედავს რაიმე მოვლენას და თავისებურად განმარტავს მას. ა. ხახანაშვილი ამბავს ქართლოსისა და მისი შემკვიდრების შესახებ ხალხურ ეტიმოლოგიად თვლის. მკვლევარი ხალხის ფანტაზიასა და ცნობისმოყვარეობას მიაწერს მათ შექმნას. მისი შეხედულებით, ერმა იცის სახელი „ქართლი“ და წარმოიდგინა, რომ მისი დამაარსებელი უნდა ყოფილიყო ქართლოსი. „ქართლოსმა კი არ უწოდა თავისი სახელი ქართლს, არამედ „ქართლმა“ გამოიწვია მისი ეპონიმის, იმის აღმშენებლის არსებობა“. მკვლევარი ასახელებს ანალოგიურ მაგალითებს: რომულმა კი არ დაარქვა თავისი სახელი რომს, არამედ რომის არსებობამ განაპირობა რომელის შექმნა და სხვ.

საქართველოს მხარეებისა და ქალაქების სახელების ასახსნელად ხალხმა წარმოიდგინა, რომ ქართლოსს უნდა ჰყოლოდა შვილები. ამდენად ა. ხახანაშვილის შეხედულებით განირჩევა ორი პერიოდი: პირველი — საქართველოს ნაწილების, ხოლო მეორე — ქალაქების სახელწოდებათა ასახსნელად; ხანა ქართლოსისა და იმისი ძმებისა (ქართლი — ქართლოსი, ბარდავი — ბარდოსი, მოვკანი — მოვკან, ჰეროს — ჰეროსი, ეგრისი — ეგროსი, ლეკეთი — ლეკოსი და სხვა.) და ქართლოსის შვილის მცხეთოსისა და იმისი ძმების ხანა — (მცხეთა — მცხეთოსი, გარდაბანი — გარდაბოსი, გაჩიანი — გაჩიოსი და სხვ.).

ხალხის მოსაზრებამ, ა. ხახანაშვილის შეხედულებით, ქართლოსის მეუღლეს წარმოიდგინა, რომელმაც ააგო „ღედა-ციხე“. მან ააშენა აგრეთვე ქალაქი, რომელსაც დაერქვა „ბოსტან-ქალაქი“. მკვლევრის აზრით, რომ არ ყოფილიყო კახეთი და კუხეთი, ხალხი ვერ წარმოიდგენდა ქართლოსის შვილების კახოსის და კუხოსის არსებობას. ასევე მცხეთოსის შვილები — უფლოს, ოძრგოს და ჭავჭავოს თითქოს შექმნილნი არიან უფლისციხის, ოძრგეს და ჭავჭავთის ასახსნელად. „ქართლოსი და ძმანი მისნი, მცხეთოსი და ძმანი მისნი, უფლოს და ძმანი მისნი არიან ნაყოფი ხალხის მოსაზრებისა, ხალხის სურვილით დაბადებულნი ასახსნელად საქართველოს მხარეებისა და ქალაქებისა“⁸.

ა. ხახანაშვილი აღნიშნავს, რომ ხალხი თავისი ფანტაზიით თვითონვე ხსნის საქართველოს დაარსების მიზეზს. იგი თავისებურად ცდილობს თავისი ქვეყნის ძველი დროების ამბის გამორკვევას. მკვლევრის აზრით, ხალხის ეს შეხედულება დაუცავს ჩვენს მემკვიდრეს, რომელიც თითქოს თვითონაც დარწმუნებულია, რომ ქვეყნად ნამდვილად ყოფილა ქართლოსი ძმებით და შვილებით.

6 ა. ხახანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, „ივერია“, 1888, № 242, წერილი IV.

7 კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბ., 1958, გვ. 257.

8 ა. ხახანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, „ივერია“, 1888, № 214, წერილი III.

ა. ხახანაშვილისაგან განსხვავებით, ზოგიერთი მკვლევარი მწერლის მიერ მოგონილად თელის და არა ხალხურ გადმოცემად, ი. ჯავახიშვილის აზრით, ლეონტი მროველმა ქართველების მამამთავრების სახელეუბო შექმნა იმ საერთო წყის მიხედვით, რომელიც მაშინ იყო გავრცელებული. ასეთი სახელეუბის წარმოქმნას „დაბადებას“ უკავშირებდნენ. სწორედ „დაბადებაში“ იყო მდებარე ის აზრი, აღნიშნავს ი. ჯავახიშვილი, რომ ვითომც თითოეულ ხალხს, ქვეყანას ან ქალაქს რომელიმე მამამთავარი ანიჭებდა თავის სახელს, რომელიც იმ ერის წინაპრად ან მამად ითვლებოდა, რომლისაგანაც მომდინარებდა მთელი ერი. ამდენად მამამთავართა სახელები იქმნებოდა მიწა-წყლის სახელებისაგან. ასევე შეიქმნა მკვლევრის აზრით, სახელი „ქართლოსი“ ქვეყნის სახელიდან „ქართლი“. ი. ჯავახიშვილი აღნიშნავს აგრეთვე, რომ ცნობებს ქართველების ჩამომავლობის შესახებ ამჟამად ჩვენთვის მხოლოდ ინდო-ინდო-საზოგადოებრივი აზრების შესასწავლად აქვს მნიშვნელობა⁹.

არსებობს სხვა შეხედულებებიც. ზოგიერთი მკვლევარი, მაგ. გ. მელიქიშვილი, ქართლოსისა და მისი შთამომავლობის სახელების წარმოქმნას სომხური საისტორიო ტრადიციის გავლენით ხსნის. თითქოს ძირითადად ამბავი ქართველთა და მათი მამამთავრების შესახებ ემყარება არა ხალხურ გადმოცემას, როგორც ამას ფიქრობდა ა. ხახანაშვილი, არამედ შთაგონებულია მოსე ხორენელის ანალოგიური მოთხრობით, ახდა იმ სომხური წერილობითი თუ ზეპირი ტრადიციებით, რომელთაც მოსეს თხზულების საფუძველზე იჩინეს თავი¹⁰.

ამგვარად, ა. ხახანაშვილი „ქართლოსის“ და სხვა ამდაგვარი ადგილის სახელწოდებიდან მომდინარე სახელების წარმოქმნას ხალხს მიაწერს, მისი ფანტაზიის ნაყოფად თელის. როგორადაც არ უნდა წარმოედგინოთ ამ სახელების ეტიმოლოგია, ერთი რამ ცხადია, რომ ქართლოსი მოგონილი გმირია, არარეალური. თვით თქმულების მნიშვნელობას კი დღეს განსაზღვრავენ იმით, რომ აქ მოყვანილია ცნობები მამამთავართა სამფლობელოების შესახებ, რომლებიც ასახავენ გარკვეული ეპოქის ისტორიულ გარემოს¹¹.

როგორც ვხედავთ, მიუხედავად იმისა, რომ ქართლოსის ამბავი არ ასახავს რეალურ სინამდვილეს, იგი მაინც მნიშვნელოვანია მასში დაცული სხვადასხვა საგულისხმო ცნობების გამო.

მითების მეორე ჯგუფს, რომელიც „ქართლის ცხოვრებას“ შემოუნახავს; ა. ხახანაშვილი უწოდებს სიმბოლურს. ამის მავალითად მას მოჰყავს ადგილი „ქართლის ცხოვრებიდან“: აფრიდონმან „შეკრა ჯაჭვითა ბევრასფი, გუქელთა

⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, წიგნი I, თბ., 1945, გვ. 175, 177.

¹⁰ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, თბ., 1970, გვ. 63.

სომხური წყაროების გავლენას „ქართლის ცხოვრებაზე“ მიუთითებდნენ ჯერ კიდევ ადრე. ამის შესახებ ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე წერდა, რომ მართალია, ქართლის ცხოვრების¹² პირველ თქმულებაზე ცხადად ჩანს სომხური ისტორიის გავლენა, მაგრამ თვით სომხეთის მწერლებს ეს თქმულება შემოტანილი აქვთ სირიული და ბერძნული წყაროებიდან. იგი აღნიშნავს, რომ რადგანაც ქართველები ბაბილონ-ასირიის მოსაზღვრე იყვნენ, მათ თავიანთი ზეპირსიტყვიერება დაუკავშირეს იმათ ზღაპრულ ისტორიას და შემდეგ შეცვლილი „დაბადებას“ და სომხური წყაროების გავლენით ჩაწერეს ჩვენს მატეანეში. დ. ბაქრაძე, პროფესორი, პატკაძის და ქართული ისტორიის წყაროები, თბ., 1884, გვ. 16.

¹¹ Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тб., 1959, гв. 34.

უფალი, და დაბა მთასა ზედა, რომელ არს კაცთ შეუვალი“¹². აქვე ლონტი მროველი აღნიშნავს, „ესევეთარი წერილ არს ცხოვრებასა სპარსთასა“. კერძოდ, რა ძეგლი იგულისხმებოდა ამ სახელწოდების ქვეშ, არ იცოდნენ. მაგრამ მსგავსება „ქართლის ცხოვრებასა“ და ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ შორის ბადებდა ვარაუდს, რომ სწორედ ის იყო ჩვენი მატიანის უშუალო წყარო¹³. ადგილი ბევრასფის შესახებ არის „შაჰ-ნამეშიც“, მაგრამ, ა. ხახანაშვილის აზრით, ეს ამბავი აღებულია არა პირდაპირ „შაჰ-ნამედან“, როგორც ამას ფიქრობდა პროფ. პატკანოვი, არამედ მას უნდა ჰქონოდა გავლილი გზა ერის მესხიერებაში და მხოლოდ შემდეგ ჩაწერილიყო მატიანეში.

მკვლევრის შეხედულებით, შეიძლება ბევრასფის ამბავი ერთნაირად ყოფილიყო გავრცელებული საქართველოსა და სპარსეთში და ერთნაირი მნიშვნელობა ჰქონოდა ამ ორი მეზობელი ერისათვის. მითუმეტეს, რომ ჩვენ გვაქვს მსგავსი ლეგენდა ამირანზე. ასეთივე ლეგენდა არსებობს ბერძნულ მითოლოგიაში პრომეთეს შესახებ. ა. ხახანაშვილის აზრით, როდესაც ბერძნებმა გაიცნეს ლეგენდა ამირანზე, თვითონვე დაუახლოვეს ჩვენს გმირს პრომეთე და იმის სასჯელის ადგილად კავკასია დასახეს. გარდა ამისა, მისივე მოსაზრებით, ბევრასფი, სპარსულად ბეივერასპი, შეიძლება იყოს იგივე ამირანი, მხოლოდ სახელშეცვლილი, ალბათ, „შაჰ-ნამეს“ გავლენით.

სპარსული გადმოცემით აფრიდონი, იგივე ფერიდუნი, არის სპარსეთის მეფის ჯემშიდის შვილი, ხოლო გველთ უფალია ზოჰაქი, რომელზედაც შურს იძიებს ფერიდუნი მამის მოკვლის გამო¹⁴.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „ქართლის ცხოვრებასა“ და „შაჰ-ნამეში“ ვხვდვება მსგავსი ადგილები, სახელები და ზოგჯერ მთელი ეპიზოდებიც. მკვლევართა აზრით, ჩვენი მატიანის ავტორმა მიზნად დაისახა დაეკავშირებინა საქართველოში მომხდარი ამბები ე. წ. „სპარსთა ცხოვრებაში“ გადმოცემულ გარკვეულ მოვლენებთან¹⁵. მაგრამ, როგორც ფიქრობდა ა. ხახანაშვილი, ეს მსგავსება და კერძოდ ადგილი ბევრასფის შესახებ მიუთითებს იმაზე, რომ ის უნდა ყოფილიყო ჭერ ხალხური გადმოცემის სახით და მხოლოდ შემდეგ მოხვედრილიყო ჩვენს მატიანეში. ამავე აზრის იყო მეცნიერი ეს. მილერი, რომლის შეხედულებები მოჰყავს ა. ხახანაშვილს თავის გამოკვლევაში. მილერი სპეციალურად შეისწავლიდა სპარსული წყაროების გავლენას, „ქართლის ცხოვრებაზე“. იგი წერდა, რომ ჩვენს მატიანეს და ფირდოუსის ქმნილებას აქვს ერთი საერთო წყარო — ეს არის საერო ტრადიცია¹⁶.

ამირანის თქმულება და მისი ურთიერთობა სხვა ხალხის ანალოგიურ გადმოცემებთან დღემდე რჩება ქართულ ფოლკლორისტიკაში ერთ-ერთ სა-

¹² „ქართლის ცხოვრება“, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 13.

¹³ სპარსთა ცხოვრება, რომელსაც ასახელებს ლონტი მროველი, კ. კეკელიძის აზრით, არის ე. წ. „ხოლად-ნამე“, რომელიც შეიცავს, სპარსეთის ლეგენდარულ-გმირულ ისტორიის ქვეყნის გაჩენიდან ხოსრო მეორის მეფობამდე და რომელიც წარმოადგენს ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ პირდაპირ წყაროს. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1958, ტ. II, გვ. 254.

¹⁴ „შაჰ-ნამე“ ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, ზაქიანი, ი. აბულაძის რედაქციით, თბ., 1916, გვ. 32.

¹⁵ შ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, თბ., 1966, გვ. 148.

¹⁶ В. С. Миллер, Осетинские этюды. ч. III, М., 1887, гв. 23.

ინტერესო საკითხად¹⁷. თქმულება კავკასიონის ქედზე მიჯაჭვული გმირის შესახებ თავისი ფესვებით შორს მიდის. აკად. ი. ჯავახიშვილის აზრით, ეს თქმულება საქართველოში არსებობდა ჯერ კიდევ ქრისტიანობის მიღებამდე, წარმართობის დროს. ი. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ ამ თქმულებას კავკასიურად თვლიდნენ V—IV სს. ელინი მწერლები და პრომეთეს მიჯაჭვის ადგილად კავკასია მიაჩნდათ. მკვლევარი კავკასიურ თქმულებას უძველესად თვლიდა. ი. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, რომ ამავე აზრის იყო გამოჩენილი გეოგრაფი სტრაბონი¹⁸.

კავკასიური თქმულება უძველესად მიაჩნდათ სხვა მკვლევრებსაც (პ. უსლარს, ნ. მარს და სხვებს). უსლარი წერდა: „Нет даже причин сомневаться, что легенды эти относятся к самому отдаленному времени, к времени предшествовавшему началу ознакомления греков с Кавказским перешейком“¹⁹.

კავკასიურ თქმულებას მიჯაჭვული გმირის შესახებ უძველესად თვლიან დღესაც. ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს თვით ბერძნების შეხედულება, რომელიც ცნობილი იყო ჯერ კიდევ ადრე.

მ. ჩიქოვანის აზრით, როდესაც ბერძნებმა გაიცნეს ამირანის თქმულება, მას შემდეგ შეიქმნა საბერძნეთში პრომეთეს მითის უცხოური წარმოშობის თეორია²⁰.

ირკვევა, რომ ა. ხახანაშვილის მიერ გამოთქმული მოსაზრება კავკასიური თქმულების შესახებ ეხმაურება დღევანდელ შეხედულებას ამ საკითხზე. აღსანიშნავია აგრეთვე ისიც, რომ მკვლევარი ქართულ-სპარსული წყაროების ურთიერთობის საკითხს ხალხურ ეპოსს უკავშირებდა. მის მიერ გამოთქმული ეს აზრი აღიარებულია დღესაც. „ქართული და ირანული ეპიკური თხზულებების შედარებითს შესწავლას მათ საერთო წყაროსაკენ მივყავართ“²¹.

მითების შემდეგ ჩგუფს ა. ხახანაშვილი უწოდებს საპოლიტიკოს (ეს ტერმინი მას ეკუთვნის. — ნ. კ.). მას მიაწერს გადმოცემებს ყველა მნიშვნელოვან პერიოდზე ქართველი ერის ცხოვრებიდან. ეს შეეხება საქართველოს საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკას. მკვლევრის აზრით, ხალხს ბუნდოვნად ახსოვს ბრძოლა ნებროთ გმირთან, ბრძოლები სპარსელებთან, ხაზარებთან და განთავისუფლება უცხო დამპყრობლებისაგან.

აღ. ხახანაშვილი აღნიშნავს, რომ ერს ახსოვს აგრეთვე ებრაელების მოსვლა საქართველოში და თავისებურად ხსნის „ქუჩეყანას ხარკითას“ სიტყვიდან ხარკი, რომელიც მათ დაეკისრათ; ახსოვს ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლა და აზონის განდევნა. მას ახსოვს ყველა შესანიშნავი დრო წარსულის ცხოვრებისა, — აღნიშნავს მკვლევარი. „აქ თვით ერის ბედ-იღბა-

¹⁷ ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე აღნიშნავს, რომ სპარსული ლეგენდა მოგვაგონებს სომხურ ლეგენდას არტავაზზე, ქართველების ლეგენდას ამირანზე და მსგავს ოსურ ზღაპარს. ეს ლეგენდები წარმოგვიდგენენ ძველ ელინურ მითს პრომეთეზე. დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, ტფილისი, 1889, გვ. 70.

¹⁸ ი. ვ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960, გვ. 160.

¹⁹ П. К. Услар. Древнейшия сказания о Кавказе, Тифлис, 1881, გვ. 483.

²⁰ მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, წიგნი II, თბ., 1965, გვ. 216.

²¹ იქვე, გვ. 201. ივარაუდება, რომ ოსური და სომხური ლეგენდები შეიქმნა ქართული ლეგენდის საფუძველზე (ვ. მილერი, მ. ჩიქოვანი).

ლი და თავგადასავალია წარმოდგენილი, თვით ერის გონებას დაუტყავს წარსულის მოგონება და ანდერძნი“²².

ა. ხახანაშვილი აგრეთვე აღნიშნავს, რომ შინაური ცხოვრებიდან ერს დახსომებია დრო მამასახლისობისა, როდესაც თემებად ცხოვრობდნენ ქართველები, ჰყავდათ თავიანთი უფროსი მამასახლისი, რომელიც იყო მსაჯულიცა და მზრუნველიც თემისა. უფროსი მამასახლისი იყო მცხეთისა. „მისი ჩამოშავალი მეფე ფარნაეზი აერთებს სუყველა თემებს, როგორც ბერძენთა თეზი“ ერფს ათინაში გაფანტულ თემებს და ადგენს სინოიკიზმს“²³.

მკვლევარი კიდევ ერთხელ მიუთითებს, რომ ჩვენს ერს ახსოვს უძველესი ხანა თავისი წარსულისა. მისი აზრით, ჩვენი მატიანის დამწერს მამასახლისობის ამბავი დაუმყარებია ერის გადმონაცემსა და ნაანდერძეზე. შინაური ცხოვრებიდან, — აღნიშნავს ალ. ხახანაშვილი, — ერს კიდევ ახსოვს ის დრო, როცა ჯერ კიდევ არ იყო დნენ ქართველებმა ქეითყირის სახლები. ნებროთის ნათესავის არდამის შემდეგ ქართველებმა დაისწავლეს „ქეითყირის საქმე“.

ასეთია ა. ხახანაშვილის აზრი საპოლიტიკო მიზნზე.

მეცნიერთა შემდგომი კვლევის შედეგად ირკვევა, რომ საქართველოს უძველესი წარსულის შესწავლისას შეინიშნება ისტორიული სინამდვილის კვალიც. თითოეული ამბავი, რომელსაც ა. ხახანაშვილი აერთიანებს საპოლიტიკო მიზნებში, ყოველთვის ხალხურ გადმოცემაზე არ უნდა იყოს დაფუძნებული.

რაც შეეხება ნებროთის ამბავს, ცნობილია, რომ იგი ბიბლიური გმირია. ნებროთი ხშირად იხსენიება სხვადასხვა ბიბლიურ თქმულებაზე შექმნილ აპოკრიფში. წიგნი ნებროთისა ან ნებროთიანი ითვლება „ქართლის ცხოვრების ერთ-ერთ ბერძნულ წყაროდ, რომლითაც უსარგებლია ლეონტი მროველს. ნებროთის ამბავი მართლაც მითითრად ითვლება, მაგრამ ხახანაშვილისაგან განსხვავებით, ზოგიერთი მკვლევარი მას ხალხურ გადმოცემაზე დაფუძნებულად კი არ თვლის, არამედ მწერლის მიერ „ქართლის ცხოვრებაში“ გარკვეული მიზნით შეტანილ ამბად“²⁴.

გადმოცემა ხაზარების შესახებ, როგორც ირკვევა, მითურ ამბებს არ უნდა გაენეკუთვნებოდეს. მილერი აღნიშნავდა, რომ, მართალია, ამ ამბავს არა აქვს არავითარი ისტორიული საფუძველი, მაგრამ, პატკანოვისაგან განსხვავებით, მკვლევარს ის მაინც არ მიაჩნდა მემატიანის მიერ უბრალო გამოწავონ ამბად²⁵. მართლაც, აღმოჩნდა, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ მოხსენიებული ხაზარები არიან იგივე სკვითები. ეს არაერთხელ აღუნიშნავთ მკვლევართ²⁶.

ცნობა ებრაელთა მოსვლის შესახებ ნაბუქოდონოსორის დროს ლეგენდად ითვლება. ივარაუდება, რომ ამ შემთხვევაში მატიანის წყაროა „მოქ-

²² ალ. ხახანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, „ივერია“, 1888, № 218, წერილი III.

²³ იქვე.

²⁴ კ. კეკელიძის აზრით, ასეთი წიგნი არ არსებობდა. იგი თვლის, რომ ეს ნებროთის წიგნი არის ფსევდოეფერემის სახელთ ცნობილი აპოკრიფი „თარგმანი დაბადებისათვის ცისა და ქვეყანისა და აღამისათვის“. ლეონტი მროველმა გამოიყენა ეს თხზულება იმიტომ, რომ ბიზანტიურ ქრონოგრაფთა ტრადიციების თანახმად დეიკეზორებიცა თავისი ქვეყნის ისტორია მსოფლიო ისტორიასთან, ე. ი. მაშინდელი თვალსაზრისით, ბიბლიურ ისტორიასთან. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტ. ისტორია, ტ. I, თბ., 1941, გვ. 401.

²⁵ В. С. Миллер, даსახ. ნაშრომი, გვ. 20.

²⁶ Г. Меликишвили, К истории древней Грузии, გვ. 35.

ცევაი ქართლისაჲ“, სადაც არის მსგავსი ადგილი; „მოვიდეს ნათესავნი მბრძოლნი, ქალდეველთაგან გამოსხმულნი, ჰონნი, და ითხოვეს ბუნ-თურქთა უფლისაგან ქვეყანაი ხარკითა. და დასხდეს იგინი ზანავს. და ეპყრა იგი, რომელ ხარკითა აქუნდა, ჰრქევან მას ხერკი“²⁷. გ. მელოქიშვილის აზრით „ქართლის ცხოვრების“ შემდგენელმა ამ ადგილის აღწერისას შეიტანა თავისი შესწორებები, უფრო სწორად მიიჩნია ქალდეველთა მიერ დევნილ ხალხებში დაენახა არა ჰონები, არამედ ებრაელები²⁸.

თანამედროვე აზრით, გადმოცემა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ქართლის დალაშქრების შესახებ ლეგენდარულია. არსებობს მოსაზრება, რომ ცნობები ა. მაკედონელისა და მისი იმპერიის შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“ მოყვანილია ფსევდოკალისტენის ცნობილი რომანიდან „ალექსანდრია“. სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია, რომ სწორედ ეს რომანი იგულისხმება იმ „ცხოვრება ბერძენთაში“, რომელსაც ეყარდნობა „ქართლის ცხოვრება“ ალექსანდრეს ლაშქრობის აღწერისას ქართლში²⁹.

რაც შეეხება გადმოცემას მამასახლისობაზე, მას მეტად მნიშვნელოვნად თვლიდა ი. ჭავჭავაძე. მისი აზრით, ის მოგვეგონებს სტრაბონის მიერ აღწერილ ამბავს მამასახლისობის შესახებ. იგი აღნიშნავდა, რომ ცნობა მამასახლისობაზე „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი უნდა იყოს რომელიღაც ძველი საუკეთესო ქართული საისტორიო წყაროდან³⁰.

როგორც ვხედავთ, ა. ხახანაშვილის შეხედულებები საპოლიტიკო მითზე ყოველთვის არ მართლდება. ივარაუდება, რომ ზოგი ცნობა ქართველების უძველესი წარსულის შესახებ ისტორიულ სინამდვილეს ასახავს. ის, რომ ზოგიერთი მითიანი აღებულება საისტორიო წყაროდან, ანდა რომ ზოგი ამბავი შეიძლება გულისხმობს სხვას, მაგრამ ისტორიულად ნამდვილად მომხდარ ფაქტს, მიუთითებს ჩვენი მატიანის ადრეული პერიოდის ამსახველი თხზულებების ისტორიულ ღირებულებაზე.

ა. ხახანაშვილი ცალკე ჯგუფად გამოყოფს რელიგიურ მითებს. რელიგიური მითის მავალითად იგი თვლის ქართლოსის გადმერთებას. „უფროსი საფიცარი მათი იყო საფლავი ქართლოსისი“, — ვკითხულობთ „ქართლის ცხოვრებაში“³¹. ა. ხახანაშვილი აღნიშნავს, რომ ერმა გადმერთა კაცი, რომელმაც ხალხის წარმოდგენით მთელ ქვეყანას უწოდა თავისი სახელი. „ქართლმა დაჰბადა ქართლგისი ასახსნელად თავისის სახელწოდებისა და ეს კაცი, რომელმაც ქართველს ერს მისცა დასაწყისი, ხალხის თვალში უნდა ყოფილიყო ღვთის სწორი არსება“³².

თანამედროვე შეხედულებით, ქართლოსი ქართველების ლეგენდარულ მამამთავრად ითვლება.

²⁷ „მოქცევაი ქართლისაჲ“, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტ. ძეგლები, ტ. I, თბ., 1964, გვ. 81.

²⁸ Г. Меликишвили, ქდასახ. ნაშრომი, გვ. 37.

²⁹ კ. კეკელიძე, ლონტი მროველის ლიტერატურული წყაროები, ტფილისის უნივერსიტ. მოამბე, III, 1923, გვ. 47. პ. ინგოროყვა, ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, „მნათობი“, 1939, № 4, გვ. 106.

³⁰ ივ. ჭავჭავაძის შვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 181.

³¹ „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 11.

³² ალ. ხახანაშვილი, ქდასახ. ნაშრომი, „ივერია“, 1888, წერილი III, № 218.

ა. ხახანაშვილის აზრით, რელიგიური მითის მეორე მაგალითია ხალხის მიერ კერპის — არმაზისადმი თაყვანისცემა როგორც ღმერთისადმი. როგორც შემატანე აღნიშნავს, არმაზის სახელით ხალხი პატივს სცემდა ფარნავაზს. „ამანვე ფარნავაზ, — წერს ლეონტი მროველი, — შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა თვისსა: ესე არს არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქვა“³³. ა. ხახანაშვილი აღნიშნავს, რომ ერს ასსოვს იდეა არმაზისა, სურს მისი მიზეზის პოვნა და თავის პირველ მეფეს ღმერთად ხდის. მისი აზრით, ამ შემთხვევაში, მითი გადაღის საგად. საგა კი, — მისივე განმარტებით, — არის ისეთი გადმოცემა, რომლის ფესვი ისტორიული ფაქტია, მაგრამ გადმოცემით განდიდებული და გაზვიადებული. საგა ფაქტია, მაგრამ ხშირად ამოსება სასწაულთა თვისებით. ა. ხახანაშვილი ფარნავაზ და მირიან-მეფის ამბებს ამგვარ საგად თვლის.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს სხვადასხვა მოსაზრება ამ საკითხის ირგვლივ. საკამათოა თვით სიტყვა „არმაზის“ წარმომავლობაც. ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე თვლიდა, რომ არმაზი არის სპარსელების ორმუხდი, „წარმომადგენელი მზისა ანუ ცეცხლისა“. ჩვენ გვეოლია სპარსელი მოგვნი „მზის მსახურნი“³⁴. ნ. მარის აზრით, სპარსელები ფარნავაზს კი არ უწოდებდნენ არმაზს, არამედ პირიქით, — არმაზის კერპს ისინი ფარნავაზს ეძახდნენ. იგი მიუთითებს, რომ ეს ეპიზოდი ფარნავაზის ისტორიიდან უბრალო გამოწვევანია. ნ. მარი არმაზის კულტს სპარსულ აპურამაზდას უკავშირებდა³⁵. ამ შეხედულებას არ იზიარებდა ზოგიერთი მეკლევარი (მ. წერეთელი, ი. ჯავახიშვილი და სხვ.), მ. წერეთლის აზრით, აღნიშნავს ი. ჯავახიშვილი, არმაზი იყო „მცირე აზიის ღმერთი ცისა და სინათლისა, ატმოსფეროსა, წვიმისა და ელვა-ქექისა თეუმბ“³⁶. ი. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, რომ არმაზი როგორც ღვთაება ქართველი ერის მუხსიერებას არ შერჩენია. იგი მიუთითებდა, რომ არც ერთ ბერძნულ წყაროში და წმინდა ნინოს უძველეს რედაქციაში კერპთა მსხვერვის შესახებ არაფერია ნათქვამი. მისი აზრით, ეს მერმინდელი ჩინარითი უნდა იყოს. მეკლევარი თვლის, რომ არმაზი უფრო გვიანდელი წარმოშობისაა. ი. ჯავახიშვილს გეოგრაფიული სახელი „არმაზ-ციხეც“ არ მიაჩნდა იმის დამამტიკებელ საბუთად, რომ არსებობდა კერპი არმაზი. მისი შეხედულებით, აქ შესაძლოა ქალღმერთი მეფეთა შორის მიღებულ სახელ „არამეს“ ნაშთთან გვეკონდეს საქმე³⁶.

ღღეს ქართული საისტორიო წყაროების ჩვენების თანახმად არმაზი ქართველთა ეროვნულ ღვთაებად არის მიჩნეული. მისი წარმოშობა უკავშირდება ხეთურ-მცირეზიურ კულტურას, რომელიც შემოიტანა საქართველოში მცირე აზიიდან თბო-ურთი უძველესი ქართველი ტომის მუშქების (მესხების) გადმოსახლებამ³⁷. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ არმაზი ხეთური „არმასი“ უნდა იყოს (მთვარე, მთვარე-ღმერთი)³⁸, მთვარე კი უზენაეს ღვთაებად

³³ „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 25.

³⁴ დ. ბაქრაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 69.

³⁵ Н. Марр, Боги языческой Грузии по древнегрузинским источникам. 1901. ЗВОИРАО. том. XIX, Спб, гв. 6.

³⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თბ., 1960, ტ. I, გვ. 109.

³⁷ Г. Меликишвили, Наир-Урарту. Тб., 1954, гв. 420.

³⁸ ა. აფაქიძე, ანტიკური ხანის საქართველოს კულტურა, წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბილისი, 1970, ტ. I, გვ. 667.

4. მაღნე, ენისა და ლიტერატურის, სერია, 1976, № 4

ითვლებოდა საქართველოში. შემდეგ ქრისტიანობამ განდევნა სახელი ლეონტიძეებისა „არმაზი“, ხოლო მთვარის თაყვანისცემა დიდხანს შეინარჩუნა ველმა ხალხმა, ოღონდ უკვე „წმინდა გიორგის“ სახითა და სახელით³⁹.

ა. ხახანაშვილის აზრით, ისტორიული ხანა ჩვენი ერისა იწყება ფარნავაზ მეფედან. ამის შემდეგ მართანე კარგავს მითურ ხასიათს და ფუძნდება მტკიცედ დასაბუთებულ ნიადაგზე. ფარნავაზი „ქართლის ცხოვრებაში“ წარმოდგენილია, როგორც „კაცი გონიერი, მკვდარი შემმართებელი და მონადირე კელოვანი“⁴⁰. მის შესახებ ნათქვამია: „ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენა ქართული, და არღარა იზრახებოდა სხტა ენა ქართლსა შინა თვნიერ ქართულისა. და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“⁴¹.

ფარნავაზის ამბავი წარმოადგენს კოლორიტულ მოთხრობას. მასში ჩართულია ადგილები, რომლებიც ხალხური ეპოსის საუკეთესო ნიმუშებად ითვლება. ესენია მისი სიზმარი და განძის პოვნის ეპიზოდი, დაწერილი „ზღაპრის კილოთი, ხალხური საგის სტილით“⁴². „შემოვიდა სარკუმელსა მისსა შუქი მზისა და მოერტყა წელთა მისთა, და განიზიდა და განიყუნა სარკუმელსა მას. და ვითარ განვიდა ველად, იხილა მზე ქუე-მდაბლად, მიჰყო კელი მისი, მოჰკოცა ცუარი პირსა მზისასა და იცხო პირსა მისსა“⁴³. ეს სიზმარი თითქოს გამომხატველია მეფის მომავალი დიდი ცხოვრებისა, რომელიც იწყება მეორე დღიდანვე მის მიერ ნადირობისას გამოქვამულში განძის პოვნით.

ა. ხახანაშვილი თავის გამოკვლევაში არაფერს წერს ამ ეპიზოდის შესახებ. მაგრამ მაინც აღვნიშნავთ, რადგან სწორედ აქ ივრძნობა ხალხური ეპოსის გავლენა. ნ. მარის აზრით, განძის პოვნის ეპიზოდი წარმოადგენს პარალელს ერთი სპარსული მოარული ზღაპრისას⁴⁴. მ. ჩიქოვანი ამ ადგილს ისტორიზებულ თქმულებად თვლის. იგი აღნიშნავს, რომ მზის პირისნახანის ხსენება იმ ზეპირ ფანტასტიკურ მოთხრობებს გვაგონებს, სადაც იგი უკვდავების წამალია⁴⁵.

ამჟამად აღიარებულია, რომ ცნობები ფარნავაზზე არ შეიძლება მთლიანად ზღაპრულად მივიჩნიოთ. ფარნავაზის თქმულების საფუძველი რომ ისტორიული სინამდვილეა, ამას აღნიშნავს მრავალი მკვლევარი. გ. მელიქიშვილის აზრით, ვადმოცემამოი ფარნავაზის შესახებ აშკარად ჩანს მწიგნობრული რედაქცია. აგრეთვე, ფარნავაზი რომ ქართლის სამეფოსა და მისი სამეფო დინასტიის დამფუძნებლად ითვლებოდა, ძველი სომხური წყაროებიდანაც ვგებულობთ, სადაც ქართლის სამეფო საგვარეულოს წევრები „ფარნავაზიანებად“ იწოდებიან. მისივე შეხედულებით, თქმულება ფარნავაზისა და პირველ ფარნავაზიანთა შესახებ ხალხურ თქმულებათა უშუალო ასახვას არ წარმოადგენს. აქ ხალხური თქმულებანი, ვადმოცემული ავტორის მიერ ირანული სადეკამირო რომანების ყაიდაზე, მწიგნობრული ცოდნითა თუ სხვა წერი-

39 ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50.

40 „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 21.

41 იქვე, გვ. 26.

42 პ. ინგოროყვა, ლონტი მროველი ქართველი ისტორიკოსი, ენიმკის მოამბე, X, 1941, გვ. 100.

43 „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 21.

44 H. Mapp, დასახ. ნაშრომი, გვ. 6.

45 მ. ჩიქოვანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 17.

ლობითი მასალებითაა გადამუშავებული⁴⁶. ფარნავაზის თქმულების ისტორიულ საფუძველზე მიუთითებენ სხვა მკვლევრებიც. ფოლკლორისტი ე. ვირსალაძე წერს: „Однако основа предания, использованного историком — историческая действительность, переработанная народной фантазией“⁴⁷.

რაც შეეხება მირიან მეფის ამბავს, მტკიცდება, რომ იგი ნამდვილად ისტორიული პირი იყო, მაგრამ მის თავგადასავალში ბევრი რამ არასწორად მიანჩნათ, პირველ რიგში მისი სპარსული წარმომავლობა. მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მირიან მეფის ამბავში შემონახული უნდა იყოს ისტორიული სინამდვილის ანარეკლიც⁴⁸.

ა. ხახანაშვილის შეხედულება გადმოცემაზე მეფეების — ფარნავაზისა და მირიანის შესახებ მართლდება. ორივე ისტორიული პირია, მაგრამ თქმულება მათ შესახებ გაზვიადებულია ერის ფანტაზიით ან იმ მწერლის მიერ, რომელმაც ისინი აღწერა. ეს მწერალია ლეონტი მროველი, რომლის „თხზულება წარმოადგენს საერთო მხატვრული მწერლობის სტილის ნაწარმოებს, ეპიკურ ხაზებში ვაშლილს, საგმირო რომანის ელფერი“⁴⁹.

გარდა ზემოჩამოთვლილი მაგალითებისა, „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილია ქებანი და გლოვანი მიცვალებულ მეფეთა და მოღვაწეთა სახსოვრად შედგენილი, რომელიც, ა. ხახანაშვილის აზრით, ძვირფას წყაროდ უნდა ჩაითვალოს. ასეთ გლოვაში მგოსანი მოკლედ მოგვითხრობს ისტორიულ პიროვნებათა შემოქმედებაზე, ხასიათზე და სამსახურზე მამულისა და ერისადმი. ერთ-ერთი ასეთია გლოვა სახელოვანი მეფის ფარსმან ქველის დაღობით მოკვლის გამო.

ფარსმან ქველი წარმოდგენილია „ქართლის ცხოვრებაში“ ლეგენდარულ პიროვნებად, რომელიც ერკინებოდა და ამარცხებდა ბუმბერაზებს. იგი იყო რაინდი და სარგებლობდა საყოველთაო სიყვარულით. „ფარსმან ქველი იყო კაცი კეთილი და უხუთად მონიჭებელი და შემნლობელი, ასაკითა შტენიერი, ტანითა დიდი და ძლიერი, მგნე მკედარი და შემმართებელი ბრძოლისა, უშიში ვითარცა უჯორცო და ყოველითავე უმჯობესი ყოველთა მეფეთა ქართლისათა“⁵⁰.

იმისმა სიკვდილმა გამოიწვია სახალხო გლოვა. „მაშინ იქმნა გლოვა და ტირილი, და ტყება ყოველთა ზედა ქართველთა წარჩინებულთიდან ვიდრე გლახადმდე“. „ვამ ჩუენდა, რამეთუ მოგვძინა სტემან ბოროტმან, და მეფე ჩუენი, რომლისაგან კსნილ ვიყვენით მონებისაგან მტერთასა, მოიკლა იგი კაცთა მგრძნებელთაგან, და აწ მივეცენით ჩუენ წარტყუენვად ნათესავთა უტხოთა“⁵¹.

მემატიანე უმატებს, მგოსანნი გლოვისანი „ქალაქთა და დაბნებთა“ ახსენებდნენ „სიმკნესა და სიტუელესა, სიმშტენიერესა და სახიერებასა ფარს-

⁴⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, გვ. 57.

⁴⁷ Е. В. Вирсаладзе, Грузинские народные предания и легенды, М., 1973, გვ. 29.

⁴⁸ ლ. ჯანაშია, ქართლი IV ს. პირველ ნახევარში, ქრისტიანობის გამოცხადება სახელმწიფო სარწმუნოებად, წიგნში: საქ. ისტ. ნარკვ. ტ. II, თბ., 1973, გვ. 60.

⁴⁹ პ. ინგოროყვა, ლეონტი მროველი ქართველი ისტორიკოსი, გვ. 95.

⁵⁰ „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 51.

⁵¹ იქვე, გვ. 53.

მან ქუელისასა“. გლოვაში მოთხრობილია მეფის თვისებები, მისი ღვაწლის შესახებ შობლოს წინაშე. ა. ხახანაშვილის აზრით, პირველმა მემბტიანემ არ დატოვა უყურადღებოდ ეს გლოვა და ჩაწერა მატთანში. „ამ მგოსანთა გლოვას,— წერს ა. ხახანაშვილი, — აქვს სრული უფლება დაიჭიროს ადგილი საერო პოეზიის სფეროში, როგორც ნაყოფს ერის წარმომადგენლის აზრისა და შეხედულებებისა წარსულში“⁵².

ფარსმან ქველის გლოვას საწესჩვეულებო პოეზიის ნიმუშად თვლიან, სადაც, ჯერ ერთი, მოცემულია სურათი სახალხო გლოვისა; მეორეც, შემონახულია სამგლოვიარო ხოტბის ნაწყვეტი, რომელიც ლექსს არ წარმოადგენს, მაგრამ რიტმული პროზითაა შესრულებული⁵³.

არაერთი მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ფარსმან ქველის ამბავი წარმოადგენს ცალკე დამთავრებულ ეპიკურ მოთხრობას, რომელიც დაწერილია საგმირო რომანის კოლორიტული სტილით⁵⁴.

ა. ხახანაშვილი მიუთითებს, რომ ასეთ გლოვას რომაელნი უწოდებდნენ *neniae*-ს, რომელიც იქნა აღიარებული ისტორიულ წყაროდ. „სჩანს, გლოვა ლექსად იყო ნათქვამი, როგორც *neniae* და ამით ადვილდებოდა მისი დახსოვება და შთამომავლობისთვის შეუცვლელად გარდაცემა“⁵⁵. მკვლევრის აზრით, მემბტიანემ ეს გლოვა პროზად გადაიღო, თუმცა მის შინაარსს არაფერი არ მოუმატა.

ყოველივე ამის გამო ა. ხახანაშვილი, ჩვენი აზრით, მართებულად ასკვნის, რომ ქართველ ხალხს იმთავითვე დიდი ნიჭი გამოუჩენია ლექსების თქმაში, რომელიც მემბტიანეს შეეძლო გამოეყენებინა. ამიტომაც, — დანახდა მკვლევარი, — უადვილოა ეჭვი და უარყოფა საერო პოეზიისა და ტრადიციის ასახვისა „ქართლის ცხოვრებაში“.

ამასთან დაკავშირებით საგულისხმოა პროფ. ქს. სიხარულიძის შენიშვნა, რომელიც ეხება მეცნიერის გამოკვლევებს ძველქართულ ფოლკლორზე: ალ. ხახანაშვილი, რომ ვაცნობილი ყოფილიყო ხევსურული ხმით ნატირალის ტექსტებს, რომელიც ხშირად მთიბლურ სიმღერადაც კი არის გამოყენებული, უფრო გაბედულ დებულებას წამოაყენებდა გლოვის ტექსტების ლექსითს ფორმაზე⁵⁶.

ამრიგად, რომ შევაჯამოთ ზემოთქმული, სრულიად ნათელია, რომ ა. ხახანაშვილმა ერთ-ერთმა პირველთაგანმა სცადა „ქართლის ცხოვრების“ ორიგინალურობა დამტკიცებინა მასში ხალხური საწყისების გამოვლენის გზით. მკვლევრის ღრმა რწმენით, ვინაიდან ყოველი ეროვნული ნაწარმოები ხალხურ შემოქმედებაზეა აღმოდგენილი, „ქართლის ცხოვრებაში“ მიკვლეული ეს უამრავი ხალხური ელემენტებიც სწორედ მის ორიგინალურობაზე მიუთითებს. ეს იყო ა. ხახანაშვილის კვლევის ძირითადი მიზანი და მის მიერ მიღებული შედეგები მართლაც ახალი სიტყვა იყო იმ დროისათვის. იგი შეეცადა სისტემაში მოეყენა მთელი მასალა, რომელიც ხალხური შემოქმედების

52 ა. ხახანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, „ივერია“, 1868, № 242, წერილი IV.

53 მ. ჩიქოვანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 17.

54 პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 97; რ. ბარამიძე, ქართული საისტორიო პროზა, თბ., 1971, გვ. 45.

55 ა. ხახანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, № 242, წერილი IV.

56 ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება, თბ., 1949, გვ. 50.

კვალს ატარებდა. სწორედ ამიტომ მან დააჯგუფა „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული მითები. ა. ხახანაშვილის ვარაუდით გამოდიოდა, რომ თითქოს ქართველი ერის ისტორიის თითქმის მთელი უძველესი პერიოდი ხალხურ გადმოცემებზეა დაფუძნებული, თუმცა კი იგი, როგორც ვნახეთ, მაინც უშვებდა ვარაუდს, რომ მამამთავართა შორის შეიძლება იყვნენ ისტორიული პირნი.

ასე ფიქრობდა ა. ხახანაშვილი, როდესაც იწყებდა ამ საკითხების კვლევას. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ მაშინ ჯერ კიდევ არ იყო გამოცემული ისეთი მნიშვნელოვანი ძეგლები, როგორიცაა „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და სხვა ქრონიკები⁵⁷, რომელთა შესწავლამ (ა. ხახანაშვილის სტატიების გამოქვეყნებიდან სულ ორი-სამი წლის შემდეგ) რადიკალურად შეცვალა მისი მოსაზრება. მკვლევრის აზრით, ეს ქრონიკები იყო მეტად მნიშვნელოვანი ისტორიული დოკუმენტები, რომლებმაც ახალი ნათელი მოპფინეს საქართველოს უძველეს ისტორიას. „ქართლის ცხოვრებასთან“ დაკავშირებული საკითხები სულ სხვაგვარად იქნა დანახული. თვით ა. ხახანაშვილმა ამ ქრონიკებთან „ქართლის ცხოვრების“ შეპირისპირებით დაადგინა, რომ ჩვენი შატაღანე წარმოადგენს კომპილაციას, რომელიც შედგენილია ვახტანგ VI-მდე დიდი ხნით ადრე ძეგლი ისტორიული დოკუმენტების საფუძველზე:

„Нельзя говорить о „Картлис-Цховреба“, как о мутном источнике, измышленном армянским монахом или царем Вахтангом VI и, следовательно, лишенным исторического значения“⁵⁸.

შეიძლება ითქვას, რომ ა. ხახანაშვილი იყო სწორედ ერთ-ერთი პირველი მეცნიერი, რომელმაც XIX ს. 90-იან წლებში დასვა საკითხი „ქართლის ცხოვრების“ უძველესი პერიოდის ისტორიული ღირებულების შესახებ.

მას შემდეგ მრავალი საინტერესო გამოკვლევა გამოქვეყნდა ამ საკითხის ირგვლივ. დღეს საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ ლეონტი მროველის თხზულება არანაკლებ მნიშვნელოვანია, როგორც საისტორიო ძეგლი. ის გარემოება, რომ ცალკე ეპიზოდები დამუშავებულია ეპიკურ ეპოქაში და რომ მოთხრობა შეფერილია და შევსებულია ლეგენდებით, არ უკარგავს ამ ძეგლს საისტორიო ტექსტის მნიშვნელობას⁵⁹.

ა. ხახანაშვილის მიერ გამოთქმული მოსაზრება „ქართლის ცხოვრების“ ისტორიული ღირებულების შესახებ მეცნიერულად დადასტურდა მას შემდეგ, რაც აკადემიკოსმა ვიორგი წერეთელმა ამოკითხა არმაზის ბილინგვის წარწერები. გ. წერეთელმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ მცხეთაში აღმოჩენილი ახალი ეპიგრაფიკული ძეგლები საშუალებას გვაძლევენ შეიცვალოს აზრი ქართლის უძველესი წარსულის ზოგიერთი ცნობის შესახებ. მან დასვა საკითხი ამ ძეგლისადმი, როგორც საქართველოს ძველი ისტორიის წყაროსადმი, სკეპტიკური დამოკიდებულების გადასინჯვის შესახებ⁶⁰.

მეცნიერული კვლევის შედეგად ირკვევა, რომ ლეონტი მროველს უნდა ესარგებლა სანდო ისტორიული წყაროებით, რომლებსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია (პ. ინგოროყვა, დ. მუსხელიშვილი). თუ წინათ თვლიდნენ, რომ ლ.

⁵⁷ ე. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ზრონიკა, ტფ., 1890.

⁵⁸ А. Хаханов, Источники по введению христианства в Грузию. М., 1893, стр. 4.

⁵⁹ პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 103.

⁶⁰ გ. წერეთელი, არმაზის ბილინგვა, თბ., 1942, გვ. 47.

მროველის თხზულებას მნიშვნელობა ჰქონდა მხოლოდ საისტორიო გეოგრაფიის შესასწავლად (ი. ჯავახიშვილი) ან როგორც ლიტერატურულ ძეგლს (კ. კეკელიძე), რომელსაც დაუცავს ხალხური შემოქმედების ნიმუშები, დღეს ფიქრობენ, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ცნობები მათი კრიტიკულად შესწავლისას შეიძლება გამოვიყენოთ საქართველოს უძველესი წარსულის სურათის აღსადგენად (გ. მელიქიშვილი).

ა. ხახანაშვილის ღვაწლი ამ მიმართულებით, ისევე, როგორც „ქართლის ცხოვრების“ ფოლკლორული ტრადიციების კვლევა, თავისი დროისათვის წინ გადადგმული ნაბიჯი იყო.

Н. В. КОТЕТИШВИЛИ

А. ХАХАНАШВИЛИ О НАРОДНЫХ МОТИВАХ В «КАРТЛИС ЦХОВРЕБА»

Резюме

А. Хаканашвили, на основании наличия в «Картлис Цховреба» фольклорных элементов, впервые пытается доказать оригинальность этого сочинения. Он систематизирует весь материал, носящий следы народного творчества, но после опубликования Е. Такайшвили «Трех исторических хроник» радикально меняет свое мнение и приходит к выводу, что «Картлис Цховреба» представляет собой компиляцию, составленную на основании исторических документов задолго до царствования Вахтанга VI. Поэтому А. Хаканашвили следует считать одним из первых исследователей, выявивших историческую ценность «Картлис Цховреба» для изучения древней истории Грузии.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული შ. რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისია

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებულმა შ. რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენმა კომისიამ

Н. К. ОРЛОВСКАЯ

ИСТОЧНИКИ ПЬЕСЫ КРЕБИЙОНА «РАДАМИСТ И ЗЕНОБИЯ»

В истории французской драматургии Кребийон занимает особое место. Его творчество получало различную оценку, современные писатели и исследователи последующего времени находили в нем множество недостатков. Но даже самые строгие критики не могли обойти его при разборе драматургии начала XVIII века и признавали наиболее яркой фигурой во французском театре в период между великими трагедиями предшествующего столетия (Корнелем и Расином) и творчеством Вольтера.

Творческий путь Проспера Жюлио Кребийона (1674-1762) был очень неровен, и периоды подъема сменялись годами упадка и молчания. Наряду с удачными пьесами ему принадлежат и более слабые произведения. Так, постановка его «Ксеркса» окончилась позорным провалом на первом же представлении и больше никогда не возобновлялась, тогда как лучшее произведение Кребийона — «Радамист и Зенобия» (1711 г.) — имело в свое время огромный успех и вплоть до 20-х годов XIX века удержалось в театральном репертуаре.

По характеру своего творчества Кребийон получил прозвище «страшного» (le terrible). В его пьесах господствуют мрачные сцены, где честолюбие и эгоизм выступают на первый план, где любовь перерастает в безумную ревность, а кровавые преступления становятся основным стержнем замысла. Подобная тематика явилась своеобразным отражением эпохи кризиса абсолютизма во Франции и упадка нравственных устоев аристократического общества. Чтобы произвести впечатление нужны были не высокие примеры добродетели, а бурные страсти, которые возбуждали бы нервы и пугали зрителей. Сам Кребийон так и ограничился в своих пьесах устрашающими коллизиями и не пошел по линии исканий передовых деятелей своего времени. Поэтому просветители в основном критически относились к его драматургии, а Вольтер после его смерти опубликовал «Похвальное слово Кребийону», в котором было больше критики, чем похвалы.

Но даже самые строгие противники Кребийона, которые резко выступали против идейных принципов его драматургии, выделяли пьесу «Радамист и Зенобия» как наиболее удачное его произведение. Вольтер — самый решительный противник Кребийона — признавал, что «Радамист» его лучшая трагедия, в которой много силы и патетичности, и что «Это единственное из всех произведений автора, которое должно остаться на сцене»¹. Поклонником таланта Кребийона был Монтескье. «Кребийон превзошел себя в «Радамисте», своем шедевре, и, мы можем добавить, в одном из шедевров французского театра, — пи-

¹ Voltaire, Eloge de M. de Crébillon. Oeuvres complètes de Voltaire, t. 47 de L'imprimerie de la Société Littéraire-Typographique, 1785, стр. 98.

сал Даламбер. — Рисунок пьесы смелый и гордый, слог оригинальный и сильный; характеры Радамиста, Зенобии и Фарасмана обрисованы ярко и горячо; действие развивается интересно и оживленно, положения потрясающие и театральные»².

С большим одобрением пишут о трагедии Кребийона французские критики XIX века — Викторен Фабр³, А. Ф. Виллемен⁴, Д. Низар⁵ и др. Высокую оценку дает произведению Морис Дютре, посвятивший Кребийону специальное исследование. Даже Фердинанд Брюнетьер, который довольно холодно отзывался о творчестве Кребийона, выделяет эту трагедию и находит, что в ее построении чувствуется «искусство, почти что вдохновение»⁶.

В основе пьесы лежат исторические данные о древней Иберии и Армении, изложенные римским историком Тацитом в его «Анналах»⁷. Эти события относятся к I веку н. э., когда Римская империя, желая обеспечить свое мировое господство, активно вмешивалась в дела на Востоке. Интересы Рима не допускали усиления каких-либо восточных государств. Поэтому, когда парфянский царь Артабан провозгласил царем Армении своего сына Аршака, император Тибериус принял решительные меры, чтобы помешать усилению парфян и поддержать авторитет римлян на Востоке. Царем Армении был провозглашен Митридат, брат иберийского царя Фарсмана.

Борьба за власть в Армении создает жестокую политическую и семейную драму. Фарсман, обеспокоенный честолюбивыми стремлениями своего сына Радамиста⁸, старается направить его внимание на Армению. В 52 г., воспользовавшись ничтожным поводом, он начинает войну с братом. Радамист вероломно убивает Митридата со всем его семейством и провозглашает себя царем Армении. Но парфянский царь, использовав подходящий момент, двинул в Армению свои войска. Попытка Радамиста удержать власть не увенчалась успехом, а восстание армян принудило его поспешно бежать из страны. Власть досталась парфянскому царевичу Тиридату. Такое самоволье не могло остаться вне внимания римских властей, которые, спустя некоторое время, направили в Армению свои войска во главе с Корбулоном; в то же время в нее с севера вторглись иберы, а царь Фарсман, в угоду римлянам и для собственной безопасности, велел казнить своего сына Радамиста. В результате похода в конце лета 60 г. Армения была покорена римлянами, а Фарсман получил часть ее пограничных владений.

² D'Alembert, *Eloge de Crébillon, Oeuvres complètes de D'Alembert*, t. III, Paris, 1821, стр. 549.

³ В. Фабр считает трагедию совершенно оригинальным явлением, «носящим оттенок того дикого величия, которое составляет особенность таланта автора». M. J. J. Victorin Fabre, *Tableau littéraire du XVIII siècle*, Paris, 1810, стр. 119.

⁴ Виллемен находит, что «Радамист» — это «единственное талантливое произведение в период непосредственно перед Вольтером». V. Villemain, *Tableau de la littérature au XVIII siècle*, Paris, 1846, стр. 60.

⁵ Низар видит в пьесе продолжение трагедий Корнелия и считает Радамиста достойным братом Сиды. D. Nizard, *Histoire de la littérature française*, t. IV, Paris, 1883, стр. 167.

⁶ F. Brunetière, *Les époques du théâtre français*, Paris, 1896, стр. 214.

⁷ Cornelius Tacitus, *Annales*, XII, 44—51; XIII, 37.

⁸ И. Джавахишвили считает, что имя иберийского царевича должно было быть Родами. ივ. ჯავახიშვილი, *ქართველი ერის ისტორია*, წ. I, თბილისი, 1951, стр. 170.

Эта напряженная политическая борьба создает тем более потрясающую картину, что главные участники ее соединены тесными родственными узами, а сам Радамист женат на Зенобии, дочери Митридата. Страшные события в Армении завершаются у Тацита еще одним эпизодом, кровавым, но романтическим, который открывал большие возможности для литературной обработки. Это описание бегства Радамиста из Армении, когда, боясь, чтобы его жена Зенобия не попала в руки врагов, он сам наносит ей рану и бросает ее в воды Аракса. Но Зенобию спасают рыбаки и она остается жива.

Конечно, за фактами, пересказанными римским историком, кроется сложная историческая обстановка и политические интересы. Но сами события и нарисованные образы настолько яркие и впечатляющие, что они были использованы как подходящая фабула для литературных произведений. При этом, так же как и другие материалы древней истории, эти данные о древней Иберии интерпретировались очень вольно, соответственно интересам и творческим устремлениям отдельных авторов: в некоторых на первый план выдвинуты проблемы власти и государственного управления, в других — лирические элементы и любовная интрига.

В основе пьесы Кребийона «Радамист и Зенобия» лежат в переработанном виде исторические данные, которые автор мог заимствовать непосредственно из Тацита или из литературных произведений на эту тему, изданных во Франции в XVII веке. Известно, что Кребийон не любил особенно утруждать себя и не углублялся в исторические изыскания при работе над своими пьесами. Существует немало рассказов о необычайной лениности писателя, который проводил время за чтением романов, запершись в своем доме в окружении многочисленных кошек.

Материалами этих романов пользовался Кребийон при создании некоторых своих пьес. Как пишет Даламбер в своем «Похвальном слове Кребийону», он особенно увлекался творчеством Ла Кальпренед; о его романах он говорил всегда с восхищением и считал, что извлек из них много полезного для своих трагедий⁹. Очевидно, это восторженное отношение Кребийона к творчеству Ла Кальпренед породило ложное мнение о том, что его роман «Клеопатра» явился источником «Радамиста и Зенобии».

Готье де Кост де Ла Кальпренед — хорошо известный французский романист XVII века — был одним из инициаторов внесения исторической тематики в прециозную литературу, он широко пользовался трудами античных историков, в том числе и их сведениями о странах Востока. В его «Клеопатре» материалы из истории древнего Рима перемежаются с описанием событий на Востоке. В приключениях героев этого многотомного романа идет речь о мидянах, парфиянах и других народах Востока; много эпизодов связано с Арменией. Упоминает автор также о царствах Иберии и Колхиды, через которые проезжает во время своих странствований Элиза, одна из героинь романа¹⁰.

Это произведение, которое Кребийон так высоко ставил, могло навести его на мысль воспользоваться в своей драматургии материалами о древнем Востоке. Но оно не было непосредственным источником его трагедии, ибо описанные в нем события относятся к более раннему вре-

⁹ D'Alembert, Eloge de Crébillon, стр. 554.

¹⁰ La Calprenède, Cléopâtre, III partie, Paris, 1653, стр. 341.

мени и не затрагивают истории Радамиста и Зенобии¹¹. Неверное указание источника пьесы может исходить от людей, которые знали понаслышке об обилии у Ла Кальпренеда сведений о древнем Востоке, но сами его романа не читали. Следует принять во внимание, что ко времени XVIII века прециозная литература вышла из моды и было мало охотников читать целиком это многотомное произведение. Как пишет Даламбер, «Клеопатру» сегодня уже не читают, но еще хвалят по традиции»¹².

Подлинным источником пьесы Кребийона является другой гораздо менее известный роман XVII века, вышедший в четырех томах небольшого формата под названием «Береника». Имя автора на титульном листе не указывается, но установлено, что произведение принадлежит перу французского писателя Ж. Р. Сегре. На этот роман как на непосредственный источник трагедии Кребийона указывал еще Вольтер. Это же повторяет Даламбер, который сам, однако, романа не читал. «Мы предпочитаем поверить этой версии, чем ее проверять», — пишет он в своей статье о Кребийоне¹³. Как источник «Радамиста» роман Сегре указывается в разных французских справочниках¹⁴. Об этом пишут в своих исследованиях Дютре и Брюнетьер. Однако в критической литературе нет почти никаких данных ни о самом романе «Береника», ни о том, как использовал его Кребийон в своей пьесе. Наша задача определить какую версию исторических событий на древнем Востоке дает Сегре и какой трансформации подверглись его материалы под пером Кребийона.

Жан Реньо де Сегре (1624—1701) — малоизвестный французский литератор. Одно время он был секретарем мадам де Лафайет и, как указывается у Ларусса, помогал ей в работе над романом «Принцесса Клевская»¹⁵. Сам он написал ряд оригинальных произведений, делал переводы из «Энеиды» и позднее был избран во Французскую Академию.

Над «Береникой» автор работал в молодые годы. Роман вышел в свет в 1648—51 годах и больше не переиздавался. В настоящее время он представляет библиографическую редкость. В книгохранилищах Советского Союза этого издания не имеется. Мы познакомились с ним по микрофильму, который Центральная научная библиотека АН ГССР выписала по нашей просьбе из Парижской национальной библиотеки.

Роман «Береника» состоит из нескольких довольно условно соединенных рассказов. Обрамляющей рамкой произведения служит история римского императора Тита, влюбленного в иудейскую царевну Беренику. В книге события разворачиваются еще в период, когда царствует отец Тита, император Веспасиан. Действие начинается с того, что Тит после взятия Иерусалима возвращается на родину. Его сопровождают Береника, ее брат — царь Агриппа, и другие высокопоставленные лица. Береника остается непреклонна к чувствам могучего завое-

¹¹ Об ошибочности подобия мизия писали французские исследователи прошлого столетия Огюст Витю и Фердинанд Бролетьер. См.: F. Brunetière, *Les époques du théâtre français*, стр. 210.

¹² D'Alembert, *Eloge de Crébillon*, стр. 570.

¹³ Там же, стр. 570.

¹⁴ A. A. Barbier, *Dictionnaire des ouvrages anonymes*, I, Paris, 1882, стр. 399; J. M. Quérard, *La France littéraire ou dictionnaire bibliographique*, t. IX, Paris, 1839, стр. 18—19; L. Levrault, *Drame et tragédie*, Paris, s. a., стр. 67.

¹⁵ P. Larousse, *Grand dictionnaire universel*, t. XIV, Paris, s. a., стр. 482—483.

вателя, который, хотя и страдает, но ведет себя по всем правилам рыцарского служения даме. Основную часть произведения занимают вставные рассказы, которые слушают Тит, Береника и окружающие их лица во время путешествия. Из них самый большой, занимающий почти две книги — это рассказ о событиях в Армении и Иберии. Эта история вложена в уста Зенобии, которая появляется с первых же страниц романа и при самых необычных обстоятельствах: ее хотят похитить, из-за нее происходит морской бой, но преданные люди ее защищают. Тит и его войска оказывают Зенобии помощь, после чего она присоединяется к путешественникам и отправляется с ними в Рим.

Рассказ Зенобии построен на материалах Тацита, которые, по сравнению с другими литературными обработками, представлены очень полно и подробно. Однако исторические данные в романе Сегре иногда изменены, а главное иначе интерпретированы. Эта интерпретация и весь замысел романа обнаруживает влияние изысканной, прециозной литературы, которая в то время была модной в высших кругах французского общества. Сегре, как и Ла Кальпренед, обращаясь к историческим данным, свободно их перерабатывает, а деятелей отдаленного прошлого изображает согласно представлениям галантного светского общества о рыцарских доблестях и идеальных нормах поведения.

Несмотря на обилие исторических имен и фактов, точно взятых из Тацита, ведущей в произведении является любовная интрига, а сложные государственные проблемы и политические столкновения объясняются как последствия, вызванные любовью и ревностью. Исходной точкой для этого служит описанный в «Анналах» эпизод, когда во время бегства из Армении обессиленная Зенобия просит мужа подарить ей честную смерть и избавить ее от надругательства и плена. Потрясенный благородством жены, Радамист испытывает страшные душевные колебания. Наконец, охваченный ревностью, он пронзает ее мечом и бросает в Аракс. Но Зенобию спасают рыбаки, она выздоравливает и попадает к Тиридату, который, как пишет Тацит, «ласково принял ее и отнесся к ней как к царице»¹⁶.

На основании этой фразы почти во всех литературных обработках сведений Тацита судьбу Зенобии связывают не только с Радамистом, но и с парфянским царевичем Тиридатом. У Сегре эта тема особенно развита и осложнена еще другими любовными мотивами. В его романе выведено пять героев, влюбленных в прекрасную Зенобию. В их число входит римлянин Поллион, благородный ибер Оросман и даже сам иберийский царь Фарасман¹⁷. Все они влюблены в нее пламенно и страстно, но делятся на галантных рыцарей и себялюбивых злодеев, готовых на любые козни и преступления.

Тиридат — образцовый лирический герой, влюбленный в Зенобию с ранней юности. Их счастью помешал тоже влюбленный в нее римлянин Поллион. Имя это взято из Тацита, который пишет о префекте Целии Поллионе, находившемся с римским гарнизоном в крепости Горнеях¹⁸. Это алчный человек, который был подкуплен Радамистом и предал Митридата. В романе, помимо алчности, Поллионом руководит любовь к Зенобии, желание погубить всех ее близких и завладеть ею. В

¹⁶ Корнелий Тацит, *Анналы*, XII, 51, Сочинения в двух томах, т. I, Ленинград, 1969, стр. 217.

¹⁷ В такой транскрипции имя иберийского царя дается и в романе Сегре, и в пьесе Кребийона.

¹⁸ К. Тацит, *Анналы* XII, 45.

своей роли злого гения он проходит через всю книгу, строит интриги против Радамиста, против Тиридата, похищает Зенобию и падает убитым лишь в самом конце рассказа.

Характеристика героев дается в произведении довольно однолинейно. В них преобладает какая-либо определенная черта, что даже выражается в постоянных эпитетах: беспощадный (*l'impitoyable*) Фарасман, честолюбивый (*l'ambitieux*) Радамист, ненавистный (*le détestable*) Поллион, верный (*la fidèle*) Оросман.

Резко распределяя свет и тени, автор грешит в своем изображении политических деятелей: приукрашая одних, он рисует других в подчеркнута мрачных тонах. Фарасман назван в романе «одним из самых больших политиков, которые когда-либо царствовали»¹⁹, в тексте упоминается о его военных заслугах, но на первый план выдвигается его жестокость и коварство. При этом Сегре вносит в роман совершенно новый мотив, которого нет у Тацита, — престарелый Фарасман страстно влюбляется в Зенобию, которая является его племянницей и невесткой. Ради этой преступной страсти он сначала пытается отравить сына, а потом ведет против него войну, в ходе которой Радамист предательски убит подкупленным агентом Фарасмана.

Таким образом, конечный результат, т. е. гибель Радамиста, соответствует историческим данным, но побудительной причиной поступка Фарасмана являются личные чувства, а не политический расчет.

Наиболее сложным предстает в книге образ Радамиста. Автор исходит из характеристики Тацита, который пишет, что это был человек «статный, отличавшийся редкой телесной силой, овладевший всеми науками и искусствами, которым обучают на его родине»²⁰. Не при всех положительных качествах он отличается безудержным честолюбием, которое приводит его к убийству Митридата. Автор, однако, старается смягчить вину Радамиста и главным вдохновителем этих кровавых событий изображает Фарасмана. В последующих эпизодах подчеркиваются положительные черты Радамиста и его образ делается все более привлекательным. Радамист — несравненный воин и в то же время истинно влюбленный, преданный Зенобии до последнего вздоха. Даже смертельно раненый он думает только о ней и произносит трогательную речь такой длины, которая утомила бы и здорового человека.

Рассказ о кознях Фарасмана и его преступной страсти соединяется в романе с рядом вставных эпизодов. Автор рисует даже вымышленный поход Тиридата в Иберию на помощь прекрасной Зенобии. Именно в результате этого похода потерпевший поражение Фарасман бросается на свой меч и погибает. Этот факт совершенно не соответствует историческим данным. У Тацита в период борьбы Тиридата за Армению и вступления в нее римских легионов Фарасман не только здравствует, но принимает в этой войне активное участие.

В последней части рассказа Зенобии, где идет речь о действиях в Армении римских войск, еще более увеличена доля вымышленных эпизодов. С преувеличенной похвалой описывает автор рыцарское отношение Тиридата к Зенобии и его военные подвиги. Со смертью Фарасмана превратности в судьбе Зенобии не кончаются: ее похищает злой гений произведения римлянин Поллион, она попадает в другие страны и долго томится в плену. Наконец, чудесным образом спасенная вер-

¹⁹ [J. R. Segrais]. *Bérénice*. Première partie. Paris, 1651, стр. 197.

²⁰ К. Тацит, *Анналы* XIII, 44.

ным Оросманом, она на его корабле отправляется на запад. Завершающий эпизод ее приключений — это описанное в начале произведения морское сражение, в котором Поллион, вновь настигнувший Зенобию, падает сраженный Оросманом, который тоже умирает от тяжелых ран.

Действительно, автор не пожалел красок, чтобы как можно больше усложнить интригу романа: пять влюбленных вокруг одной героини, войны, похищения, побег, подкупы, подложные письма, пираты — все это создает максимально пеструю, насыщенную событиями фабулу. Такая усложненность, перегруженность интриги соответствовала принципам прециозного романа и вообще литературы барокко. Этими чертами прециозный роман резко отличался от поэтики классицизма, ратовавшего за ясность и композиционную стройность произведения.

Однако в вопросе нравственных принципов, которые проводятся в романе, можно заметить немало общих черт с идеями классицистов. Характерный для Корнеля конфликт долга и чувства проходит через все произведение и, также как у великого драматурга, положительные герои следуют не порывам страстей, а велению долга.

В этом отношении особенно показательна главная героиня, которая никогда не отступает от правил чести и хорошего тона. Как и у Тацита, она предпочитает умереть, чем попасть в плен, а на протяжении романа она так же решительно защищает свою честь в самых трагических ситуациях.

Описывая героев древнего мира, автор передает воззрения и формы жизни французского общества своего времени. В кодекс нравственных добродетелей романа входит поведение идеального рыцаря, мужественного на поле боя, милосердного к побежденным и всегда готового служить даме. При дворах Армении и Иберии царит строгий этикет, в книге фигурируют придворные дамы и пажы, рисуются приемы и светские развлечения. Находясь в Арташате, Радамист пленяет всех изяществом манер и умением развлечь придворное общество. В салоне Зенобии собирается лучшая часть иберийской молодежи. При этом все герои ведут себя и изыскиваются согласно правилам высшего света XVII века.

Следует принять во внимание, что для прециозной литературы, отражающей вкусы феодальной знати, характерно стремление к особой изысканности стиля, перегруженного перифразами.

Роман Сегре свободен от такой вычурности и написан языком ясным и доходчивым. Но стремление к изысканности сказывается на слого и самой манере изложения. Повествование идет от первого лица, но в текст вставлены длиннейшие диалоги и многочисленные письма. Герои обращаются друг к другу в приподнятом и сугубо почтительном стиле. Автор сгущает краски и впадает в преувеличения. Поллион «сто раз бросается на колени перед Зенобией и столько же раз просит ее прощения»²¹. Благородные герои хотя и пожертвовать для нее своей жизнью. Но погибнуть один раз — этого мало. Объясняясь в любви, Радамист говорит, что готов сто раз погибнуть за нее, а Оросман доходит в своих исчислениях до тысяч: «Я бы тысячу раз умер, чтобы исполнить ваши приказания, для этого я хочу сохранить жизнь, которая тяжелее для меня, чем сто тысяч смертей»²².

Герои произведения чрезвычайно чувствительны и постоянно плачут. Обливаются слезами не только престарелый Митридат, но и моло-

²¹ [J. R. Segrais], *Bérénice*, Première partie, стр. 328.

²² [J. R. Segrais], *Bérénice*, Suite de la première partie, стр. 224.

дые войны. Из глаз Радамиста льются такие потоки слез, что румы-Зенобии, которые он целует, оказываются совершенно мокрыми. Тиридат, убивший льва, чтобы спасти Зенобию, не может вынести ее холодности и заболевает от любви, а узнав, что она отдана другому, бросается на свой меч. В ужасе от этого зрелища Зенобия едва не умирает от страха. Но, несмотря на все это, они остаются живыми, чтобы принять участие в дальнейших приключениях.

Роман «Береника» связан с направлением прециозной литературы и не выходит за его рамки. Но второстепенные произведения бывают иногда особенно показательны для определения литературных вкусов эпохи. Книга Сегре, насыщенная фактами и рисующая многих деятелей отдаленного прошлого, ясно показывает до какой степени силен был во Франции того времени интерес к древней культуре и как тщательно изучали тогда сочинения античных авторов.

Сегре, безусловно, хорошо проштудировал труды Тацита. Географические рамки произведения довольно широки. В рассказе Зенобии основное место действия — Армения и Иберия, называются некоторые города, реки Аракс и Сирус (древнее название Куры). Но помимо этого речь идет о парфиях и скифах, Колхиде и Албании, Гиркании и Мидии. Зенобию похищают на берегу Каспийского моря, затем она попадает к устью Танаиса (древнее название Дона) и морем отправляется на запад.

Древний Восток изображается у Сегре в неразрывной связи с самой Римской империей. В связующей линии романа фигурирует будущий император Тит, а в третьей и четвертой книгах произведения описываются приключения, происходящие непосредственно в самом Риме в период гражданских войн 69 года, перед вступлением на престол императора Веспасиана.

Несмотря на обилие исторических имен и названий в произведении незаметно, однако, стремления передать специфику исторического прошлого и создать местный колорит. Надо отметить, что в XVII в. во Франции начинает расти интерес к Востоку и в литературе появляются восточные темы: Расин пишет трагедию «Баязет», а Мольер включает турецкий дивертисмент в комедию «Мещанин во дворянстве». Но произведения французских авторов о древнем Востоке не содержат колорита восточной экзотики. По мнению П. Мартино, материалы о древнем Востоке, заимствованные из античных источников, в глазах европейцев того времени получили как бы греко-латинскую окраску²³. Показательно, что в хорошо известном в то время восточном справочнике Эрбело²⁴, изданном в Париже в 1697 г., имена Радамиста, Фарасмана, Тиридата даже не упоминаются; для французов того времени они являлись как бы частью античного мира.

Такой подход к историческим данным о древнем Востоке характерен и для авторов, писавших о Радамисте и Зенобии, в том числе и для Кребийона. В произведениях на эту тему сквозь факты, взятые из Тацита, звучат современные вопросы, а герои древнего Востока, так же как и деятели Римской империи, нарисованы соответственно вкусам и понятиям современного европейского общества.

Действие трагедии Кребийона начинается через десять лет после того, как во время бегства из Армении, Радамист нанес Зенобии ро-

²³ P. Martino, L'Orient dans la littérature française au XVII et au XVIII siècle, Paris, 1906, стр. 21.

²⁴ B. Herbelot, Bibliothèque orientale ou dictionnaire universel, Paris, 1697.

ковой удар мечом и бросил ее в воды Аракса. Спасенная Зенобия после длительного странствования под чужим именем попадает ко двору Фарасмана в Иберию. В нее влюбляются сам иберийский царь и его младший сын Арзам. Заметив чувства сына, Фарасман в ярости хочет изгнать его из Иберии, но Арзам, чтобы спасти Зенобию, просит бывшего римского посла взять ее под свое покровительство. Этот посол оказывается Радамистом и он узнает свою жену. Зенобия любит Арзама, но считает своим долгом вернуться к мужу. Они бегут, но Фарасман настигает их и смертельно ранит римского посла, не зная, что это его сын. Перед смертью Радамист говорит свое имя. Фарасман в отчаянии от совершенного преступления; он отдает Арзаму Зенобию и велит ему скорее уезжать в Армению, чтобы не возбуждать ревность отца и не толкать его на новое преступление.

Фабула трагедии Кребийона сохраняет основные моменты исторической драмы, пересказанной Тацитом. Как рассказ о прошлом в первом акте речь идет о трагических событиях в Армении, а заканчивается пьеса гибелью Радамиста. Однако главная линия действия осложнена в ней рядом переплетающихся интриг и истолкована в плане борьбы любви и ревности. Как пишет в своем исследовании Морис Дютре, «заимствуя материал из античных источников, Кребийон, как правило, осложнял его многочисленными происшествиями и одной, а то и несколькими любовными интригами»²⁵.

В этом отношении роман Сегре, изобилующий романтическими эпизодами, должен был привлечь особое внимание драматурга. Однако это не исключает того, что Кребийон мог быть знаком и с первоисточником сведений о Радамисте, т. е. с «Анналами» Тацита, которые были хорошо известны во Франции²⁶.

Но, даже если Кребийон и читал Тацита, он очень свободно отнесся к его сведениям и к их интерпретации в романе «Береника». Иногда он дает собственное обоснование трагическим событиям прошлого. Так, историю гибели Митридата он связывает с любовной интригой: в первом акте читатель узнает, что Митридат, рассердившись на брата, отказался отдать дочь в жены Радамисту и этим разжег его ненависть. По Тациту и по Сегре Радамист бежит во владения отца, у Кребийона же его спасают римские войска и он даже появляется в пьесе под видом римского представителя.

Этот мотив трагедии резко высмеивает Вольтер. Он считает, что, как хорошие политики, римляне никогда не стали бы отправлять сына послом к отцу. «Такая нелепость никогда не приходила никому в голову, кроме как автору романа «Береника», к которому Кребийон отнесся слишкомнисходительно»²⁷. В данном случае, однако, Вольтер ошибался, ибо Сегре ничего подобного не изображал, и Радамист в виде римского посла фигурирует не в его романе, а только в пьесе Кребийона. Подобные расхождения между фабулой книги и трагедией не

²⁵ M. Dutrait, Etude sur la vie et le théâtre de Crébillon, Bordeaux, 1895, стр. 223.

²⁶ По этому вопросу мнения французских исследователей расходятся: Огюст Витю считает сочинение Тацита прямым источником «Радамиста и Зенобии»; Фердинанд Брюнетьер возражает против этого мнения и связывает трагедию только с романом «Береника» (F. Brunetière, Les époques du théâtre français, стр. 210—211). Морис Дютре, подробно останавливаясь в своей книге на вопросе о источниках произведения, включает в их число как роман Сегре, так и «Анналы» Тацита (M. Dutrait, Etude sur la vie et le théâtre de Crébillon, стр. 194, 195, 549).

²⁷ Voltaire, Eloge de M. de Crébillon, стр. 95.

позволяют согласиться с утверждением Вольтера, что «интрига вся целиком взята из романа «Береника»²⁸.

Из сочинения Сегре заимствована главная сюжетная линия трагедии, а именно, любовная страсть Фарасмана, соперничество отца и сына. Такая тема не встречается ни в одной из известных нам литературных переработок истории Радамиста и Зенобии. Но этот мотив в пьесе своеобразно представлен и видоизменен. По роману Фарасман преследует Зенобию, зная, что она его невестка; он смотрит на родного сына только как на соперника, пытается его отравить, чтобы убрать со своего пути, и вполне сознательно губит его. В пьесе же вина Фарасмана смягчена, ибо он влюбляется в неизвестную пленницу, находящуюся при его дворе, а убивает Радамиста как соперника в порыве ревности, совершенно не зная, что это на самом деле его родной сын.

В то же время, для обострения конфликта Кребийон усиливает в пьесе тему семейной трагедии. По роману Зенобия с юных лет любит парфянского царевича Тиридата, но по воле отца выходит замуж за Радамиста. В трагедии Тиридат вовсе не фигурирует²⁹ и роль лирического влюбленного играет Арзам, брат Радамиста. Таким образом соперниками в любви к Зенобии выступают Фарасман и его два сына. Эта линия интриги вызывает сравнение с аналогичным конфликтом в трагедии Расина «Митридат». Об этом писал еще Вольтер, который при этом язвительно замечает, что Кребийон «подражал ошибке Расина»³⁰.

Главные герои трагедии очерчены автором сильно и убедительно. Ярко представленные образы Фарасмана, Радамиста, Зенобии вызвали хвалебные отзывы большинства французских критиков³¹. Зенобия и Арзам — положительные герои произведения, которые в конфликте чувства и долга находят в себе силы побороть влечения сердца. Хотя Зенобия влюблена в Арзама, но считает своим долгом вернуться к мужу³², а Арзам, несправедливо обиженный Фарасманом, не отступает от велений сыновьяго долга. Однако, при всех благородных чертах, Арзам гораздо более бледная фигура, чем центральный герой трагедии.

²⁸ Там же, стр. 94.

²⁹ О Тиридате лишь упоминается в связи с событиями прошлого. Так, во II акте Радамист рассказывает другу о том, как чувство ревности при мысли, что Зенобия достанется Тиридату, заставило его нанести ей роковой удар.

³⁰ Voltaire, *Eloge de M. de Crébillon*, стр. 95.

³¹ В. Фабр особенно выделяет образы Радамиста и Фарасмана и считает заслугой автора, что он показал изгнанные в ту эпоху со сцены сильные страсти (M. J. J. Victorin Fabre, *Tableau littéraire au XVIII siècle*, стр. 30). Виллемен, с одобрением отзываясь о главных образах трагедии, выделяет Фарасмана, который нарисован с особенной силой и мастерством (Villemain, *Tableau de la littérature au XVIII siècle*, Paris, 1846, стр. 60). Вольтер, сравнив трагедию Кребийона с пьесой Расина, отметил, что «роль Фарасмана сильнее и трагичнее, чем роль Митридата, хотя она и не так хорошо написана» (Voltaire, *Eloge de M. de Crébillon*, стр. 95). Последнее замечание указывает на шероховатости стиля Кребийона, что признают все писавшие о нем исследователи.

³² По нравственным качествам и преданности долгу Сен-Марк Жирарден сближает образ Зенобии с Полюной, героиней пьесы Корнеля «Полнект» (Saint-Marc Girardin, *Cours de littérature dramatique*, t. IV, Paris, 1861, стр. 421). Такую же параллель проводит Виллемен, Брюнетьер и др. авторы.

Радамист — достойный сын своего отца. По выражению Жуковского «каждое желание его есть страсть, и каждая страсть есть буря»³³. Неожиданно обретя погибшую Зенобию, он начинает ее ревновать к собственному брату. Он остается непреклонным и страстным до конца; лишь в последнем акте в сцене примирения с отцом он очерчен менее убедительно. Как храбрый воин Радамист прославился по всей Азии (I акт, I сц.)³⁴. В соответствии с историческими данными он несет на себе тень страшного убийства Митридата, хотя, как и в романе Сегре, его виновность несколько смягчена и главная вина переложена на Фарасмана, который был вдохновителем этого преступления.

Однако, по сравнению с романом, образ иберийского царя иначе представлен в трагедии. Сегре, правда, пишет о воинских достоинствах Фарасмана, но особенно подчеркивает его дипломатическую хитрость и жестокость. У Кребийона Фарасман безудержен в своих страхах, но в то же время это могучий властелин, которого автор называет «великим царем Иберии» (I акт, I сц.)³⁵. Даже Зенобия, настроенная против Фарасмана, говорит о его громком имени и воинской славе.

С образом Фарасмана связана в трагедии своеобразная концепция политики римского государства. В романе Сегре, в соответствии с сочинением Тацита, римляне за исключением Поллиона, представлены как носители порядка и справедливости. В противоположность этому, пьеса Кребийона проникнута резко отрицательным отношением к римлянам как к поработителям человечества. Фарасман гордо разговаривает с посланцем римлян; он даже готов пойти на войну, чтобы избавить мир от их тирании (V акт, I сц.)³⁶. Как пишет Даламбер в своей статье о Кребийоне, «в роли Фарасмана он выразил отвращение этого властителя и свое собственное к римской нации, он показал силу гордой и свободной души, которую возмущает деспотизм и притеснение»³⁷.

По сравнению с романом Сегре, в трагедии Фарасману уделяется больше внимания. Действие происходит только в Иберии при его дворе. Соседние страны — Армения, Колхида, Албания — упоминаются лишь по ходу действия или в рассказе о прошлых событиях. Иберия представлена как сильное государство, которое стремится захватить власть в Армении. Арзам, подобно Радамисту, прославился на поле брани и воевал в Мидии. В пьесе фигурирует посол Армении, приехавший, чтобы предложить Арзаму армянский престол. Действия Фарасмана вызывают беспокойство римлян, и Радамист в роли римского посла высказывает ему неудовольствие, что иберийские войска от подножья Кавказа движутся к Фазису и по берегам Куры реют его знамена (II акт, II сц.). Из желания помешать планам Фарасмана римляне хотят сделать Радамиста царем Армении. В конце пьесы после гибели Радамиста Фарасман примиряется с Арзамом, которого из ревности он несправедливо обидел, и велит ему вместе с Зенобией ехать в Армению и занять там престол (V акт, VII сц.).

Хотя действие произведения происходит в Иберии, но элементы местного колорита ограничиваются в нем отдельными географическими названиями. Кребийон, конечно, не заглядывал в имевшуюся к тому

³³ В. А. Жуковский, Разбор трагедии Кребийона «Радамист и Зенобия», переведенной С. Висковатовым. Сочинения, изд. VIII, т. V, СПб., 1885, стр. 401.

³⁴ „Jamais roi cependant ne se fit dans l'Asie un nom plus glorieux, et plus digne d'en vie.“ Oeuvres de Crébillon, t. II, Paris, 1802.

³⁵ „Le grand roi d'Ibérie.“

³⁶ „Et de ces fiers tyrans venquer toute la terre.“

³⁷ D'Alembert, Eloge de Crébillon, стр. 549.

времени во Франции литературу о Грузии. Поэтому, в противоречии с действительностью, в тексте говорится о злой природе и ужасном климате Иберии. Как видно, драматург не очень беспокоился и об исторической точности затронутых им событий и, следуя традициям своего времени, рисовал исторических деятелей восточных стран так же, как и героев, носящих римские имена.

В отношении построения пьесы Кребийон тоже не был новатором и исходил из норм классицистического театра. Он придерживается правила трех единств и соответственно этому максимально концентрирует действие. На сцене разворачивается лишь заключительный этап трагедии Радамиста; что же касается предшествующих событий, то они передаются в первом акте как рассказ Зенобии. Именно эта перегруженная фактами экспозиция трагедии вызвала критические замечания ряда авторов. Вольтер на полях принадлежавшего ему экземпляра трагедии сделал к тексту первой сцены ряд приписок, например: «невозможно рассказать хуже», «неясно и сбивчиво», «плохой роман» и др.³⁸

Такое сравнение с романом у Вольтера не случайно. В смещении возможностей театра с возможностями романа видит Брюнетьер своеобразие Кребийона³⁹. Характерно, что, разрабатывая историю Радамиста и Зенобии, драматург исходил не столько из первоисточника, сколько из романа, который открывал большие возможности для изображения сильных страстей и эмоционально насыщенных сцен. В ходе пьесы особое внимание обращено на личную драму героев. Автор широко использует приемы переодевания и неожиданных встреч. Зенобия скрывает свое имя и в нее влюбляются брат и отец ее мужа; Радамист воспитывался вдали от отца и потому последний не узнает в римском посланце собственного сына. Напряженно, патетически построена сцена встречи Радамиста с женой, которую он горько оплакивал; совершенно другая по колориту мрачная сцена последнего акта, когда Фарасман узнает, что смертельно ранил своего сына.

Соединив сведения Тацита с вымыслом, переработав роман Сегре соответственно нормам классицистической драматургии, Кребийон создал трагедию, которая единодушно признается одним из наиболее ярких явлений французского театра начала XVIII века. Пьеса Кребийона не передает подлинной картины исторического прошлого и особенностей местного колорита. Но самая трансформация, которой подверглись в ней исторические факты, показательна как метод подхода французских авторов того времени к античному наследию. В середине XVII века Сегре представил трагические события I века н. э. в форме растянутого приключенческого сентиментального романа; в начале XVIII столетия Кребийон сделал из того же материала предельно напряженное драматическое произведение.

Так один и тот же сюжет бывает использован в разных аспектах и становится выражением эстетических принципов, характерных для различных периодов и литературных направлений.

³⁸ Об этом см.: Вольтер, Статьи и материалы, Л., 1947, стр. 132—145.

³⁹ F. Brunetière, Les époques du théâtre français, стр. 210.

მღვინე მებრძველი

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი

ახალი ნაშრომი ქართულ მრავალთავზე

1975 წლის დამდეგს ლუენის ორიენტალისტური ინსტიტუტის გამოცემლობამ გამოსცა ბელგიელი ორიენტალისტისა და ქართველოლოგის მ. ვან ესბროკის წიგნი „უძველესი ქართული მრავალთავები“¹ — პირველი მონოგრაფიული ნაშრომი ქართულ მრავალთავებზე. ამ შრომას, რომელზედაც ავტორი მრავალი წლის მანძილზე მუშაობდა, დიდი ინტერესით ელოდებოდნენ ქართველი მეცნიერები.

მრავალთავებს არაერთი ქართველი და ევროპელი მკვლევარი შეხებია. მრავალთავის ცალკეულ სტატიებს თუ მრავალთავთან დაკავშირებულ კერძო საკითხებს იკვლევდნენ: ნ. მარი, კ. კეკელიძე, პ. ინგოროყვა, ა. შანიძე, ილ. აბულაძე, პ. ბეეტერსი, გ. ფერაძე, მ. თარხნიშვილი, ე. გარიტი, მ. ვან ესბროკი, თ. მგალობლიშვილი და სხვ. ქართველ მეცნიერთაგან განსაკუთრებით ბევრი გააქეთეს ამ მიმართულებით ა. შანიძემ და ილ. აბულაძემ. 1959 წელს ა. შანიძემ გამოსცა უძველესი, 864 წლის სინური მრავალთავი. მრავალთავის უძველესი ნუსხის პირველმა გამოცემამ დიდად შეუწყო ხელი მის ვალრმავებულ კვლევა-ძიებას.

1956 წელს გამოქვეყნებულ სინური ხელნაწერების კატალოგში ე. გარიტმა წარმოადგინა სინური მრავალთავის სრული აღწერილობა², ზოგიერთი საკითხავის ბერძნულ დედნებზე მითითებით. ამასთანავე, მან მიუთითა სინური მრავალთავისა და Ath. 11 ხელნაწერის (მრავალთავის) ნათესაობაზე და ქართული მრავალთავისა და ბერძნული პანეგირიკონის ტიპოლოგიურ მსგავსებაზე. ე. გარიტის ამ დაკვირვებებმა ახალი პერსპექტივები შექმნეს ქართული მრავალთავების კვლევისათვის. ე. გარიტის რჩევით, მ. ვან ესბროკი შეუდგა ქართული მრავალთავების როგორც გარკვეული ტიპის ლიტურგიკული კრებულის ყოველმხრივ შესწავლას. მ. ვან ესბროკს აღმოაჩნდა ყველა მონაცემი და შესაძლებლობა ამ რთული საქმის დასაძლევად და დღეს ჩვენ მივიღეთ მონოგრაფია, რომელშიც განხილულია ქართულ მრავალთავთან დაკავშირებული საკითხთა დიდი წრე. შრომაში მაქსიმალური სისრულით განხილულია ამ შესანიშნავი ლიტურგიკული ძეგლის მნიშვნელობა როგორც ქართული, ასევე ბიზანტიური და საერთოდ ქრისტიანული აღმო-

¹ Les plus anciens homéliaires géorgiens, étude descriptive et historique par Michel van Esbroeck. Publication de l'Institut orientaliste de Louvain, 10. Louvain-la-neuve, 1975.

² Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du mont Sinaï par Gerard Garitte, Louvain, 1956, გვ. 72—97.

საელეთის ლიტურგიული და პატრისტიკული ლიტერატურის ისტორიისათვის.

შესავალში ავტორი თავისი შრომის მიზანს რამდენიმე პუნქტად აყალიბებს:

1. გამოავლინოს სიმდიდრე და მნიშვნელობა ქართული თარგმნილი პატრისტიკული ჰომილეტიკისა, რომელიც დაუცავს ექვს ყველაზე ძველ ქართულ მრავალთავს.

2. გამოავლინოს იშვიათი ჰომილეტიკური ტექსტები და ისეთი ტექსტები, რომელთა ორიგინალები დაკარგულია.

3. გამოავლინოს მრავალთავის, როგორც ლიტურგიული ძეგლის, თავდაპირველი ეორტოლოგიური ციკლი, რომელიც უძველესია ქრისტიანულ აღმოსავლეთში.

4. წარმოადგინოს უძველესი მრავალთავის თავდაპირველი სტრუქტურა: გამოყოს ძირითადი ფენა, რომელიც უნდა თარგმნილიყო არაუგვიანეს V საუკუნის დასასრულისა და რომლის დედანი არსებობდა ბერძნულ ენაზე დაშორებული ლიტურგიული კრებულის სახით. ამასთანავე აჩვენოს ის ევოლუცია, რომელიც განიცადა ამ თავდაპირველმა ფენამ დროთა ვითარებაში იერუსალიმისა და კავკასიის პოლიტიკურ-რელიგიურ სიტუაციათა შესაბამისად.

5. გამოიყვანოს ქართული ჰომილეტიკური ლიტერატურა ერთგვარი იზოლაციიდან. განსაზღვროს მისი მნიშვნელობა და მიუჩინოს საპატიო ადგილი სხვა ადრექრისტიანულ — ბერძნულ, სომხურ, ქრისტიანულ არაბულ, სირიულ, კობტურ მწერლობათა შორის.

ჩამოთვლილი საკითხებიდან კარგად ჩანს, რომ ავტორის მიზანი მეტად დიდი და საპატიოა. ახალი და ყველაზე მნიშვნელოვანი აქ პირველ რიგში ის არის, რომ ავტორს მრავალთავი წარმოუდგენია როგორც ერთი მთლიანი ლიტურგიული კრებული, ვარკვეულ ისტორიულ-სარწმუნოებრივ სიტუაციაში წარმოქმნილი.

ე. ესბროკმა უძველეს მრავალთავთა ჯგუფში გააერთიანა 6 ხელნაწერი. ესენია: სინის მრავალთავი (Sin. 32—57—33), ლიტერი S, უდაბნოს მრავალთავი (A—1119), ლიტერი U. ათონის მრავალთავი (A—11), ლიტერი A. კლარჯეთის მრავალთავი (A—144), ლიტერი K. სვანეთის მრავალთავი (A—19), ლიტერი T. პარსლის მრავალთავი (A—95), ლიტერი P.

დასახელებული მრავალთავებიდან მხოლოდ სინური მრავალთავია სრული სახით გამოქვეყნებული და ამდენად შეიძლება ზუსტი წარმოდგენა შევიქმნათ ამ კრებულის 50 საკითხავზე. დანარჩენი ხუთი მრავალთავის უზუსტესი აღწერისა და შესწავლის საფუძველზე ე. ესბროკი ექვსივე მრავალთავში აღრიცხავს 226 დასახელების 457 ჰომილიას. ამ ექვსი მრავალთავიდან სრული ლიტურგიული წელიწადი წარმოდგენილია მხოლოდ სამში (A, S და U), T და P მრავალთავები შეიცავენ ლიტურგიული წელიწადის მხოლოდ პირველ ნახევარს. K მრავალთავი კი — მხოლოდ მეორეს.

ამ 226 დასახელების ჰომილიიდან 2 ჰომილია ექვსჯერ მეორდება მრავალთავებში; სამი — ხუთჯერ, 18 — ოთხჯერ, 42 — სამჯერ, ხოლო 61 — ორჯერ. 103 ჰომილია 226-დან რჩება უწყვილოდ. ამ 103 საკითხავით, ავტორის აზრით, ხდებოდა მრავალთავის ძირითადი ფენის თანდათან შეესება-გამდიდრება დროთა ვითარებაში (გვ. 1). მრავალთავის საკითხავების ამგვარი ფილი-

აციით აშკარად გამოიყოფა კრებულის არქეტიპი, რომელიც თავის დანიშნულებითა და შედგენილობით უნათესავდება ბერძნულ პანეგირიკოსს.

მკვლევართა უმრავლესობა (კ. კეკელიძე, ილ. აბულაძე) მიიჩნევს, რომ მრავალთავი, გარდა პომილეტიკური მასალისა, შეიცავს ჰაგიოგრაფიულ მასალასაც. მრავალთავის არქეტიპის გამოყოფა და ამ გზით კრებულის ლიტურგიკული ციკლის შემოფარგვლა გამორიცხავს ამ ვარაუდს. მ. ვან ესბროკის მტკიცებით, რაც საეხსებოთ დასაბუთებული და დამაჯერებელია, მრავალთავი თავდაპირველად შეიცავდა მხოლოდ პომილეტიკურ მასალას, ხოლო ჰაგიოგრაფიული მასალა მისი გვიანდელი დანამატია³.

პროფ. ილ. აბულაძემ გაარკვია, რომ ქართული მრავალთავის ერთი წყეობა სტატიებისა სომხურიდან არის თარგმნილი. ნაკლებად იყო აქამდე შესწავლილი ქართული მრავალთავის ბერძნული წყაროები.

ბერძნული პანეგირიკონი შეისწავლა და მათი ტიპობრივი კლასიფიკაცია წარმოადგინა ა. ერპარდმა თავის შრომაში: *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche*. ლიტურგიკული წლის შესაბამისად ა. ერპარდმა ბერძნული პანეგირიკონის რამდენიმე ტიპი გამოყო.

მრავალთავისა და პანეგირიკონის პარალელური შესწავლის საფუძველზე ვან ესბროკი ასკვნის, რომ მრავალთავის ლიტურგიკული წლის ციკლები დროთა მანძილზე ისევე განიცდიან ევოლუციას, როგორც ბერძნული პანეგირიკონი, ოღონდ მათი ევოლუცია ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად მიმდინარეობდა. ბერძნული პანეგირიკონისაგან განსხვავებით, ქართული მრავალთავი იერუსალიმური პრაქტიკის აშკარა გავლენის კვალს ატარებს.

ამასთანავე ვან ესბროკი აღგენს ქართული მრავალთავის ყველაზე ახლობელ ბერძნულ მოდელს. ავტორის აზრით, ქართული მრავალთავი არც პანეგირიკონის C ტიპს მისდევს ზუსტად და არც ნახევარი წლის პანეგირიკონის B ტიპს. შედგენილობით ქართული მრავალთავი ყველაზე მეტად უახლოვდება X საუკუნის პარიზულ ხელნაწერს (Paris grec 1171), რომელიც იწყება 6 ავეისტოთი და გრძელდება მარხვამდე (B ტიპის ნახევარი წელიწადი) და იტალიურ-ბერძნულ ხელნაწერს — Vatican 1633 (A ტიპის კრებული).

მსგავსება და განსხვავება, რომელსაც ამკლავებს მრავალთავი ბერძნულ პანეგირიკონთან მიმართებით, მოწმობს იმას, რომ მათი გათიშვა და თითოეული მათგანის დამოუკიდებელი გზით განვითარება ადრევე დაწყებულია. ამ დებულების მტკიცებას ემსახურება ვან ესბროკის შრომის შემდგომი თავები.

ნაშრომის მეორე თავი შეიცავს 6-ვე მრავალთავის დეტალურ აღწერას. მრავალთავთა აღწერის რიგი ავტორს თვით ხელნაწერებმა უკარნახეს. ამოსავლად ავტორმა აიღო ყველაზე უკეთ შენახული და ამდენად ყველაზე სრული ხელნაწერი — ათონის მრავალთავი (Ath. 11), რომლის სამუშაოებით, რიგ შემთხვევაში, აღადგინა დანარჩენი ხელნაწერების ნაკლები ტექსტები.

სინური მრავალთავი ძალზე ნაკლებია. მას აკლია 75 ფურცელი. იმის გამო, რომ ის მთლიანადაა გამოქვეყნებული, აღარ საჭიროებდა დეტალურ აღწერას. დანარჩენი მრავალთავების აღწერილობები, მიუხედავად იმისა,

³ მრავალთავის პომილეტიკური მასალა რომ უფრო ძველია ჰაგიოგრაფიულზე, ეს შემჩნეული არც ი. აბულაძეს დაჩენია. იხ. „მრავალთავი“, ენციკლის მოამბე, 14, 1944, გვ. 242—243.

რომ ისინი კარგად არიან ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში, ავტორის აზრით, არასაკმარისი სისრულით არიან აღწერილი და შესწავლილი⁴.

ათონის მრავალთავის შედგენილობა, მიუხედავად იმისა, რომ ის აღწერილი იყო სამჯერ მაინც (ა. ცაგარელი, ნ. მარი, რ. ბლეიკი), არ იყო საკმარისი სისრულით შესწავლილი. ამის საბუთად ისიც გამოდგება, რომ რ. ბლეიკის აღწერილობის მიხედვით მრავალთავში 79 სტატიაა გამოყოფილი, ვან ესბროკის აღწერილობაში კი 92 გამოიყო.

ათონის მრავალთავზე ავტორმა დიდი კოდიკოლოგიური ხასიათის მუშაობა ჩაატარა. ამ გზით ავტორის საშუალება მიეცა წარმოედგინა ათონის მრავალთავის არა მარტო თავდაპირველი მოცულობა, არამედ შედგენილობაც. მეტად საინტერესოა ავტორის დაკვირვებები ხელნაწერის გადაწერის ადგილსა და გადაწერზე. ავტორი იხრება იქითკენ, რომ ათონის მრავალთავი გადაწერილი უნდა იყოს ბითვინის ულუმბოს კოშმა და დამიანეს ლავრაში. ამ ვარაუდის სასარგებლოდ მას მოჰყავს საესებით დამაჯერებელი არგუმენტები.

დეტალურად არის აღწერილი უდაბნოს მრავალთავი (A—1109). მიუხედავად იმისა, რომ ეს უნიკალური ხელნაწერი აღწერა ისეთმა გამოცდილმა სპეციალისტმა, როგორც იყო ქრისტინე შარაშიძე⁵, ვან ესბროკმა მაინც ბევრი რამ დააზუსტა ამ აღწერილობაში, წარმოაჩინა მთელი რიგი თავ-ბოლოვნაკლული საკითხავი (სულ 66 ესბროკის აღწერილობით)⁶, შეეცადა აქაც აღედგინა ამ კრებულის მთლიანი და თავდაპირველი სახე. ამ დიდი და შრომატევადი სამუშაოს შესრულება იმ სიზუსტით, როგორადაც წარმოგვიდგენს ამას ვან ესბროკი, შეიძლებოდა მხოლოდ ხელნაწერის ერთდროულად კოდიკოლოგიური და ტექსტოლოგიური შესწავლის საფუძველზე. ისევე როგორც წინა მრავალთავის შემთხვევაში, ავტორი აქაც შესანიშნავ შედეგს აღწევს. მას პროცენტულად აქვს გამოანგარიშებული, თუ რა ნაწილია დაკარგული უდაბნოს მრავალთავისა. მკვლევრის აზრით, შემორჩენილი ნაწილი მხოლოდ ერთი მეოთხედია კრებულისა, რომელიც თავდაპირველად სინურ მრავალთავზე ბევრად უფრო სრული (96 ჰომილის შემცველი) და ამდენად განვითარებული ვარიანტი უნდა ყოფილიყო (გვ. 34).

კლარჯული მრავალთავის (A—144) მხოლოდ ძველი, არასრული და არა-ზუსტი აღწერილობა არსებობდა აქამდე. მ. ვან ესბროკი ამ შემთხვევაშიც

4 მ. ვან ესბროკის შრომის ბეჭდვა უკვე დამთავრებული იყო, როდესაც გამოქვეყნდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის A ფონდის ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. I, რომელშიც შესულია ორი მრავალთავის A—19 და A—95-ის აღწერილობა. მრავალთავთა აღწერისათვის პირველ რიგში საჭირო იყო კრებულის შემადგენლობაში კარგად გარკვევა და შემდეგ, ამის შესაბამისად, კრებულის სწორად დალაგება. ამ მხრივ მრავალთავთა აღმწერლებს დიდი დახმარება აღმოუჩინა ვან ესბროკმა. მან თავისი შრომის გამოქვეყნებამდე ბევრად ადრე გადსაცა აღმწერლებს მრავალთავთა შედგენილობის პარალელური ცხრილები ლაკუნების ზუსტი აღრიცხვით და ავტორებზე მითითებით. ეს ეხება არა მარტო იმ ორ მრავალთავს (A—19 და A—95), რომელთა აღწერილობა გამოქვეყნდა A—1-ში, არამედ კლარჯულ მრავალთავსაც (A—144), რომელიც ამავე ტომის II ნაწილში გამოქვეყნდა. ამ გულწრფელი და დიდი დახმარებისათვის ყველა აღმწერლის სახელით უღრმეს მადლობას მოვასენებ ბატონ მ. ვან ესბროკს.

5 საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერები (A კოლექცია), კ. კეკელიძის საერთო რედაქციით, ტ. IV, შედგინა ქრისტინე შარაშიძემ, თბ., 1954.

6 ქრ. შარაშიძის აღწერილობაში გამოყოფილია 46 საკითხავი.

შეეცადა აღედგინა ამ მრავალთავის თავდაპირველი მოცულობა და შედგენილობა. დღეს ხელნაწერში 217 ფურცელია, უნდა კი ყოფილიყო, მკვლევრის გამოანგარიშებით, 328 ფ. ამისდა მიუხედავად კლარჯული მრავალთავი უნიკალურია თავისი შემადგენლობით. მხოლოდ მან შემოგვინახა ლიტურგიკული წლის მეორე ნახევრის მასალა (გვ. 39).

მკვლევარი იხილავს ამ ხელნაწერის ანდერძ-მინაწერებს და მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ხელნაწერი, მსგავსად პარხლის მრავალთავისა (A—95-ისა), გადაწერილი უნდა იყოს პარხალში, სადაც ეს ორივე ხელნაწერი XVII საუკუნემდე ინახებოდა. XVII საუკუნეში კი გათათრებული მესხეთიდან ორივე ხელნაწერი წამოღებული იქნა კახეთში, დავით გარეჯის უღაბნოში.

სენაური მრავალთავი (A—19) სამკერ იყო აღწერილი, მაგრამ სამივე აღწერილობას აკლდა სიზუსტე. მ. ვან ესბროკის მიერ სენაურ მრავალთავში გამოყოფილია 79 საკითხავი. ხელნაწერის შედგენილობის შესწავლის შედეგად მკვლევარი აღგენს, რომ თავდაპირველად მრავალთავში უნდა ყოფილიყო 282 ფურცელი. დღეისათვის ხელნაწერში 230 ფურცელია.

პარხლის მრავალთავს (A—95) მ. ვან ესბროკი განიხილავს როგორც ორ დამოუკიდებელ კრებულს, მექანიკურად შეერთებულს. აქედან მრავალთავი მხოლოდ პირველია.

პარხლის მრავალთავი თ. ქორდანიას X საუკუნისად მიაჩნია. ამ თარიღში ეპი შეიტანა კ. კეკელიძემ შემდეგი არგუმენტებით: ხელნაწერში შესულია იოანე ბოლნელის ჰომილიები. იოანე ბოლნელი კი მას ბაგრატ III-ის (980—1014) თანამედროვედ და ბაგრატის ეპიტაფიის ავტორად მიაჩნა⁷. 2. პარხლის მრავალთავში შესულია წმ. ეგსტატის მეტაფრასული ცხოვრება, რომელიც 982 წელზე ადრეული ვერ იქნება, ვინაიდან ის სვიმეონ მეტაფრასტის სახელთანაა დაკავშირებული⁸.

ეს არგუმენტები ვან ესბროკს არ მიაჩნია დასაბუთებულად შემდეგი მოტივებით: იოანე ბოლნელის ანონიმური საკითხავი შეტანილია X საუკუნის მთავრულად დაწერილ ხელნაწერში Sin. 44. მისი გადმოტანა XI საუკუნის დამდეგისაკენ პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით შეუძლებელია. რაც შეეხება ეგსტატის მეტაფრასულ ცხოვრებას, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ტექსტი შესულია სვიმეონ მეტაფრასტის მენოლოგონში, ის არ არის მეტაფრასული რედაქციის. ა. ვრჰარდმა ამ ტექსტს მიაკვლია IX საუკუნის ლათინურ ხელნაწერში (გვ. 56). ამგვარად, მ. ვან ესბროკის მოყვანილი საბუთებით პარხლის მრავალთავი უნდა დათარიღდეს X საუკუნით, ისევე როგორც კლარჯული მრავალთავი (A—144). პარხლის მრავალთავი, მსგავსად ტბეთის მრავალთავისა, უფრო მდიდარია ჰაგიოგრაფიული მასალით. ნაკულ რვეულებში, სხვა მრავალთავების ანალოგიით, უნდა ყოფილიყო ხარების საკითხავები (გვ. 56).

პარხლის მრავალთავით ამთავრებს ავტორი მრავალთავების აღწერას და ასკვნის: ამ მრავალთავების შექმნის დრო წინ უსწრებს ათონის ლიტერატურული სკოლის აქტივობის ხანას. ისინი გადაწერილი არიან ქართული კულტურის უძველეს კერებში: ულუმბოს მონასტერში (A), ტაო-კლარჯეთში (P, T და K), საბაწმიდაში (S), რაც აშკარად მიუთითებს მათ დიდ სიძველეზე. ამ

⁷ კ. კეკელიძე, მარტილობა გულანდუბტ სპარსისა, ეტიუდები, III, გვ. 199.

⁸ იქვე, გვ. 199.

მრავალთავეების ძირითადი ბირთვი ერთ პროტოტიპთან უნდა იყოს დაკავშირებული, რომელიც დღეისათვის დაკარგული ბერძნული მოდელიდან უნდა მომდინარეობდეს. ის სხვაობები კი, რომელსაც ეს მრავალთავეები აჩვენებენ ურთიერთის მიმართებით, მათი განვითარების ხანგრძლივ გზაზე მეტყველებენ. თუ რა დროისა უნდა ყოფილიყო მრავალთავეთა პროტოტიპი, ამის გარკვევისათვის მკვლევარს მიმართავს ხანმეტ მრავალთავეს, რომელიც VIII საუკუნითაა დათარიღებული. მრავალთავეის ასეთი ძველი ნუსხის არსებობა აძლევს მკვლევარს უფლებას ქართული მრავალთავეის ბერძნული მოდელის ჩამოყალიბებისა და მისი ქართული თარგმანის ხანა VII საუკუნის იქით გადაიტანოს (გვ. 60).

ამთავრებს რა 6 მრავალთავეის კოდოლოგიურ დახასიათებას, ავტორი ცალკე ჩერდება ათონის მრავალთავეის (A) ერთ თავისებურებაზე: ათონის მრავალთავეის ტექსტებში შეიმჩნევა გვერდის ფარგლებში ლაკუნები, რაც იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ ათონის მრავალთავეის X საუკუნის ვადამწერს დედექტური დედანი ჰქონია ხელთ, რომელიც მას უკონტროლოდ ვადმოუღია. ეს კი მკვლევარს აფიქრებინებს, რომ ათონის მრავალთავეის მოდელი ძველი და უკვე X საუკუნისათვის დაზიანებული ყოფილა. ეს გარემოება, რა თქმა უნდა, ზრდის ათონის მრავალთავეის ღირებულებას, მით უმეტეს, რომ ის სხვა მრავალთავეთა შორის ყველაზე სრულია. ამრიგად, ათონის მრავალთავეი (A), თავისი დედნის სახით, ერთი უძველესი და უსრულესი ნუსხაა, რის გამოც მკვლევარმა სწორედ ეს ნუსხა აირჩია ძირითად ნუსხად, რომელთანაც მიმართებით მან შეისწავლა დანარჩენი მრავალთავეების შედგენილობა.

მრავალთავეის შედგენილობას ავტორი უთმობს ნაშრომის III თავს, რომელსაც უკავია წიგნის 63—229 გვერდები. გატანილია 6-ვე მრავალთავეის შედგენილობა ცალ-ცალკე, რომლებიც ერთად 457 საკითხავს შეიცავენ. პირველ ნომრად აღწერილია ათონის მრავალთავეი (A); აღწერილობაში მოყვანილია საკითხავის სათაური, დასაწყისი და დასასრული; მითითებულია ამ ტექსტების შემცველი სხვა მრავალთავეები ან ხელნაწერი კრებულები; ასევე ნაჩვენებია მათი ბერძნული მოდელი და შესატყვისი ტექსტები სომხურ, სირიულ, ზოგჯერ კობტურ ენებზე.

ამ თავში ავტორი არ განიხილავს მრავალთავეის შედგენილობის შესწავლის შედეგად წამოჭრილ საკითხებს, მრავალთავეების ლიტურგიკულ ციკლს, იშვიათ ტექსტებსა და ვერსიებს შორის ურთიერთობებს. აქ წარმოდგენილია მხოლოდ მატერიალური აღწერილობა მრავალთავეებისა, რომელზედაც შემდგომ თავებში ავტორი აგებს თავის მსჯელობას ცალკეულ პრობლემებზე.

თუ რა პრინციპითაა აგებული ნაშრომის ეს, მე ვიტყვოდი, ძირითადი ნაწილი, ამის საჩვენებლად წარმოვიდგენთ ერთ ნიმუშს: A მრავალთავეის პირველი საკითხავია გრიგოლ ნოსელის ხარებისათვის წმიდისა ღმრთისმშობლისა და მარადის ქალწულის მარიამისა. იგივე ტექსტი შესულია სინთურ მრავალთავეში, ოღონდ გრიგოლ ნეოკესარიელის ავტორობით. ეს საკითხი კ. კეკელიძის „უცხო ავტორებში“ ორჯერ აქვს შეტანილი. ერთხელ — გრიგოლ ნოსელთან, მეორედ — გრიგოლ ნეოკესარიელთან დაკავშირებით. მ. ვან ესბროკმა ბერძნულის მიხედვით დაადგინა, რომ საკითხავი გრიგოლ ნეოკესარიელს ეკუთვნის. ამ საკითხავის ბერძნული მოდელი დაცულია 100-მდე ბერ-

ძნულ ხელნაწერში. ერთ-ერთ მათგანში — მოსკოვის XI საუკუნის ხელნაწერში ამ საკითხავის ავტორად გრიგოლ ნოსელია დასახელებული. ეს გარემოება აფიქრებინებს მკვლევარს, რომ ამ საკითხავში ავტორთა მონაცვლეობა უკვე ადრე საუკუნეებშივე მომხდარა, რამაც ასახვა ქართულ მრავალთავებში ჰპოვა. ავტორს ეს საკითხავი მიაჩნია მრავალთავის უძველესი ფენის კუთვნილებად და მის არსებობას ვარაუდობს P, T და U თავნაკლულ მრავალთავებშიც.

ასე დაწვრილებით და გულდასმით იხილავს მკვლევარი ყოველ საკითხავს. ეძებს მის ბერძნულ მოდელს, მის თარგმანებს სირიულ, სომხურ და კობტურ ენებზე. მრავალთავის სტრუქტურის გათვალისწინებით აოლდგენს დეფექტურ და დაკარგულ რვეულეებში სავარაუდო მასალას. ეს მეტად რთული, დიდი მეცნიერული სიზუსტით ჩატარებულ სამუშაო მკვლევრისაგან თხოვლობდა შედარებით და ისტორიულ ლიტურგიკასა და პატრისტიკაში დიდ განსწავლულობას და ამავე დროს მდიდარი ქართული ხელნაწერი მემკვიდრეობის და არა მარტო ქართულის, არამედ ბერძნულის, სომხურის, არაბულის, სირიულისა და კობტურის ზედმიწევნით ცოდნას. მხოლოდ ისეთ ერუდირებულ ორიენტალისტს, როგორიცაა მ. ვან ესბროკი, შეეძლო მოეციდა ხელი ამ რთული პრობლემების კვლევისათვის.

ამ მონოგრაფიის დაწერას წინ უსწრებდა ქართული მრავალთავების განსაკუთრებული მნიშვნელობის ტექსტების ცალ-ცალკე შესწავლა და პუბლიკაცია. ასეთია, მაგ., ათონისა და უდაბნოს მრავალთავებში იოანე ოქროპირის სახელით შესული ჯვარცმის საკითხავი (A—32, U—28). მ. ვან ესბროკმა ვარკვეია, რომ ამ საკითხავის მოდელი ყოფილა მელიტონ სარდელის მეტად იშვიათი აღდგომის საკითხავი⁹. ასევე შესწავლილი და დამუშავებულია ავტორის მიერ კიდევ რამდენიმე საკითხავი (იხ. შრომაზე წინდართული ბიბლიოგრაფია, გვ. XXIV).

ათონის მრავალთავის შედგენილობის აღწერაში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მკვლევარმა თავი მოუყარა დანარჩენი მრავალთავების მასალასაც და ამ გზით მრავალთავთა საკითხავების ერთგვარი კონკორდანსი შეადგინა, რითაც მკვლევარმა გაასწორა მრავალთავებში საკითხავთა ავტორებზე მრავალი არასწორი მითითება, დაადგინა თავნაკლული ჰომილიები, მათი შიგნითა ლაკუნები, მათი ბერძნული მოდელები, ამ მოდელებების გავრცელების არე, მათი შემცველი უძველესი ხელნაწერები, მათი თარგმანები სხვა ენებზე, თარგმნის დრო და მათი გავრცელების არე. ერთი სიტყვით, მრავალთავებზე მ. ვან ესბროკის მიერ ჩატარებული ფილოლოგიური და კოდოლოგიური მუშაობის შედეგები თავმოყრილია ათონის მრავალთავის შედგენილობის აღწერილობაში.

ავტორი საგანგებოდ იკვლევს განსაკუთრებული მნიშვნელობის ტექსტებს. მაგ: 1. იოანე ოქროპირის ახალკვირიაკის საკითხავი ათონის მრავალთავში ორი თარგმანითაა წარმოდგენილი (A—40 და A—41). მ. ვან ესბროკი ადგენს ამ თარგმანთა ბერძნულ მოდელს, თარგმანთა ურთიერთმიმართებას და მიმართებას მოდელთან. გაირკვა, რომ პირველი თარგმანი უფრო თა-

⁹ Michel van Esbroeck, Les oeuvres de Méliton de Sardes en géorgien: Bedi kartliisa, t. 31, 1973, გვ. 48—63. მისივე, Le traité „Sur la Pâque de Méliton de Sardes en géorgien. Muséon t. 84, 1971, გვ. 373—394. მისივე, Nouveaux fragments de Méliton de Sardes dans une homélie géorgienne sur la Croix, Anal, Boll., t. 90, 1972, გვ. 63—69.

ვისუფალია და ადრეულია; მეორე — უფრო ზუსტია და გვიანდელია. თუ რატომ იქნა შეტანილი ათონის მრავალთავში ერთი ტექსტის ორი თარგმანი, ამ საკითხს ავტორი ცალკე იხილავს მრავალთავის საკითხავთა ქართული თარგმანების ხასიათის გარკვევისას.

2. იოანე ნათლისმცემლის შობის აპოკრიფი დაუცავს ორ მრავალთავს (A—47, K—38). ავტორის დაკვირვებით, ქართული აპოკრიფი სამი ნაწილისაგან შედგება და სხვადასხვა ბერძნული მოდელის შერწყმას წარმოადგენს. სამივე ერთად ქმნის კომპოზიციას, რომელიც შეესატყვისება, მაგრამ ზუსტად არ ფარავს კომპილაციურ ბერძნულ ტექსტს (BHG 832).

3. საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ავტორი იოანე ბოლნელის ფერისცვალების საკითხავზე (A—49, K—48). ათონის მრავალთავში საკითხავი მიეკუთვნება იოანე ბოლნელს, კლარჯულ მრავალთავში კი — იოანე ეპისკოპოსს. მ. ვან ესბროკმა ვაარკვია, რომ საკითხავი ორი ნაწილისაგან შედგება. პირველი ნაწილი თავისებური გადაამუშავებაა ბერძნული მოდელისა, რომელიც ეფერემის სახელითაა ცნობილი (BHG 1982); მეორე ნაწილი ატარებს აშკარა ნიშნებს იოანე ბოლნელის სტილისა.

4. დიდ სიძველეს ამკლავებს, ვან ესბროკის აზრით, ე. წ. „იაკობის პირველსახარება“. ამ აპოკრიფის ქართული თარგმანი რამდენიმე რედაქციით არის ცნობილი. ერთი რედაქცია Sin. 6 ხელნაწერის მიხედვით გამოაქვეყნა ე. ვარიტმა¹⁰.

მეორე რედაქცია ვენური ხანმეტი პალიმფსესტის მიხედვით გამოაქვეყნა ბირდზალმა¹¹.

ათონის მრავალთავის ტექსტი (A—54) ორივე რედაქციისაგან საგრძნობლად სხვაობს. ის ბევრად არის დავალებული ლუკას სახარებისაგან და მეტად ძველი ჩანს (გვ. 97). მ. ვან ესბროკი მის ბერძნულ დედანსაც მიუთითებს. ის გამოსცა IV საუკუნის პაპირუსის მიხედვით შტრიკერმა¹². ეს რედაქცია, რომელთანაც სიახლოვეს იჩენენ სირიული, სომხური, კობტური, ეთიოპური და ქართული რედაქციები, ერთ-ერთ უძველეს რედაქციად ითვლება.

სინამ შემდგომი თავების განხილვაზე გადავიდოდეთ, გვინდა შეეჩერდეთ მ. ვან ესბროკის მუშაობის ერთ თავისებურებაზე, რომელიც მკითხველს აშკარად ეცემა თვალში ამ შრომის გაცნობისას: ავტორი მრავალთავების აღწერისას, მათ შედგენილობათა თუ მოდელბთან მათი მიმართების წარმოჩინების დროს გზადაგზა, თითქოს სხვათა შორის, ისეთ მდიდარ ინფორმაციას აწვდის მკითხველს ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით, იმდენ საინტერესო დაკვირვებებსა და შენიშვნებს გვთავაზობს, რომ ეს მასალა ცალკე სპეციალურ შესწავლას თხოულობს. ვან ესბროკის დიდი მეცნიერული ღირებულების მქონე შენიშვნებსა და ცალკეულ დაკვირვებებს რიგ შემთხვევაში დამოუკიდებელი ძიებების მნიშვნელობა აქვთ, ისინი მკითხველის წინაშე მრავალ ახალ საკითხს აღძრავენ. მოვიყვანთ ერთ მაგალითს: საინტერესოა დაკვირვებები, რომელთაც ვან ესბროკი გვაწვდის სინურ მრავალთავში შესული გრიგოლ ნეოკესარიელის ხარების მესამე საკითხავის შესახებ (იხ. გამოცემა, გვ. 16—25). ამ

¹⁰ G. Garitte. Le „Protévangile de Jacques“ en géorgien; Muséon. t. 70, 1957.

¹¹ I. N. Birdsall, A second recension of the Protevangelium Jacobi, Muséon, t. 83, 1970.

¹² E. De Strycker. La forme la plus ancienne de Protévangile de Jacques, Bruxelles, 1961.

ქადაგების ბერძნული დედანი გამოქვეყნებულია. გამოქვეყნებულია მისი სომხური თარგმანიც. ამავე დროს სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ სომხური თარგმანი ალფაბეტურ ჰომილიას წარმოადგენს. მისი 23 პარაგრაფი იწყება ბერძნული ასოებით. ბერძნული ასოები გატანილია ფურცლის კიდეზე. ტექსტში კი მათი სომხური ტრანსლიტერაციაა მოტანილი. მაგრამ საკვირველი ის არის, შენიშნავს ვან ესბროკი, რომ არავინ ცდილა გვიანდელი ნუსხებით ჩვენამდე დამახინჯებული სახით მოღწეულ ბერძნულ ორიგინალში აღედგინა მისი თავდაპირველი ალფაბეტური სტრუქტურა, რაც ამავე დროს მისი თავდაპირველი სახის აღდგენასაც ნიშნავს (გვ. 122). ამასთანავე ავტორი შენიშნავს, რომ ქართული თარგმანი საშუალებას იძლევა ადვილად გამოიყოს დამწეები ასოები ბერძნულ ორიგინალში, ვინაიდან ყოველი პარაგრაფი სრულდება კლაუზულათი, რაც ალფაბეტური ჰომილიის სტრუქტურას განსაზღვრავს. ქართულ უძველეს თარგმანს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს უძველესი ბერძნული ალფაბეტური ჰომილიის სტრუქტურის აღდგენისათვის.

ვან ესბროკის ეს დასკვნა სხვა ასპექტითაც არის საინტერესო. ადრეული ბიზანტიური ჰიმნოგრაფია დიდად არის შინაარსობრივად დავალებული ბიბლიური წიგნებისა და ადრეული ჰომილეტიკური ძეგლებისაგან. განსაკუთრებით ეს ეხება კონდაკარიონებს. ეს საკითხი სპეციალური კვლევის საგანი ბიზანტინისტიკაში არ ყოფილა (გამონაკლისია ამ ბოლო წლებში გამოქვეყნებული ორიოდ ნაშრომი), ალბათ იმიტომ, რომ ბერძნულ ენაზე ადრებიზანტიური ჰიმნოგრაფიის მდიდარი რეპერტუარიდან თითქმის არაფერი შემორჩენილა და მასზე ძირითადად ადრეული თარგმანებით (განსაკუთრებით ქართული თარგმანებით) შეიძლება შევიქმნათ წარმოდგენა. ზემოთ განხილული გრიგოლ ნეოკესარიელის ხარების საკითხავი როგორც შინაარსით, ასევე პოეტური და ლექსიკური ფაქტურით და, ბოლოს, ფორმითაც ძალიან ახლო დგას უძველეს ჰიმნოგრაფიულ ძეგლებთან. ამ საკითხავისათვის დამახასიათებელი კლაუზულები ანუ რეფრენები ყოველი ამზაცის ბოლოს შინაარსობრივად კრავენ ამ საკითხავს, ამავე დროს გარკვეულ რიტმულ სახეს აძლევენ მასალას. ამგვარი აგებულება ტიპურია უძველესი ჰიმნოგრაფიული კანონის, სტიქარონებისა და კონდაკარიონებისათვის, სადაც ტროპარები, ჩვეულებრივ, რეფრენებით მთავრდება და ეს რეფრენები შინაარსობრივად და კომპოზიციურად კრავენ გალობას. როგორც ჩანს, ანბანური აკროსტიქის ფორმა, ეგზომი გავრცელებული ბიზანტიურსა და ქართულ ჰიმნოგრაფიაში, ასევე თავის სათავეს იღებს ადრებიზანტიურ ჰომილეტიკაში. ამის დადასტურებასაც ვპოულობთ გრიგოლ ნეოკესარიელის ხარების საკითხავში. ამ თელსაზრისით შესასწავლია ბიზანტიური ჰომილეტიკის უძველესი ნიმუშები.

ასე საკულდავლოდ არის აღწერილი ათონის მრავალთავი თავიდან ბოლომდე. დანარჩენი ხუთი მრავალთავის შედგენილობა ნაშრომში უფრო მოკლედაა გადმოცემული. აქ ავტორი საგანგებოდ და ვრცლად ჩერდება მხოლოდ იმ მასალაზე, რომელიც არ მოიპოვება A ხელნაწერში და განსაკუთრებულია თავისი სიძველითა და მნიშვნელობით. ამით მთავრდება მ. ვან ესბროკის შრომის პირველი ნაწილი. შრომის მეორე ნაწილი (IV—VI თავები) წარმოადგენს წინა თავების მასალის განზოგადებას (გვ. 231—302).

ნაშრომის მეოთხე თავს, რომელსაც ეწოდება „ქართულ თარგმანთა ბუნება“, ავტორი შემდეგი სიტყვებით იწყებს: „მოლიანობაში თუ წარმოვიდგინთ ქართული მრავალთავის ტრადიციას, ასეთი სურათი წარმოვიდგება: ამ გამოყოფა რამდენიმე საკითხავი, რომელთა არსებობა მრავალთავში შეიძლება აიხსნას ისტორიული კონტექსტებით. ასეთებია აბოს მარტილობა და ლეგენდა მცხეთის ჯვარზე. მაგრამ ეს არის გამოცდის შემთხვევები. უდიდესი უმრავლესობა საკითხავებისა კი უფრო ბუნდოვან ვითარებას წარმოვიდგინებ. ამ საკითხავთა ერთ ნაწილს ეძებნება თავისი მოდელი ან უახლოესი ვარიანტი. ასეთებად შეიძლება ჩავთვალოთ 131 ტექსტი. აქვე თუ ჩაერთავთ ერთი და იმავე მოდელის ორ-ორ თარგმანს (ფენომენი საკმაოდ იშვიათია), რჩება 98 ცალკე არსებული ტექსტი; აქედან 52 საკითხავი შესულია ორ ან უფრო მეტ მრავალთავში, ხოლო 46 საკითხავი სრულ განმხოლოებაშია წარმოდგენილი და შესწავლილი უნდა იქნეს ცალკე, მონოგრაფიულად“ (გვ. 231).

როდესაც ცნობილია ქართული საკითხავის მოდელი ან უახლოესი ვარიანტი სხვა ენაზე, დასაზუსტებელია თარგმანის მიმართება მოდელთან. ამ შეიძლება სხვადასხვა შემთხვევასთან გეჭონდეს საქმე: ა) თარგმანი ზუსტად მისდევს დედანს. ბ) თარგმანი თავისუფალია. გ) თარგმანი დეფორმირებულია, ან დამახინჯებულია დროთა ვითარებაში.

ის ტექსტები, რომლებიც რამდენიმე მრავალთავს კუთვნილება ერთდროულად, კადევ ერთი თვალსაზრისით შეიძლება იყოს შესწავლილი, წერს ავტორი, — მათი კითხვასხვაობების თვალსაზრისით.

რაც უფრო მეტი ვარიანტი იყრის თავს ამა თუ იმ ტექსტთან, მით უფრო გრძელია და რთული ამ ტექსტის პრეისტორია. თუ საკითხავის ორიგინალი ვერ დაიძებნა, ვარიანტების სიმრავლეთა და მათი ხასიათით შეიძლება მსჯელობა ტექსტის სიძველეზე.

ამ თავის პირველი ქვეთავი (231—240 გვ.) ავტორმა მიუძღვნა ვარიანტებისა და ცალკეული ტექსტოლოგიური დაკვირვებების საფუძველზე სხვადასხვა მრავალთავში ერთი და იმავე ტექსტის ურთიერთმიმართების გამოკვლევას.

ცალკე ეგება ავტორი ერთი ტექსტის ორ სხვადასხვა თარგმანს. ასეთი სულ 7 შემთხვევა ეგულება მას მრავალთავებში. ადრე თარგმნილ საკითხავთა ხელმეორედ თარგმნის საჭიროება, მკვლევრის აზრით, წარმოქმნა მათი რევიზიის მიზნით მოდელთან ახლად შეჯერების აუცილებლობამ (გვ. 240). ამასთან დაკავშირებით ავტორი არკვევს, თუ რა და რა ტიპის მიმართებები არსებობს მრავალთავის საკითხავებსა და მათ მოდელებს შორის. როდესაც თარგმანის შედარება ხდება მის მოდელთან, არ არის რთული იმის გარკვევა, თუ რა ხასიათისაა თარგმანი — ზუსტი თუ თავისუფალი, რამდენად ფლობს მთარგმნელი დედნის ენას. ბევრად უფრო რთულია, ვან ესბროკის აზრით, იმის გარკვევა, თუ ერთი მოდელის ორი თარგმანიდან რომელია უფრო ადრეული.

მაგრამ არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ორ სხვადასხვა თარგმანს სხვადასხვა ენოვანი მოდელები აქვს. ამის ნიმუშად ავტორს მოჰყავს იოანე

ოქროპირის ჰომილია „მარხვისათუს და იონაჲსათუს“, რომელიც შეისწავლეს ილ. აბულაძემ¹³ და ა. გამყრელიძემ¹⁴.

სპეციალურად შეისწავლა აგრეთვე პროფ. ილ. აბულაძემ „მარტილობაჲ ორმოცთაჲ“, რომელიც ორი სხვადასხვა თარგმანითაა დაცული მრავალთავეებში. ერთია — უდაბნოს მრავალთავის ფრაგმენტული ტექსტი (U 2), რო-მელსაც გვერდში ამოუდგა ხელნაწერ H—1708-ის სრული ტექსტი, ხოლო მეორე — პარხლის მრავალთავში შესული ტექსტი (P—85). ილ. აბულაძის დაკვირვებით ორივე თარგმანი სომხური მოდელიდან მომდინარეობს. მ. ვან ესბროკს მოჰყავს დამაჯერებელი არგუმენტები მათი ბერძნულიდან მომდინარეობის შესახებ. ასევე იხილავს ის დანარჩენ ტექსტებს, რომლებიც მრავალთავეებში რამდენიმე თარგმანით არიან წარმოდგენილი, და ბოლოს ასკვნის: „როგორი ხასიათისაც არ უნდა ყოფილიყო ჰომილიათა თავდაპირველი ტექსტი, მისი ბერძნულ დედანთან ხელახალი შედარება თარგმანის გადაკეთებას იწვევდა“ (გვ. 245).

ავტორი თავის ამ დებულების ნათელსაყოფად არჩევს რამდენიმე ტიპურ შემთხვევას (გვ. 245—7).

ავტორი იხილავს ხარების საკითხავს (A¹—4, T—5). ხარების ტექსტის ბერძნული მოდელია BHG, 1198 f. ამ საკითხავის ძველი თარგმანის (A—4, T—5) გვერდით ქართულმა ხელნაწერმა კიდევ 3 თარგმანი შემოგვინახა.

ეს ახალი თარგმანები (Ier. 2, Ier. 4, Ier. 23) ყველა ბერძნულ დედანთან დაახლოებას ემსახურება, მეტ-ნაკლებად სხვაობს ძველი თარგმანებისაგან.

ზუსტ თარგმანებს შორის ავტორი გამოყოფს ელიზიზებულ თარგმანსა და კლასიკურ თარგმანს. ელიზიზებული თარგმანები გვიანდელია, არ წარმოადგენენ მრავალთავის თავდაპირველი ფენის კუთვნილებას.

კლასიკური თარგმანის საუკეთესო ნიმუშად ავტორი ასახელებს იოანე ოქროპირის ჰომილიას ამაღლებისათვის (A—44). აქ ყოველ ბერძნულ სიტყვას ქართული სიტყვა შეესაბამება. ტექსტში არ გვხვდება არც ბერძნულში და არც ბერძნული ტექსტის ვერგაგებით გამოწვეული შეცდომები (გვ. 250).

ბევრად უფრო ძნელია იმ თარგმანების დახასიათება, რომლებიც საგრძნობლად სცილდებიან ბერძნულ მოდელს. ამ კატეგორიას მიაკუთვნებს ავტორი თორმეტიოდე ტექსტს (გვ. 251). დედნისაგან ასეთი დაცილება ბუნებრივად სვამს საკითხს, ხომ არ სარგებლობდა ქართველი მთარგმნელი ბერძნული ტექსტის სხვა ენაზე არსებული თარგმანებით? ეს პრობლემა ზოგჯერ ასევე მკვეთრად დგება ისეთ თარგმანებშიც, რომლებიც უკეთ წარმოადგენენ ბერძნულ დედნებს (გვ. 252).

ამის შემდეგ ავტორი გადადის ქართულ თარგმანთა სომხურ, სირიულ თუ არაბული მოდელების საკითხის განხილვაზე (გვ. 252). ავტორი გამოყოფს აშკარად სომხურიდან თარგმნილ ძეგლებს. მისი ვარაუდით ეს თარგმანები შესრულებული უნდა იყოს VI საუკუნის შუა წლებზე უფრო ადრე, ქართული და სომხური ეკლესიების ერთობის ხანაში.

¹³ ილ. აბულაძე, ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტუდიები, „მრავალთავის“ ზოგიერთი თავის წყარო, მრავალთავი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, I, 1971, გვ. 18—28.

¹⁴ ალ. გამყრელიძე, იოანე ოქროპირის „მარხვისათუს და იონაჲსათუს“ პარხლური ვერსია, მრავალთავი, I, გვ. 122—133.

საინტერესო დაკვირვებები აქვს მკვლევარს ერთი მთარგმნელის¹⁵ ხელისა და გამოსულ ტექსტებზე. ვან ესბროკმა გამოავლინა ზოგიერთი ბერძნული სიტყვისა და ცნების¹⁵ თავისებური თარგმანები, რომლებიც მეორდებოდა საკითხავთა გარკვეულ ჯგუფში და გამოყო ერთი წყება ამ რიგის საკითხავებისა (ხარების I და II საკითხავები და კირილე იერუსალიმელის საკითხავები), როგორც ყველაზე ადრეული და ამავე დროს ერთდროულად თარგმნილი. ხარების დანარჩენი საკითხავები, ავტორის აზრით, ცოტა უფრო გვიან უნდა იყოს ჩართული მრავალთავებში (S—3, S—5, S—6, T—5, T—4). სამწუხაროდ, ყოველთვის არ არის შესაძლებელი ყველგან ჰომოგენური ლექსიკის დადასტურება, რაც გაპარობებულია ჰომილიათა მსგავსი შინაარსით, ანტიომ ხარების I და II საკითხავები ამგვარი შედარების და შესწავლისათვის განსაკუთრებით ხელსაყრელ მასალას შეიცავს (გვ. 261). გარდა ამისა, რომ ამ გზით ავტორი საინტერესო შედეგებს აღწევს მრავალთავის პლასტების გამოაყოფად, თავისთავადაც ეს მეთოდი საინტერესო და სასარგებლოა თარგმნილი ძეგლების შესასწავლად.

ამ თავის ცალკე ქვეთავი აქვს დათმობილი მრავალთავებში დადასტურებულ არქაიზმებს, რომლებსაც ავტორი იყენებს ჰომილიათა თარგმანების დროის განსაზღვრისათვის (გვ. 261—269).

ამავე თავში ავტორი იხილავს ქართული თარგმანების მნიშვნელობას ბერძნული დედნის ზოგი ადგილის გამართვისათვის. მოაქვს მაგალითები სინარაითის მამათა წამებიდან და ასკვნის, რომ ბერძნული ტექსტის საბოლოო დადგენა შეუძლებელია ქართული თარგმანის მოშველიების გარეშე (გვ. 269—270).

საგანგებოდ ჩერდება ვან ესბროკი ჰომილიათა ქართული თარგმანების ჩანამატსა და გავრცობილ ადგილებზე. ფართო შედარებით მასალაზე ჩატარებული ანალიზი ავტორს საშუალებას აძლევს აქაც დაადგინოს ქართული თარგმანების შექმნის დრო და რიც შემთხვევაში აღადგინოს მისი მოდელის თავდაპირველი სახე. ამ ძიებებთან დაკავშირებით იმდენნაირი საკითხია წამოყენებული ავტორის მიერ და იმდენნაირი ვარაუდი და მოსაზრებაა გამოთქმული მაქსიმალურად ლაკონიურ ფორმაში, რომ მათი აღრიცხვა და შეფასება მიმოხილვის წერილში შეუძლებელია.

ამავე თავის დანარჩენ ქვეთავებშიც ავტორი აგრეთვე განიხილავს მრავალთავის საკითხავებს ფილოლოგიური და კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით იმ მიზნით, რომ მიღებულ დაკვირვებებზე დაამყაროს მომდევნო თავებში თავისი კონცეფცია ქართული მრავალთავის ჩამოყალიბების დროის, მნიშვნელობის, მისი თავდაპირველი შედგენილობისა და ხასიათის შესახებ.

ერთი წყება ტექსტებისა ამჟღავნებენ თავისებურებებს: ისინი არ მისდევენ რომელიმე ერთ მოდელს და არც წარმოადგენენ ერთი წყაროს შემოკლებას. მათი ხასიათი აფიქრებინებს მკვლევარს, რომ ასეთ შემთხვევაში სავარაუდებელია ძალიან ადრეული მოდლები, რომლებიც ბევრად უსწრებენ ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერებს (გვ. 277). ამის ნიმუშად ავტორი იხილავს ლეთისმშობლის მიძინების აპოკრიფს, რომელიც შემოუნახავს კლარჯულ მრავ-

¹⁵ ეს სიტყვებია: *xata* — მსგავსად (და არა — ებრ), *dénvaos* (უსრულო) თარგმნილია როგორც გამოუთქმელი. *okhoromta*, რომელიც ჩვეულებრივ ითარგმნება — განგებულებად, აქ ნახმარია — მოღვაწეობად და სხვ.

ვალთაქს (K—51)¹⁶. ამავე თვალსაზრისით ავტორი სპეციალურად განიხილავს აგრეთვე: „თხრობაჲ აღშენებისათჳს ეკლესიისა, რომელ-იგი არს ლუდიას შინა“ (ეს აპოკრიფი, რომელიც მიეწერება იოსებ არიმთიელს, დაუცავს კლარჯულ მრავალთაჲს—K—24); აპოკრიფი ღმთისმშობლის გენეალოგიაზე (P 82), ეფრემ ასურის ჰომილია იესულ ქრისტესა და ავაზაკისათჳს (A—83), იონან ოქროპირის ჰომილია მთავარანგელოზებზე (A—63). ეს საკითხავები, ავტორის აზრით, მხოლოდ ქართულმა მრავალთავებმა შემოგვინახეს (გვ. 281—282)¹⁷.

ამავე თავის მეოთხე ქვეთავში ავტორი საკითხავთა ერთ ჯგუფს დოქტრინალური თვალსაზრისით იხილავს. ავტორის აზრით, ის სხვაობები, რომლებიც შეინიშნება ქართულ თარგმანებში მოდელბთან მიმართებით, რიგ შემთხვევაში დოქტრინალური მოტივებით იხსნება. ამ რიგის ცვლილებათა სამ სახეობას არჩევს ავტორი: 1. ქართულს შემოუნახავს ტექსტი თავდაპირველი სახით, ინტერპოლაციების გარეშე, ამ დროს მისი ბერძნული მოდელი აშკარად ინტერპოლირებულია. 2. ქართულ თარგმანს აქვს შესავალი, რომელიც გამოიხსნია ამა თუ იმ წმ. მამის რელიგიური თვალსაზრისის დასაცავად. 3. ავტორის თვალსაზრისით ყველაზე მნიშვნელოვანი შემთხვევა: ხარების საკითხავთა სერია, რომელიც თავისი დოგმატიკური განწყობილებით საშუალებას იძლევა ამ სერიის ბერძნული მოდელბის ზუსტი დათარიღებისა 482 წლით — ზენონის პენოტიკონის განცხადების დროით.

ყველა ამ სამ შემთხვევას ავტორი ცალ-ცალკე იხილავს. ის ყველგან ავლენს დოქტრინალური ხასიათის ისეთ მომენტებს, რომლებმაც მას საშუალება მისცეს განესაზღვრა ის სარწმუნოებრივ-პოლიტიკური სიტუაცია, რომელშიც იქმნებოდა ესა თუ ის საკითხავი და ამდენად შემოსაზღვროს ბერძნული მოდელის დაწერის დრო, ხოლო შემდეგ ქართულ ენაზე მისი თარგმანის შესაძლებელი დრო, რაც აგრეთვე ქართულ სინამდვილეშიც გარკვეულ სარწმუნოებრივ-პოლიტიკური სიტუაციის არსებობას გულისხმობს. თუ როგორ უკავშირებს მ. ვან ესბროკი ბერძნული მოდელის ქართულად თარგმანს საქართველოს სარწმუნოებრივ და პოლიტიკურ მდგომარეობას, მოვიყვან ყველაზე ნიშანდობლივ და საინტერესო მაგალითს: მ. ვან ესბროკმა შეისწავლა ივლიანე ტობიას საკითხავი, რომელიც შემოუნახავს 4 უძველეს მრავალთაჲს (A—14, T—54, P—41, F—3)¹⁸. დოქტრინალური თვალსაზრისით ეს ძეგლი არ არის ერთგვაროვანი. მასში, ერთი მხრივ, გატარებულია მონოფიზიტური (ან მონოფელიტური) დოქტრინა, მაგრამ ამავე დროს ამ საკითხავს აშკარად შეხებია ქალკედონიტის ხელიც, რომელიც ცდილა ამ საკითხავისათვის კომპრომისული ხასიათი მიეცა (გვ. 299). ჰომილიის დიოფიზიტური ტენდენცია თავის დროზე შენიშნა კ. კეკელიძემ. იგი წერდა: „ამ მეტად მშვენიერყველურ და მოხდენილ ქადაგებას დიოფიზიტური ტენდენცია აქვს. მას უნდა დაამტკიცოს, რომ იესო ქრისტე იყო არა ღმერთი მარტო, არამედ კაციც და

¹⁶ ეს ტექსტი ცალკეა გამოქვეყნებული და შესწავლილი ესბროკის მიერ, იხ.: Nouveaux apocryphes de la Dormition conservés en géorgiens Anal. Boll. t. 90, 1972, გვ. 363—369. მისივე, Apocryphes de la Dormition, Anal. Boll. t. 91, 1973 გვ. 55—75.

¹⁷ ამ საკითხთა უმრავლესობა ავტორის ცალკე აქვს შესწავლილი და გამოქვეყნებული. იხ. მ. ვან ესბროკის წიგნზე დაბოლოვებული, გვ. XXIV.

¹⁸ ტექსტი გამოქვეყნებულია კ. კეკელიძის მიერ: Keimena I, გვ. 10—15. სხვათა შორის კ. კეკელიძის ივლიანე ტობია მიიჩნედა უცნობ პოლემიკოსად. სინამდვილეში, ის ჩანს ქალკედონისა და ეფესოს კრებებზე. კრებების აქტზე მისი ხელრთვებია (მ. ვან ესბროკი, სარცენზო წიგნი, გვ. 297).

მან „გორცნი შეისხნა“. დაწერილი უნდა იყოს ქალკედონის კრების შემდეგ V—VI საუკუნეებში¹⁹.

ტობიას ტექსტის კომპრომისული ხასიათის გამო ვან ესბროკი სვამს კითხვას: როდის და ვის ხელში უნდა გაველო ტობიას ხარების საკითხავს, თუ არა ისეთი პირისა, რომელიც ოფიციალურად ქალკედონის კრების კრედოს იცავდა და ამავე დროს მონოფიზიტი იყო? ასეთად მას აკაკი კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ეგულება, რომელიც ზეობდა 489 წლამდე. მომდევნო პერიოდში ბრძოლა ქალკედონის კრების წინააღმდეგ მეტად გამწვავდა, რაც სრულიად გამორიცხავს ამგვარ კომპრომისს, ამგვარ ადაპტაციას (გვ. 299). გეზი შემრიგებლურ კურსზე დოქტრინალურ საკითხებში უფრო გვიან იუსტინიანე დიდმა აიღო. ამრიგად, ესბროკის ვარაუდით, ტობიას ხარების ტექსტის ამგვარი ადაპტაცია შესაძლებელი იყო ისევე ზენონის პენოტიკონის განცხადებისა (482) და აკაკი კონსტანტინოპოლელის ზეობის პერიოდში. მაგრამ ეს მსჯელობა ეხება მხოლოდ და მხოლოდ ბერძნულ მოდელს, რომელზედაც აღმოცენდა ქართული თარგმანი (ბერძნული მოდელი დღეისათვის დაკარგულია). ბუნებრივია, ავტორის წინაშე იზადება საკითხი: გვაქვს თუ არა საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ ტობიას ეს საკითხავი იმავე ხანაში ითარგმნა ქართულად? იყო თუ არა საამისო სარწმუნოებრივ-პოლიტიკური პირობები საქართველოში? ავტორის მიაჩნია, რომ დოქტრინალური თვალსაზრისით კომპრომისული ჰომილიის ქართულად თარგმნა მისი ბერძნული მოდელის შექმნის დროისაგან დიდად დაშორებული არ უნდა ყოფილიყო. ის ვარაუდობს და, ჩვენი ფიქრით, ამას ამტკიცებს კიდევ, რომ ვახტანგ გორგასალის ზეობის ხანა, მსგავსად ბიზანტიაში შექმნილი სიტუაციისა, აგრეთვე ხასიათდება დიდი სარწმუნოებრივი წინააღმდეგობებით და ერთგვარად კომპრომისულ გადაწყვეტილებათა ძიებებით, რაც საესეებით შესაფერისი ნიადაგი იყო ხარების საკითხავის სათარგმნელად. ამ დებულების დასამტკიცებლად ავტორი ძალიან მოკლეა, მაგრამ საესეებით დამაჯერებლად, წარმოადგენს ვახტანგის ეპოქის სარწმუნოებრივი ბრძოლის სურათს ქართული ისტორიული წყაროების მეტორიკისთვის ცნობების ანალიზის საფუძველზე (გვ. 300—301), კერძოდ, იხილავს ჟუანშერის „ვახტანგ გორგასალის“ ისტორიას და ამ ისტორიაში შემორჩენილ ცნობებს ვახტანგ გორგასალისა და მიქაელ ეპისკოპოსის კონფლიქტის შესახებ.

ჟუანშერის ისტორიაში გადმოცემული ვახტანგ გორგასალისა და მიქაელის კონფლიქტი, რომელიც ყველა ნიშნებით სარწმუნოებრივი ხასიათისა იყო, დამთავრდა იმით, რომ მიქაელი გადააყენეს და გააგზავნეს კონსტანტინოპოლში „მღვიძარეთა მონასტერში“. ამის თაობაზე მ. ვან ესბროკი წერს: „ვახტანგ გორგასალის ცხოვრებაში“ მოყვანილი ეს ეპიზოდი მოწმობს, რომ საქართველოში ამ დროს ვითარდებოდა ისეთივე კონფლიქტი, როგორსაც ადგილი ჰქონდა კონსტანტინოპოლში, სადაც „მღვიძარეთა“ ანუ Acémètes-თა მონასტერში თავმოყრილი იყვნენ უკიდურესი ორთოდოქსი-ქალკედონიტები, რომელნიც უპირისპირდებოდნენ და ეწინააღმდეგებოდნენ როგორც ზენონის პენოტიკური კურსის გავრცელებას ბიზანტიაში, ასევე ანასტასის სარწმუნოებრივ პოლიტიკას. მიუხედავად იმ დიდი ცვლილებებისა, რომელიც განიცადა „ვახტანგ გორგასალის ცხოვრებაში“, მან მაინც შემოგვინახა ამგვარა

¹⁹ იქვე, გვ. XL.

ანარეკლი იმ სარწმუნოებრივი წინააღმდეგობისა, რომელიც არსებობდა მაშინ ბიზანტიასა და ანტიოქიას შორის“ (გვ. 300).

მიქაელ ეპისკოპოსის მრწამსის საკითხი საბოლოოდ გადაწყვიტა „მღვიძარეთა მონასტრის“ შინაარსის სწორმა გაგებამ (ამის შესახებ განსხვავებული თვალსაზრისები არსებობს ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში²⁰). მიქაელი ყოფილა უკიდურესი ორთოდოქსი, ქალკედონიტი, რომელიც დაუპირისპირდა ვახტანგ გორგასალს, რომელიც, როგორც ჩანს, ან ზენონის პოლიტიკურ პოზიციას იზიარებდა სარწმუნოებრივ საკითხებში, ანდა აშკარად მონოფიზიტური დოქტრინის დამცველი იყო. ვახტანგის სარწმუნოებრივი კრედიტ კონფლიქტის მომენტისათვის არ ეწინააღმდეგება მის პოლიტიკურ კურსს ბიზანტიაზე, პირიქით, სავსებით ეგუებოდა, ვინაიდან ზენონისა და ანასტასის ზეობის პერიოდს ხასიათდება მწვავე დოქტრინალურ საკითხთა კომპრომისული გადაწყვეტით გარკვეულ პერიოდში.

ვახტანგის სარწმუნოებრივი პოზიციის გარკვევა თავის მხრივ ხელს შეუწყობს მისი პოლიტიკური მოღვაწეობის უკეთ გაგებას.

მ. ვან ესბროკის თვალსაზრისი ვახტანგის ეპოქის სარწმუნოებრივი მდგომარეობის შესახებ ზოგად ხაზებშია ნაშრომში წარმოდგენილი და თხოვლობს ცალკე სპეციალურ შესწავლას და მისი სისწორის შემოწმებას როგორც უძველესი ქართული, ასევე არაქართული წყაროების მიხედვით. მაგრამ დღეისათვის ამ სახით წარმოდგენილი ეს თვალსაზრისი ზოგიერთი მეტად მნიშვნელოვანი დასკვნის გამოტანის საშუალებას იძლევა: V საუკუნის სარწმუნოებრივი მდგომარეობის სურათის წარმოსადგენად ვან ესბროკი მიმართავს უძველესი ქართული მრავალთავის მასალის დოქტრინალურ ანალიზს. ამრიგად, ეს უძველესი ქართული ლიტურგიკული ძეგლი გვეუბნება მეტად სანდო და ადრეულ ისტორიულ წყაროდ, რომელსაც შემოუნახავს ცნობები ამ რთული და წინააღმდეგობებით სავსე ეპოქის შესასწავლად. ხოლო მ. ვან ესბროკი პირველია, რომელმაც ქართული მრავალთავი წარმოადგინა, განიხილა და შეაფასა როგორც ისტორიული პირველწყარო.

ავტორის აზრით, ამ ეპოქაში (ივლისსმება V ს. და VI ს. დამდეგი) ქართლში ქრისტიანობის სამი ტალღა მოქმედებს: ერთი ის, რომელსაც წარმოადგენს მიქაელ ეპისკოპოსი და რომელიც ქალკედონიტობის დაცვას გულისხმობს, მეორე — პეტრე ეპისკოპოსის ხაზი, რომელიც ზენონის სარწმუნოებრივ პოლიტიკას ახორციელებს, და ბოლოს 13 სირიელი მამის მონოფიზიტური კურსი (VI საუკუნის დამდეგიდან), რომელიც ეფარდება ანასტასი კეისრის სარწმუნოებრივ კურსს და განსაკუთრებით 512—518 წლებში ბიზანტიაში მონოფიზიტობის ოფიციალურ შემწყნარებლობას (გვ. 300).

ამ რთული წინააღმდეგობებით სავსე ეპოქის (V—VI სს.) მღელვარე სარწმუნოებრივი ცხოვრების ანარეკლს ვან ესბროკი ხედავს, როგორც აღვნიშნეთ, უძველეს ქართულ მრავალთავში: მრავალთავის ზოგი საკითხავი სრულიად განწმენდილია მონოფიზიტობისაგან, ასეთებია: ეგვიპტის ანტიოქელის ერთი საკითხავი (A—19), რომლის ბერძნული დედანი ინტერპოლირებულია, და გრიგოლ დვთისმეტყველის საკითხავები (S—1 და S—2), რომლებიც თავისი სარწმუნოებრივი კრედიტით ქართლში ქალკედონური მიმართულების გავრცელების ხანას შეესაბამებიან. ამის გვერდით მრავალთავში და-

²⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 340; ს. ჯანაშია, შრომები, I, გვ. 293; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, 1973, გვ. 97.

6. შაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1976, № 4

ცულია ინტერპოლირებული ტექსტი (S—6), რომელიც ჰენოტიკის და ანასტასის სარწმუნოებრივი პოლიტიკის გავლენის აშკარა ნიშნებს ატარებს, და, ბოლოს, საგრძნობი ნაწილი საკითხავებისა, რომლებიც 13 ასურელ მამათა ქართლში მოღვაწეობის ხანის სარწმუნოებრივ ვითარებას შეესაბამებინან, ე. ი. მონოფიზიტურ ტენდენციებს ამჟღავნებენ. ამრიგად, დოქტრინალური თვალსაზრისით მრავალთავის უძველესი, თავდაპირველი ფენის თარგმნისათვის, ავტორის აზრით, ყველაზე შესაფერისი დრო იყო V საუკუნე. მაგრამ ავტორი აქვე თვითონვე სვამს საკითხს: გამოირცხული კი არის ამ ტიპის საკითხავების თარგმნა მომდევნო საუკუნეებში? ესბროკის აზრით გამოირცხულია, ვინაიდან V საუკუნის შემდეგ შეუძლებელია ბერძნებს ჰქონოდათ ზემოთ განხილული ქართული ჰომილიების ბერძნული მოდელები, ვინაიდან იუსტინიანეს დროიდან ბრძოლა გამოეცხადა ჰენოტიკის ყოველგვარ გამოვლინებას. სომხეთში კი ჰენოტიკური ნიშნების მქონე ლიტერატურამ უფრო ადრე განიცადა რევინია. ამრიგად, ავტორის აზრით, როგორც ქართული მრავალთავის უძველესი ფენისათვის, ასევე მისი ბერძნული მოდელების შექმნისათვის ყველაზე მისაღები დროა V საუკუნე. საამისო სარწმუნოებრივი პირობები არსებობდა როგორც საქართველოში, ასევე საბერძნეთსა და სომხეთში.

მაგრამ იმ უძველესი მასალის გარდა, რომელიც უძველეს ბერძნულ მოდელებთან არის დაკავშირებული, მრავალთავში შესულია ისეთიც, რომელთაც საერთოდ არ ეძებნებათ მოდელები სხვა ენაზე. გარდა ამისა, მრავალთავებში არის ისეთი საკითხავებიც, რომლებითაც ქართული მრავალთავები ბერძნულსა და სომხურ ანალოგიურ ჰომილეტიკურ კრებულებს უპირისპირდება.

მეოთხე თავში განხილული მასალის საფუძველზე ავტორი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ქართული მრავალთავი არ არის ერთი დროის პროდუქტი. მისი უძველესი ბირთვი ბერძნულიდან ითარგმნა V საუკუნეში, ხოლო შემდეგ X საუკუნემდე იგი კვლავ ვითარდებოდა. ხდებოდა კრებულის შევსება და განახლება დროის შესაბამისად.

მრავალთავის განვითარების ისტორიაში ერთ-ერთ მიჯნად ავტორს VIII საუკუნე მიაჩნია. მრავალთავში აბოს წამების ჩართვის დრო (ალსანიშნავია, რომ უძველეს მრავალთავში სინურსა და ათონურში — აბოს წამება არ არის შეტანილი).

მ. ვან ესბროკი შენიშნავს, რომ მრავალთავში რიგ შემთხვევაში დაკარგულია კავშირი საკითხავებისა და კრებულის ლიტურგიკულ ციკლს შორის, რაც აფიქრებინებს მას, რომ მრავალთავი, როგორც ლიტურგიკული ძეგლი, განაკრძობდა თავის განვითარებას VI საუკუნის შემდეგაც.

საკანგებო ყურადღების ღირსია ამ შრომის მეხუთე თავი, სადაც ავტორი იხილავს მრავალთავის ისეთ ტექსტებს, რომლებსაც არ ეძებნებათ მოდელები სხვა ენაზე. ასეთია 70-მდე საკითხავი. ავტორი თავიდანვე შენიშნავს, რომ ამ თავის მიზანს არ წარმოადგენს იმის გარკვევა, თუ რა მნიშვნელობა აქვთ ამ ტექსტებს თავისთავად, არამედ იმისა, თუ რა დროისაა ისინი და როგორ შეიძლება მათი გამოყენება მრავალთავის წარმომავლობისა და ისტორიის გასათვალისწინებლად. ამ მიზნით ავტორი გამოყოფს საკითხავთა რამდენიმე ჯგუფს. პირველად ავტორი განიხილავს პეტრე იერუსალიმელის (524—552) შობის საკითხავს. ავტორის აზრით, ეს საკითხავი იმ ადრეულ პერიოდს

ასახავს, როდესაც მარიამის ხსენება შობის დღესასწაულთან იყო დაკავშირებული. ეს გარემოება საფუძველს აძლევს ავტორის მიიჩნეოს, რომ მრავალთავში ეს საკითხავი VI საუკუნის პირველ ნახევარშია შეტანილი²¹.

ამვე ჯგუფის საკითხავებს განეკუთვნება, ავტორის აზრით, ეპიფანე კვიპრელის ჰომილია განკაცებისათვის. აქაც ღვთისმშობლისა და შობის დღესასწაულები ერთმანეთისაგან არ არის გამიჯნული. ამიტომ ავტორი ამ საკითხავსაც ისევე ათარიღებს, როგორც პეტრე იერუსალიმელის საკითხავს.

ცალკე იხილავს ავტორი ნინოს სახელით ცნობილ ორ საკითხავს — შობისა და ნათლისღებისა (P—13, T—60, P—43). ეს საკითხავები მოწმობენ, რომ მრავალთავში მათი შეტანის დროისათვის შობისა და ნათლისღების დღესასწაულები ცალ-ცალკე არსებობდნენ, რაც დოგმატიკის თვალსაზრისით დიოფიზიტური პოზიციის გამარჯვებაზე მიუთითებს. ეს საკითხავებიც, ისევე როგორც წინა ორი, იმდენად დღესასწაულს არ ეხება, რამდენადაც ამ დღესასწაულთა დოგმატურ და ქრისტოლოგიურ ახსნასა და მტკიცებას.

ნინოს სახელით ცნობილ ქადაგებათა დოგმატურ-ქრისტოლოგიური ანალიზის საფუძველზე მ. ვან ესბროკი მათ VI საუკუნით ათარიღებს. ეს კი ახლებურად სვამს საქართველოში ნინოს ლეგენდის გავრცელების საკითხს და VI საუკუნეში ქართლის სარწმუნოებრივი ვითარების გასაცნობად ახალ მასალას გვაწვდის.

საინტერესოა ამვე თავის უკანასკნელი ქვეთავი, მიძღვნილი იოანე ბოლნელის საკითხავებისადმი: მრავალთავში დაცულია იოანე ბოლნელის 12 საკითხავი. აქედან 7 — მარხვისათვის და 5 — სხვადასხვა დღესასწაულებისადმი მიძღვნილი. ამას გარდა 2 საკითხავი შესულია ხელნაწერ A—70-ში. ამას თუ დავუმატებთ იოანეს სახელით მრავალთავში შეტანილ კიდევ ერთ საკითხავს (A—62), რომელიც სინამდვილეში იოანე ოქროპირისაა, მივიღებთ სულ 15 საკითხავს.

იოანე ბოლნელის ქადაგებათა ქრონოლოგიური, გეოგრაფიული და ლიტურგიკული მასალის ანალიზის საფუძველზე ავტორი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ეს ქადაგებები უნდა დაწერილიყო VII საუკუნის დამდეგს. რაც შეეხება მის ავტორს, ის უნდა ყოფილიყო იერუსალიმში მაცხოვრებელი ქართველი, რომელსაც იქ უქადაგებია 606—614 წლებს შორის, ხოლო შემდეგ, დაახლოებით 630-იან წლებში, ის საქართველოში მოღვაწეობდა ბოლნელ ეპისკოპოსად (გვ. 315—316). ავტორის მიერ წარმოდგენილი ანალიზი საინტერესოა და დამაჯერებელია. საფიქრებელია, რომ ამ თვალსაზრისის დამამტკიცებელი და იოანე ბოლნელის ბიოგრაფიის შესახებ დამატებითი ბიოგრაფიული მასალაც გამოვლინდება დროთა ვითარებაში.

იოანე ბოლნელთან დაკავშირებით, ავტორი ჩერდება ორ საკითხავზე: ერთია საკითხავი უძღებ შვილზე, რომელიც უდაბნოს მრავალთავში (U—18) და პარხლის მრავალთავში (P—94) მიეწერება იოანე ოქროპირს, ხოლო კლარჯულ მრავალთავში (K—5) — იოანე ბოლნელს. ავტორმა მიაკვლია ამ ჰომილიის ბერძნულ მოდელს (PG. cof. 512—522, Aldame, Repertorium,

²¹ ამ საკითხავს ქრონოლოგიური თვალსაზრისით იხილავს კ. კეკელიძე (იხ. პეტრე იერუსალიმელის ჰომილია, ეტიუდები, VI, გვ. 226). მასაც მიიჩნია, რომ იგი თარგმნილი უნდა ყოფილიყო არაუგვიანეს VI საუკუნისა.

გვ. 13) და ამდენად, საბოლოოდ დაადგინა, რომ ჰომილიის ავტორია ფსევდო იოანე ოქროპირი და არა იოანე ბოლნელა²².

მეორე საკითხავია — კსენება წმიდათა მღვდელთ-მთავართა, რომელიც ათონის მრავალთავე მიეწერება იოანე ოქროპირს (A—62), ხოლო პარხლისაში — იოანე ბოლნელს (P—37). ამ საკითხავის ბერძნულ დედანს ავტორმა ვერ მიაგვლია, ამიტომ ავტორის საკითხი ღიად დასტოვა.

იოანე ბოლნელის ქადაგებებთან დაკავშირებით ავტორი გამოთქვამს კიდევ ერთ მეტად საყურადღებო მოსაზრებას, რომ იოანეს საკითხავთა სტილისა და საკითხთა წრის შესწავლა შესაძლებლობას იძლევა რიცხვი საკითხავთა, რომლებიც მრავალთავეში იოანე ბოლნელს მიეწერება, გაიზარდოს კიდევ რამდენიმე საკითხავით. ასეთებად ავტორი ასახელებს ათონის მრავალთავეს საკითხავებს №№ 22, 23, 38, რომლებიც მრავალთავეში იოანე ოქროპირს მიეწერება. ამ ვხთ იხადება კავშირი იოანე ბოლნელსა და მრავალთავეს ფსევდო იოანე ოქროპირის საკითხავებს შორის. ამ საკითხს ავტორი მომდევნო ქვეთავეში განიხილავს (გვ. 316—320).

იოანე ოქროპირის სახელით მრავალთავეში შეტანილი საკითხავები, რომელთაც ვერ დაეძებნათ მოდელეები, ყველაზე რთული მასალაა. ასეთია 22 საკითხავი, თუ არ ჩავთვლით წმინდანებზე დაწერილ ჰომილიებს. ამ საკითხავთა შორის არის ერთი შობის საკითხავი (T—8) და 5 — ნათლისღებისა (A—72, A—71, A—12, A—11, U—5). ჰომილიათა ამგვარი შეფარდება, მ. ვან ესბროკის აზრით, მოწმობს იმას, რომ ეს საკითხავები იმ ეპოქისაა, როდესაც იერუსალიმში შობას არ ღღესასწაულობდნენ, უფრო სწორედ შობას და ნათლისღებას ერთად ღღესასწაულობდნენ 6 იანვარს. ჰომილიათა დოგმატიკურ-ლიტერატურული ანალიზის საფუძველზე ავტორი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ მრავალთავეს ფსევდო ოქროპირისეული ჰომილიები V—VI საუკუნეების ანტიოქიისა და იერუსალიმის პრაქტიკას ასახავენ (გვ. 319), „მაგრამ მიუხედავად წინა თავებში მიღებული დასკვნისა, განაგრძობს ავტორი, მაინც ძნელია წარმოდგენა იმ ტრადიციისა, რომელიც შემოგვინახა უძველესმა ქართულმა მრავალთავემ, თუ არ გავითვალისწინებთ ქართული მრავალთავეს მიმართებას ბერძნული პანეგირიკონსა და სომხურ ჩარენტრითან“. სწორედ ამ საკითხის შესწავლას ეძღვნება წიგნის უკანასკნელი შემემაჯამებელი VI თავი „მრავალთავეს ლიტურგიული ციკლი“ (გვ. 325—347).

ამ თავის მიზანია: განსაზღვროს ქართული მრავალთავეს ლიტურგიკული თავისებურებები ბერძნულ და სომხურ ანალოგიურ კრებულებთან შეპირისპირებით. გამოავლინოს ის, თუ როგორ შემოინახეს ბერძნულმა და სომხურმა ჰომილიებმა ერთად ძველი ქართული მრავალთავეს ცალკეული ნიშნები. ამისდა მიხედვით ავტორი ცდილობს წარმოადგინოს, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო ის თავდაპირველი ბერძნული პანეგირიკონი, რომელიც ქართული მრავალთავეს ბერძნულ მოდელად უნდა მივიჩნიოთ.

ამ მიზნით ავტორი ჩერდება ხარებისა და შობის ღღესასწაულების ამსახველ მასალებზე ქართულ მრავალთავეში.

²² საკითხავი გამოცემული აქვს მ. ჯანაშვილს (იოანე ბოლნელ, გვ. 32—47). საკითხავი რომ იოანე ოქროპირს ეკუთვნის და არა იოანე ბოლნელს, ადრე შენიშნა რ. ბარამიძემ თავის შრომაში: „იოანე ბოლნელი“, გვ. 10.

ლიტურგიკული წელიწადი ქართულ მრავალთავში, ისევე როგორც სხვა ადრეული იერუსალიმური ტიპის ქართულ ლიტურგიკულ ძეგლებში (უძველეს იადგარსა და უძველეს ევქოლოგიონში), იწყება ხარებით (25 მარტი) და არა შობით (25 დეკემბერი), როგორც ეს იყო გავრცელებული ადრე რომისა და კონსტანტინოპოლის პრაქტიკაში და იერუსალიმშიც V საუკუნეში. ავტორი არკვევს, თუ რატომ იხსნება მრავალთავის ლიტურგიკული წელიწადი ხარებით და როდის შეიქმნა საპიროება ამ დღესასწაულის შემოტანისა. ამ ფაქტს ავტორი დამაჯერებლად ხსნის იუსტინიანეს წერილის საფუძველზე (560 წლის), რომელიც ჩართულია მხოლოდ ქართული მრავალთავის ხარების ციკლის მასალაში²³ და მიმართულია იერუსალიმის ქრისტიანული მოსახლეობისადმი, რომელიც VI საუკუნის 60-იან წლებში, მონოფიზიტური მრწამსის შესაბამისად, შობასა და ნათლისღებას ერთად დღესასწაულობდა. 6 იანვარს, 25 დეკემბერი (შობა) ამ დროს ცალკე იდღესასწაულებოდა დასავლეთში (რომში) და კონსტანტინოპოლში. იუსტინიანეს წერილის მიზანი იყო გაეთიშა ეს ორი დღესასწაული და შობა თავის უფლებებში აღედგინა. ამიტომ მან საუფლო დღესასწაულების რიგში შემოიტანა ხარება (25 მარტი) და აქედან აწარმოა ათეა იოანე ნათლისმცემლის შობის (25 ივნისი), ქრისტეს შობის (25 დეკემბერი) და შესაბამისად სხვა საუფლო დღესასწაულებისა. ამ გზით დადგინდა ხარების ახალი დღესასწაული და ამასთანავე გაიმიჯნა შობისა და ნათლისღების დღესასწაულები.

ის ვარაუდობს, რომ ხარება უძველეს ქართულ ლიტურგიკულ ძეგლებში, კერძოდ მრავალთავში, შეტანილია ლიტურგიკული წლის დასაწყისში (უფრო ზუსტად წინ), ხოლო იუსტინიანეს წერილი ჩართულია მრავალთავის ლეთისმშობლის საკითხავების ციკლში, იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ ახლად შემოღებული ხარების დღესასწაულის საკითხავი დაემატა ტრადიციულ საეკლესიო ციკლს, რომელიც საფუძვლად ედვა უძველეს ქართულ მრავალთავს და რომელიც ლიტურგიკული პრაქტიკის უფრო ადრეულ (V ს.) სურათის ასახავდა. ამ ცვლილებას მრავალთავში თავის არგუმენტაციაც ახლავს იუსტინიანეს წერილის სახით.

ხარების მოთავსება საეკლესიო წელიწადის დასაწყისში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დამახასიათებელია არა მარტო ქართული მრავალთავისათვის, არამედ კიდევ რამდენიმე უძველესი ქართული ლიტურგიკული ძეგლისათვის: უძველესი იადგარისა და სინური ევქოლოგიონისათვის (Sin 54). ამდენად ქართული მრავალთავის კალენდრის ამ თავისებურების წარმოდგენილი ახსნა ვასაღებად გამოდგება დანარჩენი ძეგლების ლიტურგიკული ციკლის ახსნისათვის და ამ ძეგლთა დათარიღებისათვისაც.

უძველესი ქართული ლიტურგიკული ციკლის თავისებურებათა წარმოჩინებას დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ქართული ლიტურგიკის ისტორიისათვის, არამედ საერთოდ უძველესი იერუსალიმური ტიპის ბიზანტიური ლიტურგიკის შესწავლისათვის, მით უმეტეს, რომ ბერძნულმა ხელნაწერებმა თითქმის არ შემოგვინახეს ამ ეპოქის ლიტურგიკული ძეგლები. ამიტომ ამ სა-

²³ იუსტინიანეს წერილს პირველად მიაკვლია, გამოაქვეყნა და მისი მნიშვნელობა შეაფასა კ. კეკელიძემ. იხ. მისი „К вопросу о времени празднования рождения Христова в древности“. ამ საკითხს ვან ესბროკმა უძღვნა სპ. ციკლური გამოკვლევა, სადაც გახსნა ამ დოკუმენტის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ლიტურგიკის შესწავლისათვის: იხ. La lettre de Justinien sur l'Annonciation et la Noël en 561 (Anal. Boll, t. 86, fasc. 3—4).

კითხვების შესწავლისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება უძველეს თარგმანებს და მათ შორის ლიტურგიკულ ძეგლთა უძველეს ქართულ თარგმანებს.

საგანგებოდ ჩერდება ავტორი ამავე თავში მარხვის 8-, 7- და 6-კვირიან სისტემებზე, იხილავს მათ ისტორიული ასპექტით და მიდის იმ დასკვნამდე, რომ თავისი დანაწილებით და იშვიათი საკითხავებით ქართული მრავალთავის 8-კვირიანი მარხვა უკავშირდება ძალზე ადრეულ (IV—V სს.) ლიტურგიკულ პრაქტიკას იერუსალიმში (გვ. 331).

ამ თავის დასკვნაში ავტორი წერს: „ერთობლიობაში თუ წარმოვიდგინოთ ამ თავში განხილულ ტექსტებს, დავრწმუნდებით, რომ მათი გადმოტანა VII საუკუნის აქეთ შეუძლებელია. ამასთანავე ამ საკითხავთა უმრავლესობა დაკავშირებულია იერუსალიმთან და მათი იერუსალიმში გავრცელების დრო ძირითადად VI საუკუნით უნდა შემოიფარგლოს. ამავე დროს, საკითხავთა ამავე ჯგუფში გამოიყოფა უფრო ძველი, იერუსალიმში მონოფიზიტობის გავრცელების წინა ხანის (V საუკუნის) ფენაც. ეს განსაკუთრებით აშკარად ჩანს მელეტი ანტიოქელის საკითხავთა ციკლში და ფერისცვალების ანონიმურ საკითხავში, რომლებიც ადრეული ხანის (V ს.) ანტიოქიაზე მივანიშნებენ“ (გვ. 323).

და ბოლოს, ჩვენ მოვიტანთ ამ შრომის ძირითად დასკვნებს, ვინაიდან ავტორს აქ შესანიშნავად აქვს ჩამოყალიბებული ქართული მრავალთავის კვლევის შედეგები და ამ შედეგების მნიშვნელობა: „შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ ის ძირითადი ბირთვი, რომლის ირგვლივაც შეიქმნა X საუკუნის ქართული მრავალთავი, თუ არ დავუშვებთ ანალოგიური ბერძნული ტრადიციის არსებობას, საფუძვლიანად დაკარგულს ბიზანტიურ ლიტერატურაში. ამის სასარგებლოდ ლამაზაკობს არა მარტო ქართული მრავალთავის საკითხავთა იშვიათი ბერძნული მოდელები, არამედ ისიც, რომ მრავალი მათგანის მოდელი საერთოდ დაკარგულია. ის საკითხავები, რომლებიც შემორჩენილია ბერძნულად, არ მოიცავენ ქართული მრავალთავების საკითხავების ნახევარსაც კი, ამ მხრივ ქართული მრავალთავი იმავე მნიშვნელობისაა, რაც ქართული ლექციონარი ადრეული იერუსალიმური ლიტურგიკული პრაქტიკის აღდგენის თვალსაზრისით, მაგრამ ამას ერთის მრავალთავში ერთი უფრო ძველი ფენა, ანტიოქური წარმოშობისა (მელეტი ანტიოქელისა და ფერისცვალების საკითხავების სახით). ეს მოულოდნელი ფაქტია, რომელიც ცხადყოფს, რომ ქართული ტრადიცია ბევრად უფრო თავისებური ია, ვინემ ეს ჩანს ქართული ლექციონარის მონაცემების მიხედვით.

შეორე მნიშვნელოვანი დასკვნა: „ძნელი წარმოსადგენია, რომ ქართული მრავალთავის საკითხავთა თარგმანები ერთდროულად იყოს შესრულებული VII ან VIII საუკუნეში. ქართულ მრავალთავში მკაფიოდ გამოსჭვივის საქართველოში სარწმუნოებრივი განვითარების სხვადასხვა ფაზა და ამიტომ შეუძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ამ ფაქტებმა თავი იჩინა ჯერ ბერძნულში და მხოლოდ შემდეგ, VII საუკუნეში მთლიანად იქნა ის თარგმნილი ბერძნულიდან. ასე მაგ.: პროკლეს საკითხავი (S—6, ღვთისმშობელზე) შექმნილი ჩანს იუსტინიანეს დროს, ხოლო იმ სახით, რა სახითაც ის წარმოდგენილია მრავალთავში, ის ზენონის ეპოქის პროდუქტია. უნდა ვიფიქროთ, რომ მსგავსი ტექსტები ითარგმნებოდნენ მაშინ, როდესაც ისინი გზას იკაფავდნენ საქართველოში, და შემდეგ შეერწყმოდნენ მრავალთავს VII საუკუნის ბოლო-

სათვის. მრავალთავის გვიანდელი თარგმანები უმნიშვნელოა როგორც მრავალთავის რაოდენობით, ასევე თავისი ფუნქციონალური დანიშნულებით მრავალთავის ლიტურგიკული ციკლის თვალსაზრისით. ვვარაუდობთ რა ასეთ ადრეულ პერიოდში მრავალთავთა საკითხავების თარგმნას, ჩვენ არ ვვულისხმობთ, რომ ეს ვერსიები გადაწერის პროცესში არ განიცდიდნენ შემდგომ ცვლილებებს, ენობრივსა თუ აზრობრივი ხასიათისას. თქმა იმისა, რომ ტექსტი თარგმნილია V საუკუნეში, არ ნიშნავს იმას, რომ დღეს ჩვენ ხელთა გვაქვს პირველი მთარგმნელის ხელიდან გამოსული ტექსტი. ამ თვალსაზრისით ვარიანტების ამომწურავი ანალიზი და რეცენზიების (რედაქციების) გამიჯვნა უშუალოდ ერთადერთი საშუალებაა უფრო ფართო ინფორმაციის მისაღებად თარგმანზე. მხოლოდ ასეთი ანალიზი გაამაგრებს და დაადასტურებს იმ ვარაუდს, რომლის გამოთქმის უფლება მოგვცა მრავალთავის ლიტურგიკული ციკლის შესწავლამ და ბერძნულ პარალელებთან შედარებამ.

უნდა მივიღოთ და ვაღიაროთ, რომ ვახტანგ გორგასალის ეპოქაში უკვე თარგმნილი იყო მრავალი ბერძნული ტექსტი ადგილობრივი მღვდელმსახურების მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. ჩვენი კვლევის ეს რეზულტატი, ვფიქრობთ, მეტად სასარგებლო ფაქტის დადასტურებაა ქართული მწერლობის ისტორიისათვის. მით უმეტეს, აღარ შეიძლება ამიერიდან გვერდი ავუხვიოთ ქრისტიანული აღმოსავლეთის ლიტერატურული ტრადიციის გათვალისწინების დროს იმ დიდებულ მასალას, რომელიც შემოგვინახა ქართულმა, რომლის ჰომილეტიკური ტრადიცია უფრო მდიდარი ჩანს, ვინემ სომხურისა. და პირიქით, დღეს აღარ შეიძლება ლაპარაკი ამა თუ იმ ბერძნული ტექსტის ქართულ თარგმანზე. თარგმნითი ლიტერატურა, რომელსაც ახლახან მოჰყვინა შუქი *Clavis Patrum Graecorum*-მა, ხშირად ჩაერთვის რთული და ენერგიული მანერით ბერძნული პატრისტიკის სხვადასხვა ნაკადში. იგი ბერძნული პატრისტიკული ლიტერატურის განუყოფელი ნაწილია“ (გვ. 348 — 349).

ჩვენი მხრივ დავუმატებთ, რომ მ. ვან ესბროკის წინამდებარე ნაშრომი პირველი მონოგრაფიაა ქართულ მრავალთავზე, ამ უძველეს ქართულ ლიტურგიკულ ძეგლზე. ეს შრომა შესანიშნავად წარმოაჩენს ამ ძეგლის უდიდეს მნიშვნელობას არა მარტო ქართული, არამედ ადრებიზანტიური, კერძოდ იერუსალიმური პერიოდის ადრეული ლიტურგიკული და პატრისტიკული ლიტერატურის შესწავლისათვის. ამის შემდეგ ეს ძეგლი გვერდს დაუშვინებს ისეთ უნიკალურ ქართულ ლიტურგიკულ ძეგლებს, როგორცაა იერუსალიმური ლექციონარი და უძველესი ქართული ილდგარი და საპატიო ადგილს დაიკავებს ბიზანტიურ პატრისტიკაშიც.

ამავე დროს ეს შრომა ნიმუშია იმისა, თუ როგორ უნდა იქნეს გამოყენებული უძველესი ლიტურგიკული ძეგლების შესწავლისას ერთდროულად ფილოლოგიური და ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი. ამ მეთოდის გამოყენებამ ავტორს შესაძლებლობა მისცა ქართულ მრავალთავთან დაკავშირებით მრავალი საინტერესო საკითხი წამოეჭრა და გადაეჭრა. მ. ვან ესბროკი ქართულ მრავალთავს განიხილავს როგორც ორგანულ ნაწილს ქრისტიანული აღმოსავლეთის ლიტურგიკული და პატრისტიკული ლიტერატურისა, ამიტომ მრავალთავის ისტორიული შესწავლის მნიშვნელობა შორს სცილდება საქართველოს საზღვრებს. ავტორი მას იხილავს როგორც ადგილობრივ და უშუალო მეზობელი ქვეყნების პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი ისტორიის ფონზე, ასევე

ბიზანტიისა და მასში შეშავალი აღმოსავლურ პროვინციების (პალესტინა, სირია) მღვლვარე პოლიტიკურ და სარწმუნოებრივ ცხოვრებასთან კავშირში. ამ მასშტაბით განხილული ადრე საუკუნეების (IV—VIII სს.) დოგმატიკური ხასიათის ბრძოლები ავტორს შესაძლებლობას აძლევს ქართული ლიტურგიკისა და სარწმუნოებრივი ისტორიის მთელი რიგი საკვანძო საკითხი ახლებურად დაინახოს და შეაფასოს და ამით ქართულ მრავალთავს თავისი საპატიო ადგილი მიუჩინოს ქრისტიანული აღმოსავლეთის ლიტურგიკისა და პატრისტიკის ისტორიაში. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ქართული მრავალთავის თავდაპირველი ბერძნული დედანი დაკარგულია, დაკარგულია რიგ შემთხვევაში მრავალთავის მოგვიანო ჩანამატი საკითხაეების დედნებშიც, გასაგები გახდება, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს მ. ვან ესბროკის მონოგრაფიას ყველაზე რთული და ნაკლებად დამუშავებული პალესტინური ხანის ბიზანტიური ლიტურგიკის, დოგმატიკისა და პატრისტიკის შესწავლისათვის.

ამ შრომას წმინდა მეთოდოლოგიური ხასიათის მნიშვნელობაც აქვს. ამიერიდან გაკაფულია იზა სხვა უძველესი ქართული ლიტურგიკული ძეგლების (ლექციონარი, იადგარი) მონოგრაფიული შესწავლისათვის. ამავე დროს, ყოველმხრივ მომზადდა ნიადაგი ქართული მრავალთავის კრიტიკული გამოცემისათვის, რის განხორციელებაც უახლოეს მომავალში განზრახული აქვს კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტს.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არქეოგრაფიის განყოფილება

პირობი ვაჟაშვილი

ჰანს ფალადას მესამე ნაწილში აღწერილი რომანები

ჰანს ფალადას (რუდოლფ ვილჰელმ ფრიდრიხ დიციენის) ცხოვრება და შემოქმედება დღემდე არაა მონოგრაფიულად შესწავლილი, თუმცა შექმნილია საკმაოდ მდიდარი კრიტიკული ლიტერატურა (დაცულ იქნა დისერტაციები, მათ შორის სადოქტოროც; გამოიცა მწერლის ცხოვრებისა და შემოქმედების ამსახველი ზედიზედ გერმანულ, ინგლისურ ენებზე და სხვ.). მიუხედავად ამისა, მწერლის ცხოვრებისა და შემოქმედების ბევრი მხარე, ასევე მისი ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ნაწარმოები აქამდე ელის თავის მკვლევარსა და პირუთვნელ შემფასებელს.

ცნობილია, რომ მონოგრაფიული გამოკვლევა ყოველმხრივ მოიცავს კვლევის ობიექტს. მსგავსი მეცნიერული შრომა კი ჰანს ფალადაზე, როგორც ვთქვით, არ არსებობს. უფრო მეტიც, მწერლის ზოგიერთ ნაწარმოებზე საერთოდ არ დაწერილა რაიმე მნიშვნელოვანი, ან ძალზე ცოტა რამ ითქვა. ხშირ შემთხვევაში თითქმის უგულვებელყოფილია მწერლის ისეთი ნაწარმოებები, რომელთა მიეცინიერულ შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს მათი ავტორის მხატვრული და იდეური განვითარების თავისებურებათა დადგენის, მისი მთელი შემოქმედების ობიექტური შეფასებისათვის. ასეთ ნაწარმოებთა რიგს ეკუთვნის ჰანს ფალადას ორი ადრინდელი რომანი — „ახალგაზრდა გოდეშაილი“, „ანტონი და გერდა“. 30-იანი წლების დასაწყისში ფალადამ შეისყიდა ისინი და თვითონვე გაანადგურა. საბედნიეროდ რამდენიმე ცალი გადარჩა. ჩვენ შევძელით გერმანიიდან მიგვეღო მათი მიკროფილმები. რომანების უშუალო გაცნობამ შეგვიცვალა აზრი მათს ტრადიციულ შეფასებაზე, რომლის გადასინჯვის ცდას ეძღვნება სწორედ წინამდებარე წერილი. მასში ვვინდა გავანალიზოთ ჰანს ფალადას ეს მივიწყებული რომანები და ვუჩვენოთ მათი ადგილი მწერლის შემოქმედებაში.

ჰანს ფალადამ, როგორც ვთქვით, უარყო თავისი ადრინდელი რომანები, თანაც კატეგორიულად განაცხადა: „მე არ ვცნობ ჩემს ამ ორ პირმშოს... არაფერი არ მსურს ვიცოდე მათზე შემდგომშიც... და რატომ? განა იმიტომ, რომ ისინი ასე ცუდები არიან? არა, ეს არაა მიზეზი; შემდეგშიც დამიწერია არაერთი სუსტი წიგნი, რომლებიც არ მახარებენ. ჩემი ამ პირმშოებისა არაფერი არ მწამს იმის გამო, რომ ისინი არ იყვნენ ჩემი წიგნები, ვინაიდან ერთი პატრივმოყვარე ქალის შთაბრძნებით, თითქმის მისი ბრძანებით დაეწერე ისინი... რადგან ისინი ჩემი შინაგანი წვის შედეგად არ შობილან...“¹ (კურ-

¹ J. M a n t h e y, Hans Fallada in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg. 1963, გვ. 51. 1917 წელს ჰანს ფალადამ მუშაობდა ბერლინში ბირნაუმის ქუჩაზე მდებარე კარტოფლის საქონე მფლობელად. აქ ეს დაუახლოვდა ფინანსისტ ედმონტ ზაიერლინის ოჯახს. სწორედ ამ ფინანსისტის მეშვეობით შეეძლო ჰალადს მხედველობაში წყნარება. როდესაც ამბობს: ერთი პატრივმოყვარე ქალის შთაბრძნებით, თითქმის მისი ბრძანებით დაეწერე ისინი, საუბარსშია ის ფაქტიც, რომ ედმონტ ზაიერლინი იყო ის კაცი, რომელმაც ფალადამ პირველად გააცნო მის მომავალ გამომცემელსა და მფარველს ერნსტ როვოლტს.

სივი ჩენია.—გ. გ.). სათანადო მასალების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ჰანს ფალდას ეს განცხადება უსაფუძვლოა. არის შემთხვევა, როდესაც მწერალი რეტროსპექტულად განიხილავს განვლილ შემოქმედებითს გზას და ბევრ რამეს ახლებურად, მაგრამ მცდარად ხედავს. ასე მოუხიდა ფალდასაც. ქვემოთ შევეცდებით დავასაბუთოთ ეს თვალსაზრისი, თუმცა მწერალი არაფერს გვეუბნება იმაზე, თუ იმ პერიოდში მოდური სტილი რატომ არჩია რეალისტურ ან ნატურალისტურ წერის მანერას. ის ხომ ამ დროისათვის საკმაოდ კარგად იცნობდა დიკენსს, ლოსტოვესკის, ორიგინალში კითხულობდა დოდეს, ზოლას, მოპასანს, ფლობერს. მას ხომ შეეძლო ერთ-ერთი მათგანის მიბაძვით დაეწერა „პატივმოყვარე ქალის“ სამამებლად დაწერილი რომანები?

ცნობილია, რომ ჰანს ფალდა დიდი გულმოდგინებით მალაყდა თავის კონფლიქტს მამასთან. „ამ თემაზე მას საერთოდ არ სურდა ლაპარაკი“². განსახილველ რომანებში კი სწორედ თაობათა კონფლიქტის თემა დომინანტობს. ეს ხომ არაა მიზეზი იმისა, რომ მწერალმა, რომელიც ბოლომდე დარჩა ბიურგერად, ასე კატეგორიულად უარყო ეს რომანები? მივმართოთ ფაქტებს.

თაობათა შორის წინააღმდეგობა განსაკუთრებით გამწვავდა მე-19 საუკუნის დასასრულისა და ჩვენი საუკუნის დასაწყისის გერმანიაში, რაც შემდეგ პოლიტიკურ ბრძოლად გადაიზარდა. დესპოტი მამების სულს საკმაოდ კარგად მოერგო ნაციონალიზმის გრძნობა, გერმანული იმპერიალიზმის აგრესიული საგარეო პოლიტიკა და პრუსიული კატეგორიული იმპერატივი. ისინი შეეცადნენ საკუთარ ოჯახებში დაენერგათ ეს არაადამიანური, ანტიუმანური განწყობილება, მაგრამ წააწყდნენ დიდ წინააღმდეგობას შვილების მხრიდან. ამ უკანასკნელთაგან ბევრს ეყო გამბედაობა აშკარა ომი გამოეთხადებინა მამებისათვის, ბევრი კი ემსხვერპლა მათ. ბრძოლა ისე გამწვავდა, რომ ბევრმა მწერალმა და დრამატურგმა ის საგანგებოდ დაამუშავა³.

1913 წელს ფრანკ პფეიფერტისა და ლუდვიგ რუბინერის გამომცემლობა „Aktion“ უშვებს სპეციალურ ჟურნალს ახალგაზრდობისათვის „Der Anfang“. ჟურნალის მერვე ნომერში (1913, Dez., გვ. 231) იბეჭდება წერილი, რომელიც შეიძლება ჩაითვალოს ამ მოძრაობის საპროგრამო დოკუმენტად. აი, ერთი ნაწყვეტი: „ახალგაზრდობის მოძრაობა იჭრება ოჯახში. ერთმანეთს უკვე არ უპირისპირდებიან ხელმოცარული შვილები და მრისხანე მშობლები, არამედ სრულიად გარკვევით: ახალგაზრდა და ძველი თაობა. ამით ბრძოლა, რომელსაც სამკვდრო-სასიცოცხლო ხასიათი ჰქონდა ოჯახის შიგნით, გადატანილია ფართო ველზე და ბოლოს იქცევა ორი კულტურის ბრძოლად“⁴. ეს კი, რასაკვირველია, იდეის, რწმენის სფეროში ბრძოლას მოასწავებს. ჯანყმა შუასაუკუნეობრივი ოჯახური ტირანის წინააღმდეგ პოლიტიკური ბრძოლის ფორმა მიიღო.

როგორც ვხედავთ, თაობათა ბრძოლის საფუძველს მაშინდელ გერმანიაში წარმოადგენდა იდეოლოგიური, პოლიტიკური უთანხმოებანი და არა ფროიდისტული „ოიდიპოსის კომპლექსი“, როგორც ამას ამტკიცებს ზოგიერთი დასაელევი კრიტიკოსი⁵.

² Felix Riemkasten. Nachwort zur Falladas Erzählung „Hoppelpoppel-wo bist du?“, Reclam-Verlag, Stuttgart, 1955, გვ. 71—76.

³ Kurt K. T. Weiß. Das Vater-Sohn-Motiv. Zweiter Teil, 1880—1930, 1931.

⁴ იქვე, გვ. 47.

⁵ Theodor Lemmer, Hans Fallada. Eine Monographie. Diss. zur Erlangung der Doktorwürde. Freiburg in der Schweiz, 1961.

ამ თემაზე შეიქმნა მეტად მდიდარი და მრავალფეროვანი ლიტერატურა კაზმულიტიკაობის თითქმის ყველა ქანრში⁶. საგულისხმოა ისიც, რომ ამ ლიტერატურის ნიმუშები მეტ-ნაკლებად ექსპრესიონიზმის გავლენითაა დაწერილი და ეხმარება ეპოქის სოციალ-პოლიტიკურ და ეკონომიურ ძვრებს.

გერმანული ლიტერატურის განვითარების ამ მღელვარე პერიოდს ემთხვევა სწორედ ჰანს ფალადის პირველი ლიტერატურული ნაბიჯებიც. მისი ცხოვრებისა და შემოქმედების შესწავლა ადასტურებს იმ თვალსაზრისს, რომლის თანახმად მწერალი არ იყო გულგრილი ეპოქისათვის დამახასიათებელი ფილოსოფიურ-ეთიკური იდეების, სამყაროზე გაბატონებული წარმოდგენებისა თუ ესთეტიკური გემოვნების მიმართ. ამიტომ თამამად შეიძლება ითქვას, რომ მწერალი ვერ დარჩებოდა მაშინდელი ძლიერი ახალგაზრდული მოძრაობისა და იმ პერიოდში მოღუი ექსპრესიონისტული ლიტერატურის გავლენის მიღმა. თვითონ ფალადიც არ მალავდა იმას, რომ მის შემოქმედებით დაოსტატებაზე სათანადო გავლენა იქონიეს მე-19 — 20 საუკუნის მსოფლიო ლიტერატურის ისეთმა წარმომადგენლებმა, როგორც იყვენ: დიკენსი, ბალზაკი, დოსტოევსკი, ჰოფმანი, ჟან პოლი და სხვები.

ისმება კითხვა: მაშ რა მოხდა? რატომ გაიმეტა მან ასე თავისი პირველი პირშოვები? 30-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც ჰანს ფალადამ საქვეყნოდ უარყო ორივე რომანი და უარი თქვა მათ ავტორობაზე, არ შეიძლება და მას არ სცოდნოდა, რომ მხატვრული სიტყვის დიდი ოსტატები; იოჰანეს რობერტ ბუჰერი, ფრიდრიჰ ვოლფი, ლუდვიგ რუბინერი, ჰანრიჰ მანი, ლეონჰარდ ფრანკი, გეორგ კაიზერი, არნოლდ ცვაიგი, ერნსტ ტოლერი, ვალტერ ჰაუნსლერები და სხვ. — პირველი ექსპრესიონისტები იყვენ, მაგრამ არცერთ მათგანს არ უარუყვია ეს. საქმე ის არის, რომ ჰანს ფალადამ ყველა მათგანზე მიიმედ განიცადა საკუთარი ბიურგერული წრიდან გასვლა და შემდეგ მუდამ ნანობდა თავის ამ „ნაჩქარევად“ გადადგმულ ნაბიჯს. ცნობილია, რომ მან ბევრჯერ სცადა დაბრუნებოდა მამისეულ ოჯახს. თხოვნითაც მიმართა რამდენიმეჯერ შშობლებს, მაგრამ ვილჰელმ დიკენი, ეს ამაყი და წმინდა სისხლის პრუსიელი პედანტი, ყოველთვის ცივი უარით ისტუმრებდა შვილს, მაშინაც კი, როდესაც ჰანს ფალადა უკვე ცნობილი მწერალი იყო. მიუხედავად ამისა, მწერალი დიდი მონდომებით ცდილობდა დაეფარა მშობლებთან თავისი დამოკიდებულების ნამდვილი სურათი. ამაში მას დაეხმარა დედა — ელიზაბეტ ლორენცი, რომელმაც მოსპო მამა-შვილის კონფლიქტის ამსახველი ყველა წერილი იმ მოტივით, რომ მისი „გაეიშვილი მომავლის წინაშე უნდა წარმდგარიყო მხოლოდ მწერლის დიდების შარავანდედით მოსილი“⁷. ჩვენამდე მოღწეულია ერთი მეტად მნიშვნელოვანი დოკუმენტი — მამის წერილი ფალადსადმი. წერილი დათარიღებულია 1919 წლის 2 აპრილით⁸. მამის პასუხიდან ჩანს, რომ ფალადა დახმარებისათვის მიმართავს მშობლებს, რაზეც ვილჰელმ დიკენი პასუხობს: „ჩვენს ხელშეკრულებას ვადა უთავადება პირველ ივლისს. რა უნდა მოხდეს შემდეგ? საცდელი წლის მანძილზე შენ ბევრს ავადმყოფობდი, რომლის დროსაც მუშაობა არ შეგეძლო და რადგანაც უახლოეს კვირაში ცოტაოდენ ნაღდ ფულს მივიღებ, შემიძლია შემოგთავაზო შენი საცდელი წლის ნახევარი წლით, ე. ი. 1920 წლის იანვ-

⁶ იხ. ვაისი, დასახ. შრომა.

⁷ იხ. ი. მანთაი, დასახ. შრომა, გვ. 29.

⁸ იქვე, გვ. 48—49.

რამდე, გაგრძელება. ამასთან ჩვენ ხელშეკრულების ყველა პირობა ძალაში დარჩება... „შენი წერილი შეიცავს პოლიტიკური რწმენის აღიარებას (კურსივი ჩვენია. — გ. გ.) და ამტკიცებ, რომ ამ საკითხებში ჩვენ შეტად, ალბათ, ვერ შევთანხმდებით. აქ მხოლოდ საეჭვო სიტყვა „ალბათ“ ვერაა სწორად ნახმარი. ამის ნაცვლად უნდა დაგეწერა „საერთოდ არავითარ შემთხვევაში“. ... ვწუხვართ ძლიერ, რომ შენ სულ სხვა შეხედულებები გაქვს, ვიდრე ჩვენ“.

აქედან ნათლად ჩანს ფალადას გამწვავებული ურთიერთობა მამასთან და, რაც მთავარია, ამ ურთიერთობის მთავარი, გადაულახავი მიზეზი — „პოლიტიკური რწმენის აღიარების“ საკითხი. როგორც ჩანს, ძირითადი გადასაწყვეტი პრობლემის სახით მამა-შვილს შორის სწორედ იდეოლოგიური საკითხი იდგა, რომელზეც, ვილჰელმ დიციენის აზრით, საერთოდ შეუძლებელია რაიმე შეთანხმების მიღწევა. ცხადია, პოზიცია, პოლიტიკური მრწამსი მამისა, რომელმაც უმტკივნეულოდ გადაიტანა ბისმარკისა და ვილჰელმების ეპოქა, საკმაოდ მოხერხებულად მოერგო ვაიმარის რესპუბლიკას და ბოლოს პიტლერის რეჟიმსაც ოლიმპიური სიმშვიდით შეხვდა, და რომელმაც ერთგული სამსახურისათვის რაიხსგერიხტრატის წითელი მანტიაც კი მიიღო ჯილდოდ⁹, მიუღებელი იყო „პატარა კაცის“, ასევე მთელი საზოგადოების მიმე მდგომარეობით შეწუხებული დიდი ჰუმანიტისათვის. მან საბოლოოდ გასწყვიტა კავშირი მამასთან, მაგრამ ეს არ მომხდარა უმტკივნეულოდ. გამომდინარე აქედან, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამიტომაც მალავდა ის მამასთან ურთიერთობის ნამდვილ სურათს და უარყო ამ თემაზე დაწერილი რომანებიც.

განსახილველი რომანების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ფალადამ ისინი საკუთარი შინაგანი წვით დაწერა და მათში თავისი სულიერი კოლიზიები, მისთვის იმ დროისათვის ტრაგიკულად მიჩნეული განხეთქილება საკუთარ ოჯახთან და წოდებასთან ამაღლებულად დახატა. მწერლის მაშინდელ განწყობილებას ზედმიწევნით მოერგებოდა მხოლოდ ექსპრესიონისტული სტილი, მისი თემატიკა და გამოხატველობითი ფორმები. ამიტომ მის მიერ ლიტერატურული მოღვაწეობის დაწყება ექსპრესიონიზმით სავესებით კანონზომიერი მოვლენა იყო.

ჩვენი ლიტერატურათმცოდნეობა ღარიბია ქართულ ენაზე დაწერილი თეორიული შრომებით ექსპრესიონიზმზე¹⁰. გარდა ამისა, ის საკმაოდ რთული და თავისებური ლიტერატურული მიმდინარეობაა. ამიტომ სანამ ფალადას რომანებს გავარჩევდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია, მოკლედ მიინც, დავახასიათოთ ექსპრესიონიზმი, როგორც ლიტერატურული მიმდინარეობა.

ჩვენი საუკუნის დასაწყისიდანვე გერმანიაში აღმოცენდა და განვითარდა ახალი ლიტერატურული მიმდინარეობა, რომელიც ექსპრესიონიზმის სახელითაა ცნობილი. მან განვითარების რამდენიმე ეტაპი განვლო. პირველი ემთხვევა გერმანელი ხალხის ისტორიის პირველ მსოფლიო ომამდელ პერიოდს (1910—1914 წლები). წამყვან ქანრად აქ ითვლება პოეზია. მეორე, ეტა-

⁹ იხ. ფ. რიმკასტენი, დასახ. წინასიტყვაობა.

¹⁰ გერმანული ექსპრესიონიზმის ხელოვნების თეორიაზე ქართულ ენაზე მოვეპოვება ერთადერთი ნაშრომი: ზ. კარახალაშვილი, ექსპრესიონიზმი მე-20 საუკუნის პირველ მეოთხედის გერმანულ ლიტერატურაში, წიგნში: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 75, 1969.

პი, ექსპრესიონიზმის აყვავების პერიოდი, მოიცავს თითქმის 10 წელიწადს: ესაა მსოფლიო ომისა და რევოლუციის პერიოდი (1914—1923 წლები). ამ დროს იქმნება ყველაზე მნიშვნელოვანი ექსპრესიონისტული დრამები. მესამე — ექსპრესიონიზმის დაცემის პერიოდი (1923—1925 წლები). კაპიტალიზმის ერთგვარმა სტაბილიზაციამ დაუკარგა ექსპრესიონიზმს ადრინდელი მნიშვნელობა. ამის შემდეგ დიდხანს არავის ახსოვდა ის. მაგრამ მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ კაზმულსიტყვაობის სხვადასხვა თანასა და ხელოვნების სხვადასხვა დარგში აღმოცენდა მიმართულებები, რომელთაც სპეციალისტები არცთუ უსაფუძვლოდ უკავშირებენ ექსპრესიონიზმის გავლენას. გერმანიაშიც თავისებურად გაიზარეს ის. ახალგაზრდა თაობის ბევრი წარმომადგენელი გაიტაცა მისმა პრინციპებმა. ექსპრესიონიზმი იღებს ანტიფაშისტურ და ომის საწინააღმდეგო შეფერილობას. იმართება დისკუსიები, იწერება სპეციალური გამოკვლევები როგორც საზღვარგარეთ, ისე ჩვენშიც. გამოიკვეთა ურთიერთსაწინააღმდეგო თვალსაზრისები იმასთან დაკავშირებით, თუ რომელი მწერალი შეიძლება ჩაითვალოს ექსპრესიონისტად და რომელი არა. ერთი სიტყვით, ექსპრესიონიზმი დღემდე ლიტერატორთა და ხელოვნების თეორეტიკოსთა ყურადღების ცენტრშია. შეიქმნა სხვადასხვა ხასიათის უზარმაზარი ლიტერატურა. მასში, თვით ისტორიული ხასიათის მონოგრაფიებშიც კი, არაფერია თქმული ფალადას ექსპრესიონისტულ რომანებზე.

50-იანი წლებიდან, როდესაც დღის წესრიგში დაისვა საკითხი ჩვენი საუკუნის პირველი ნახევრის გერმანული ლიტერატურის ისტორიის კურსის შექმნისა, საჭირო გახდა ჰანს ფალადას მემკვიდრეობის შესწავლა. და აი, ამ დროს მწერლის ნაწარმოებთა სიაში შეიტანეს ეს რომანებიც, მაგრამ სპეციალურად ისინი დღემდე არავის შეუსწავლია. ყველაზე ვრცლად მათ შეეხო თეოდორ ლემერი თავის მონოგრაფიაში¹¹, მაგრამ მანაც იმიტომ გააკეთა ეს, რომ თავისი შრომის მაგისტრალური ხაზი—ჰანს ფალადას სექსუალური გასაჭირი — უფრო დამაჭერებელი გაეხადა.

ცნობილია, რომ ექსპრესიონიზმმა თავის წინამორბედ ლიტერატურულ მიმდინარეობათა შორის (იგულისხმება ნატურალიზმი, იმპრესიონიზმი) ყველაზე გაბედულად უარყო მხატვრული ლიტერატურის ტრადიცია. ის, როგორც ახალი ლიტერატურული მიმდინარეობა, შეესატყვისებოდა ასევე ახალ, მსოფლიო მნიშვნელობის პოლიტიკური, ეკონომიური და სოციალური გარდაქმნებით აბოზოჭრებულ ეპოქას. მასში აირეკლა ბურჟუაზიული იდეოლოგიის კრიზისი: პირველად ექსპრესიონიზმის ლიტერატურამ უკუაგდო რწმენა საზოგადოებრივი პროგრესის განხორციელების შესაძლებლობისა ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში. მართალია, გერმანელი ექსპრესიონისტების ყველა ნაწარმოები არ ატარებდა პოლიტიკურ შინაარსს, მაგრამ საერთოდ ეს ლიტერატურა ანტიბურჟუაზიული იყო, გამოდიოდა იქიდან, რომ ბურჟუაზიულ სამყაროს, თავისი უსუსურობისა გამო, გზა უნდა დაეთმო ახალი, უფრო პროგრესული და ჰუმანური მომავლისათვის, თუმცა ეს უკეთესი მომავალი ბუნდოვნად ესახებოდათ ექსპრესიონისტ მწერლებს.

11 იხ. თ. ლემერი, დასახ. მონოგრაფია. მასში ფალადას ცხოვრებისა და შემოქმედების წინააღმდეგობრივი ხასიათი ახსნილია მწერლის თითქოსდა გადაულახავი სექსუალური შდგომარეობით. სოციალურ ფაქტორებს განზე ტოვებს ავტორი.

ერთ-ერთ დამახასიათებელ თემას მთელი ექსპრესიონისტული ლიტერატურისა წარმოადგენდა თაობათა კონფლიქტის თემა. სინამდვილეში ეს იყო ჯანყი არა მარტო დესპოტი მამების, არამედ მთელი არსებული ბიურგერული სინამდვილის წინააღმდეგ საერთოდ, მისი პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი წყობილების, უსამართლობისა და ანტიუმანურობის და, ამასთან ერთად, საყოველთაოდ აღიარებული ენის არსებული კულტურის წინააღმდეგ.

ექსპრესიონისტი მწერალი საკუთარი „მე“-დან ამოდის სინამდვილის შეფასებისას. ის მოქმედებს პრინციპით: შიგნიდან გარეთ, სუბიექტურიდან ობიექტურისაკენ. ეს სუბიექტურობა, ეს პირადი, როგორც ამოსავალი წერტილი, აშკარად იგრძნობა მთელს ექსპრესიონისტულ ხელოვნებაში. ცხოვრება მასში არ აღიქმება უშუალოდ, ის იგრძნობა მხოლოდ, როგორც განსჯის საგანი. თუმცა ექსპრესიონიზმს ახასიათებს უკიდურესად დაძაბული ემოციონალობა, ის მაინც არაა მოკლებული ინტელექტუალობას — სინამდვილის ფილოსოფიურად გააზრებას, ოღონდ ეს ცდა ექსპრესიონიზმში თავისებურად ხორციელდება: მხატვარი და ნაწარმოები, ავტორი და მხატვრული სახე ცხოვრობენ (არსებობენ) საშინელ კატასტროფათა ერთსა და იმავე სამყაროში, მის გარკვეულ შეუსაბამობებში, მოვლენათა ტრაგიკულ შეჯახებებში. მწერალი ვერ აღწევს თავს მის მიერვე დიდი გულმოდგინებით დახატულ განწყობილებებს — ის მთლიანად ტყვეა უჩვეულო, გროტესკული სახეებისა.

ექსპრესიონიზმმა პირველად გერმანულ ლიტერატურაში მთელი ძალით გამოიყვითა საზოგადოებიდან ადამიანის გაუცხოების თემა. მან ასახა ადამიანი, რომელიც თრთის, ცახცახებს საკუთარ ქმნილებათა წინაშე და ვერ გაუუგია, თუ რა ამბავია მის თავზე, ამოდ ცდილობს შეიძინოს ამ იღუმალ ძალთა „კანონები“. ადამიანის გაუცხოების ეს ტრაგიკული პროცესი ექსპრესიონიზმში აისახა არა მარტო თემატურად, არამედ არაპირდაპირ მან თავისი გამოხატულება პოვა ცხოვრებასთან მწერლის უშუალო კავშირის დაკარგვაშიც. ექსპრესიონიზმმა შეიმუშავა აგრეთვე საკუთარი სტილი, რომელიც გამოირჩევა ელიტური წინადადებების, მიმღებებისა და გარსებითებულ მტყუველების სხვა ნაწილების სიხშირით.

ჩვეულებრივ, არც ექსპრესიონიზმი ყოფილა ერთსახოვანი და ერთფეროვანი: თავიანთ თავს ექსპრესიონისტად თვლიდნენ რევოლუციური სოციალ-დემოკრატები, ზომიერი ლიბერალები, მატერიალისტები და მისტიკოსებიც კი. ისინი თავს იყრიდნენ ჟურნალების „Aktion“ (დაარსდა 1911 წელს), „Sturm“ (დაარსდა 1910 წელს), „Die weißen Blätter“ (დაარსდა 1913 წელს), „Pan“ (დაარსდა 1910 წელს) და სხვ. გარშემო. ყველა მათგანი თვლიდა, რომ მხატვრული შემოქმედების საგანი უნდა იყოს გარემომცველი სამყაროს ფარული არსი. ისინი უარყოფდნენ ხელოვნებას, რომელიც ემყარება წამიერ შთაბეჭდილებებს (იმპრესიონიზმი), ბურჟუაზიის მოცულ აბსტრაქციებს სიმბოლიზმისა, კლასიციზმისა და რომანტიზმის ფანტასტიკას, რომელიც შემოქმედს რეალურ სინამდვილეს აშორებს.

ჟურნალ „Sturm“-ის გარშემო თავმოყრილი მწერლები ქადაგებდნენ ხელოვნების თავისუფლებას ეპოქის პოლიტიკური, საზოგადოებრივი და მორალური იდეებისაგან. ხელოვნება, მათი აზრით, არის თვითმიზანი. ჟურნალ „Aktion“-ის გარშემო თავმოყრილი მწერლები კი, პირიქით, ხაზს უსვამ-

დნენ ხელოვნების საზოგადოებრივ მნიშვნელობას. სწორედ ამ გავლენაში გა-
 მოიკვეთა ექსპრესიონიზმის ეგამბოხური ხასიათი, მისი სოციალურ-პოლიტი-
 კური მისწრაფებანი.

ჰანს ფალადი უშუალოდ არ მონაწილეობდა არც ერთ ამ დაჯგუფებაში.
 ის თავიდანვე საკუთარი გზით მიდიოდა, როგორც ეული „Einzelgänger“.
 მიუხედავად ამისა, მის პირველ ორ რომანს, როგორც ვთქვით, ატყვია ექსპ-
 რესიონიზმის აშკარა გავლენა. ამის ნათელსაყოფად მივმართოთ ფალადს
 რომანებს.

1. „ახალგაზრდა გოდეშალი“. რომანი მოგვეთხრობს გიმნა-
 ზიელ კაი გოდეშალის თავგადასავალს, მისი სულიერი კოლოზიების ისტორი-
 ას.

კაის მამა, ჰაინც გოდეშალი, — სპეციალობით იურისტი, — მეტად მკაც-
 რი, მძიმე ხასიათის, ნამდვილი დესპოტია ოჯახში. ის ყველასაგან უსიტყვო
 მორჩილებას მოითხოვს, ყველაფერი მისი ჭკუით უნდა განხორციელდეს.

ოჯახში გამეფებულ აღზრდის სწორხაზობრივ, ჯარისკაცულ მეთოდს,
 ბიუროკრატიზმს, მამის ტირანიას, რომელიც უსიტყვო მორჩილებას გულის-
 ხმობს და ვერ ითმენს ოდნავ გადახვევასაც კი დადგენილი ნორმადან, თან
 ერთვის სკოლაც, სადაც კაი სრულიად უცხოდ გრძნობს თავს. ეს გარეშე
 ფაქტორები აფერხებენ მის ნორმალურ განვითარებას, რადგან ისინი მიმარ-
 თავენ თითქოსდა ტრადიციით დაკანონებული მოვლენებისა და გარემომცვე-
 ლი, „მოწესრიგებული“ სამყაროს ურყევ მასშტაბებს. თანაც კაი მძიმე სული-
 ერ მდგომარეობას განიცდის: ის იმ ასაკშია, როდესაც, ჩვეულებრივ, ყველა
 ახალგაზრდა გრძნობს, რომ ბავშვობის ხანამ გაიარა მაგრამ, თუმცა ოცნე-
 ბობს დიდი გახდეს, ჯერ კიდევ ვერაა სასურველი ასაკი მიღწეული. ამ კრი-
 ტიკულ მომენტში კაი მართა. ის აღმხედრდა მამის ტირანიას, ძველი თაო-
 ბის ზნე-ჩვეულებებს, მთელ გარემომცველ სამყაროს, მაგრამ არ იცის, თუ
 როგორი უნდა იქნეს მომავალი, ახალი ცხოვრება. ამ თვალსაზრისით მეტად
 საინტერესოა კაის საუბარი მოსამსახურე გოგოსთან, ერნასთან. ამ უკანასკნე-
 ლის კითხვაზე: „რას ეძახი შენ იმ ცხოვრებას, რომელსაც ასე ელოდები?“
 კაიმ მიუგო: „მე არ ვიცი!“¹².

კაი გოდეშალის შინაგან, სულიერ დამაბულობას ამჟღავნებს ამ ასაკი-
 სათვის დამახასიათებელი გაურკვეველი, გაუცნობიერებელი და ბუნდოვანი,
 სქესობრივი მომწიფების პერიოდის გართულებით შეპირობებული სულიერი
 მდგომარეობა. შშობლებს არ ესმით მისი. სამაგიეროდ გიმნაზიის მეგობარმა
 არნემ და მოსამსახურე გოგომ ერნამ თითქოს გაუგეს მას. არნე გაცნობს
 კაის თავის ნაცნობ გოგონას ილზე ლორენცს, ხოლო ერნას სურს თავად და-
 ნებდეს კაის, რათა მან დააცხროს საკუთარი სექსუალური ვენება და დას-
 ძლიოს მარტობის განცდაც. ვერც ერთი ვერ შევლის კაის. ის, როგორც
 დაეინახეთ, უარყოფს შშობლების არაბუნებრივ საქციელს და მათს მყარ
 ტრადიციებზე დამყარებულ მოჩვენებით სამყაროს, თუმცა, მიუხედავად
 ამისა, თავის ბიურგერულ სამყაროში ღრმად აქვს გამჯდარი ფესვები. ამი-
 ტომაც არ შეუძლია გაექცეს მას.

¹² Hans Fallada, Der junge Goedeschal, Ein Pubertätsroman, Dritte Auflage, Ernst Rowohlt-Verlag, Berlin, 1920. Frau Anne Marie Seyerlin zu eigen, pag. 15.

კაი გოდეშალში იღვიძებს საკუთარი უძლურების, არასრულფასოვნების და, აქედან გამომდინარე, დანაშაულის გრძნობა. მდგომარეობიდან გამოსავალს თვითონ პოულობს. ამ მიზნით წერს ის ანონიმურ წერილებს თავისუფალი ყოფაქცევის ახალგაზრდა ქალს მარგოს, რომელსაც უხსნის სიყვარულს და სურს ის სწორ გზაზე დააყენოს. შემდეგ ასეთივე ხასიათის წერილს უგზავნის გინნაზიის დირექტორს. აქ ის აღწერს თავის მდგომარეობას და შველას ითხოვს. ბოლოს ასეთივე წერილებით მიმართავს თავისი სატრფოს ილზეს დედას, ინანიებს თავის უმსგავს საქციელს და ურჩევს დედას, სანამ გვიან არ არის, შეაერთოს ისინი.

მაგრამ ეს მაინც ვერ შველის კაის, პირიქით, უფრო ართულებს მის მდგომარეობას. ეძებენ ანონიმური წერილების ნამდვილ ავტორს. კაის ეუფლება შიშის გრძნობა საკუთარი დანაშაულის გამო. მას არ სურს უკვე წეროს წერილები, მაგრამ მაინც ვერ ანებებს თავს. ბოლოს გამყვანდება მისი საქმეები. აქ უკვე კაი იღებს უკიდურეს გადაწყვეტილებას: სურს თავი მოიკლას, მაგრამ ვერ ახერხებს. მშობლები გაიგებენ და უბედურებას აიცილებენ თავიდან. კაის ტირილით მთავრდება რომანი.

მსგავსი ფინალი რამდენადმე სიმბოლურიც ჩანს: კაის ტირილი ამ შემთხვევაში უნდა აიხსნას იმით, რომ მან ვერ შეძლო თავი მოეკლა და ამ გზით გაქცეოდა მამის ტირანის, მისთვის უცხო, მტრულ გარემოს. მას იპყრობს შიში იმის წინაშე, რომ კვლავ თავიდან უნდა დაიწყოს ყოველივე: „არაფერი არ დამთავრებულა, ყველაფერი ისევ ისეა ძველებზედა: სიყვარული, სიძულვილი, სიმატრევე, წამება, ყველაფერი ახლად უნდა დაიწყოს...“¹³, — აი, სასოწარკვეთილი კაის უკანასკნელი სიტყვები.

როგორც ვხედავთ, ჰანს ფალადა თავის რომანში ამუშავებს მთელი ექსპრესიონისტული ლიტერატურისათვის დამახასიათებელ თემას თაობათა კონფლიქტისა, რომელიც ნაწარმოებში სოციალურ შეფერილობას იძენს და მთელ დრომოქმულ ბიურგერულ სამყაროზე ვრცელდება.

კაი მძიმედ განიცდის სიმატრევეს, იტანჯება, ეძებს გამოსავალს, მაგრამ ვერ უპოვია ის. გრძნობს არსებული სინამდვილის დრომოქმულობას, მის სიღამპლეს; იცის, რომ აუცილებლად უნდა დაიმსხვრეს ძველი და აშენდეს ახალი, მაგრამ წარმოადგენა არა აქვს ამ ახალზე. მომავალი ბურჟუაზია მოკული, ის გაურკვეველია მისთვის. ამაშია სწორედ კაის მთელი ტრაგედია, და არა მარტო მისი, არამედ თითქმის მთელი ექსპრესიონისტული ლიტერატურის გმირთა ტრაგედიაც. კაი ხედავს, ადამიანთა ამოღამებულ, ჩამკვდარ, უსიცოცხლო თვალებს და ეჩვენება, თითქოს მათზე კანი გადაფარებოდეთ. „ზოგჯერ საშინელი, მტანჯველი შიშის გრძნობით ვიხედები სარკეში, — ეუბნება კაი თავის მეგობარ არნე შუტს. — ჩემი თვალებიც ხომ შეიძლება ასე-ეებად იქცნენ, მრუდდვ გხედავდვ და ასევე მრუდდვ უნდა დავინახო. ცხოვრებას მეტად ვეღარ დავინახავ. მაგრამ მაინც: უნდა დადგეს (საოცნებო მომავალი. — გ. გ.), უნდა მოვიდეს. ახლა ესაა თვალთმაქცობა, სიმახიხვე, დამსხვრევა, სიკვდილი და ამ ლოდინში ჩვენთვის ვაშენებთ ხოლმე რალაცას, რომელიც ჩვენივე საკუთრება იქნება და მასში შენაურულად ვიგრძნობთ თავს. ის გვეტყვის: შენ ცოცხლობ, შენ ხარ შენ“¹⁴ (ყურსივი ჩვენია. — გ. გ.).

¹³ იქვე, გვ. 341.

¹⁴ იქვე, გვ. 14.

ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში ადამიანი განიცდის ტრაგიკულ სიმარტოვეს, იზოლირებულია საზოგადოების დანარჩენი წევრებისაგან და თავისი უხილავი და ხილული მტრების წინაშე შეიგრძნობს საკუთარ უძლურებას, უსუსურობას. მსგავს მდგომარეობას ადამიანისა განასახიერებს კაი გოდეშალი. ოჯახში, სკოლაში, კერძო საკუთრებაზე დაფუძნებულმა სამყარომ დაუკარგეს მას რწმენა საკუთარი თავისადმი, მოსწყვიტეს საზოგადოების სხვა წევრებს, ჩაკეტეს საკუთარ თავში, თავისუფლებასთან ერთად წაართვეს პირადი ინიციატივისა და შემოქმედებითი აქტივობის უნარიც და ამით ჩააგდეს გაუცხოებული ადამიანის მდგომარეობაში. კაის სიტყვები: „შენ ცოცხლობ, შენ ხარ შენი“ (Du lebst, du bist du!), — იმ სასოწარკვეთილი, გაუცხოებული ადამიანის ამოძახილია, რომელსაც ვერ უპოვია თავისი ადგილი საზოგადოებაში, დაკარგვია საკუთარი „მე“ და ამოდ ცდილობს გამოვიდეს ცხოვრების ამ რთული ლაბირინთიდან.

კაის ერთი დადებითი თვისება აქვს: ის არ ფარავს თავის ანტიპათიას ვინმეს ან რაიმეს მიმართ. როდესაც მამა სილას გააწნავს, მაშინვე პირში მიახლის მას: „როგორ მძულხარ! ო, როგორ მეზოზღები! გარეთ სიცოცხლეა, აქ კი?!“¹⁵ ოღონდ ესაა, რომ ამის იქით არ მიდის მისი პროტესტი, მას არ შეუძლია გადადგას პრაქტიკული ნაბიჯი ბოროტების აღსალაგმავად. როგორც ჰანს ფალადს თითქმის ყველა გმირი, კაიც პასიურია გადაწყვეტ მომენტში.

კაი გოდეშალი ეგოცენტრიკოსის ანტიპოდაა: ის თანაბრად განიცდის როგორც საკუთარ, ისე სხვის გაუცხოებულ მდგომარეობას. კაი გულწრფელად უხანის სიყვარულს მარგოს, რომელიც საკუთარი სხეულით ვაჭრობს და ამით სურს ის სწორ გზაზე დააყენოს. საერთოდ კაი გოდეშალი ფალადს ავტობიოგრაფიული გმირია. ეს არცაა გასაკვირი: თუ მე-19 საუკუნის ისეთი მწერლები, როგორიც იყვნენ ბალზაკი, დიკენსი, დოსტოვესკი და სხვები ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში პიროვნების გაუცხოების პროცესს ასახავდნენ ობიექტურად, როგორც პიროვნების ტრაგედიას და მის მსხვერველს, მე-20 საუკუნის კრიზისმა ახალი ერის დასაწყისის მისცა დასაბამი მხატვრულ ლიტერატურაში, სახელდობრ: ამ საუკუნეში პიროვნების გაუცხოების ობიექტური, თუ შეიძლება ასე თქვას, თანაღმობითი ასახვის გვერდით აღმოცენდა ლიტერატურა, რომელიც ფაქტიურად წარმოადგენს მწერლის საკუთარი გაუცხოების ასახვას. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ესაა ექსპრესიონისტული ლიტერატურა. აქ სინამდვილე საერთოდ, კერძოდ კი გაუცხოებული ადამიანი, მწერლის შინაგანი სულიერი მდგომარეობიდან აირეკლება. მწერალი ვერ იჭერს სათანადო მანძილს თავისსა და მხატვრულ სახეს შორის, ვერ აღწევს თავს მას მიერ დახატულ განწყობილებებს და მათი ტყვე ხდება.

თუ გასული საუკუნის დიდი მწერლები გაუცხოებაში ხედავდნენ ობიექტურ სოციალურ მოვლენებს, ახალგაზრდა ჰანს ფალადამ მთელი სამყარო გაატარა საკუთარი გაუცხოების პრიზმაში. მთელი მისი ყურადღება მიმართულია იმ კომპარულ საშინელებათა ასახვისაკენ, რომელთა გადატანაც თვითონ მოუხდა მწერალს. რომანში „ახალგაზრდა გოდეშალი“ სიმძიმის ცენტრი მთლიანად გადატანილია კაის სულიერი კოლიზიებისა და ჰაინც გოდეშალის (კაის მამის), როგორც ოჯახის დესპოტი მამის, ჩვენებაზე. რაც შეეხება იმ სოციალურ და პოლიტიკურ ფაქტორებს, რომელთა გავლენით ჩამოყალიბდა

¹⁵ იქვე, 23-105.

ჰინცის ასეთი ხასიათი, — პრუსიული სკოლა, რომელიც მოწოდებულს იყენებდა ალგებრად კანონის მონა-მორჩილი, შოენინისტური შხამით მოწამლული თაობები და კლასობრივი ანტაგონიზმით განპირობებული ბოროტებანი საზოგადოებისა, რომელმაც დიდი ხანია უარი თქვა ჰუმანიზმზე, — ამის შესახებ არაფერია თქმული. ჰანს ფალდა ჯერ კიდევ ვერ ამაღლებულა იქამდე, რომ შემოქმედისათვის აუცილებელი მანძილი დაიპიროს თავისსა და სინამდვილეს შორის, თავი დააღწიოს მის მიერვე შექმნილ მტანჯველ, კომპარულ სიტუაციებს და თითოეულ მოვლენას ღრმა სოციალური შეფასება მისცეს. ესაა ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ რომანი გადატვირთულია ავტობიოგრაფიული ეპიზოდებით. მამასთან გამწვავებული ურთიერთობა, ფონ ნეკერთან დღეული, ახალგაზრდა ტურისტებთან ერთად ჰოლანდიაში სამოგზაუროდ წასვლა, ანონიმური წერილების ისტორია, თვითმკვლელობის ცდა და სხვა მომენტები საკუთარი ცხოვრებიდან ფალდამ რომანში თითქმის უცვლელად შეიტანა.

„ახალგაზრდა გოდეშალი“ მარტო თემატიკით არ უახლოვდება ექსპრესიონისტულ სტილს, არამედ ფორმით, გამოხატვის ხერხებით, ენითაც ენათესაება მას. რომანი საესეა კაის კომპარული სიზმრების დეტალური აღწერით.

ავტორი ძალიან ხშირად მიმართავს ექსპრესიონიზმისათვის დამახასიათებელ ენობრივ ფორმებს. რომანი მდიდარია ელიბტური წინადადებებით: — „Das Zimmer wie stets. Nichts verändert. Wie sonst der Langstuhl am Fenster, das Bett mit der gehakelten Decke wie immer“ (გვ. 89) „...Ich muß fert! Hier, das geht nicht! ...Amerika ...Geld ...aber Geld ...Woher? Pajas Schreibtisch?...“ (გვ. 278). „Heirkehr verlorenen Sohns? — Stummes Verzeihen Allwissender? Ahnung nur?“ (გვ. 325).

3. ფალდა ჰარბად იყენებს თავის რომანში მიმღებებს, მაგალითად: — „An der Schwelle fiel jede fremde Last. Dort, hingeworfen in den am Fenster stehenden Langstuhl, selbst das Licht weit ab von den gar zu brennenden Augen würde er im aufspiegelnden Makagrirt seines Sekretärs wärmeres Versprechen fühlen“ (გვ. 83). „Mochte Kai prüfen, mochte er Erlesenes, Erfangenes, Erahtes, berufen, das letzte Rätsel blich zu“ (გვ. 188). „...verspührt, taumelte ich darn, nährende Kraft, durh das Adergeschlinge von Blumen, Zellen bauend wandernd gewandelt, fühlte ich ewig gedankenloser Stille Sonne auf mir...“ (გვ. 299). „Er zieht langsam, seufzend, schnüffelnd, stoßend, ächzend...“ (გვ. 340).

სრულიად უეჭველია, რომ „ახალგაზრდა გოდეშალი“ ტიპური ექსპრესიონისტული ნაწარმოებია როგორც თემატურ-პრობლემური, ისე ფორმალურ-ესთეტიკური თვალსაზრისითაც.

ცხადია, მსგავსი რომანის შექმნისაკენ ფალდას უბიძგა არა პატივმოყვარე ქალის შთაგონებამ, არამედ საკუთარმა ტრავდიამ. ამიტომ „ახალგაზრდა გოდეშალი“ წარმოადგენს მწერლის მიერ მამისეულ ოჯახში გაეფუტებული ტირანის შეუბრალებელ და შეუფერავ მხილებას. ფალდა დაუნდობლად აშოშვლებს აღზრდის არაბუნებრივ, მცდარ მეთოდებს. ამ თემას შემდეგშიც დაუბრუნდა მწერალი რომანში „რკინის გუსტაეი“, რომელშიც გუს-

ტავ ჰაკენდალის, ოჯახის ამ დესპოტი მეთაურის, აღზრდის ანალოგიურმა თოდმა ტრავიკული შედეგი გამოიღო: დაიშალა მთელი ოჯახი. ყველაფერში ძამა დაადანაშაულა მწერალმა. საკუთარ მშობლიურ ოჯახში განცდილზე მწარე მოგონება ჰანს ფალადას სიცოცხლის ბოლო დღეებამდე ვაჰყვა. „ახალგაზრდა გოდეშალი“ შექმნენ ფენს მწერლის არა მარტო ტრავედიას მშობლებთან გატარებული უკანასკნელი წლების განმავლობაში, არამედ გეიჩვენებს იმ ახალგაზრდა მწერლის მოუმწიფებლობას, რომელიც ძიების პროცესშია და საკუთარი გზა ჯერ კიდევ ვერ უპოვია.

2. „ანტონი და გერდა“¹⁶. როდესაც 1923 წელს ფალადს რომანი „ანტონი და გერდა“ გამოქვეყნდა, ექსპრესიონიზმი, როგორც ლიტერატურული მიმდინარეობა, წყვეტდა თავის არსებობას. საქმე ის არის, რომ ექსპრესიონისტების აბსტრაქტული იდეალების ადგილი დაიჭირეს კონკრეტულმა მატერიალურმა ფაქტობებმა — დაიწყო კაპიტალიზმის ერთგვარი სტაბილიზაციის ხანა. გარდა ამისა, რევოლუციური პროლეტარიატის დამარცხებამ 1918—1919 წლებში გული გაუტეხა ენთუზიასტებს და მათ ზურგი შეაქციეს ექსპრესიონიზმს. მიუხედავად ამისა, ფალადა მაინც წერს ექსპრესიონისტულ რომანს. სამართლიანად შენიშნავს იურგენ მანთაი, როდესაც ამის მიზეზად თვლის იმ ფაქტს, რომ თავისი ცხოვრების „28-ე წელში გადამდგარ ფალადს არ შეუმჩნევია ეს ცვლილებები“¹⁷.

„ანტონ და გერდას“ საერთოდ დუმილით შეხვდა ლიტერატურული კრიტიკა. ისე როგორც „ახალგაზრდა გოდეშალს“, მას დიდი მნიშვნელობა აქვს მწერლის მთელი მიმკვიდრეობის ობიექტური შეფასებისათვის. ფალადამ ამ ნაწარმოებში მოხაზა თავისი მომავალი ნაწარმოებების გმირთა სახეების კონტურები, მოგვცა მთელი მისი წინააღმდეგობრივი შემოქმედებითი და იდეური განვითარების ახსნის ერთგვარი გასაღები.

რომანის ცენტრში დგას გიმნაზიელი ანტონ ფერბერი, რომელსაც ვერ აუტანია საკუთარ მშობლიურ ოჯახში გაბატონებული დრომოჭმული ტრადიციები, მშობლების მოჩვენებითი, თითქოსდა ტრადიციით განმტკიცებული ბიურგერული „წესრიგი“, ასევე მთელი ბურჟუაზიული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი მტრული დამოკიდებულება პიროვნებისადმი, მისი ანტიჰუმანიზმი და გაქცევით უნდა უშველოს თავს. ანტონი თავს აფარებს თავისუფალი ყოფაქცევის კაბარეს გოგოს გერდას (მისი ნამდვილი სახელია ელფრიდა ლოო), რომელიც იძულებულია საკუთარი სხეულით ივაჰროს, რათა გაუძლოს დიდი ქალაქის მკაცრ ცხოვრებას. ანტონს სურს იხსნას გერდა. ამ მიზნით მას ცოლად სწავია შერთოს იგი და მოაშოროს საქმლველ ბიურგერულ ყოველდღიურობას.

გერდასთან ერთად ანტონი მიემგზავრება ჯერ ბერლინში, შემდეგ ბალტიის ზღვის სანაპიროზე, მაგრამ ვერსად ვერ პოულობს მყუდრო ნავსაყუდელს, ამაოდ ცდილობს იყოს თავისუფალი, ბედნიერი.

ანტონი მიიღებს დედის წერილს, რომელშიც ეს უკანასკნელი სთხოვს მას დაუბრუნდეს მშობლიურ კერას, მაგრამ ანტონის გადაწყვეტილება მტკიცეა: ის საბოლოოდ რჩება გერდასთან და ოცნებობს მომავალზე.

¹⁶ Hans Falada, Anton und Gerda, Ernst Rowohlt-Verlag, Berlin, 1923.

¹⁷ იხ. ი. მანთაი, დასახ. შრომა, გვ. 15.

„ანტონ და გერდას“ ფინალი უფრო ოპტიმისტურია, ვიდრე „ახალგაზრდა გოდეშალისა“. თუ კი გადატანილი ტრაგედიის განახლების შიშით ატირებული ტოვებს არენას, ანტონი საბოლოოდ გაუქცა მისთვის საძულველ ბიურგერულ გარემოს და იმედის თვალით შეჰყურებს მომავალს. უფრო მეტიც, ანტონი იმაზეც თანახმაა, კლენერობას მოჰკიდოს ხელი, ოღონდ თავისი სატრფოს, გერდას გვერდით იყოს, რადგან სჯერა, რომ ბოლოს მაინც მის მკლავებს დაუბრუნდება, გერდა ყველაფრისათვის დაასაჩუქრებს მას¹⁸.

რომანი „ანტონი და გერდა“, ვარკვეული აზრით, შეიძლება „ახალგაზრდა გოდეშალის“ გაგრძელებად ჩაითვალოს. საქმე ისაა, რომ აქაც თაობათა კონფლიქტის თემაა წინა პლანზე წამოწეული, ოღონდ მამა-შვილს შორის არსებული წინააღმდეგობა პრინციპულ სიმაღლემდეა აყვანილი: „ჩემი მშობლები?... ჩემი მშობლები? მათზე მეკითხები? მე უარვყოფ მათ. მე ისინი ამოვავლიჯე ჩემი გულიდან. მათ სიცრუე მასწავლეს და ახლა ეს სიცრუე პრილოზად იქცა მთელს ჩემ სხეულზე“¹⁹, — ეუბნება ანტონი გერდას.

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ პანს ფალადამ, როგორც ჰუმანისტმა, თავის პირველ ნაწარმოებებშივე განსაზღვრა ბურჟუაზიულ გარემოში გაუცხოებული ადამიანის ხსნის საკუთარი კონცეფცია, რომლის მიხედვით ამ ტრაგიკული მდგომარეობის დაძლევა შესაძლებელია მხოლოდ ადამიანის გაადამიანურებით. ეს კი ძალუძს მხოლოდ სიყვარულს, ამ მაგიური ძალის გრძნობას, რომლის უნართაც დააჯილდოვა ბუნებამ ადამიანი. ამიტომ შემთხვევით მოვლენად არ უნდა ჩაითვალოს ის, რომ ფალადამ თავის გმირს (ამ შემთხვევაში ანტონს) მსხნელად მოუვლინა მისთვის საყვარელი არსება გერდა, რომელიც ლამის არის შთაინთქას დიდი ქალაქის ცხოვრების აბოპოქრებულ მორევეში. გერდას მხატვრული სახის ზოგიერთი ნიშანი (პრინციპულობა, ამტანიანობა და სხვ.) ფალადამ უფრო გამოკვეთილად მოგვცა პეტრა ლედივის სახეში („მგელი მგლებს შორის“). პეტრაც ისევე მოთმინებით იტანს თავისი საქმროს — ვოლფგანგ პაგელის — დედის, ქალბატონ პაგელის ლანძღვა-გინებას, დამცირებას, ფიზიკურ შეურაცხყოფას, როგორც გერდა ანტონის მშობლებისაგან. ორივეს უყვარს საქმროები და სწორედ ამ სიყვარულმა იხსნა ორივე — ვოლფგანგ პაგელი და ანტონ ფერბერი — საბოლოო გაუცხოებისაგან.

თვითონ ანტონს ბევრი რამ აქვს საერთო ვილი კუფალტთან. („ვისაც კი ერთხელ უგემნია პატიმრის ულუფა“). ვოლფგანგ პაგელთან („მგელი მგლებს შორის“), ერიკ პაკენდალთან („რკინის გუსტავი“) და ბოლოს ერვინ ზომერთან („ლოთი“).

რომანში „ანტონი და გერდა“ სიტუაციები და განწყობილებანი არაა მოკლებული სოციალურ ქრეარდობას. თაობათა კონფლიქტის ეს სოციალური შეფერილობა მთლიანად სურს წაშალოს შვეიცარიელ გერმანისტს თეოდორ ლემერს თავის მონოგრაფიაში ფალადაზე და ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ფალადას თავის რომანში ანტიერესება დადაეჭრა მამაკაცისა და ქალის ურთიერთობის საკითხი (mann-frauliches Verhältnis). „ფალადას ადრინდელ შემოქმედებაში საკითხის ამგვარი დასმა განპირობებულია იმპულსურობით (Impulsivität), რომელსაც თავისი ფესვები — ავტორის ასაკისათვის

¹⁸ „ანტონი და გერდა“, გვ. 298.

¹⁹ იქვე, გვ. 38.

უჩვეულო! — სულიერად გადაულახავ სქესობრივ სიმწიფეში აქვს²⁰, —
 წერს ავტორი.

აქ არ ჩერდება ლემერი. ის მწერლის სხვა ნაწარმოებებსაც ამავე პოზიცი-
 იდან განიხილავს. ადვილი შესაძლებელია, რომ მას ხელს აძლევს ფალადას
 მემკვიდრეობაში სექსუალური პრობლემის წინ წამოწევა და მისი შემოქმე-
 დების სოციალური ღირებულების მიჩქმალვა, მაგრამ რეალური ფაქტები მი-
 უთითებენ მსგავსი მიდგომის მცდარობასა და უსაფუძვლობაზე. ამას ადას-
 ტურებს თუნდაც ის, რომ დღემდე არ გამოქვეყნებულა არც ერთი დიდი თუ
 მცირე მოცულობის გამოკვლევა, სადაც მწერლის ეს თითქოსდა „გადაულა-
 ხავი სქესობრივი“ მდგომარეობა სპეციალური მსჯელობის საგანი იყოს, პირი-
 ქით: ყველა მათგანში ლაპარაკია იმ აქტუალურ სოციალურ პრობლემებზე,
 რომლებიც დასვა და თავისებურად გადაჭრა მწერალმა თავის ნაწარმოებებში.

ხშირია შემთხვევა, როდესაც ანტონი წარმოთქვამს გრძელ პათეტიკურ
 მონოლოგებს და ესაუბრება საიდანაც მოვლენილ სიმბოლურ პერსონაჟებს.
 აქ ყველაფერი ემორჩილება მარტოხელა კაცის უსაზღვრო მოწყენილობის
 გრძნობის გამოხატვას, ეული კაცისა, რომელმაც უარყო ბიურგერული სამ-
 ყარო და ოცნებობს ახალ ადამიანზე, ახალ ცხოვრებაზე. „ანტონ და გერდა-
 ში“ მრავლადაა ადგილები, რომლებიც ან მთლიანად ემთხვევიან, ან ეხმარ-
 რებიან გერმანელ ექსპრესიონისტ მწერალთა და დრამატურგთა ამა თუ იმ
 ნაწარმოებში ასახულ განწყობილებებს. ამიტომ არაა ძნელი დაიძებნოს პა-
 რალელები ფალადას რომანებსა და სხვა გერმანელ ექსპრესიონისტ მწერალ-
 თა ნაწარმოებებს შორის. მაგალითად, ასეთ სიახლოვეს ამქვეყნებენ „ახალ-
 გაზრდა ვოდეშალი“, „ანტონი და გერდა“ ექსპრესიონისტ რაინჰარტ ზორგეს
 ლირიკულ-დრამატულ პოემა „ლატაკთან“, ვალტერ ჰაზენკლევერის „ვაი-
 შვილთან“, ფრანც კაფკას „განაჩენთან“, „პროცესთან“ და სხვ.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ანტონის მშობლების ხასის დახატვით ფალა-
 დამ უკვე მოხაზა თავისი მომავალი გმირების ხასიათის კონტურები, მაგალი-
 თად: ანტონის მამა, პროფესორი ფერბერი, ბევრი რამით ჩამოჰგავს გუსტავ
 ჰაკენდალს („რკინის გუსტავი“), ხოლო ანტონის დედას ხასიათის ბევრი ნი-
 შანი აახლოებს ქალბატონ პაგელთან („მგელი მგლებს შორის“).

ამ შემთხვევაში ხაზი უნდა გაესვას ერთ მეტად მნიშვნელოვან ფაქტსაც:
 როდესაც ელპარაკობთ ჰანს ფალადას ექსპრესიონისტული რომანების გმირ-
 თა ხასიათის ცალკეული ნიშნების განვრცობასა და გამოკვეთაზე მწერლის
 სხვა ნაწარმოებების გმირთა სახეებში, უნდა გვახსოვდეს, რომ ახალგაზრდა
 ჰანს ფალადა, თითქმის ყველა ექსპრესიონისტი მწერლის მსგავსად, თავის
 გაუცხოებულ გმირთა სახეებს საკუთარი გაუცხოებული მდგომარეობიდან
 ჰკრეტდა და ამოსავალ წერტილად საკუთარი „მე“-ს სულიერი ტრაგედია
 ესახებოდა. ცხადია, ასეთ ვითარებაში მანძილი მასა და მხატვრულ სახეებს
 შორის მინიმუმამდე დადიოდა ყოველთვის. ამიტომ მწერლის სუბიექტური
 პოზიციიდან დანახული გარესამყარო, მასში მცხოვრები გაუცხოებული ადა-
 მიანები, გარკვეული აზრით, მისივე ოჯახური გარემოა მასში გამეფებული
 ბიურგერული ყოფითა და სულშემხუთავი ატმოსფეროთი. რაც შეეხება ფა-
 ლადას დიდ ტილოებს, მის სოციალურ რომანებს, აქ მან გაუცხოება ასახა,
 როგორც სოციალური ტრაგედია და შეეცადა გამოენახა მისი დაძლევის სა-

შუალელები. ამ შემთხვევაში ის მოგვევლინა მე-19—20 საუკუნეთა რეალისტური ლიტერატურის საუკეთესო წარმომადგენელთა ტრადიციების მემკვიდრედ და განმავითარებლად.

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ფალადას ამ რომანებში უკვე გამოიკვეთა „პატარა კაცის“ ხასიათის მნიშვნელოვანი მხარე, რომელიც მწერალს ცხოვრების ფსიქოლოგიური და ცემული, გაუცხოებული ადამიანის ხსნის ერთ-ერთ აუცილებელ პირობად მიაჩნდა. სახელდობრ აქ ლაპარაკია „პატარა კაცის“ წესიერებაზე, მის მიერ საკუთარი ღირსების გრძნობის შენარჩუნებაზე, ხასიათის ამ ნიშნებით გამოირჩევიან როგორც კაი გოდეშალი, ისე ანტონ ფერბერიც. ზრუნვა „პატარა კაცის“ ამ თვისებების შენარჩუნებაზე წითელი ზოლივით გასდევს მწერლის მთელს შემოქმედებას.

„ანტონ და გერდას“ გამომხატველობითი საშუალებები, მისი ფორმები აშკარად ექსპრესიონისტულია: აქ სწორად ვხვდებით ელიტურ წინადადებებს, გარსებითებულ ინფინიტივებსა და მიმღობებს. ასევე უბრადად იყენებს მწერალი საერთოდ ინფინიტივებსა და მიმღობებს, მაგალითად:

Ersah sie. Eine Spielerische hinter der Thake, ein stumpfes junges Profil, zu fahrend auf einen Pinscher, der bläzt, tiefes Lachen, wie verhaltenes, Schultern in Seide, eine zugreifende gespreizte Hand und, da sie schlichtend die Flächten streicht, Steine dort zwischen den bläulich glänzenden Schwarz“ (გვ. 17). „...Gewachsen-Wachsendes...“ (გვ. 61). „...dem flimmerden Gepunkte endloser Steine...“ (გვ. 67). „Gemurmel der anderen, gesenkte Köpfe, über die Lehne gefaltete Hände“ (გვ. 80).

როგორც ვხედავთ, ჰანს ფალადას ორივე რომანი — „ახალგაზრდა გოდეშალი“, „ანტონი და გერდა“ — ექსპრესიონისტული სტილის ნიშნების მატარებელია. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ფალადა არ იყო გულგრილი თავისი დროის მნიშვნელოვანი მოვლენების მიმართ, ეს რომანებიც მისივე „შინაგანი წვის შედეგად იშენენ“.

ჰანს ფალადას გმირთა გალერეაში კაი გოდეშალი დგას იმ სოციალური კიბის ქვედა საფეხურზე, რომლის მომდევნო საფეხურები უჭირავთ ანტონ ფერბერს („ანტონი და გერდა“), მაქს ტრედლუსს („მგლები, ბობოლები და ბომბები“), იოჰანეს პინებერგს („პატარა კაცი, ახლა რა ვქნათ?“), ვილი კუფალტს („ვისაც კი ერთხელ უგემნია პატიმრის ულუფა“), ვოლფგანგ პაგელს („მგელი მგლებს შორის“), ჰაინც პაენდალს („რკინის გუსტავი“), ხოლო ამავე კიბის ყველაზე მაღალ საფეხურზეა ანტიფაშისტი ოტო კვანგელი. ჰანს ფალადას შემოქმედებითი და მსოფლმხედველობრივი ევოლუციის აღმავალ ხაზამდე მიყვავართ სწორედ მისი მთელი ლიტერატურული მემკვიდრეობის ყოველმხრივ, საფუძვლად მისი მთელი ლიტერატურული მემკვიდრეობის ნაწილს შეადგენენ მწერლის პირველი ექსპრესიონისტული რომანები „ახალგაზრდა გოდეშალი“ და „ანტონი და გერდა“.

ა. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის რუსული და საზღვარგარეთის ლიტერატურის ისტორიის კათედრა

წარმომადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა გ. ჯიბლაძემ

Н. А. КЕНЧОШВИЛИ

РАССКАЗЫ БХИШАМА САХНИ

На пути становления современной реалистической прозы хинди все больше выделяются писатели, вскрывающие недостатки современного индийского общества, обращающиеся к отображению жизни трудового народа, озабоченные судьбой своей страны и простого человека. Именно к таким писателям принадлежит активный участник ассоциации афро-азиатских писателей, известный прогрессивный индийский прозаик (коммунист) Бхишам Сахни (род. 1915), творчество которого представляет собой значительный вклад в современную художественную прозу хинди.

Б. Сахни несколько лет (1957—63 гг.) жил в Советском Союзе. Изучив русский язык, он перевел около 25 крупных произведений русской и советской литературы.

Впервые наш читатель с новеллистикой Сахни познакомился в 1960 году в переводе советского индолога Вл. Чернышева.

Развивая традиции критического реализма в новой индийской литературе, Бхишам Сахни в своем творчестве откликнулся на наиболее сложные и злободневные проблемы, стоящие перед современной индийской литературой.

В нашей статье дается лишь краткая характеристика новеллистики Сахни, подчеркиваются некоторые особенности его художественного метода изображения социальной действительности.

Начало творческого пути Бхишама Сахни связано с периодом второй мировой войны. Он автор четырех сборников рассказов: «Линия судьбы» (Бхатия рекха) (1953 г.); «Первый урок» (Пахла патх) (1956 г.); «Странствующий прах» (Бхатакти ракх) (1966 г.); «Рельсы» (Патаря) (1973 г.); и трех романов: «Окна» (Джарокхе) (1967 г.); «Тьма» (Тамас) (1973 г.); «Кольца» (Карян) (1970 г.).

Новеллистика Сахни тематически разнообразна, она характеризуется многогранностью проблематики. Это — рассказы о социальном неравенстве и вреде религиозных предрассудков, о судьбе индийских женщин и судьбе молодежи, рассказы на тему войны и мира и т. д. Отдельно можно выделить рассказы, в которых вместо острых общественных вопросов писатель заостряет внимание на проблеме морали.

Рассказы «Медаль за храбрость», «Необыкновенная кость», «Странствующий прах», «Капли крови» и др. затрагивают проблему войны и мира. В рассказах «Беспокойные души», «Романтический рассказ», «Честь семьи», «На платформе», «Начало жизни» и др. писатель в ярких, убедительных реалистических красках бичует религиозное мракобесие, средневековые отжившие традиции, социальные пороки.

Несмотря на многообразие проблематики, тема трагической судьбы человека, задавленного социальным гнетом, его обезображенной жизни в той или иной форме прослеживается во всей новеллистике

Б. Сахни. Таков, например, рассказ «Начало жизни», повествующий о тех злоключениях и несчастьях, с которыми сталкиваются бедные люди в начале жизненного пути.

Тема погубленной жизни, являющаяся лейтмотивом всей новеллистики Сахни, в той или иной степени заметна и в таких рассказах, в которых на первом плане не видно социальных проблем. Даже в рассказах, посвященных моральным проблемам, в деталях, в отдельных репликах, во всей атмосфере жизни, чувствуется трагическое ощущение того, что условия жизни мешают человеку быть до конца свободным. гордо шагать по земле.

Бишам Сахни—ныне преподаватель английской литературы в колледже делийского университета, в течение ряда лет работал учителем школы. Этот биографический момент нашел свое отражение в рассказах «Усталость» (Уб), «Диктант» (Имла), «Профессор» и др. Не случайно и то, что проблемы моральные, проблемы будущего молодежи, занимают важное место в новеллистике писателя-гуманиста. В рассказе «Бивар» писатель обличает хладнокровие и бессердечие, духовное убожество стяжателей, рассуждает о моральных аспектах богатства. Ни в чем неповинная собака Бивар стала жертвой душевной черствости своих хозяев.

В рассказе «Кровное родство» описывается история братской неблагодарности. Младший брат Малгансен — пятидесятилетний неудачник, инвалид войны, живет в знатной семье своего старшего брата, выполняя любые его указания, но вместо благодарности брат — хозяин наносит ему оскорбление, обвиняя даже в воровстве.

Взаимосвязанность моральных и социальных вопросов является одним из многих достоинств рассказов Сахни. Писатель смотрит на богатство, на жизнь привилегированных слоев, не только как на экономическую, но и как на моральную категорию.

Писатель верит в результаты борьбы за лучшее будущее, верит в прогресс. Достоинством его новелл также является то, что Сахни создает образы борцов за справедливость, вселяет веру в борьбу за лучшие идеалы.

Многие персонажи рассказов Сахни не жалкие и слепые рабы религиозного фанатизма или социального гнета, несправедливости, а люди стойкие духом, уверенные в своей правоте, борющиеся против отжившего уклада жизни. Индийские девушки — красавица Рукмани («Романтический рассказ»), смелая, молодая Сунда («Честь семьи»), напористая девушка Чамели («Новая дорога») и др., вступающая в конфликт с действительностью, остаются победительницами.

Молодая Сунда («Честь семьи»), недавно ставшая невесткой богатой консервативной семьи, однажды решила принять участие в школьном спектакле, так как она прекрасно танцевала. Узнав об этом, вся семья восстала против нее. Вначале Сунда не решается идти против веками укоренившихся взглядов семьи, но, в конце концов, выходит победителем.

Новелла «Романтический рассказ» по своему построению близка к традиционному индийскому рассказу. Здесь писатель поэтически воспеваает борьбу человека за свои права. Еще в десять лет сирота Рукмани была выдана замуж за психически больного. Невзирая на свою тяжелую жизнь Рукмани тайком поступает в школу. Узнав об этом, братья мужа угрожают, а порой издеваются над ней. Но Рукмани проявляет твердость, непоколебимость характера — она продолжает ходить в школу и через несколько лет уже работает учительницей этой же

школы и тем самым становится независимой от братьев мужа. Писатель здесь подчеркивает, что борьба за свои права всегда приносит результаты.

Жизнь и работа в стране Советов, знание советской литературы оказали плодотворное влияние на мировоззрение Бхишамы Сахни. Его творчество пронизано интернационализмом и симпатией к стране Советов, к Октябрьской революции (рассказ «Новое здание»). В беседе с советским индологом М. Курганцевым писатель сказал: «Интернационализм советской литературы был для меня ценным примером»¹.

В рассказе «Товарищ Ленина» Сахни с большой силой и правдой схвачено главное: народность вождя мирового пролетариата, бессмертие образа Ленина, его простота и величие, чуткость к нуждам и стремлениям масс. В рассказе описывается как молодому индусу-стенографисту довелось встречаться и работать с Владимиром Ильичом. Тридцать пять лет спустя этот индус, рассказывая своим индийским друзьям о встречах с Лениным, с волнением говорит: «Я Ленина умершего видеть не могу. Образ, который живет в моем сердце, — это образ живого и здорового Ленина» (Пер. цитаты Н. К.).

Большинство рассказов Сахни полны тонкого психологизма, лаконичны, что отличает их от традиционных повествований некоторых индийских авторов. В своих замечательных новеллах «Сколько стоит курица», «Безобразный Хету», «Рекомендательное письмо», «Кровное родство», «Бивар» и др. писатель с большим мастерством художника-реалиста сочетает психологизм с изображением острых социальных аномалий.

В рассказе «Сколько стоит курица» мы не только видим тяжелую жизнь Ахмаду, его длительный изнурительный труд за гроши, но чувствуем и движение его души. В кузове грузовика дрожащему от страха Ахмаду еле удается тайком провести с трудом купленную курицу через городскую таможню. Но, когда он обнаружил, что курица мертва — зарыдал как ребенок. Плач Ахмаду по курице напоминает плач Акакия Акакиевича по шинели.

В рассказе нет прямого осуждения, морализаторства — есть тонкая разработка деталей, подтекст, высвечивающий атмосферу реальной жизни Индии. Картины, воссозданные писателем, вселяют в нас чувство боли и сожаления по поводу социальных порядков, колечаших человеческую душу. Отражение быта — органически сочетается с раскрытием души героя.

В рассказах Сахни жизнеутверждающее, «горьковское» начало сквозит не только в показе героев — борцов за свои права, но и в трактовке образов простых людей.

Писатель с большим мастерством художественного воплощения показывает богатство духовного мира социально подавленного маленького человека.

В рассказе «Безобразный Хету» (пер. Вл. Чернышева) на вид безобразный деревенский парнишка, слуга Хету, не желает зла даже своим жестоким хозяевам. В день рождения (мунда) единственного четырехлетнего сына своих хозяев «безобразный» Хету узнает, что в деревне у него умер сын, но он молчит о своем горе, в этот день нельзя говорить о смерти, и лишь после возвращения из деревни рассказывает о своем несчастье. Безобразный Хету не гротескный тип, а подлинно реалистический образ простого, доброго, великодушного человека.

¹ «Азия и Африка сегодня», 1974, № 8, стр. 4.

Бхишам Сахни отражает не только резкие контрасты, но и все оттенки, все грани жизни. Он зачастую избегает роли комментатора изображаемых событий. Писатель предпочитает отбирать такие факты, показывать такие конфликты, которые сами по себе были бы красноречивы. Позиция автора чувствуется в отборе фактов.

Одной из особенностей творчества Сахни является то, что убедительными, простыми художественными средствами он открывает перед читателем галерею ярких психологических портретов: неудачник Мангалсен, смирившийся с ролью нахлебника, слуги своего брата («Кровное родство»); внешне безобразный, но великодушный Хету («Безобразный Хету»); чиновник Трилоки, боящийся всяких, даже самых благоприятных для него, перемен в жизни («Рекомендательное письмо»); бедная и несчастная красавица Рукмани, еще совсем девочкой выданная замуж за эпилептика, сумевшая преодолеть традиционный уклад жизни («Романтический рассказ»); Тарачанд, просидевший двадцать пять лет на скамье у дверей хозяина и не мыслящий лучшей судьбы для сына («Усталость»), и многие другие.

Не прерывая связь с национальными традициями Б. Сахни в своем творчестве переосмыслил и творчески использовал лучшие достижения русской классической, советской и западной реалистической литературы.

В новеллистике Сахни особенно прослеживается сильное влияние русской литературы, в частности Чехова, Тургенева, Гоголя и родоначальника советской реалистической литературы Горького.

На наш взгляд, ряд коллизий чеховских рассказов находит своеобразную вариацию в рассказах Сахни. В частности, аналогично встречи богатого и бедного, ритуал чинопочитания в рассказах Чехова «Тонкий и Толстый» можно увидеть в ряде рассказов Б. Сахни.

Психология маленького и напуганного жизнью человека в рассказе «Рекомендательное письмо» раскрыта в сложной ситуации, явно объясненной своим генезисом рассказу Чехова «Смерть чиновника».

Простой чиновник министерства по делам беженцев — Трилоки, во время обеденного перерыва встречается с большим человеком — Ханом Сабакхом, бывшим директором департамента просвещения. «Большой человек» обещает Трилоки, что он напишет рекомендательное письмо и Трилоки повысят в должности. Вначале «душа Трилоки в воздухе поплыла», но к вечеру он огорчился, в нем появился страх, и если чеховский чиновник боялся гнева генерала, то Трилоки начинает бояться окружающих его на службе людей.

Психология забитого жизнью человека одинакова как у чеховского чиновника, так и у чиновника Сахни. Волна страха обрушивается на Трилоки также сильно, как удар сапога чеховского генерала в живот чиновника.

Подобно большинству индийских писателей, Сахни в своей новеллистике использует индийские легенды. Фабула рассказа-сказки Сахни «Необыкновенная кость» прямо восходит к старинным народным преданиям. Но в основе рассказа-сказки «Странствующий прах» вероятно лежит завещание покойного премьера Индии Дж. Неру, чтобы после его смерти часть праха бросили в реку, а часть рассеяли по всей стране. В этом рассказе Странствующий, мерцающий прах — это символ победы добра над злом, стремления мира во всем мире, вера в творческие силы человека.

Возвышенная романтика, призыв к борьбе за свободу, легендарно-аллегорические образы (Данко с его пылающим сердцем) романтичес-

кого рассказа Горького «Старуха Изергиль» вдохновили Сахни написание символично-романтического рассказа «Странствующий прах».

Некоторое сходство «Старухи Изергиль» и «Странствующего праха» ощущается не только в сходстве образов Данко и Странствующего праха, но и в построении рассказа, в характере повествования.

«Старуха Изергиль» (начало): «Однажды вечером, кончив дневной сбор винограда, партия молдаван... ушла на берег моря» и т. д.²

«Странствующий прах» (начало): «В деревне кончили сбор урожая, возвращаясь домой крестьяне смеялись, шутили и т. д.»

Используя фольклорные образы, Сахни, как и Горький, славит служение интересам народа, доказывая бессмертие борцов за лучшие идеалы.

Рассказы Горького о людях из народа вдохновили Сахни показать простых индийских людей не только как жертв социальных условий, но на примере их жизни отразить мучительный процесс постепенного пробуждения сознания людей. Вот почему рассказы Сахни и его герои не оставляют чувства подавленности, пессимизма.

Конечно, Сахни — писатель критического реализма, но его творческий метод во многом обогащен рядом лучших качеств литературы социалистического реализма. В своих рассказах Сахни сумел достичь органического синтеза национальных литературных традиций и современной манеры повествования, актуальности поставленных задач и глубины их идейной трактовки.

Язык новеллистики Сахни прост и ясен. Его писательское искусство сугубо современно, полностью лишено мистицизма или метафизических рассуждений.

Сахни находится в постоянном творческом поиске и направление этих поисков уловить нетрудно — это область моральных и социальных связей человека и общества, нравственный мир человека.

В заключение следует отметить, что изучение творчества Б. Сахни, в том числе его новеллистики, намного расширит наше представление о процессах, происходящих в современной прозе хинди, и поможет нам лучше уяснить характер критического реализма хинди на современном этапе.

² М. Горький, Собрание сочинений, т. I, 1960, стр. 92.

Аспирант Института Азии и Африки АН СССР

Представил Институт востоковедения АН СССР им. акад. Г. В. Церетели

3030 ახვლედიანი

ფოლკლორი თეიმურაზ ბაგრატიონისა და კლათონ იოსელიანის ისტორიულ შრომებში

XIX საუკუნის ქართულ ისტორიოგრაფიაში თვალსაჩინო ადგილს იჭერენ თ. ბაგრატიონი (1782—1846) და პლ. იოსელიანი (1809—1875).

თ. ბაგრატიონისა და პლ. იოსელიანის შრომების ფოლკლორთან მიმართებას ამა თუ იმ კუთხით ეხებიან მკვლევრები: მ. ჩიქოვანი, ქს. სიხარულიძე, გ. შარაძე და სხვ. მათ მოგოვებათ ცალკეული მითითებანი ჩვენთვის საინტერესო საკითხებზე, მაგრამ დასახელებულ ისტორიკოსთა შრომები დღემდე მაინც შეუსწავლელო რჩება.

წინამდებარე წერილის მიზანია თ. ბაგრატიონის და პლ. იოსელიანის ისტორიულ შრომებში ფოლკლორული წყაროებისა და ქართული ხალხური ტრადიციის ძიება. აღნიშნულ ისტორიკოსთა შრომები სპეციალური მიზნით შედგენილი მატრიანებია, ისინი მხატვრულ მიზნებს არ ისახევენ. ამის გამო ზეპირსიტყვიერება მათში არცთუ ისე უხვად არის წარმოდგენილი.

საერთოდ „ქართლის ცხოვრების“ მემატრიანეებს ისტორიულ შრომებში მხოლოდ ის შეჰქონდათ, რაც ღირსად მიაჩნდათ და მისი სინამდვილე სჯეროდათ. ამისდა მიუხედავად, ისინი ზეპირსიტყვიერებასაც იყენებდნენ ისტორიულ წყაროდ, მაგრამ ძლიერ თავშეკავებულად, კრიტიკულად, განხილვის შემდეგ¹.

მე-19 საუკუნის ქართველ ისტორიკოსებს ახლო ურთიერთობა ჰქონდათ იმდროის რუსულ მეცნიერებასთან. ამის გამო, ვფიქრობ, არ იქნება ინტერესმოკლებული ვაკვრით შევებოთ XIX საუკუნის პირველი ნახევრის რუსი ისტორიკოსების დამოკიდებულებას ფოლკლორისადმი. მათი პოზიცია ფოლკლორის გამოყენებაში არ იყო ერთნაირი. მაგალითად, ა. ლ. შლეცერი ფოლკლორული მასალის აუთენტურობას კითხვის ქვეშ აყენებდა ისტორიულ წყაროდ გამოყენების დროს. მ. ტ. კაჩენოვსკი და „სკეპტიკური სკოლა“ სავესებით უარყოფდნენ ფოლკლორის მეცნიერულ ღირებულებას ისტორიის კვლევაში. ფოლკლორის გამოყენებაში ახალი გზების ძიება ნ. მ. კარამზინის სახელთან არის დაკავშირებული. ნ. მ. კარამზინის აზრით, ნებისმიერი ხალხური გადმოცემა, თუმცა „ყოველთვის მაცდური და არასწორი დეტალებში“, ემყარება ჭეშმარიტ შემთხვევას და ამის გამო ფასეული ისტორიული ცნობაა. ისტორიკოსის მოვლეთა, გამოყოს მოგონილი და აღადგინოს ნამდვილად მომხდარი ამბავი. ნ. მ. კარამზინის შეხედულებანი, რომელიც XVIII საუკუნის რუსული ისტორიული მეცნიერების საუკეთესო ტრადიციებისა და

¹ მ. ჩიქოვანი, ორი ფოლკლორული ენარი ძველ ქართულ ლიტერატურაში, აკად. აღ. ბარამიძის დაბადების 70 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, თბ., 1974, გვ. 252—253.

ა. ლ. შლენცერის კრიტიკული მეთოდოლოგიის შერწყმას შეიცავდა, საფუძველად დაედგა იმ იდეებს, რომლითაც ხელმძღვანელობდა XIX საუკუნის რუსული ისტორიოგრაფია².

თ. ბაგრატიონის ისტორიული შრომები გარკვეულ ინტერესს იწვევს ქართული ფოლკლორის თვალსაზრისით. თ. ბაგრატიონი თავის „ივერიის ისტორიაში“³ საკმაო ადგილს უთმობს ზეპირსიტყვიერებას. ისტორიკოსს თავის შრომაში არა მარტო შემოაქვს ფოლკლორული მასალა და ისტორიულ წყაროდ იყენებს, არამედ ამავე დროს ამჟღავნებს თავის დამოკიდებულებას ზეპირსიტყვიერებისადმი, ფართოდ მსჯელობს მის მნიშვნელობაზე ისტორიისათვის. მეცნიერი ნაშრომის წინასიტყვაობაში წერს: „დღომატთა აქუსთ თუსი წრფელი გზად სიმართლისა; ხოლო მოთხრობანი იგი, რომელთაცა ზედა იქუნეულებად იქმნების, გინა იგინი, რომელნიცა თუ-სადმე ზღაპარ-სიტყვაობადცა აღსარებულ იყოს, ეგრეთცა სათანადოდ არს წარმოდგინებად ასაპარეზსა ზედა მოთხრობათასა: მით რამეთუ მეტთა და განუწრფელბელთა მოთხრობათა შემოღებად არა სრულიად უნაყოფო არიან; არამედ ჰსჭირთ მათ ესე ხშირად, რომელ შეუძლებელ არს მათ შორის არა იბოვებოდნენ მცირედნი ანუ ზოგნი ნაწილნი სიმართლისანი ადგილათთვის მცხოვრებთა, თემთა, გვარეულებათა, გინა სხვათა სახელის-დებათუს საისტორიოთა და ერისა. ეგრეთვე რომელნიმე ზღაპარ-სიტყვაობანი არიან აღიღორიანი და ესე ვითართა მოთხრობათაგან შესაძლო არს, რომელისამე ჟამთა ვითარებათა გარდასრულთა შინა შემთხვეულებათა საქმისათა მოპოვებად.“

და ვინაღდან ესე ესრეთ არს და უძველესთა ისტორიათათვის ჩვენთა, ესე იგი ივერიელთა მოთხრობისათვის, რააცა შეეუძლე პოვნად ძველთა და უძველესთა შინა გამოძიებთა სრულიად შემოგვკრიბენ იგინი და არა დაუტევენ იგინი არცა ერთი; არამედ მოუუთხრობდე მათ თუს, რომელნიცა რომელთაგანმე მომთხრობელთა შეწყნარებულცა არიან. ხოლო უმრავლეს ამათსა მქონან მზად მოპოვებულ დღომატნი ჩვენისა ამის ისტორიისათვის, რომელნიცა თუს თუსსა ადგილსა შთააწერებნიან უკლებლად. ზემო ამისა თქმულთა თუს უძველესთა ამბავთა, რომელნიმე სხვათა ენისა მოთხრობათაგან, რომელნიმე ჩვენთა და რომელნიმე ზეპირცა სმენილნი არა უგულებელს ვყვენ აღწერად ნივთთა განმრავლებისათვის ამბავთა შინა“⁴.

„ივერიის ისტორიაში“ მოტანილია ორი თქმულება⁵, რომელთაგან პირველი ბრუტსაბძელას მთაზე დაბმული ტარტაროზის ამბავს გადმოგვცემს და ამირანის ორეულის — როკაპის სიუჟეტს იმეორებს, ხოლო მეორე საყორნიას მთაზე მიჯაჭვული გვირის შესახებ მოგვითხრობს. ორივე ეს თქმულება ამირანის ციკლის თქმულებების პირველი წმინდა ქართული ჩანაწერია⁶.

ამავე შრომაში თ. ბაგრატიონი განიხილავს კავკასიის ხალხთა („თარგამოსიანთა სახლის“) წარმოშობის საკითხს. ისტორიკოსი შრომის ერთ-ერთ თავ-

² А. А. Крупп, Фольклорный материал в русской историографии начала XIX века, Русский фольклор, XIII, 1972, гв. 219—223.

³ თ. ბაგრატიონი, ისტორია დაწეებითგან ივერიისა, ესე იგი ვიორგიისა, რომელ არს ისტორია სრულიად საქართველოსა, სპბ, 1848.

⁴ თ. ბაგრატიონი, ისტორია დაწეებითგან ივერიისა..., გვ. 1—2.

⁵ იქვე, გვ. 7—9.

⁶ М. Чиковани, Народный Груз. эпос о прикованном Амირани, М., 1966, გვ. 9; მისივე, ქართული ეპოსი, I, თბ., 1959, გვ. 31, 48, 140, 190, 191, 193.

ში „პირველ-უწყებანი შთამამავლობათა ივერიელთა თემისა“ წერს: „მოთბრობანი ჩვენნი ესე იგი ივერიელთანი და სომეხთანიცა იტყვიან თარგამოსისაგან, რომელცა იყო შვილის შვილთაგანი ნოეს ძის იაფეთისა; და ამ თარგამოსისა ძენი იყვნეს: ქართლოს ნათესავთ-მთავარი სრულიად ივერიელთა და სხვანი ძმანი მათნი ექვსნი ხელის-ქვეშენი ქართლოსიანი... ქართლოსისა და ამათვან არიან ერნი ყოვლისა ივერიისანი, ეგრეთვე ჰაოსცა მამა ჰაოსიანთა, ესე იგი სომეხთა ანუ არმენთა იყო ძმნი ქართლოსისა“⁷.

„ძმანი ქართლოსიანი, ძენი თარგამოსიანი იყვნეს: ჰაოს (ნათესავთმთავარი სომეხთა), ბარდო, მოვაკან, ლეკან, კავკასო, პეროს, ეგრო და ძენი ქართლოსისანი: კაკო, მცხეთოს, კუხუს, გაჩიო, გარდაბან, ძენი მცხეთოსისა: უფლოს, ჯავახო, ოძრხო. ესენი და ძენი ამათნი იყვნეს გმირნი და ნათესავთ-მთავარნი, რომელნიცა დაემკვიდრნეს ქვეყნისა ამას შინა ივერიისა და ვარეშეიცივეს სანზღვარნი კასპიის ზღვიდგან ვიდრე პონტოდმდე“⁸.

ამჟამად, აქ ბევრი რამ ზღაპრულია. მემატინეს მიერ მოტანილი გენეალოგიური სქემაც ბიბლიური ხასიათისაა და მას არაფერი აქვს საერთო სინამდვილესთან. თითო წინაპართაგან ხალხთა წარმოშობის თეორია დიდი ხანია უარყოფილია.

კავკასიის ხალხთა („თარგამოსიანთა სახლის“) წარმოშობის ამბების გადმოცემისას თ. ბაგრატიონი მიუთითებს გამოყენებულ წყაროებზე: „ესრეთ გარდამოციემიან საქართველომსა, ესე იგი ივერიელთა ისტორიათაგან, ქართლოს ცხოვრებისაგან ვახტანგ მექვისისა ქართლისა მეფისა მიერ აღწერილისა და ძისა მისისა ვახუშტისაგან და სხვათაგანცა აღმწერელთა, რომელთამე ძველთა მატინეთა და მომთხრობელთაგან, და რომელთამე ახალთა და ერმანთაცა ისტორია, ესე იგი სომეხთა, მოუთხრობს ეს-სახედე“⁹.

კავკასიის ხალხთა ერთი წინაპრიდან წარმომავლობის აზრმა მოსე ხორენელის ისტორიაშიც იჩინა თავი. „სომეხთა ისტორიაში“ მოთხრობილია სომეხთა მამამთავარ ჰაიკისა და მისი შთამომავლების შესახებ. მოსე ხორენელის მიხედვითაც, სომეხებისა და სხვა კავკასიელი ხალხების საერთო წინაპარი თარგამოსი იყო¹⁰. ხორენელს თავისი თხზულების პირველ წიგნში სომეხთა ისტორიის გადმოცემისას მასალები ამოაქვს ხალხური ეპოსიდან, ნ. ემინის შენიშვნით, პრეისტორიული ხანის სომეხი მეფეები: ჰაიკი, არმენაკი, არამი და სხვანი წარმოადგენენ მითიურ პერსონაჟებს, რომლებიც სომეხეთის ისტორიაში ხალხური გადმოცემიდან არიან შესული¹¹.

ქართველი მემატინეები კავკასიის ხალხთა ერთი წინაპრიდან მომდინარეობის ამბების მოთხრობისას სარგებლობენ არა მოსე ხორენელის ისტორიით, არამედ ზეპირსიტყვიერი მასალით. ამასთან ისინი საკუთარი მსოფლმხედველობიდან გამომდინარე პოლიტიკური მიზნებითაც უნდა ხელმძღვანელობდნენ¹².

7 თ. ბაგრატიონი, ისტორია დაწყებითგან ივერიისა..., გვ. 9.

8 იქვე, გვ. 26—27.

9 იქვე, გვ. 9.

10 Н. Эмин, Моисей Хоренский и древний эпос Армянский, М., 1881, გვ. 29.

11 იქვე, გვ. 70.

12 ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 174—175. კ. გრიგოლია, ახალი ქართლის ცხოვრება, თბ., 1954, გვ. 11. რ. ბარამიძე, ქართული საისტორიო პროზა, გვ. 23; გ. ახვლედიანი, ლეონტი მროველის „მეფეთა

თეიმურაზ ბაგრატიონის შრომებში მდიდარი და საინტერესო ცნობები დაცული „გლოვის წესის“ შესახებ. ეს ცნობები იმითაა უფრო საყურადღებო, რომ აქ ლაპარაკია არა მარტო მეფეთა, არამედ ჩვეულებრივი ადამიანის „გლოვის წესზე“. თეიმურაზ ბაგრატიონი „ისტორია ივერიისაში“ წერს: „არც ერთი ნათესაობა ქვეყანასა ზედა ჰყოფდეს გლოვასა და საღმობასა მკვდართა ზედა, ვითარცა ნათესაენი ქართველთანი, რომელ შემდგომად სიკვდილისა მოყვასთა თუსთანა, თჳნიერ ტირილისა და გოდებისა, ჰგვემდესცა მათრახითა შიშველთა კორცთა თუსთა, ქალნი დასხდებოდეს ცხელთა ნაცართა ზედა ნაკვერცხალითა აღრულსა, შეამკობდეს კაცთა მომკვდართა სამამაცოთა სამკაულთა და სამურველთა, და ქალსა საქალოსა სამკაულთა, შთაუწყობდეს პირთა შინა დრაპკანთა ოქროსა და ვერცხლისასა და ესრეთ მისცემდეს პატიოსანსა დაფლვასა მიწასა შინა. მერმე შემდგომად მგლოვიარენი მკვდართანი მოსწენიდეს წნელთა მიერ ზართა, ვითარცა მცირეთა რათმე სადგურთა, მოაკვირდნენ ზარსა მას ძაძითა და ესრეთ შთასხდებოდნენ მათ შინა მრავალ-ემ მგლოვიარენი, რომელიმე წელიწადსა სრულსა, სხვანი ორსა და სამსა წელსა მას შინა იყოფოდნენ; და უკეთუ წარვიდოდეს სამყოფით მათით სხვასა რომელსამე სოფელსა ანუ სადგურსა, ზარი, მოკრული ძაძითა ურემთა ზედა შეამზადიან, შთასხდიან მათ შინა, და ესრეთ ადგილითი ადგილად მიმოვლიდნენ¹³. შრომის სწოლიოშიც ლაპარაკობს თეიმურაზი ჩვენი წინაპრების „გლოვის წესის“ თაობაზე¹⁴.

თეიმურაზ ბაგრატიონმა „დავით ბაგრატიონის ისტორიაში“, მის განკარგულებაში არსებული მასალისა და წყაროების მიხედვით, რელიეფურად წარმოგვიდგინა ერეკლე მეორის გლოვის ცერემონიალური მხარე. აქ ერეკლე მეორის გლოვისა და დასაფლავების ისეთი დეტალებია მოცემული, რომელიც სხვაგან არ გვხვდება. მაგალითად, თეიმურაზისაგან მომდინარეობს ცნობები ერეკლე მეორის დამტირებელ ქიზიყელ ქალზე¹⁵. რომ შესაძლებელი ყოფილიყო „ტირილის“ ჩაწერა, მისი სახით ჩვენ გვექნებოდა ფრიად ფასეული მასალა ამ ეპირის შესასწავლად.

თეიმურაზ ბაგრატიონის ისტორიულ თხზულებებში დაცული ცნობები ჩვენი წინაპრების „გლოვის წესის“ თაობაზე უაღრესად ფასეულია ხალხური სამგლოვიარო პოეზიის მეცნიერული შესწავლისათვის.

თეიმურაზ ბაგრატიონს ეკუთვნის ცნობა მაჩაბელა საზანდარსა და 1795 წელს ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევის დროს თბილისში მისი გმირულად დაღუპვის შესახებ¹⁶.

ცხოვრების“ ფოლკლორული წყაროები, „მაინე“, ისტორიის სერია, 1974, № 4, გვ. 87—88.

13 თ. ბაგრატიონი, ისტორია დაწვებიდან ივერიისა..., გვ. 53.

14 იქვე, გვ. 53.

15 თ. ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია, თბ., 1972, გვ. 70—73. ამის შესახებ იხ. მეფე ერეკლეს სიკვდილი, „ივერია“, 1898, № 7. კ. კეკელიძე, „გოდების“ ეპიკური და „გლოვის წესი“, ეტიუდები, I, 1956, გვ. 219—220. მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, I, 1975, გვ. 204—ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება, თბ., 1949, გვ. 92—93. გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, 1974, გვ. 7.

16 თ. ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია, თბ., 1972, გვ. 35. თეიმურაზ ბაგრატიონის ამ ცნობის მიხედვით. გ. ლომიძემ უარყო ლეგენდა საიათნოვას მოწამებრივი სიკვდილის შესახებ თბილისის დაცვისას, 1795 წელს (გ. ლომიძე, მგოსანი სათნავა,

თეიმურაზ ბაგრატიონი „ივერიის ისტორიაში“ მსხვერპლშეწირვის რიტუალს ეხება. აქ ისტორიკოსი არ ეთანხმება „ქართლის ცხოვრების“ ცნობებს, სადაც ნათქვამია, რომ საქართველოში ოდესღაც არსებულა მსხვერპლშეწირვის ტრადიცია, რომელიც შემდგომ საუკუნეებში აღკვეთილ იქნა მეფე რევის მიერ¹⁷. მეცნიერი წერს: „კვალად ესეცა წერილ არს, ვითარმედ დაუკვირდესო, რეცა მსხვერპლად კერბთა ქართლოსიანნი ძეთა და ასულთა თვისთა, ესეცა არა არს ჭეშმარიტ, ვინაიდგან უძველესნი ერნი ქართლოსიანთა არა თუ ძეთა და ასულთა დაუკვირდეს, არამედ პირველსა ეამსა მხოლოდ შესაწირავი მათი იყო კერბთა მიმართ მფრინველთაგან წმინდათა, გარდა ქათმისა, ხილნი ფერიად ფერადნი ახალნი და ძველნი, თაფლნი ახალნი გარდაუმდნარნი გოლეულთა, გამტკიცულნი პურნი შოთად გამომცხარნი ფრიად წმინდათაგან იფქლთა, რომელსაცა სახელის-დება მისეე არმავ ლუთად საგონებელისა აქენდა. შოთთა არს არმავ ღმერთისა სახელი, ხოლო შოთი პურისა მისდამი შეწირულისა. რეცა, იგი არს სახე მკლავისა კაცისა, რომელსაცა მოცემისათვის მკლავისა ძლიერებისა და ხრმლისა მკვეთელობისათვის შესწირვიდეს ღმერთთა (ესეგვართა პურთა აწცა აცხოვენ ფრიად წმიდისაგან იფქლისა, სპეტაკსა და უკეთესსა, რომელსაცა სახელის დება აწცა იგივე აქეს ძველი და უწოდებენ შოთსა). შესწირვიდეს ღვინოსა ახალსაცა და ძველსა, აღუნთებდეს სანთელთა დიდ-დიდთა შთამოსხმელთა ცვილთაგან (ესე იგი წმინდა სანთლებს), უკმევდეს წმიდათა და ფრიად სურნელთა საკმეველთა და შეამკობდეს ფერად-ფერადითა ყვავილებითა, ძროხათა და საცხოვართა არა დაუკვირდეს პირველ, არამედ შემდგომად, მეფემან სრულიად ივერთამან რეე პირველად განუწესნა შემდგომად მრავალთა საუკუნეთა, ვინაითგან კეთილი და მოწყალე კაცი იყო იგი და უყვარდა გლახაკნი, რათა შეწირულნი იგი ცხოვარნი და ზროხანი მიეცემოდეს გლახაკთა, რათა საკმაო იყოს განძლებად მათი ამით“¹⁸.

თეიმურაზის ზემოთ მოყვანილი მოსაზრება უთუოდ საინტერესოა, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ისტორიკოსი ამ შემთხვევაში უნდა გადმოგვეცინდეს ქართული კულტურის განვითარების იმ საფეხურს, როცა ადამიანის მსხვერპლად შეწირვა მსხვერპლის სხვადასხვა სახით შეიცვალა და მხოლოდღა მოგონება დარჩა ამ ფაქტის შესახებ თაობიდან თაობამდე გადასული.

ადამიანის მსხვერპლად შეწირვა მსოფლიოს ყველა ხალხისათვის საყოველთაო ჩვეულება იყო. მას საფუძვლად უდევს ძველი დროის ადამიანთა პრიმიტიული წარმოდგენები ბუნების მოვლენებზე. მართებულად ამბობდა

გ. ფრეზერი: „Человек которого необузданная фантазия верующих наделала всяческими божественными отрибутами, должен был пожертвовать своей жизнью за жизнь природы“. ახალ გვიწვიაში, ენგას ტომში დღემდე ცოცხლობს კაცობრიობის შორეული წარსულის სისხლიანი მსხვერპლშეწირვის ეს რიტუალი¹⁹.

„ივერიის ისტორიაში“ თეიმურაზ ბაგრატიონი ვრცლად მოგვითხრობს ასურეთის დედოფალ სემირამიდას შესახებ. ისტორიკოსი წერს: „სემირამი-

ობ., 1930, გვ. 38—39; გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, 1974, გვ. 7. შტრ. ალ. ბარამიძე, საიათნოვა, თბ., 1963, გვ. 104; მ. ჩიჭოვანი, ფოლკლორული ეტიუდები, თბილისის პუშკინის სახ. სახელმწიფო პედაგოგიკური ინსტიტუტის შრომები, ტ. VII, თბ., 1949, გვ. 94).

¹⁷ იხ. ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისა, გვ. 139.

¹⁸ თ. ბაგრატიონი, ისტორია დაწვებითგან ივერისა..., 191—193.

¹⁹ იენს ბიერი, შეხვედრა ქვის ხანასთან, თბ., 1970, გვ. 27—29.

დათუს მოუთხორობენ პირველთაგან ცხოვრებასა მისსა. უმეტეს სტიხის მოქმედნი უწოდენ მას ასულად სირინოზთა და დერცეტთა (მათ აღიარებენ ბერძენნი ღმერთებად). სემირამიდა დატევებულ იყო ჟამსა შობისა თვისსა ერთსა უდაბურსა ადგილსა და აღზრდილ იყო ტრედთაგან, რომელნიცა მოუტანდენ მცირესა რასმე ჰურჰელსა შინა შთასხმულსა სძესა, აღისწებიდენ მას პირით თვისით და ასმიდენ სძესა მას ესრეთ და თვისითა ფრთითა ზედა აგრილებდეს მას. „სემირამიდამ, რეცა საკვირველისა ამა შემთხვეულებისა გამო მიიღო ტანტის ასურეთისა და უკეთუმცა არა ჰყოლოდა დედად სირინოსი არამცა აღზრდილ იყო ტრედთაგან, რომელთაცა მიიღო სახელიცა, ვინაიდგან სემირამიდა ნინშანცა ასურულად ტრედსა. მაშასადამე, სახელი მისი იწარმოვების, რეცა სასწაულბერივისა ამის შემთხვეულებისაგან. საგონებელი ესე ქალი ასულად სირინოზთა აზრდილ იყო მწყემსთა შორის და ჟამსავე სიმცროფსა თვისსა იყოფოდა სრულიადსა განსაკვიფრებელსა შინა მშვენიერებასა, სრულიად აღმოსავლეთსა შინა არა იპოვებოდა მსგავსი მისი“²⁰.

„ივერიის ისტორიაში“ გადმოცემულია აგრეთვე ივერიის მამასახლისის სამი ძის (სამი ქართველი ძის) თანხლებით სემირამიდას ივერიაში მოსვლისა და კავკასიონის ერთ უმაღლეს კლდეზე, სემირამიდას ბრძანებით, მისი სახის გამოკვეთის ამბავი (გვ. 67, სქ.).

თ. ბაგრატიონი სემირამიდას მითის გადმოცემისას წყაროებსაც ასახელებს: „მოუთხორობენ მისთვის ჰერადოტ, იუსტინე, ვალერიანე, მაქსიმიანე, სტრაბონ და დიდორ“ (გვ. 65, სქ.), პლუტარხ (გვ. 64).

საგულისხმოთა ისტორიკოსის თვალსაზრისი აღნიშნული მითის ისტორიულ ღირებულებაზე. იგი წერს „თუმცაღა ტრედთა მიერ აღზრდაა მისი არს ზღაპარსიტყვაობა, მაგრამ ხელმწიფებისა მისისა დიდებულნი და ღირსსახსოვარი საქმენი არიან მართალ“ (გვ. 65).

სემირამიდა — ასურეთის დედოფლის-შამურამიტის (IX ს. ჩვ. წ-მდე) გაბერძნულებული სახელწოდებაა. მის შესახებ შეიქმნა მრავალი მითი, რომლებიც თანდათან გადადიან სიყვარულისა და ნაყოფიერების ღმერთქალებზე: დერკეტოსა და ასტარტეზე.

სემირამიდა ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებშიც არის დამოწმებული²¹.

სემირამიდას გარდაცვალებაზე არსებობს საკმაოდ ლამაზი მითი, რომლის მიხედვითაც იგი ჰი არ მოკვდა, არამედ როდესაც სიყვდილის დრომ მოუწია, მტრედად იქცა და ცაში გაფრინდა, იქ კი ღვთაებად გადაიქცა. დიდი სახელმწიფოს დამაარსებელთა და ხალხისათვის სათაყვანებელ ადამიანთა ღვთაებად ქცევის მითები საკმაოდ ბევრია ყველა ხალხის მითოლოგიაში.

ხალხის უძველესი წარსული ხშირად რომანტიკულ ინტერესს იწვევს და ლეგენდებით იმოსება. ძნელია მოიძებნოს ხალხი, რომლის წარმოშობისა და შორეული წარსულის შესახებ შეთხზული არ იყოს ათასგვარი ზღაპარი და ლეგენდა. სწორედ ასეთ ლეგენდათა ჯგუფს მიეკუთვნება თ. ბაგრატიონის „ივერიის ისტორიაში“ დატული ხალხური გადმოცემა ა. მაკედონელის საქარ-

²⁰ თ. ბაგრატიონი, ისტორია დაწვებითგან ივერისა...

²¹ ეფრემ მცირე, ელინთა ზღაპრობანი, ილია აბულაძის გამოცემა, ენიჭის მოამბე, ტ. X, 1941, გვ. 28. პეტრე ჩხატარაისძე, „ქართული ალექსანდრიანი (იხ. ალ. ბაგრატიონი, ქართული ალექსანდრიანი, ნარკვევები, II, 1940, გვ. 235—236. გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, 1974, გვ. 194).

თველოში ლაშქრობისა და აზოს შესახებ (გვ. 109—111). ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა გადმოცემის ის ადგილი, სადაც ლაპარაკია, რომ თითქოს ა. მაკედონელს „შიგნითა კახეთისა თავსა“ უჩვენეს „სამინელად საზღველი იგი კლდეა მთისა მის დიდისა კავკასიისაგანი, რომელსაცა ეწოდებდნენ საყორნე, სადაც პრომეთეოსი იყო დამსკვალული“ (გვ. 111).

ა. მაკედონელის ქართლში მოსვლის ამბავს „მოქცევა ქართლისაჲს“²² საისტორიო ქრონიკიდან მოყოლებული ბევრი ქართველი მემატიაწიანი მოგვითხრობს, მაგრამ მას რაიმე რეალური საფუძველი, ან ისტორიული გამართლება არ გააჩნია. როგორც ჩანს, ქართველი მემატიაწიანი შეცდომაში შეუყვანია იმ დროს გავრცელებულ აზრს ორი კავკასიონის — ერთი ძველი, ტრადიციული, დღევანდელი კავკასიონის, მეორე — შედარებით ახალი, ინდოეთის კავკასიონის (დღევანდელ ჰინდიუქს ალნიშნავს) არსებობის შესახებ. სტრაბონის აზრით, ინდოეთის კავკასიონის წარმოშობა ხელოვნურია, მასში წილი მიუძღვის ა. მაკედონელის მწერლებს, რომლებსაც თავიანთი მეფის მოღვაწეობის გაზვიადების მიზნით, თანდათან შორს გადაჰქონდათ მისი ლაშქრობების საზღვრები. სტრაბონის სიტყვებით, „მრავალთა მიერ განსადიდებლად გადმოცემული მოთხრობები (მათ შესახებ), თუ ერთსა და იმავე აზრს შეიცავენ ეს იმიტომ, რომ შემთხვევები მლიქვნლობაზე უფრო ზრუნავდნენ, ვიდრე ჭეშმარიტებაზე“²³.

* *

3. იოსელიანის ისტორიული მონოგრაფია „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“²⁴ (როგორც შემდეგ გამოირკვა, ეს იყო გიორგი მეთორმეტე), ისტორიული ცნობების გარდა, საჭირო მასალას გვაწვდის ქართული ლიტერატურისა და ხალხური სიტყვიერების შესახებ.

ისტორიკოსს ფოლკლორული მასალა სჭირდება ისტორიული ვარემოს უფრო ნათლად წარმოსაჩენად. 3. იოსელიანის „ისტორიაში“ შეპირისიტყვიერება მეფის მოღვაწეობის შესაფასებლად და ძირითადად გამოყენებული, მეფის ბუნების წარმოსახვას ემსახურება და ამავე დროს ყოფის სურათის შექმნის ფუნქციაც აქვს დაკისრებული.

3. იოსელიანის შრომაში „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ ჩართულია ტრადიციული საბავშვო ლექსი „იწილო ბიწილო“, ნაჩვენებია ამ ლექსის როლი ბავშვის გართობა-თამაშობაში, მინიშნებულია მისი სასწავლო დანიშნულებაზე.

ისტორიკოსი გადმოგვცემს: „დღესა ერთსა მეფესთან (გიორგი XII-თან.— გ. ა.), განრისხებულსა ძმათაგან თვისთა შფოთთა გამო, შეიყვანეს წვრილინი შვილინი მისნი: ოქრობირ და ირაკლი. — გამდელთა მათთა დაუსვენს იგინი ახლოს მეფესა დაფიქრებულსა. ლალა მეფის ძის ილიასი დავით აბაშიძე და ვაგია ბარათაშვილი უაღერსებდნენ და ეთამაშებოდნენ ყმაწვილთა. ესრეთსა აღერსსა შეუდგა თქმა წყობითი „იწილო-ბიწილოსი“. სავსებისათვის მოთხრობისა ამის მართლივ დაესწერ ამასაც აქავე:

²² Е. Такашвили, Описание, т. II, вып. 4. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. I, 1964.

²³ თ. ყაუხჩაიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1957, გვ. 139—140; მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, II, თბ., 1965, გვ. 284—285.

²⁴ 3. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ა. გაწერელას შესავალი წერილით, რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., 1936.

„იწილო ბიწილო,
შროშანო გვრიტინო,
აღხო მალხო,
ჩიტმა გნახოს,
შენი ფესვი

ფესმანდუცი,
აბლა უბლა
გადასკუბდა,
აყვე მაყვე,
მეფვე ჩაყვე“.

ჩვეულებსამებრ ქართველთა, იტყოდენ ამას რამდენჯერმე და დაასწავლიდენ ყრმათა განმახვილებსათვის და დალესვისათვის მეხსიერებისა; ეგრეთვე ძლიერისა, მტკიცისა და წყობითისა ლექსთა და სიტყვათა წარმოთქმისათვის.

...მეორესა დღესა განვიდა ხმა ქალაქში მეფე იწილო-ბიწილოსა შეექცევით. სცნო ესე მეფემან, გარნა არ განრისხდა; შვილებსა დასდვა ეპვი და სდუმნა. — დედოფალმან მარიამ შეიტყო ესე და შესჩივლა მამასა თვისსა გოგას. აჩქარებული გოგია დაამშვიდა თვით მეფემან, სიძემან მისმან და უბრძანა დუმილი. ამავ დროს შევიდნენ მეფესთან სარდალი იოანე, ალექსანდრე მაყაშვილი, ელიზბარ ფალავანდიშვილი, და მელოქი ქალაქისა დარჩია, თან შეპყვა ამათ წირვისა შემდგომად მღვდელი ონისიმე იოსელიანი და მიაართვა მეფესა სეფისკვერი. მაშინ უბრძანა შეიყვანონ მასთან ყმაწვილები ილია, ოქროპირი და ირაკლი. „გოგიავე, — ბრძანა მეფემან, — თუ გიყვარდე, შეაქციე ყმაწვილები იწილო-ბიწილოთი, დასხედით ონისიმესთან, მაგასაც ეცოდინება იწილო-ბიწილო“. — ამით უნდოდა ეჩვენებინა, რომელ მეფობისა საქმეთაც განვაგებო და აღერსსაც ყმაწვილებთან დროს ვუპოვიო²⁵.

როგორც ვხედავთ, ისტორიკოსმა ხალხურ მასალას მისცა თავისებური გააზრება, დააქისრა გარკვეული ფუნქცია მეფის ხასიათის ნათლად წარმოჩენისათვის.

ლექსი „იწილო-ბიწილო“ დღესაც ცოცხალია ზეპირსიტყვიერებაში. იგი ხალხურ საბავშვო რეპერტუარშია შესული.

ზემოთ მოყვანილი ადგილი არაა ინტერესმოკლებული იმ მხრივაც, რომ აქ თხრობის სტილი მსუბუქია და სადა. საერთოდ ამ ისტორიულ მონოგრაფიაში შეინიშნება სტილის სისადავე, ცოცხალ ენასთან სიახლოვე. ეს მით უფრო საყურადღებოა, რომ პ. იოსელიანის ბევრი შრომის ენა ამაღლებული სტილისაა.

პ. იოსელიანის სტილზე დაკვირვებისას შეგვიძლია დავიმოწმონთ ისტორიის მამის—ჰეროდოტეს საყოველთაოდ ცნობილი მაგალითი. ჰეროდოტე არა მარტო სწორუპოვარი ისტორიკოსი იყო, არამედ აგრეთვე ზღაპრულ-ლეგენდური მოტივების დიდებული მთქმელი-იმპროვიზატორიც ყოფილა. მისი უკვდავი „ისტორიის“ ყველა წიგნი აღსავსეა ზღაპრული თქმულება-ლეგენდებით, რომლებიც მთქმელის სტილით გადმოუცია სახელოვან ისტორიკოსს²⁶. ამიტომ მკვლევრები ჰეროდოტეს თხზულებებში არჩევენ ორ სტილს: ერთი, რომლითაც ისტორიკოსი გადმოგვცემს თავის დაკვირვებებს, — აქ იგრძნობა მისი, როგორც მეცნიერის, სტილი, ხოლო მეორე, რომლითაც გადმოგვცემს ლეგენდურ ამბებს, აქ კი იგრძნობა მისი, როგორც მთქმელის სტილი²⁷.

25 პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ავ. ვაწერელიას შესავალი წერილით, რედაქციითა და შენიშვნებით, თბ., 1936, გვ. 172—173.

26 В. Клиффер, Сказочные мотивы у Геродота, Киев, 1903, И. И. Толстой, Язык сказки в греческой литературе, «художественный фольклор», IV—V, М., 1928, 82—93.

27 ალ. დლონტი, ხალხური პროზის ენისა და სტილის საკითხები, თბ., 1975, გვ. 12.

პ. იოსელიანს თავის „ისტორიაში“ მოყვანილი აქვს ძველი დროიდანვე მომდინარე მრავალ ვარიანტად გაერცელებული ლექსი, რომელიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებთა დახასიათებას შეიცავს. ისტორიკოსი წერს: „თავადას იოანე აფხაზიშვილსა, კარდანახელსა, მეფისა გიორგისა მიჩნეულსა და პატივცემულსა, ხშირად წარმოთქმევიანებდა ლექსთა ძველად გოჩასაგან თქმულთა, ოდეს დაესწრებოდა თფილისს და ეახლებოდა მეფეს:

განთქმულა პირველ ბრძენთაგან, სიღარბისლე მესხისა,
ომი და შებმა კახელთა, მისანდომია არ სხვისა,
ჩუქება პირველ ვარგობა, ქართველთა არ ეძახვისა,
არიან ზრდილი იმერნი, მტერთა მიმცემნი რისხვისა.
მთიულნი ცხენსა მოგპარვენ, თუ თვალი დაიხუჭია,
მიბრძანდი საციციანოს, მოკართვეან ბატის კუქია,
სამილახვრო ბიჭები, მკერდ-ზრქელნი, შიგნით ფუქია;
დოიანთ ბარათიანთა ხმალზედ აცდლებათ მუქია.

მეფე ათქმევიანებდა ამის გასამხნეველებად კახთა ომისა და ბრძოლისათვის. „მეამება, როცა შენ წარმოსთქვამ ლექსთა ამათო, — მიბრძანებდა მეფეო, — მსუქნად იტყვი ხოლმეო და მადიანად“. პ. იოსელიანი დასძენს: „ეს მოთხრობა თვით იოანე აფხაზისაგან მაქვს გავაონილი ჩემსა სიყრმეში“ (გვ. 166).

მ. ჯანაშვილს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ნაშრომში „მესხეთი“ მოყვანილი აქვს ამ ლექსის პირველი ოთხი სტრიქონი ასეთი სახით:

„პირველ თქმულია ძველთაგან სიღარბისლე მესხისა,
ზრდილი არიან იმერნი, მტერთა მიმცემნი რისხვისა,
პურადობა და ვაჭრობა ქართლელს არ ეზრახისა,
ომი და ლხინი კახისა მოსაწონია კაცისა“²⁸.

ე. თაყაიშვილის აღწერილობის მიხედვით, ამ ლექსს ზოგნი თეიმურაზ პირველს აკუთვნებენ და ზოგნი გოჩას: „Стихотворение, приписываемое Тоимуразу I, то Гоче огнотельно характеристики карталинцев, кахетинцев и имеретин. Зрдили არიან იმერნი, с неудачными прибавлениями о Гурийцах, мингрелцах, обхазцах и сванах“²⁹.

ა. ხახანაშვილმა ლექსის მეორე ოთხი სტრიქონი, რომელიც შეიცავს სატირას („მთიულნი ცხენსა მოგპარვენ...“) თეიმურაზს მიაწერა³⁰. მაგრამ იგი, როგორც ნუსხებშია აღნიშნული (S 1512; 212, 213)³¹. ეკუთვნის არა თეიმურაზს, არამედ გოჩას.

განსახილველი ლექსი გახალსებულთა. ხელნაწერებსა და გამოცემებშიც ვარიანტების სახითაა დაცული, თუმცა მისი ავტორია ვინმე გოჩა.

ხალსურად ქცეული ამ ლექსით არის შთავონებული გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელოს“ სტრიქონები:

„თამარის დროშა გაშალეს, შეკრბა დიდუბეს ლაშქარი,
კახი ფარ-შუბით, თუმი ხმლით, ფშავ-ხეყსურს შენის აბჯარი,
მკლავით ძლიერით ქართველი, ვით ციხე-ბურჯი მაგარი,
ოსი ფეხ-მარდი, მთიული ბრძოლაში შეუპოვარი!
მესხი სწავლითა ქებული, გმირი იმერი ზრდილობით,
და მშვილდოსნობით აფხაზი, გურული, მკერი მკვირცხოლობით“..

²⁸ მ. ჯანაშვილი, მესხეთი, თბ., 1915, გვ. 8.

²⁹ ე. თაყაიშვილი, Описание, II, გვ. 319.

³⁰ Очерки, III, გვ. 154, 155.

³¹ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, S კოლექციისა, II, გვ. 279.

გრ. ორბელიანის „სადღევრძელოს“ ეს ნაწყვეტი ქართული ფოლკლორის ტრადიციას ეყრდნობა და ავითარებს.

3. იოსელიანის შრომაში „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ მოიპოვება საყურადღებო ცნობები ხალხური ტრადიციის თაობაზე. მაგალითად, აქ დაცულია ცნობები საიათნოვას (გვ. 263), ოთარ ქობულაშვილის (გვ. 263), შიო მეჭიანურის (გვ. 264), დავით მეთარე წავესელის (გვ. 264) და სხვათა შესახებ.

საიათნოვა ასეა დახასიათებული: „საიათნოვა იყო მწერალი მარტივისა საუბრისა ენითა, გარნა პაზრთა მკვეთრთა მეჭონი. მისთა თქმათა დღესაც იგავად იტყვიან ქართველნი; იყო მომღერალიცა“. ოთარ ქობულაშვილზე ნათქვამია: „ოთარ ქობულაშვილი სოფლისა კისისხევისა, დესპანი ქართველთა მოსკოვსა, ოდეს შეუერთდა საქართველო რუსეთსა 1801 წელსა. იყო ესეცა მოლექსე სიყვარულისა და მიჯნურობისა. ლექსთა მისთა იმღერდნენ ქართველთა მოსაკრავენი და მეჭიანურენი“. საინტერესო ცნობაა დაცული შიო მეჭიანურეზე: „შიო მეჭიანურე, ქებული მრავალთაგან და მომღერალიცა... გვეშული დროთა ცვილებსაგან, მტრალი წარსულთა ყამათთვის, მისთვის ტყბილთა და ცრემლით მოსაგონთა. თვით პოეტი გოდებით ჰკრავდა ჩანგთა და აგოდებდა თვით ჩანგსა“. აქვე მოხსენიებულნი არიან თბილისელი მომღერლები: ალაჯა, ალავერდა, ოტია (გვ. 265).

მრავალშრიც საინტერესო ნაშრომია პ. იოსელიანის „ქალაქ დუშეთის აღწერა“³². გაწეული შრომის შესაფასებლად ავტორს მისთვის წარუმძღვარებია არისტოტელეს სიტყვები: „ამ ნაშრომს მე ბერი დრო და ენერჯია მოვახმარე“. „აქ დუშეთის მთელი მაშინდელი მასრაა აღწერილი გეოგრაფიულად და კლიმატურად, დახასიათებულია მისი მოსახლეობა და ეკონომიკა, ისტორიული ძეგლები და ხალხის ჩვეულებები“³³. ნაშრომი გვაწვდის რიგ ცნობებს ქართული მწერლობისა და ზეპირსიტყვიერების შესახებაც. ერთ-ერთ თავში „ეთნოგრაფიული შენიშვნები“ ავტორი ვრცლად მიმოიხილავს სახალხო დღეობებსა და წეს-ჩვეულებებს: 1. ცეცხლზე გადახტომა ვნების კვირის ოთხშაბათს, 2. ჭიდაობა, 3. მუშტით ბრძოლა (კრივი), 4. ყველიერის დღის გართობა-თამაშობანი, 5. ცხენთა ჯირითი, 6. ყეენობა, ჭონა და სხვ. ისტორიკოსი თითოეული წეს-ჩვეულების დახასიათებას სხვა ხალხთა წესჩვეულებებთან მიმართებაში გვაწვდის. ყეენობაზე იგი ამბობს: ყეენობა „იმართებოდა დიდი მარხვის პირველი კვირის ორშაბათს. ფიჭრობენ, რომ ის გამოხატავდა ძველი შაჰების გამასხარავებასა და დამცირებას. მთელი ქალაქი მონაწილეობდა ამ წარმოდგენაში. პ. იოსელიანი ყეენობის თამაშში ხედავს იმის განმეორებას, რაც იყო საფრანგეთში ჯერ კიდევ მე-15 საუკუნეში „mer folle“-ს სახელწოდებით. მას მიზნად ჰქონდა მხიარულობა და გართობა ყველიერის დღეებში. კრებული შედგებოდა ექვსასი კაცისაგან. მათგან რამდენიმე კაცი მწვანე, წითელსა და ყვითელი ფერის კოსტუმს იცვამდა. სასაცილო ქუდით თავზე სხდებოდნენ ეტლზე და შემოთვლიდნენ ქალაქის ჭეჩებს, აცინებდნენ ხალხს მუსიკის ხმაზე და ხელში ეჭირათ სულელური ქუდი და სულელის თავი. ამ თავყრილობის მოთავე სულელად ინათლებოდა. მას ჰქონდა თავისი ეზო, ჰყავდა დაცვა, მისი ნებასურვილი სწრაფად სრულდებოდა“ (გვ. 68). პ. იოსელიანის აზრით, საქართველოში როდის შემოვიდა ეს ჩვეულება არაა ცნობილი. მაგრამ ის საკმაოდ ძველია და ფართოდ გავრცელებული.

³² პ. იოსელიანი, Описание города Душета, Тб., 1860.

³³ ი. მეგრელიძე, რუსთველოლოგები, თბ., 1970, გვ. 78.

3. იოსელიანი ჰონას შესრულების აღწერილობაში იყენებს როგორც ლიტერატურულ, ისე ფოლკლორულ ლექსებს. ისტორიკოსი გადმოგვცემს, რომ ჰონაში რამდენიმე პირი მონაწილეობს, დადიან სახლებში ყოველ საღამოს, დიდი მარხვის შუა დღეებიდან მოყოლებული აღდგომამდე და თითოეული სახელიდან კრებენ კვერცხებს. ამასთან უპირატესად მღერიან შემდეგ კუბლებებს:

„მე ვარ და ჩემი ნაბაღი გამოენებელი ღამისა,
 მოკვებლები ჯავრი ჩამუშება, სამის ღამაზის ჭალისა,
 ერთი მეტად ღამაზია, შერთე ლელწამ-ტანისა,
 შესამე ასეთი არის, დამყენებელი თულისა“.
 „შემოვდგი ფეხი, გწყალობდეს ღმერთი,
 ფეხი ჩემი კვალი ანგელოსისა“.

3. იოსელიანის აზრით, ჰონა მსგავსია მუსულმანურ სამყაროში გავრცელებული წეს-ჩვეულების „ჩენკისა“, რომელიც მას კონსტანტინოპოლში უნახავს 1849 წელს. იმ განსხვავებით, რომ იქ ჩენკებად 12-დან 18 წლამდე ასაკის ბავშვები იწოდებიან. იგი ფიქრობს, რომ ჰონა დღემთსა და საქართველოს სხვა კუთხეებში თურქეთის დროებითი მფლობელობის ნაშთი უნდა იყოს და ამ სახელის ქვეშ მუსულმანური მუზის კვალი იქნა შემონახული (გვ. 71). რა თქმა უნდა, ეს არ არის სწორი, ჰონა, როგორც გარკვეული სამეცნიერო ლიტერატურაში, დიდმარხვის, აღდგომის წინა პერიოდის ჩამოვლითი სახალხო ჩვეულებაა, რომელიც გენეტიკურად ახლოსაა აღდგომის დღესასწაულთან. ჰონა აღდგომასთან შემაერთებული ხილია, თუმცა როგორც ჰონის, ისე აღდგომის წეს-ჩვეულებათა სათავეს ქრისტიანობამდელი წყაროები აქვს³⁴.

ყურადღებას იქცევს 3. იოსელიანის შეხედულება არაგვის მოსახლეობის სიმღერებზე. ისტორიკოსის დაკვირვებით, თბილისელ ქართველთა სიმღერებისაგან რამდენადმე განსხვავებულია არაგვის მოსახლეობის სიმღერის კლორადგან მათი მართლმადიდებლური ღირსიათვის უტხვა მუსულმანური სამყაროდან მოტანილი ხმები. „Грузин берегов Арагви, — ამბობს ისტორიკოსი, — поёт как бы воздыхающий, жалующийся, плачущий, сокрушенный чувствованиями, и в то время когда пашет, и в то время, когда пирует свадьбу.“

Дворянство арагвское, как вообще грузинское, с еди борьбы за св. крест изучило песнопения святых, песнопения сна и лири духовной, религиозной. За большим столом оно цело и поют ирмоси церковные. (გვ. 71).

ქართული ფოლკლორის პრობლემების კვლევის დღევანდელ ეტაპზე 3. იოსელიანის ზოგიერთ მოსაზრებას ფოლკლორული ტრადიციის ამა თუ იმ საკითხზე უკრიტიკოდ ვერ გავიზარებთ, მაგრამ მისი თვალსაზრისი არაგვის მოსახლეობის სიმღერების თაობაზე სწორია და გასაზიარებელი.

განხილული მასალის საფუძველზე ერთგვარი დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ მე-19 საუკუნის ქართველი ისტორიკოსების — თეიმურაზ ბაგრატიონისა და პლატონ იოსელიანის შრომების ერთ-ერთი წყარო ფოლკლორია. მათ შრომებში დამოწმებულია ზეპირსიტყვიერების ისეთი ჟანრები, როგორიცაა: — მითები და ლეგენდა-გადმოცემები, ხალხური პოეზიის ნიმუშები, საწესჩვეულებო რიტუალები და სხვ.

³⁴ შ. ნიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, I, 1975, გვ. 499.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოლკლორისტიკის განყოფილება
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

6565 ჩხიძე

„ქილილა და დამანას“ A ვერსია

(ორიგინალთან მიმართება)

გვჩვენებს ქაშეჩის (გ. 1505 წ.) თხზულების „ანეარ-ე სოჰაილის“ ანუ „ქილილა და დამანას“ პირველი ქართული მთარგმნელია დავით კახთა მეფე (გ. 1602წ.), თეიმურაზ I-ის შამა და ქეთევან წამებულის მეუღლე¹. დავითს არ დასცალდა ამ ძეგლის დასრულება. ვახტანგ VI-ის (გ. 1737 წ.) გადმოცემით, „ქილილა“ მას მხოლოდ „კუსა და მორიელის“ არაკამდის უთარგმნია.

დაწყებული საქმის გაგრძელება ვახტანგ VI-ს ქართულის მცოდნე სპარსელისათვის მიუძღვია. „...მან თარგმნა იწყო, მაგრამ ენის უცოდინრობით ვერც კარგა გამოიღო, და გასრულებამდე მეც ისპაანს წასვლა მომიხდა. ისპაანს რომ ჩაველ, მუნ ერთს სომეხს უთხარ, რომ სპარსული ესწავლა... და მან შეასრულა“².

ამრიგად, ცხადია, რომ „ანეარ-ე სოჰაილის“ ერთ-ერთი ვერსია სამ პირს უთარგმნია: დავით მეფეს, უცნობ სპარსელსა და უცნობ სომეხს³. ეს თარგმანი ლიტერატურაში A ვერსიის სახელით არის ცნობილი. სწორედ ამ ვერსიით იწყება ქართული „ქილილა და დამანას“ ისტორია.

ქართული „ქილილა და დამანას“ A ვერსიის ერთი მხრივ ორიგინალთან, ხოლო მეორე მხრივ სხვა ქართულ თარგმანებთან შეჯერების შედეგად გაირკვა, რომ რიგ შემთხვევებში: 1. A ვერსიაში უკეთაა გაგებული ტექსტი, ვიდრე სხვა თარგმანებში. 2. ორიგინალის რთულ ტექსტს A ვერსიის მთარგმნელი ვერ იგებს. 3. ზოგი ადგილი მას საერთოდ არ აქვს თარგმნილი. 4. შინაარსი გამართივებულია. 5. ტექსტი გავრცობილია.

I. A ვერსიაში უკეთაა გაგებული ტექსტი, ვიდრე სხვა თარგმანებში

1. ⁴جدول چشمه‌سارش چون جویهای روضه رضوان درخشان —

„მდინარეები, ვითარცა სამოთხის ბაღის ნაკადულები ისე ბრწყინავდნენ“⁵. A 2—...მ დ ი ნ ა რ ი ს ა ე ვ ა ზ ნ ე ბ ი ს ა სამოთხის წყაროსა მსგავსად ნათობდა⁶. B 18—

¹ ალ. ბარამიძე, ანეარ სოჰაილის ანუ ქილილა და დამანას ქართული ვერსიები, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1945, გვ. 248.

² ქილილა და დამანას, ი. ქუთიას რედაქციით, 1886, გვ. 11.

³ ალ. ბარამიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 242.

⁴ (მითითების დროს აღვნიშნავთ ლიტერით — 0) ، کلبه و دامنه کاشفی یا انوار سهیلی ، تهران ، ۱۳۴۱ ، شمس

⁵ ტექსტზე მუშაობისას ხელთ გექონდა A ვერსიის ორი ნუსხა: კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის (S—3177) და საქართველოს ლიტერატურული მუზეუმის (№ 03628). ვუთითებთ პირველს.

მისის წყაროების რუის ნაპირს სამოთხის ბაღებსავე ხენი გამოწყობილი იყო. C 207,28—მისთა წყაროთა ნადინობათა კიდეთა, სამოთხისა მსგავსად ხენი გამოწყობით იღვნეს⁷.

როგორც ჩანს, درخشان — (ბრწყინვა(ლება), ელვარება) ვახტანგს წაუკითხავს როგორც درخشان — ხეები. საბაც იმეორებს ვახტანგის შეცდომას.

2. 040 وهر قوتی و حر کنی که در اعضا و احرای او بود روی بحیز عدم آوره — „რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, პირი არყოფნისაკენ იბრუნა“. A 33—რაც ძალი და საძირობა ჰქონდა, ყუალა დაჰქარგა. B 55—რაც ძალი ტანშიდ ჰქონდა, სულ ცხვირიდამ წაედინა. G 243,26—ტანის ძალი და სიმკნე ცხვირის ნესტოდამ გასთხია.

3. 049 سپر وقاحت در روی کشیده — „ურცხვობის ფარი პირზე დაიფაროს“. A 43 — ფარი ურცხვობისა პირზედან დაიდვას. B 69 — ურცხვობის ფარი პირზე არ დაიფაროს. C 256,29—უსირცხვილობის() ფარი პირთა არ დაიფაროს.

ტექსტში კატის უტიფრობაზეა ლაპარაკი. უსირცხვილობის ფარი დაიფაროს პირზე, ე. ი. უტიფრად მოიქცეს. ვახტანგს რატომღაც წინადადებაში უარყოფა შეუტანია, რითაც აზრი იცვლება.

4. 061 اگر پادشاه اهل غرض را از فساد و اضرار منع نفرماید بیشترى ارکان دولت سازد — „თუ ხელმწიფე უფროან ხალხს ავკაცობას და სიბოროტეს არ მოაშლევინებს, უმეტესად ქვეყნის თავაკებებს დაამცირებს და დასცემს“. A 61 — კელმწიფემან თუ ჩხუბიანი კაცი არა შეაშინა, უფროსი თავის სახელმწიფო ააოხროს და დააქციოს. B 89 — თუ ხელმწიფემ მობეზლართა და მეშურნეთ და ავენათ კაცს ავკაცობა და მის ენა და ბეზლობა და სიტყვა არ დააშლევინოს, მრავალი ბედნიერების გამრიგებელთა და ერდგული სამსახურისაგან ხელს ააღებინებს და წაახდენს. C 275,9 — თუცა კელმწიფემან მამბეზლართა და მეშურნეთა და ავენა კაცთა მისი სიბოროტე, შესმენა და ავისტყობა არ მოაკუთინა, ბედნიერობის მაროგებელთა და ერთგულთა სამსახურისაგან კელს ააღებინებენ და წააჯდენენ.

A-ს კარგად ესმის ტექსტი بیشترى — ამ შემთხვევაში ნიშნავს: „უმთავრესად, უმეტესად, უფროსი“. B უხვევს ტექსტიდან. მან დედნისეული بیشترى დაუკვეშირა ارکان دولت-ს, რაც აზრს არღვევს. C თითქმის იმეორებს B-ს, — بیشترى საერთოდ ამოუღია. როგორც ჩანს, ეს სიტყვა მას ვახტანგის თარგმანშიც ეჩოთირა, თავისი ადგილი ვერ მიუჩინა და საერთოდ ამოიღო.

6 ვუთითებთ „ქილილა და დამანას“ ვახტანგისეულ თარგმანს, რომლის ნუსხა დაცულია ლენინგრადში (ყოფილი სააზიო მეზუემის ბროსეიული კოლექციის ხელნაწერი M—53) (აღნიშნავთ ლიტერით—B).

7 ჩვენ ვსარგებლობთ ამ ვერსიის ბოლო გამოცემით: ქილილა და დამანა, სპარსულიდან თარგმნილი ვახტანგ მეექვსისა და სულხან-საბა ორბელიანის მიერ, ტექსტი დაადგინა, შესავალი, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო მავალი თოდუამ, თბილისი, 1976 (აღნიშნავთ ლიტერით — C).

5. 092 جولوگری اموختی — „ბრწყინვალე ბას ასწავლიდა“. A 107 — სიბრწყინვალესა ასწავებდის. B 136—მძიმედ ყოფნას ასწავლიდა. C 314,21—საპატიურობასა ასწავლიდა.

6. 0147 — ای نادان و خامت — „ეი, უვიცო ვერაგო“. A 177 — ევა უქყო მოუხანათო. B 222—ეჭა უგუნურო და მოუხარშაო. C 393,28—ე, უგუნურო და უგბილო!

ვახტანგს و خامت (ვერაგობა. ცბიერება) წაუციოხავს როგორც خا (უმი, მოუხარშავი).

7. 0149 — ...آزار بود — „ხელმწიფე თავის ბუნებით რაგინდ კეთილი და უწყინარი იყოს“... A 180—ხელმწიფე რაგინდ სამართლიანი და უწყინარი და შემებრალბეელი იყოს... B 225—ველმწიფე რომ ბუნებით უსახელო და უდიერი იყოს. C 397,6—ველმწიფე რომე ბუნებით გაუსინჯავი და უდიერი იყოს.

8. 0340 — کمر شبروی — „ქურდობის ქამარი“. A 398—მტრობის სარტყელი. B 504 — დამით სიარულის წელი. C 670,6—დამის ლვის აგან.

9. 0393 موش در گوشه مقام خود بزمزه مشغول بود راست که نعره شور — „თავი თავის სოროში ჩუმად დიდებდა, როდესაც ბაყაყის შემზარავი ხმა მოესმა“. A 463—თავი თავის სოროში იმღერდა კმითა წყნართა და შეესმა კმა ბაყაყისა თავუსა. B 561—თავი თავის ალაგიდამ ერთს კუთხეში იმღერდა მართლა ტირილის საყენებელის კმით, რა ბაყაყმა გაიგონა... C 738,26—თავი იგი მისსა სამყოფისა ერთსა ყურესა იმღერდა, სატირალის რასმე კმითა წუწუნებდა. მან მყუარმან რა თავის სიმღერა მოისმინა.

ვახტანგისა და საბას თარგმანი არაზუსტია. თავი კი არ მღეროდა ცუდი, შემზარავი ხმით, არამედ ბაყაყი. ამავე დროს, ბაყაყს კი არ მოესმა თავის ხმა, არამედ, პირიქით, თავს — ბაყაყისა.

II. B, C ვერსიებში უკეთაა გაგებული ტექსტი, ვიდრე A-ში

1. 051 میخواستیم پیش از آنکه نفس بداندیتی ترا در مہلکه شہوت افکند — „მინდა, ვიდრე ბოროტი სული შენ გარყვნილების საშიშროებაში ჩაგადებდეს...“. A 46—ასრე მინდა რომე სანამდისი შენი შევნიერი ტანი და შენი ჩემთვის დიდად სანატრელი სული ეშმაკის ხრახნილსა შინა არა ჩავარდნილიყოს B 72—მეშინიან ავის მოქმედმა სული ავის მოქმედებისა შენს აგებულებაში არ ჩაადლოს. C 259,21—მეშინის ბოროტის მოქმედის სულისაგან ბოროტის ქმედობა შენთა ბუნებათა შინა არ დათესოს.

A ვერსიის მთარგმნელს, ამ შემთხვევაში დავითს. بداندیتی (ბოროტი, ავისმოქმედი) უთარგმნია როგორ ტანი, ე. ი. წაუციოხავს بدن — ტანი — იქვე ჩაუმატებია შევნიერი, დიდად სანატრელი. ვახტანგს დავითის თარგმანზე ხომ არ ეჭირა თვალი? — بداندیتی მას სწორად ესმის, ტექსტიც კარგად გაუგია, მხოლოდ საიდან უნდა გაჩენილიყო „აგებულობა“?.

2. 052 — ... باز زغن را باچگان وداع نمود — „ქორი ყვავს გამოემეშვიდობა თავისი შვილებიანად“. A 48—ყორანი დალოცა და ძმებსა

თავისი სული და თავი შეაბრალა და მამასა... B 74—ქორი ყო რანსა და მის ბახალე ბს გამოესალმა. C 261. 1—ქორი იგი ყო რანსა და მის მართუე თა გამოესალმა...

3. 066—آباد آبی را در قری بار — „მცირე ტვირთი წყლის გზაზე ჩავარდნილიყო“. A 68—ვითა ქარი მცირედი შეპოვიდის მას ლაკუსა შინა. B 96—ერთი რამ იმ წყლის გზაში ჩავარდნილ იყო. C 280,22—ერთი რამ მის წყლის გზათა ჩავარდნილიყო.

როგორც ჩანს, დავითს რ (ტვირთი) წაუკითხავს როგორც ან (ქარი).

4. 078 — از گرداب سلا و تحمل بار عنا نخواهم آنداشيد — „გასაჭირისა და მოთმინების მორევადან საძნელო ტვირთს აღარ ვიფიქრებ“. A 87—ქარი-თა ჭირისათა დათმობისა მწუხარებისათა არა შეეშინდე. B 115—მოკეთეთ მორევსა და ჭირის საპალნეს აღარ ვიფიქრებ. C 297,23—მოკეთეთ მორევსა და ჭირის ტვირთვასა აღარა ვზრუნავ.

ჩანს, ისე როგორც წინა შემთხვევაში, დავითს აქ რ (ტვირთი) წაუკითხავს როგორც ან (ქარი).

5. 0168 — اورا بنوعی سیاست فرمود — „მისი რაიმეით დასჯა ბრძანა“. A 201—ასეთი სიასათი და თვისი წყარო მისცა. B 253—მას ერთს რიგის რისხვით გარდაახდევინა. C 422,26—და იგი რა ერთს რიგისა რისხვითა დასჯა.

6. 0242 — سياهی زاغ — „ყვავის სიშავე“. A 290—ყვავის ჩრდილი. B 364—ჭილყვავის სიშავე. A-ს سياه (შავი) წაუკითხავს როგორც سياه (ჩრდილი).

7. 0441 — کنیزک دو سه روزی صبر کرد و شبی سودای صحبت ملک — „მოახლემ ორი-სამი დღე ითმინა და ერთ ღამეს შევესთან შეყრის ხდომა თავში აუვარდა“. A 511—მოუღნა შეყრა ქალისა. B 611—მოახლემ ორიოდღე დღე რომ თავისთვის დაჯდა, ერთს ღამეს კელმწიფის ღზინის სეღა თავში შეუვარდა. C 802,10 — რა მხევალი იგი ორსაოდ დღესა თავით თვისით ჯდა, ერთსა ღამესა ხალიფას ღზინისა საწადელი მოერია.

ქალმა ითმინა ორი-სამი დღე და არა მეფემ.

8. 0527 — در اول داستان — „ადრე ზაფხულზე“. A 595—შემოდგომის პირს B 704—ვაზაფხულის პირველში C 916,22—ვაზაფხული.

საიდან გაჩნდა A-ში „შემოდგომა“? იქნებ მთარგმნელს ისეთი სპარსული ნუსხა ჰქონდა ხელთ?

9. 0527 — پسر مردی زن ناکار و جوان در عقد آرد دل در او بندد و میخواهد چالی შეერთოს და მას შეეთვისოს, ის ქალი კი ღმერთს მის სიკვდილს შესთხოვდეს“.

A 596 — ბერმა კაცმა ქალი შეერთოს ქალი ყოველდღე სიკვდილს ინატრის იმკაცის კელიდამ. B 706—ერთმა ბერმა კაცმა. ყმაწვილი ქალი შეერთოს ავეჯული გული დაანდოს, ის დედაკაცი მის სიკვდილს ყოველდღე ოთხ ეხვეწებოდეს. C 917,30 — ბერმა კაცმა ყმაწვილი ქალი შეერთოს და ქალი, გულწაშდარი მის სიკვდილს ნატრობდეს.

III. ზოგი ადგილი A ვერსიაში საერთოდ არაა თარგმნილი

1. 064 — سرچشمه اقبال که چون سراب نمایش ندارد — „იღბლის წყაროსთვალი, რომელიც მირაჟივით არ მოსჩანს“. A 66—B 93—ბედნიერების

წყაროს სათავე რომ წყლის სათავეს მზგავსისად მოჩვენების მეტი არა არის რა. C 278,25—სვესვიანობის წყაროს სათავე, რომელიც წყლის სათავეს მზგავსად მოჩვენების კიდე არა არის რა.

3. თოდუას ვარაუდით, ვახტანგს سراب (მირაჟი) ესმის როგორც سرآب (წყაროს თავი) 8, მაგრამ საიდან ვახტანგს „მოჩვენების“? نمایش (გარეგნობა, ჩვენება) ხომ არ ვაიგო, ვახტანგმა მოჩვენებად?

2. O 150— دامه گفت مرا از این عمل مقصود جز شرف خدمت ملک نبود „დამანამ თქვა: მე ამ საქმეში გარდა მეფის სამსახურად მზადყოფნისა სხვა მიზანი არა მქონია“ A 180 —B 226—დამანამ უთხრა: მე მაგ საქმისაგან არა მქონია რა ხელმწიფის სამსახურში შემატების მეტი. C 397,16—დამანამ უთხრა მე ეგეთი რამე არა მიქნია რა, ხელმწიფის სამსახურის გაძლიერებისაგან კიდე.

რიგ შემთხვევებში, როდესაც A ტექსტს არ თარგმნის, აზრი არ ირღვევა. ამ შემთხვევაში კი თარგმნა აუცილებელი იყო.

3. O 206 — عطر فروش صبا چون چین زلف مشکبارش نایب انگشوده „ნიაჟი სურნელთ მყიდველი მზგავსად მისი მუშუისმფრქვეველი ზილფებისა ნასკვეს ვერა ხსნიდა“. A 252—B 212—ამბრის სურნელის მსყიდველი მის მუშუკიანის ზილფის ნასკვეს ვერ გახსნიდა. C 477,24—ამბრის სულნელებისა ვაჭარი მის მუშუის მაწაქისა ნასკვეთ ვერ გახსნიდა.

ასეთი მხატვრული სახეების გადმოცემას A ხშირ შემთხვევაში გვერდს უვლის. ეს შეიძლება იმით აიხსნას, რომ ქაშექანს ღვლარქნილი ტექსტის გადმოცემა ქართულად შეიძლება გასჭირვებოდათ ანონიმ მთარგმნელებს, რომლებიც ალბათ არც თუ ბრწყინვალედ ფლობდნენ ქართულ ენას. მაგრამ არის უამრავი ისეთი შემთხვევა, როდესაც ძალზე გასაგები ადგილებიც არ არის თარგმნილი.

4. O255 — از گلشن حیات بگلشن فوات رسانید — „სიცოცხლის ვარდნარიდან სიკვდილის აბანოს ღუმელში მიაღწევინა“. A 301—B384—სიცოცხლის წალკოტილამ სიკვდილის მწვირებზე მიაწვინა. C 548,2 — სიცოცხლის წალკოტიტ გამოიყვანა და სიკვდილის მწვირეთა გარია.

შევნიშნავთ, რომ ვახტანგს گلشن (აბანოს ღუმელი) წაუციოხავს როგორც گل (ტალახი, თიხა).

5. O 407— راحله قوت من بدان گرانبار شده تحمل بار دیگر ندارد — „ჩემი ძალის სახედარი ისეთი დატვირთულია, რომ მეტი ტვირთის ზიდვა აღარ ძალუძს“. A 487—B 577 ჩემი ყუთის წაღება გასჭირვებია. C 756,27 — ჩემსა წამლებსა მეტის წაღება არა ძალუძ, არათუ სხუდა ტვირთისა აკიდება შეეძლოსო.

6. O414— دود انتقام که از سر آتش کینه برخیزد بسی دماغ ها را خشک ساخته و بسیار دیده ها را ترگردانیده — „შურისძიების კვამლს, რომელიც ბოროტების ცეცხლიდან აღის, ბევრი ხახა გაუშრია და ბევრი თვალი აუცრემლებია“ A 493 —B 584—ჯავრის ამოყრის კომლი რომ შურის ცეცხლით ამღვარა, ბევრი სხვა გაუშრია და მრავალი თვალი გაუცრემლიანებია. C 755,2—ძვირის ხსენების კვამლი, რადგან ღაზოდ აღზუნებულა, მრავალთა ხორბი ამოუხშია და მრავალი თვალი ცრემლმდინარე შეუქნიაო.

8 მ. თ. დ. უ. ა. ქილია და დამანას საბასეული ვერსია, თბ., 1967, გვ. 195.

7. 0537— چون وزیر دایه که پادشاه در تربیت زرگر از حد اعتدال در گذشته
 „როცა ვეზირმა დაინახა, რომ მეფე ოქრომჭედლის აღზრდა-განათ-
 ლებაში ზომიერების საზღვარს გასცდა...“. A 605— B 716—რა რომ ამ ვეზირ-
 მა ნახა, რომ ველმწიფე იმ ოქრომჭედლის თათბირის გაჯონებაზე ზომისაგან
 მეტად დამდგარა... C 930,31—რა მან ვეზირმან სცნა ხელმწიფისაგან მის
 ოქრომჭედლისა ეგეთი ქცევა და რჩევის დაჭერება და ზომისაგან მეტი პატი-
 ვი...

შევნიშნავთ, რომ ვახტანგს ტრეიტ (აღზრდა, განათლება) წაუკითხავს რო-
 გორც تدبير (რჩევა, დარიგება).

IV. A ვერსიაში შინაარსი გამარტივებულია

1. 0204 — کلیله همه شب بر خود می پیچید و چون صبح بر آمد
 „ქილილა მთელი ღამე იგრიხებოდა და რა გათენდა, სული განუ-
 ტევა“. A 249—ქილილა ღამით გათენებამდინ ნაღვლით აღარ იყო. B 308—ქი-
 ლილა იქით და აქეთ ბრუნედა, რა დილა გათენდა, სული დალია. C 473,29—
 ქილილა... კუნესით ტრიალებდა და რა დილა გათენდა, ანაზღად მოკვდა.

2. 0224— چون یار خود را بستہ بند بلا دید جوی خوانه از چشم چشم
 بر صفحه رخساره روان ساخت و آه درد آلود از جگر سوخته با وج سپهر رسانید
 „როცა თავისი მეგობარი უბედურების მახეში გაბმული ნახა, თვალთა წყარო-
 დან ღაწვებზე სისხლის ცრემლებმა იწყო დენა და დამწვარ გულიდან დარდი-
 ანმა ოხვრამ ცის ტატნობს მიიღწია“. A 270—ნახა თავის მოკეთე ბადეში გახ-
 ვეული, ტირილი დაიწყო. B 337—რა თავის მოყუარე ქირის ბადეში გაბმული
 დაინახა, სისხლის წყალი თვალის წყაროდამ პირის სახეზედან ჩამოეშვა და შე-
 წუხებული ოხრა დამწურის ღვიძლისაგან ლურჯის ცის სიმაღლეზე მიაწვდინა.
 C 503, 19—თვისი მოყუარე ქირთა ბადეთა დაბმული ნახა, სისხლისა წყალი
 თვალთა წყაროდამე ღაწვთა ჩამოადინა, კეშანმოორეული სულთქმა დამწერის
 ღვიძლისაგან ღაყუარდის ცის სიმაღლედ აღაბნია.

3. 0274 — از بیم آتش شمشیر برق آتارش با دراز هرۀ آن نبود که مخالف
 صوب راستی بتواند وزید و از هیبت سنان جانستان صاعقه کردارش —
 „მისი ელვისმფრქვეველი
 ხმლის ცეცხლის შიშით, ქარს იმის გამბედაობა არ ჰქონდა, რომ წაღმა მხრის
 საწინააღმდეგოდ ეჭროლა და მისი სულის წამლები ქუხილის შიშით, წყალს
 იმის ძალა არ ჰქონდა, რომ მიწაზე ირიბად ედინა“ A 322—მისის ჯლმის ში-
 შით ქარი ურიგოდ ვერ აქროლდებოდა. B 412—მისის ბასრის ჯლმის ცეცხ-
 ლის შიშით ქარს ის გაბედვა არა ჰქონდა, რომ ან მრუდედ და ან მართლად
 აქროლებულიყო; მას სულის ამომართმევის ქუხილის წვიმას ის ღონე არა ჰქონ-
 და, რომ მიწის პირზე მრუდათ მოსვლა შესძლებოდა. C 573,28—მისის ბას-
 რის ვრმლის ცეცხლისა შიშითა ქარი აქა-იქ ქროლასა ვერა იკადრებდა, სულ-
 თა გამაქრობელისა ქუხილიანს წვიმითა სიმრუდით მიწისა დალტობა არა
 ძალე-ედა.

ასეთი შემოკლება-გამარტივებით ზოგ შემთხვევაში ტექსტის შინაარსი
 ძალზე ღარიბდება და ბუნდოვანი ხდება.

4. 0372—**جام را پاکیز بشت و خواست که شاه را آب دهد** — „ჯამი სუფთად გარეცხა და უნდოდა, მეფისთვის წყალი მიეწოდებინა“. A 435—მიართვეს (წყალი) და შესვა. B 539—თასი წმინდად გარეცხა, მოინდომა, რომ კელმწიფისათვის წყალი მიერთმევენა. C 712,21—თასი გარეცხად და მეფის წყლის მირთმა მოინება.

მეფეს წყალი არ შეუხვამს, როგორც ეს A ვერსიაშია, არამედ გააგზავნა მის მოსატანად. რომ შეესვა, მოკლავდა.

5. 0452—**هفتم آنکه بقلب حیا موصوف بود و بشوخ چشمی و بی ادبی گزرانند** „მეშვიდე ის, რომ ძალიან ცოტა სირცხვილი ჰქონდეს და უტიფრად და უზრდელად დააბიჯებდეს“. A 521—მეშვიდე—უნამუსო. B 625—მეშვიდე ეს, რომ უსირცხვილობაზე თქმულიყოს სიცრუითა და უმსგავსობით იარებოდეს. C 816,27—მეშვიდე, ურცხვი იყოს და მტყუანი და უმსგავსოდ ვლიდეს.

V. A ვერსიაში ტექსტი გავრცობილია

1. 085—**شیر چون سخن دامنه شنید** — „ლომმა რა დამანას ნათქვამი ისმინა... A 94—ლომმან დამანას ქართულები გაიგონა და მისი ქარგი მექართულობა და ლამაზნი სიტყუანი მოისმინა. B 125—ლომმა რომ დამანას სიტყვები გაიგონა. C 305,30—ლომმა რა დამანას გაუყობილი სიტყვები მოისმინა.

2. 0393—**القصة باهم خوش بر آمده همواره مصاحب بودندی و حکایات بر یکدیگر خواندندی** „ბოლოს ერთმანეთს შეეწყვიენენ, მუდამ მეგობრები იყენენ და ერთმანეთს ამაღლელებელ ამბებს უამბობდნენ“. A 463—დაემოყურა მას და უმუსაიბა, მაგრამ მასუჟან იტყოდა გუნებაში ამგვარის ვისმე მუსაიბობა არ ვარგა ამაღ, რომ უცხოს გვარის არისო. მაგრამ რადღან ერთხელ შეისწავლა, კელი აღარ აიღო და ფიქრითა და ხერხით იტყოდა და ერთმანერთს კარგად უმეგობრეს და უაღერესეს და შეექცეოდენ და ერთმანერთის კაის ვმით ლაპარაკითა. B 562—რალას ვაქნევთ, ერთმანერთის გაწყობა დაიწყეს და ყოველთვის მუსაიბად იყუნენ და კარგს არაკებსა და გულის მოსანდომს ზღაპრებს ერთმანერთს უყითხებდნენ. C 740,1—რალას ვაგორძელებ, ერთმანეთს დაემეგობრეს, და ნიადავ ერთად იყოფებოდნენ და უცხოსა არაკებსა და გულის საწადელსა ამბებსა ერთმანეთს ეტყოდიან.

3. 0394—**روزی موش بر لب آب آمده تا غوک را طلب داشته اساس صحبتی افکنند** „ერთ დღეს თავი წყლის ნაპირას მოვიდა, რათა ბაყაყი მოეძია და მეგობრობის საძირკველი ჩაეყარათ“. A 464—ერთ დღეს მივიდა თავი და გამოსწია თოქსა, შეიტყო ბაყაყმან და გამოვიდა ნაპირსა და ნახა თავის მოყუარე თავი და უსალამა და უმუსაიბა. მერმე დასხდენ ერთმანერთის შორი ახლოს ბაყაყი წყლის პირსა და თავი მინდორსა და ვეზირობდენ რასმე. B 563—ერთ დღეს თავი წყლის ნაპირს მოვიდა, რომ ბაყაყს დაუძახოს და აღერსის საძირკველი დასდგან. C 741,6—დღესა ერთსა თავი წყლის პირსა მივიდა მყვარისა გამოსაწოდებლად და აღერსისათვის.

4. 0418—**گفت در مواعظ اختصار فرمای** — „მგელმა უთხრა: ქადაგი შეამოკლე“. A 496—მგელმან უპასუხა: კმარა ამდონი სწავლება, ნუ აგვიანებ სიტყუას, დროზე გაათავე. B 589—მგელმა უთხრა: ქადაგობის თქმა გაათავე. C 771,7—მგელმა უთხრა: ქადაგება შეამოკლეო, მე არ მცოდის.

Н. Г. ЧХЕИДЗЕ

ВЕРСИЯ А «КАЛИЛЫ И ДИМНЫ»

Резюме

После сравнения версии А «Калилы и Димны», с одной стороны, с оригиналом, а с другой — с некоторыми грузинскими переводами, выясняется, что в ряде случаев: 1. в версии А текст понят лучше, чем в других переводах; 2. переводчик версии А не понимает сложный текст оригинала; 3. некоторые места (отрывки) в версии А вообще не переведены; 4. содержание в версии А упрощено (таким сокращением и упрощением в ряде случаев не меняется содержание текста, хотя иногда оно беднеет и становится неясным); 5. в версии А текст распростран.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სპარსული ფილოლოგიის განყოფილება

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი

ც. ხანკიძე

საბაწმიდური ტიპიკონის ერთი სინური ნუსხის შესახებ

საბაწმიდური ტიპიკონის სვიმეონ საკვირველმოქმედის ლავრის რედაქციამ ჩვენში გავრცელება პოვა დავით აღმაშენებლის დროიდან. ცნობებს ამ ტიპიკონის შესახებ ეპოქოლობთ შიომღვიმისათვის დაწერილ დავით აღმაშენებლის ანდერძში: „...შიბრძანა სასომან ჩემმან ბერმან არსენი და თუთ სულიერმან ბერმან, მოძღუარმან ჩემმან იოვანე, რაფთამცა წესსა ზედა სუმეონ-წმიდისასა დავსხენ მონასტრისა მღვმისა წესნი, რომელი თუთ მათ მიერ აღწერილი ვიხილე ყოლად შეუნიერად...“¹. ანდერძიდან ჩანს, რომ დავით აღმაშენებელს ხელთ ჰქონია არსენისა და იოვანეს „აღწერილი“ სვიმეონ საკვირველმოქმედის მონასტრის ტიპიკონი. რომელიც, მათივე რჩევით, წესად უნდა დასდებოდა შიომღვიმის მონასტერს.²

შიომღვიმის ლავრისთვის სვიმეონ საკვირველმოქმედის მონასტრის ტიპიკონის შერჩევა ბუნებრივი იყო ჯერ ერთი იმიტომ, რომ XI—XII სს-ში მართლმადიდებლურ აღმოსავლეთში ეს ტიპიკონი მოქმედებდა. მეორეც, 13 ასურელი მამის, მათ შორის შიო მღვიმელის, პალესტინიდან საქართველოში ჩამოსვლა სვიმეონ მესვეტის სახელთან იყო დაკავშირებული.³

შიომღვიმის ტიპიკონის სახელით ცნობილია ხელნაწერი H—1349⁴, გადაწერილი მონაზონ-ხუცესის გიორგის მიერ. კ. კეკელიძე ხელნაწერს 1247—1269 წწ-ით ათარიღებს, ხოლო მის დედანს—1172 წ-ით. ნუსხის ძირითადი ნაწილი (13r—116v) ნაწერია ორ სვეტად, ერთი ხელით. ტექსტში ჩართულია სხვა ხელით ნაწერი ერთი ფურცელი (ფ. 52, ამაზე ქვემოთ). ორ სვეტადაა ნაწერი აგრეთვე დასაწყისი 1 ფურცელი და მომდევნო 117-ე, ხოლო 2r—12v და 118r-დან ბოლომდე გაბმული ტექსტია. ბოლო ორი 143 და 144 ფურცელი

¹ ანდერძი დავით აღმაშენებლისა, შიომღვიმისათვის დაწერილი, ტექსტი გამოსცა ს. არ. გ. ის. კ. ა. ბ. ა. ძ. ე. შ., თბ., 1912, გვ. 7. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, თბ., 1960, გვ. 576.

² ე. გაბიაშვილი ანდერძში მოხსენიებულ არსენს მიიჩნევს არსენ იყალთოელად, მასვე მიაწერს შავი მთის სვიმეონ მესვეტის მონასტრის ტიპიკონის თარგმანს XII ს-ის დასაწყისში—იხ. ე. გაბიაშვილი, რუსისურბნისის „ძეგლისწერის“ ავტორის ვინაობისათვის, კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის XIV სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბ., 1972.

³ К. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах и их научное значение, Тифлис, 1908, гл. 507.

⁴ ამ ხელნაწერთან დაკავშირებით იხ. К. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники..., გვ. 313—347. ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფ. მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია), შედგენილია და დასაბუთდა დამზადებული ქრისტინე შარაშიძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., 1948, გვ. 303—306.

სხვა ხელნაწერის კუთვნილი ჩანს. ხელნაწერის თავსა და ბოლოში დარჩენილი ფურცლები (13r-მდე და 117r-დან) სხვა ხელით ნაწერის შთაბეჭდილებას ტოვებს. იმისდა მიუხედავად, თავსა და ბოლოში დართული ფურცლები სხვა ხელითაა ნაწერი, თუ ვაღამწერი გიორგის ხელით, ერთი ცხადია, ეს ფურცლები დამატებულია ტიპიკონის ტექსტზე.

მოკლედ შეეჩერდებით ხელნაწერის შედგენილობაზე: 1r—12v-ზე შიო მღვიმელის სვინაქსარული ცხოვრებაა, აგრეთვე ნინოსადმი მიძღვნილი საგალობლები და საგალობელი „ვიეთთესცა გიკმდეს მამათათს. 13r—110v უკავია ტიპიკონის ტექსტს: ღამისთევათა განგება, იერუსალიმის მონასტერთა შემოკლებული განგება, „სუნაქსარი ათორმეტთა თუშთა წელიწადისათა“ სექტემბრიდან აგვისტოს ჩათვლით, „ლიტანიისანი“ იმ დღესასწაულთათს, რომლებიც ადრე მხოლოდ დასაწყისებით იყო წარმოდგენილი, მარხვათა განგება, ზატიკთა განგება, შაბათთა განგება. 110v—116v-ზე სინოდუკონია „თანამდები ღმრთისა მიმართ წლითი-წლადი მადლობა“⁵. 117r-დან ბოლომდე „გამოავლინენი თუშთანი სრულიად“, „გამოავლინენი მარხვათა და ზატიკთანი“, „ქრონიკონი შერწყმული“ — პასქალიის ცხრილი (1172—1224 წწ.), კონდაკნი და იკონსი წლის სხვადასხვა დღეებზე, ბოლო ორ ფურცელზე ეფრემ ასურისადმი მიძღვნილი საგალობელია.

ამ ხელნაწერისადმი ინტერესი ამჟერად იმითაა გამოწვეული, რომ ქართულ ხელნაწერთა სინური კოლექციის ნუსხა Sin. 83, აგრეთვე ტიპიკონი, რედაქციულად დადგა ე. წ. შიომღვიმის ტიპიკონთან. კ. კეკელიძისთვის ამ ხელნაწერის რაობა ცნობილი გამხდარა ნ. მარის კერძო წერილიდან, ხოლო მისი რედაქცია გაურკვეველი დარჩენილა⁶, შემდგომ კი ამ საკითხს აღარ მობრუნებია. ხელნაწერი Sin. 83 ნაკლულია⁷, იწყება მესამე დეფექტური რვეულით, წყდება 24-ე რვეულის პირველ ფურცელზე, აკლია შუაშიც. ტექსტს არ ახლავს ვაღამწერის ანდერძ-მინაწერები. ასე, რომ არავითარი ცნობა მის შესახებ არ გავაჩნია. ხელნაწერი რომ სინური კოლექციისაა, მიახლოვებით მიგვანიშნებს მის წარმომავლობას, ხელის მიხედვით კი XII—XIII ს-ით თარიღდება. ნუსხა იწყება 4 სექტემბრის ბაბილა ანტიოქელ მთავარეპისკოპოსის ხსენების დასასრულით. ხელნაწერების Sin. 83-ისა და H—1349-ის წლის ყველა დღის განგება, აგრეთვე „ლიტანიისანი“, მარხვათა, ზატიკთა და შაბათთა განგებანი (ბოლო აბზაცის გარდა) თანხვედრილია შედგენილობითაც და ტექსტობრივაც, სხვაობა მხოლოდ ვარიანტულია (Sin. 83:1r—129v, H—1349: 13r—109v). რაც შეეხება შაბათთა განგების ბოლო აბზაცს — „შაბათსა ნეტარარიანთა ზედა ავ⁷ი: წმიდათამან კრებულმან პოვა წყაროა ცხურებისა და კარი სამოთხისა. ვპოე მეცა გზად იგი სინანულისა მიერ. მე ვარ ცხოვარი წარწყმედილი, მაცხოვარ, კუალად აღმომიწოდე და მაცხოვრე მე“ — ეს უკანასკნელი მხოლოდ Sin. 83-შია.

ეს ორი ნუსხა სხვაობს 12—14 იანვრის მასალით. სხვაობა გამოწვეულია ნინოსადმი მიძღვნილი განგების ჩართვით საბაწმიდურ ტიპიკონში. H—1349

⁵ К. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники..., გვ. 35, სქოლიო; გვ. 347.

⁶ იხ. იქვე, გვ. 511—512, სქოლიო.

⁷ აღწერილია ნ. მარის მიერ—იხ. Н. Марр, Описание грузинских рукописей Синайского монастыря, Москва-Ленинград, 1940, გვ. 231—242.

ხელნაწერის 51v-ს მეორე სვეტის ბოლო სტრიქონები უკავია 12 იანვრის განგებას. საგულისხმოა, რომ ბოლო ორ სტრიქონზე, რომელზეც განგება უნდა დაწყებულიყო, თავდაპირველი ტექსტი ამოფეხილია და გადაშლილ სტრიქონებზე ახალი ტექსტია დაწყებული, დაუწერადაა დატოვებული მომდევნო ფურცლის I სვეტის 14 სტრიქონიც. როგორც ჩანს, იმის გამო, რომ ნინოსადმი მიძღვნილი განგება, აგრეთვე მასთან დაკავშირებული ცვლილებები, 12—14 იანვრის დღეებისთვის წინასწარ განსაზღვრულ სტრიქონებზე ვერ დაეტეოდა, 51-ე ფურცლის მომდევნოდ ჩაუკერებიან სხვა ხელით ნაწერი ფურცელი, რომელზეც გრძელდება 51v-ზე დაწყებული ტექსტი. ზედმეტი ფურცლის ჩაკერების შედეგად მეხუთე რვეული ცხრა ფურცლიანი გამზარა (45r—53v). მოვიყვანთ ტექსტს ორივე ხელნაწერიდან:

H 1349-ში: [51 v] „ა, წმიდისა მოწამისა ტატიანესი—ხოლო ჩუენ წმიდისა ნინოსა დღესასწაულისა [52 r] მიზეხიათჳს ოგ-სა წარგვზენით დღესასწაულსა ნათელასა და ამისთჳს წმიდისა ტატიანესისა თანა გარდავიდით წმიდისა ერმილე და სტრატონიქესისა განგებასა თანა დღესასწაულისასა.

გ, წმიდათა ერმელე და სტრატონიქესი — ამათი განგებაჲ ყოველივე ია აღესრულოს ტატიანესისა თანა, ვინათჳს ჩუენ ოგ წარგვზენით დღესასწაულსა ნათელასა და ყოველსავე წესისა მისისა უცვალებულად სრულეკოვოტ.

იღ, წმიდისა და მოციქულთა დიდთა სწორისა დედისა ჩუენისა ნინოსისა და წმიდათა მამათა, რომელნი სინას და რაათს მოაჩინეს—ამათისა სერობისად გარდავიდით ყოველსავე ია-თა მწუხრი მამათისა, ხოლო ნინოსისა მწუხრი დამის-თვეად შეიმოსების მდღეი და შემდგომად აკურთხვისისა ოო ღმრღესა უძევეთ მ მუქსა ზედა, ჳა და სიტყვა ღმრთისა. სხუანი ბ გი: წმიდისა ქალქისა...“

ამრიგად, H—1349 ხელნაწერში ნათლად ჩანს ნინოსადმი მიძღვნილი განგების ჩართვის პროცესი. H—1349 ხელნაწერის დედანში 12—14 იანვრის ტექსტიც Sin. 83 ხელნაწერის თანხვედრილი უნდა ყოფილიყო. 15 იანვრიდან ეს ორი ხელნაწერი კვლავ ერთად დგება.

H—1349 ხელნაწერში ტიპიკონის ტექსტს, კიდევბზე, გადამწერის ხელით, უხვად ახლავს შენიშვნები, რომლებშიც ასახულია ჩვენში დამკვიდრებული ტრადიცია, განსხვავებული საბაწმიდური წესისაგან. ამ რიგის მინაწერები არ ერთვის ხელნაწერ Sin. 83-ს. შენიშვნები, ჩვეულებრივ, იწყება სიტყვებით: „ხოლო ჩუენ“. მოვიტანთ რამდენიმე ნიმუშს: 13r-ზე, იმ ტექსტის გასწვრივ, „სარეკლით რეკაზეა“ საუბარი, სათანადო მითითებით (სინგურით ჩახატული გაწვდილი საჩვენებელი თითით) შენიშნულია: „ხოლო ჩუენ არა ესრეთ,

Sin 83-ში: [40 r] „ა, წმიდისა მოწამისა ტატიანესი—განგებაჲ დღესასწაულისა, საკითხავი ჰჳოო მ პარასკევა. სახარებაჲ ჰჳოო ორმებათა და ჳ ლუკასთა შინა: ევდრებოდა ვინე.

გ, წმიდათა მოწამეთა ერმელე და სტრატონიქესი—განგებაჲ დღესასწაულისა და წმიდისა, ხოლო ამასვე დღესა აღესრულებთ განგებასა ყოველსა წმიდათა მამათისა, ვინათჳს ათორმეტსა წარგვზენით დღესასწაულსა და მისისა გუმს თქუმაჲ ყოველსავე.

იღ, წმიდათა და ღმრთ-მემოსილთა მამათა ჩუენთა სინას და რაათს [v] მოწუქსილთა, ხოლო განგებაჲ ყოველივე მწუხრისა და ცისკრად და საზხრად დღესასწაულისა აღერულს უცვალებულად“.

8 კომენტარები H—1349 ხელნაწერის შემდეგ ფურცლებზე: 13r, 16v, 25v, 26r, 27v, 31r-v, 32v, 33v, 34v, 35r, 36r, 37r, 38v, 39v, 40r—v, 41r, 43r, 47v, 53r, 54r, 55r, 56r, 61r, 68v, 69r—v, 71r—v, 74v, 75v, 76v, 77v, 79r, 86v, 87r, 89v, 90r—v, 92r—v, 97v, 98v, 101r—v, 103v, 105r—v, 107r, 108r და 109v.

არამედ თუსსა ქამსა ვჰრეკთ და სრულ-გჰყოფთ სამწუხროსა დიდების-მეტყუ-
 ლებასა...“

15r-ზე ძირითად ტექსტშია: „და შემდგომად მამაო ჩუენოაჲსა მღღელმან
 ასამღლებელი: რამეთუ შენი არს სუფევია. ხოლო ჩუენ ვიტყუთ ლიტანიისასა:
 ღმრთისანშობლო ქალწულო, გისაროდენ მიმადლებ. ზ გზის“ კიდევია: „ხო-
 ლო ჩუენ ოხითასა ვიტყუთ აღდგომისასა, რომელიცა ეჰმა იყოს მსგეფსისასა“.
 კომენტარი მითითებულია ძირითადი ტექსტის ფრაზასთან: „ხოლო ჩუენ ვიტ-
 ყუთ ლიტანიისასა“. 26r-ზე, ღვთისმშობლის შობის დღესასწაულზე ძირითად
 ტექსტშია: „შესწავებაჲ საჰმარ არს, ვითარმედ უყოშეთ კურიაეჲსა დახუდეს,
 პირველად ითქუმიან აღდგომისანი, ხოლო არა წარვიკთხვის საკრაოჲს ცისკ-
 რისა სახარებაჲ“. კიდევია: „ხოლო ჩუენ არა დაუტეოთ საციკროსა სახარე-
 ბასა კურიაეისასა, არამედ თუსსა ადგილსა თუსითა წესითა წარვიკთხავთ მას“...

ყველა შენიშვნა H—1349 ხელნაწერის კიდევებზეა მიწერილი, გარდა ბო-
 ლოსი (109v-ზე), რომელიც შაბათთა განგების უკანასკნელი აბზაცის სანაცვ-
 ლოდ ავრძელებს ძირითად ტექსტს. როგორც ჩანს, ამით მთავრდებოდა ტი-
 პიკონის ტექსტი, ამიტომ კომენტარის კიდევზე მიწერის საჭიროებაც აღარ ჩან-
 და. ბოლო კომენტარს მოსდევს „თანამდები ღმრთისა მიმართ წლითი-წლადი
 მადლობაჲ“⁹. დასასრულ, მიწერილია თარიღი—1172 წ., რომელიც კ. კეკელი-
 ძეს დედნიდან გადმოყოლილად მიაჩნია. ეს მიგვანიშნებს, რომ შიომღვიმის
 ტიპიკონის დედნად აღებული ნუსხა აქ მთავრდებოდა.

ნუსხებს შორის სხვაობა იწყება შაბათთა განგების შემდგომ: H—1349
 ხელნაწერში 110v-დან, ხოლო Sin 83-ში 129v-დან. ამ ფურცლებზე წარმოდ-
 გენილია მასალა, რომელიც ან სულ არ არის ასახული ტიპიკონში, ან, რედაქ-
 ტორისა თუ გადამწერის თვალსაზრისით, საჭიროებს შეესებებს. ხელნაწერ Sin.
 83-ის ბოლო 129v—148v-ზეა „ლიტანიისა დაუჭდომელთაჲ და გ^ი“, დაწერი-
 ლებითი განგება ქრისტეს შობის წინა დღისა (24 დეკემბერი), განცხადების
 წინა დღისა (5 იანვარი) და ვნების კვირის პარასკევისა (ამ დღეთა განგებანი,
 მცირე მოცულობისა, ტიპიკონის ტექსტში თავ-თავის ადგილსაა ჩართული),
 აღდგომის ფსალმუნური საგალობლები რვავე ხმაზე, სამსგეფსო ფსალმუნ-
 ური საგალობლები და საკითხავები სახარებიდან, სახარების საკითხავები მარხ-
 ვის შაბათ-კვირის დღეებზე. H—1349 ხელნაწერის განსხვავებული ტექსტის
 შედგენილობა 110v-დან იხ. ზევით.

რაც შეეხება H—1349 ხელნაწერის თავში დართულ შიომღვიმელის სვი-
 ნაქსარულ ცხოვრებას, ნინოს საგალობლებს და საგალობელს „ვიეთოუსცა გიჰ-
 მდეს მამათათს“, მათი დამატება შიომღვიმის ლავრისთვის განკუთვნილ ტი-
 პიკონზე საცემბით ბუნებრივია: ტიპიკონის წმიდათა ხსენების კალენდარში არ
 არის ასახული შიომღვიმელის ხსენება. ეს ხარვეზი შეესებებულია შიომღვიმე-
 ლის სენაქსარული ცხოვრების დართვით¹⁰. კალენდარში მერქვა ჩამატებული
 ნინოს განგებაც, ხელნაწერის თავში კი ნინოს საგალობლებია დართული. ასე-
 ვე ბუნებრივია „მამათა“ საგალობლის დართვაც ასურელი მამის შიომღვიმე-
 ლის მონასტერში მოსახმარ ტიპიკონზე.

⁹ ამასთან დაკავშირებით იხ. K. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники..., გვ. 35, სქოლიო.

¹⁰ ი. გაბიძაშვილი, ავთოგრაფული ლიტერატურის ძეგლები, IV, გვ. 164.

ამრიგად, ხელნაწერები H—1349 და Sin 83 იმ ნაწილში, რომელიც საკუთრივ ტიპიკონის ტექსტს მოიცავს, თანხვედრილია. სხვაობა, რომელიც ნინოს განგების ჩართვითაა გამოწვეული, აშკარად მეორეულია. მეორეულია კიდევ მისერილი ქართული ტრადიციის ამსახველი კომენტარებიც, რომლებიც გასდევს ტიპიკონის მთელ ტექსტს — ხელნაწერი Sin. 83 ტიპიკონის ტექსტის თანმხლებ კომენტარებს არ იცნობს. ვფიქრობთ, Sin. 83 ხელნაწერის სახით ხელთ გვაქვს საბაწმიდური ტიპიკონის სემეონწმიდის რედაქციის ქართული თარგმანი, ვიდრე მას ქართული ტრადიციის ამსახველი მასალა დაერთოდა.

Ц. А. ЧАНКИЕВА

ОБ ОДНОМ СПИСКЕ САВВИНСКОГО ТИПИКА

Резюме

С XII века в Грузии распространяется Дивногогорская редакция Саввинского типика. Вначале он применялся в Шио-Мгвимском монастыре. Типиком Шио-Мгвимского монастыря является рукопись H 1349 (1247—1269 гг.).

В статье дается анализ Синайской грузинской рукописи, Sin. 83 (XII—XIII вв.), содержащей текст типика, но без начала. Сличение этих рукописей выяснило, что сходны они как текстуально, так и по составу. Разница обнаруживается лишь в следующем: текст типика Шио-Мгвимского списка снабжен комментариями, в календарь святых включена память св. Нины, в результате чего меняется и служба предыдущих дней (12—14 января), в начале рукописи включены синаксарское житие Шио-Мгвимели, песнопения Нины и св. отцов — все разногласия являются следствием поздней обработки перевода. Рукописи расходятся и материалом, добавленным к тексту типика.

Таким образом, выясняется, что в виде рукописи Sin. 83 имеем первоначальный вид грузинского перевода Дивногогорской редакции Саввинского типика.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არქეოგრაფიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა

მ ი ვ ი ნ ა მ ი რ ი მ ა

ქ ე ვ ე ი ს კ ა ტ ე ვ ო რ ი ა ქ ა რ თ უ ლ შ ი

(ტ რ ა ნ ს ზ ო რ მ ა ც ი უ ლ ი ა ნ ა ლ ი ზ ი)

ქართულში, როგორც ცნობილია, განასხვავებენ სამ ქცევას: 1. საარვისო (აშენებს), 2. სასხვისო (უშენებს), 3. სათავისო (იშენებს) [2, 303]. ქცევის საკითხის განხილვას ქართულში ჩვენ დავიწყებთ სასხვისო ქცევით, რომელიც ასეთ პარადიგმას იძლევა:

(I) 1. a. მე ვიშენებ შენ მას	3. a. ის მიშენებს მე მას
b. მე ვუშენებ მას მას	b. ის გიშენებს შენ მას
2. a. შენ მიშენებ მე მას .	c. ის უშენებს მას მას
b. შენ უშენებ მას მას	

როგორც ვხედავთ, მოცემულ პარადიგმაში სუბიექტი და ირიბი ობიექტი არასოდეს არ არის ერთმანეთის იდენტური, ე. ი. სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს არასოდეს არა აქვთ ერთი და იგივე რეფერენტი (დენოტატი). სუბიექტისა და ირიბი ობიექტის იდენტობის შემთხვევაში ჩვენ გვექნება ასეთი პარადიგმა:

(II) 1. a. მე ვიშენებ მე მას
b. შენ ვიშენებ შენ მას
c. ის ვიშენებს მას მას

მაგრამ ასეთი პარადიგმა ზედაპირისეული სტრუქტურის დონეზე არა გვაქვს. ამ დონეზე (II) პარადიგმის ნაცვლად გვაქვს (III) პარადიგმა:

(III) a. მე ვიშენებ მას
b. შენ იშენებ მას
c. ის იშენებს მას

(III) სქემა წარმოადგენს ქართულში სათავისო ქცევის პარადიგმას მოქმედებითი გვარის ზმნებში. მაგრამ ეს პარადიგმა გვაქვს მხოლოდ ზედაპირისეულ დონეზე, რომელიც სიღრმისეულ დონეზე წარმოადგება (II) პარადიგმის სახით.

სათავისო ქცევის პარადიგმის (სქემა III) წარმოდგენას სიღრმისეულ დონეზე (II) სქემის სახით თავისი საფუძველი აქვს თვითონ ზედაპირისეულ დონეზე. საქმე ისაა, რომ სათავისო ქცევაში სუბიექტი მოქმედების აგენტიცაა და რეციპიენტიც, განსხვავებით სასხვისო ქცევისაგან, სადაც სუბიექტი მხოლოდ აგენტია, ხოლო ირიბი ობიექტი — რეციპიენტი. მაგრამ სათავისო ქცევაში მოქმედების აგენტი და რეციპიენტი გაერთიანებულია სუბიექტში, რადგანაც აგენტი და რეციპიენტი ერთმანეთის იდენტურია. სხვა სიტყვებით რომ

1 ინდექსი 1—1 მიუთითებს ერთსა და იმავე რეფერენტზე.

2 ზედაპირისეული და სიღრმისეული დონეების გამოყენის შესახებ იხ. [6; 8; 9].

ვთქვათ, ზედაპირისეულ დონეზე მოქმედებს რეფლექსივიზაციის წესი³, რომლის მიხედვითაც წაიშლება აგენტის იდენტური ირიბი ობიექტი და ორივე მათგანი — აგენტიცა და რეციპიენტიც (ირიბი ობიექტი) ერთიანდება სუბიექტში. ირიბი ობიექტის ასეთი წაშლა განპირობებულია იმით, რომ აგენტსა და რეციპიენტს ერთი და იგივე რეფერენტი აქვთ. თუ აგენტსა და რეციპიენტს სხვადასხვა რეფერენტი აღმოაჩნდებათ, მაშინ, ბუნებრივია, ვერც რეფლექსივიზაციის წესი იმოქმედებს. ამიტომ სასხვისო ქვევის პარადიგმაში, სადაც რეფლექსივიზაციის წესი ვერ მოქმედებს, ირიბი ობიექტი წარმოღვენილია ზედაპირისეულ დონეზეც. რამდენადაც სათავისო ქვევის პარადიგმაში სუბიექტი აგენტიცაა და რეციპიენტიც, ამდენად სიღრმისეულ დონეზე ამგვარი სუბიექტი უნდა წარმოვადგინოთ ორგვარად — როგორც აგენტი, ანუ როგორც სუბიექტი იმავე აზრით, რა აზრით აქვს მას სასხვისო ქვევის პარადიგმაში და როგორც — რეციპიენტი, ანუ როგორც ირიბი ობიექტი. ამიტომ სქემა (II). სხვა არაფერია, თუ არა იმ სინტაქსურ მიმართებათა გავლილად წარმოდგენა, რომელი მიმართებებიც სათავისო ქვევის პარადიგმაში გვაქვს ზედაპირისეულ დონეზეც.

• ამრიგად, სიღრმისეულ დონეზე ირიბი ობიექტი გვაქვს არა მარტო სასხვისო ქვევის პარადიგმაში, არამედ სათავისო ქვევის პარადიგმაშიც. მაგრამ სათავისო ქვევის პარადიგმაში ირიბი ობიექტი ყოველთვის იდენტურია თავისი სუბიექტისა, ხოლო სასხვისო ქვევის პარადიგმაში ირიბი ობიექტი არასოდეს არ არის თავისი სუბიექტის იდენტური; სუბიექტისა და ირიბი ობიექტის იდენტურობა განსაზღვრავს სათავისო ქვევის რეფლექსურ ხასიათს, ე. ი. იმას, რომ სუბიექტის მოქმედება ისევე სუბიექტსავე უბრუნდება, რადგანაც იგი ამავე დროს რეციპიენტიცაა. ამის საწინააღმდეგოდ, სასხვისო ქვევაში სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს შორის მიმართება ირეფლექსურია, რადგანაც სუბიექტი და ირიბი ობიექტი აქ ერთმანეთის იდენტურნი არ არიან. ამიტომ სასხვისო ქვევის პარადიგმაში სუბიექტი ყოველთვის აგენტიცა, ხოლო ირიბი ობიექტი — ყოველთვის რეციპიენტი.

ერთი სიტყვით, სათავისოა ქვევა იმ შემთხვევაში, თუ სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს ერთი და იგივე რეფერენტი აქვთ, ხოლო სასხვისოა ქვევა იმ შემთხვევაში, თუ სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს სხვადასხვა რეფერენტი აქვთ. ამრიგად, სათავისო ქვევა შეიძლება განვიხილოთ როგორც სასხვისო ქვევის კერძო შემთხვევა, სახელდობრ, ისეთი შემთხვევა, როდესაც სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს ერთი და იგივე რეფერენციალური მნიშვნელობა აქვთ. რადგანაც სათავისო ქვევა სასხვისო ქვევის კერძო შემთხვევაა, ამიტომაც, ბუნებრივია, გენერტური კავშირი დაეინახოს სათავისო ქვევის /o-/ ნიშანსა და სასხვისო ქვევის /o-/ ნიშანს შორის. ჩვენი აზრით, ეს ნიშნები ერთი და იგივე მორფოლოგიური ელემენტია, მაგრამ ისინი სხვადასხვაგვარად ფუნქციონირებენ სხვადასხვა სინტაქსურ გარემოცვაში: თუ სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს ერთი და იგივე რეფერენტი აქვთ, მაშინ /o-/ სათავისო ქვევის ნიშნად გვე-

3 რეფლექსივიზაციის წესის შესახებ იხ. [6, 144—147; 9, 9—14], მაგრამ მათ ეს წესი გამოყენებული აქვთ პირდაპირი ობიექტის მიმართ. ასე მაგალითად. წინადადებაში „მან მოიკლა ის“ თუ სუბიექტსა და პირდაპირ ობიექტს ერთი და იგივე რეფერენტი ექნებათ, მაშინ ეს წინადადება რეალობა როგორც „მან მოიკლა თავი“. მაგრამ თუ მათ სხვადასხვა რეფერენტო ექნებათ, მაშინ, რეფლექსივიზაციის წესი აღარ იმოქმედებს (მღრ. მან მოიკლა წყურვილი).

ლინება, ხოლო თუ მათ სხვადასხვა რეფერენტი აქვთ, /ი-/ სასხვისო ქცევის ნიშანია. ბუნებრივია, დაისვას კითხვა სასხვისო ქცევის /უ-/ ალომორფის კავშირის შესახებ სათავისო და სასხვისო ქცევის /ი-/ ნიშანთან. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს /ი/→/უ/ აბლაუტთან, რაც გამოწვეულია სათავისო და სასხვისო ფორმებს შორის მორფოლოგიური ომონიმიის თავიდან აცილების საჭიროებით. /უ-/ სასხვისო ქცევის ალომორფად გვაქვს იმ შემთხვევაში, როცა ირიბი ობიექტი მესამე პირია. ამავე დროს /უ-/ ალომორფი გვაქვს ისეთ ფორმებში, რომლებიც, თუ /ი-/ ალომორფით აწარმოებდნენ სასხვისო ქცევას, მთლიანად დაემთხვეოდნენ სათავისო ქცევის ფორმებს:

სათავისო ქცევა

- (IV) a. მე ვიშენებ მას
 b. შენ იშენებ მას
 c. ის იშენებს მას

სასხვისო ქცევა

- a. მე ვუშენებ მას მას
 b. შენ უშენებ მას მას
 c. ის უშენებს მას მას

თუ სასხვისო ქცევის პარადიგმაში /უ-/ ალომორფს შევცვლით /ი-/ ალომორფით, მაშინ მივიღებთ სათავისო ქცევის ფორმებს. როგორც ჩანს, მორფოლოგიური ომონიმიის თავიდან აცილების საჭიროებამ განაპირობა /ი/→/უ/ აბლაუტი ქართულში და სასხვისო ქცევის /ი-/ ალომორფის გვერდით /უ-/ ალომორფის არსებობაც. თუ ეს დებულება სწორია, მაშინ სათავისო ქცევის /ი-/ და სასხვისო ქცევის /ი-/ და /უ-/ ალომორფები ერთმანეთთან გენეტურ კავშირშია.

შემოთ ჩვენ სათავისო ქცევა განვიხილეთ როგორც რეფლექსური მიმართება სუბიექტისა ირიბ ობიექტთან, ხოლო სასხვისო ქცევა — როგორც ირეფლექსური მიმართება სუბიექტისა ირიბ ობიექტთან. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სათავისო და სასხვისო ქცევების განსაზღვრისას ჩვენ ვეყრდნობით მხოლოდ სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს, ე. ი. უგულვებელყოფთ პირდაპირ ობიექტს, როგორც ირეფლექტურს. ჩვენი აზრით, პირდაპირი ობიექტი ქცევის კატეგორიისათვის ირეფლექტური ოდენობაა, რადგანაც ქცევის შესახებ ამ წარმოდგენილი თვალსაზრისის მიხედვით სათავისოა ქცევა, თუ სუბიექტი რეფლექსურ მიმართებას ამყარებს ირიბ ობიექტთან, ე. ი. სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს ერთი და იგივე რეფერენტი აქვთ. სასხვისოა ქცევა, თუ სუბიექტი ირეფლექსურ მიმართებას ამყარებს ირიბ ობიექტთან, ე. ი. სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს სხვადასხვა რეფერენტი აქვთ. ამდენად, სათავისო და სასხვისო ქცევების ზუსტი დეფინაციისათვის რეფლექტურია მხოლოდ სუბიექტი და ირიბი ობიექტი, რადგანაც ქცევის ასეთი დეფინიცია უგულვებელყოფს პირდაპირ ობიექტს. ამიტომ სათავისო და სასხვისო ქცევა შეიძლება პუნდეს არა მარტო მოქმედებითი გვარის ზმნებს, რომელთაც პირდაპირობიექტური პირი ყოველთვის აქვთ, არამედ ვნებითი და საშუალო გვარის ზმნებსაც, რომელთაც პირდაპირობიექტური პირი არ შეეწყობათ. ამ დებულების სისწორის დასამტკიცებლად განვიხილოთ საშუალო გვარის ზმნები, კერძოდ კი ე. წ. მედიოაქტიური ზმნები.

(სასხვისო ქცევა მედიოაქტიური ზმნების აორისტში გვაძლევს შემდეგ პარადიგმას:

- (V) 1. a. მე ვიჩივლე შენ
 b. მე ვუჩივლე მას
 2. a. შენ მიჩივლე მე
 b. შენ უჩივლე მას

3. a. მან მიჩივლა მე
 b. მან ვიჩივლა შენ
 c. მან უჩივლა მას

როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაშიც სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს სხვადასხვა რეფერენტი აქვთ და გვაკლია იდენტური სუბიექტისა და ირიბი ობიექტის შქონე წინადადებები. ეს წინადადებები ასეთია:

- (VI) 1. a. მე ვიჩილე მე
b. შენ იჩილე შენ
c. მან იჩილა მას₁

ზედაპირისეულ დონეზე (VI) პარადიგმა რეალიზებულია როგორც (VII).

- (VII) a. მე ვიჩილე
b. შენ იჩილე
c. მან იჩილა

(VI) პარადიგმის ასეთი რეალიზაცია ზედაპირისეულ დონეზე შეპირობებულია იმავე რეფლექსივიზაციის ტრანსფორმაციული წესის მოქმედებით. რადგანაც სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს (VI) პარადიგმაში იდენტური რეფერენტი აქვთ, ამიტომ /ი-/ პრეფიქსი (VII) პარადიგმაში სათავისო ქცევის ნიშანია, ხოლო (V) პარადიგმაში — სასხვისო ქცევის ნიშანი, რომელიც აბლაუტურ მიმართებაში იმყოფება /უ/ ხმოვანთან. /ი-/უ/ აბლაუტის მიზეზი ამ შემთხვევაში იკვივა. თუ ასეთი აბლაუტი არ იქნება, მაშინ სათავისო ქცევის ფორმები (ვიჩილე, იჩილე, იჩილა) დაემთხვევა სასხვისო ქცევის ფორმებს (ევიჩილე, უიჩილე, უიჩილა).

ამრიგად, ქცევის თვალსაზრისით მოქმედებით გვარსა და მედიოაქტივს შორის თითქოს სრული ანალოგია გვაქვს, მაგრამ გარკვეული განსხვავება მაინც შეიმჩნევა და ეს განსხვავება გამოწვეულია ირიბი ობიექტის სხვაგვარი სინტაქსური ფუნქციით მედიოაქტიურ ზმნებში. ირიბი ობიექტი რეციპიენტია მედიოაქტიურ ზმნებში, მაგრამ იგი მაინც განსხვავდება მოქმედებითი გვარის ირიბი ობიექტისაგან. განვიხილოთ ეს განსხვავება ჯერ სასხვისო ქცევის ფორმებში. მოქმედებითი გვარის ზმნაში სუბიექტი მოქმედებს პირდაპირ ობიექტზე და ეს ~~სამოქმედო~~ ობიექტი დანიშნულია ირიბი ობიექტისათვის. „პეტრე პავლეს სახლს უქმეებს“ ნიშნავს იმას, რომ პეტრე აშენებს სახლს პავლესათვის, ე. ი. პირდაპირი ობიექტი დანიშნულია ირიბი ობიექტისათვის. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს შორის კავშირი მოქმედებითი გვარის ზმნაში გაშუალებულია პირდაპირი ობიექტით. ეს მიმართება სქემატურად ასე შეიძლება გამოვხატოთ⁴: S—R—DO—R—JO. მედიოაქტიურ ზმნაში პირდაპირი ობიექტი არა გვაქვს და ამიტომ სუბიექტი ირიბ ობიექტს უშუალოდ უკავშირდება შემდეგი სქემის მიხედვით: S—R—JO. ამიტომაც მედიოაქტიურ ზმნაში ირიბი ობიექტი სუბიექტის მოქმედების განმცდელია, ე. ი. რეციპიენტია არა პირდაპირ ობიექტთან მიმართებაში, არამედ სუბიექტთან მიმართებაში. მედიოაქტიური ზმნის სასხვისო ქცევის პარადიგმაში სუბიექტის მოქმედებას განიცდის ირიბი ობიექტი, ხოლო სათავისო ქცევის პარადიგმაში სუბიექტის მოქმედებას განიცდის ისევე სუბიექტი, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მედიოაქტიური ზმნის სათავისო ქცევის პარადიგმაში სუბიექტი ერთდროულად აგენტიც არის და მოქმედების განმცდელიც (რეციპიენტი). ამიტომ, ვთქვათ, „იჩილა“ რეფლექსური ზმნაა და ეს რეფლექსურობა გამოხატება /ი-/ ნიშნით ისევე, როგორც მოქმედებითი გვარის ზმნის სათა-

4 S (სუბიექტი), DO (პირდაპირი ობიექტი), JO (ირიბი ობიექტი), R (რელიცია).

ვისო ქცევის ფორმებში. პირიქით, „უჩიელა“ ირეფლექსური ზმნაა, რადგანაც სუბიექტი თვითონ კი არ განიცდის მოქმედებას, არამედ ირიბ ობიექტს განაცდევინებს მას. კერძო სიტყვით, მედიოაქტიური ზმნების რეფლექსურ ფორმებში /ი-/ სათავისო ქცევის ნიშანია, ხოლო ირეფლექსურ ზმნებში — სასხვისო ქცევის ნიშანი.

როგორც ცნობილია, მედიოაქტიურ ზმნებს ზოგჯერ შეიძლება პირდაპირი ობიექტიც ჰქონდეს. (ბავშვმა წიგნი წაიკითხა, დედამ თაფლი იყიდა და სხვ.). ასეთ შემთხვევაში სუბიექტი ირიბ ობიექტზე მოქმედებს ორგვარად—პირდაპირი ობიექტის მეშვეობით და უშუალოდაც. ამიტომ ამ შემთხვევაში ირიბი ობიექტი რეციპიენტიცაა, ისევე როგორც მოქმედებით გვარში, და განსვლენილიც ისევე როგორც პირდაპირი ობიექტის არმქონე მედიოაქტიურ ზმნებში.

მედიოაქტივის მეორე სერიის ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს მყოფადის წრეშიც. აქაც განსხვავებულია რეფლექსურ (ვიჩიელებ, იჩიელებ, იჩიელებს) და ირეფლექსურ (ვიჩიელებ, ვუჩიელებ, მიჩიელებ, უჩიელებ, მიჩიელებს, გიჩიელებს, იჩიელებს) ზმნათა პარადიგმები. რეფლექსური ზმნის პარადიგმაში /ი-/ სათავისო ქცევის ნიშანია, ხოლო ირეფლექსური ზმნის პარადიგმაში /ი-/ და /უ-/ სასხვისო ქცევის ნიშნებია. /ი-/ /უ-/ აბლაუტი აქაც შეპირობებულია იმავე მიზეზით, რაც ზემოთ განხილულ შემთხვევებში გვქონდა.

განსხვავებული მდგომარეობა გვაქვს მედიოაქტივის აწმყოს წრეში. მართალია, სასხვისო ქცევის პარადიგმა აქაც /ი-/ და /უ-/ ალომორფებითაა წარმოდგენილი (ვიჩივი, ვუჩივი, მიჩივი, უჩივი, მიჩივის, ვიჩივის, უჩივის), მაგრამ სათავისო ქცევის ნიშნად მოსალოდნელი /ი-/ ალომორფის ნაცვლად გვაქვს ნულოვანი ალომორფი (ვივი, ჩივი, ჩივის). ბუნებრივია, ღაცვას კითხვა, თუ რა იწვევს ამ შემთხვევაში /ი-/ ალომორფის წაშლას სათავისო ქცევის პარადიგმაში. სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმებს შორის მოსალოდნელი დამთხვევით ამ ფაქტს ვერ ავხსნივით, რადგანაც მათ შორის არ გვექნებოდა დამთხვევა სათავისო ქცევის /ი-/ ალომორფით გამოხატვის შემთხვევაშიც. /ი-/ / აბლაუტი, როგორც ჩანს, შეპირობებულია აწმყოს წარსლა და მყოფადის წრის ფორმებს შორის მოსალოდნელი ომონიმის თავიდან აცილების საჭიროებით, [5, 81]. რა თქმა უნდა /ი-/ /0/ აბლაუტი არ წარმოადგენს მათ შორის ერთადერთ განმასხვავებელ საშუალებას, რადგანაც თემის ნიშნების მონაცვლეობაც დასტურდება [2, 424—417], მაგრამ მოცემული აბლაუტი ერთ-ერთი საშუალებაა აწმყოსა და მყოფადის წრეთა ფორმებს შორის დისტანციის დასამყარებლად. ავიღოთ საანალიზოდ იგივე „ჩივის“ ზმნა აწმყოსა და მყოფადში და შევეუბირისპიროთ ისინი ჰიპოთეტურ ფორმებს.

(VIII) აწმყო

- a. მე ვიჩივი
b. შენ ჩივი
c. ის ჩივის

მყოფადი

- a. მე ვიჩიელებ
b. შენ იჩიელებ
c. ის იჩიელებს

ჰიპოთეტური ფორმები

- a. მე *ვიჩივი
b. შენ *იჩივი
c. ის *იჩივის

აბლაუტი /ი-/ /0/ აწმყოს წრეში რომ მყოფადისა და აწმყოს წრეების განსასხვავებლად მოქმედებს, ეს კიდევ უფრო კარგად ჩანს ამ საკითხის დი-აქრონიული თვალსაზრისით განხილვის შემთხვევაში. შემჩნეულია, რომ სათავისო ქცევის პარადიგმა /ი-/ ალომორფსაც შეიცავს. ასეთი მდგომარეობა გვაქვს შემდეგ ზმნებში: იგლოვს, იმღერს, ინანის, იღიმის, იცინის, ისწრაფვის [5, 80]. ი. ქავთარაძისა და ბ. ჯორბენაძის დაკვირვებით, ძველ ქართულში ასე-

თი მაგალითები კიდევ უფრო მეტია; ისტვენს (სტვენს), იბრდლუენს (ბრდლვი-ნავს), იმარხავს (მარხულობს); იმრუშებს (მრუშობს). ინადირობს (ნადირობს). არან. ნიქობავა [4, 224—230] და ივ. ქავთარაძე [1, 259—260] საწყისებზე დი-ყრდნობით /ი-/ პრეფიქსს აღადგენენ ზოგ ისეთ ფორმებში, სადაც ეს /ი-/ არც ძველ ქართულში გვაქვს. *იემის—ს-ი-ემილი, *ი-ძვის—ს-ი-ძვა, *ი-რცხელს —სირცხელილი, *ი-მშის—ს-ი-მშილი, *ი-კუდის—ს-ი-კუდილი. ეს გარემოება სა-ფუძველს იძლევა /ი-/ ალომორფის პოსტულირებისათვის მედიოაქტივის აწმ-ყოს წრეში საერთოდ და ამგვარ დაშვებას მხარს უჭერს სხვა ქართველურ ენათა მონაცემებიც [5, 80]. ამიტომ „ჩივის“ ტიპის ფორმების არქტიკაბად /*ჩივის/ ტიპის ფორმების პოსტულირება სავსებით დამაჯერებელი ჩანს.

ამრიგად, აწმყოში უნდა გვექნოდა *ჩივის, *იკითხულობს და სხვა. ფორ-მები. რატომ წაიშალა ამ ფორმებში /ი-/ ალომორფი, ე. ი. რატომ განხორ-ციელდა /ი/→/0/ აბლაუტი? როგორც ცნობილია, მყოფადის წრე ძველ ქარ-თულშიც კი არ გვექნოდა [2, 266—272] და ამიტომ იგი ინოვაციას წარმოად-გენს. როგორც ჩანს, მყოფადის წრის წარმოშობამ განაპირობა სათავისო ქცე-ვის პარადიგმის ორად გაყოფა აწმყოში. რის შედეგადაც ინიანი ფორმები მყოფადის წრეში აღმოჩნდნენ, ხოლო /ი/-ს გარეშე დარჩენილმა ფორმებმა აწმყოს წრის ფორმების გაგება მიიღეს. როგორც ვხედავთ, დბულებას იმის შესახებ, რომ /ი/→/0/ აბლაუტი შეპირობებულია აწმყოსა და მყოფადის წრეებს შორის დისტანციის დამყარების აუცილებლობით, დიაქრონული სა-ფუძველიც აქვს. \downarrow

მედიოაქტივში გვაქვს ერთი წყება ზმნებისა (ნასახელარი ზმნები, ა. შანი-ძის მიხედვით) [2, 475], რომლებშიც ქცევის ნიშნები სასხვისო ქცევის პარა-დიგმაშიცაა წაშლილი. ასეთებია: გ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ მ ე შ ე ნ, ვ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ მ ე მ ა ს, მ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ შ ე ნ მ ე, ჰ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ მ ე მ ა ს, მ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ ს ი ს მ ე, გ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ ს ი ს შ ე ნ, მ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ ს ი ს მ ა ს. მყოფადში /ი-/ და /უ-/ ალომორფები თავის ადგილზეა: გ ი ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ მ ე შ ე ნ, ვ უ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ მ ე მ ა ს, მ ი ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ შ ე ნ მ ე, უ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ მ ე მ ა ს, მ ი ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ ს ი ს მ ე, გ ი ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ ს ი ს შ ე ნ, უ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ ბ ს ი ს მ ა ს. ასევე თავის ადგილზეა /ი-/ და /უ-/ ალომორფები წყვეტილშიც: გ ი ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ მ ე შ ე ნ, ვ უ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ მ ე მ ა ს, მ ი ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ მ ე შ ე ნ მ ე, უ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ მ ე მ ა ს, მ ი ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ მ ა მ ა ნ მ ე, გ ი ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ მ ა მ ა ნ შ ე ნ, უ ხ ე ლ მ ძ დ ვ ა ნ ე ლ მ ა მ ა ნ მ ა ს. \downarrow აქ უფრო აშკარად ჩანს აწმყოსა და მყოფადის ფორმებს შორის დამთხვევა, თუ, რა თქმა უნდა, აწმყოშიც /ი-/ და /უ-/ ალომორფები გვექნე-ბოდა. ასეთ შემთხვევაში აწმყოსა და მყოფადის ფორმების ერთმანეთისაგან განსხვავება ძნელი იქნებოდა, რაც, როგორც ჩანს, განაპირობებს /ი/→/0/ და /უ/→/0/ აბლაუტურ ტრანსფორმაციებს.

ამრიგად, /ი-/ პრეფიქსი რეფლექსური ზმნების პარადიგმაში სათავისო ქცევის ნიშანია როგორც მოქმედებითი გვარის ზმნებში, ისე მედიოაქტივშიც. ეს თვალსაზრისი გარკვეულად განსხვავდება ქართულ საენათმეცნიერო ლი-ტერატურაში გავრცელებული თვალსაზრისისაგან. ა. შანიძის აზრით, /ი-/ პრე-ფიქსი მედიოაქტივის რეფლექსური ზმნების პარადიგმაში ქცევის მიხედვით

უფუნქციო ელემენტია სინქრონიული თვალსაზრისით, მაგრამ დიაქრონიული თვალსაზრისით იგი სათავისო ქცევის ნიშანია: „მაგრამ ეს სათავისო ქცევის ფორმა, — წერს ა. შანიძე, — დაკლილია ქცევის შინაარსისაგან იმით, რომ პირდაპირი ობიექტი ჩამოეცალა და უობიექტოდ დამჩალი ზმნა გარდაუვალი გახდა“ [2, 354].

მაგრამ ირვევა, რომ ჩვენთვის საინტერესო /ი-/ პრეფიქსი სათავისო ქცევის ნიშანია სინქრონიული თვალსაზრისითაც და იგი სრულიადაც არ არის ქცევის თვალსაზრისით უფუნქციო ელემენტი. და თუ ა. შანიძე მას მაინც უფუნქციო ელემენტად მიიჩნევს, ეს გამოწვეულია იმით, რომ სათავისო ქცევა, მისი აზრით, აუცილებლობით გულისხმობს პირდაპირ ობიექტს. ა. შანიძის მიხედვით, საარვისოა ქცევა, თუ პირდაპირი ობიექტი არ წარმოადგენს არც სუბიექტისა და არც ირიბი ობიექტის კუთვნილებას; სათავისოა ქცევა, თუ პირდაპირი ობიექტი ირიბ ობიექტს ეკუთვნის [2, 323]. მაგრამ ქცევის ასეთი გაგება ვარგისია მხოლოდ გარდამავალ ზმნებისათვის, რადგანაც მხოლოდ მათ აქვთ პირდაპირი ობიექტი. გ. დეტერსი [7, 70] აღნიშნავს, რომ *mutatis mutandis* ეს გაგება გავრცელდება გარდაუვალ ზმნებზეც. ჩვენი აზრით, არსებითი ცვლილებები უნდა შევიტანოთ ქცევის გაგებაში, რომ იგი გარდაუვალ ზმნებზეც გავრცელდეს, თუ პირდაპირი ობიექტი ქცევის დეფინიციისათვის რელევანტური ოდენობაა, მაშინ ქცევა გარდაუვალ ზმნებში საერთოდ არ უნდა გვექონდეს. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ქცევის კატეგორია ახასიათებს როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნებს და ამიტომ, ჩვენი აზრით, ქცევის ზოგადი დეფინიციისათვის პირდაპირი ობიექტი ირელევანტურია. როგორც ეს ზემოთაც იყო აღნიშნული, ქცევის დეფინიციისას რელევანტურია მხოლოდ სუბიექტი და ირიბი ობიექტი; თუ სუბიექტის მოქმედება რეფლექსურია, ე. ი. სუბიექტი ერთდროულად აგენტიც არის და რეციპიენტიც, მაშინ გვექნება სათავისო ქცევა — სასხვისო და საარვისო. სასხვისო იქნება ქცევა, თუ სუბიექტი მხოლოდ აგენტია და ირიბი ობიექტი მხოლოდ რეციპიენტი, ხოლო საარვისო იქნება ქცევა, თუ სუბიექტი მხოლოდ აგენტია და ირიბი ობიექტი ან არ გვექნება, ანდა არ იქნება რეციპიენტი.

ქცევის ამგვარ გაგებას თითქოს მხარს არ დაუჭერს ვნებითი გვარისა და მედიოპასივის ერთპირიანი ზმნები, რადგანაც ამ ზმნებში ერთი შეხედვით ირიბი ობიექტი არა გვაქვს. ამიტომ ახლა ეს ზმნები განვიხილოთ. დავიწყოთ ე. წ. ენიანი ვნებითის განხილვით, ენიანი ვნებითის პარადიგმა აბსოლუტურად იგივეა, რაც სასხვისო ქცევის პარადიგმა:

(IX) 1. a. მე	გემალეზი	შენ	3. a. ის	გემალეზა	მე
	b. მე	გემალეზი	მას	b. ის	გემალეზა
2. a. შენ	გემალეზი	მე		c. ის	გემალეზა
	b. შენ	გემალეზი	მას		

ამ შემთხვევაშიც გვაკლია პარადიგმაში იდენტური სუბიექტისა და ირიბი ობიექტის შემცველი წინადადებები:

(X) a. მე	*გემალეზი	მე
b. შენ	*გემალეზი	შენ
c. ის	*გემალეზა	მას

(X) პარადიგმა ზედაპირისეულ დონეზე წარმოდგენილია როგორც (XI) მისი

- (XI) a. მე ვიმალება
b. შენ იმალება
c. ის იმალება

(X) პარადიგმის (XI) პარადიგმაში ტრანსფორმაცია შეპირობებულია რეფლექსივიზაციის ტრანსფორმაციული წესით, რომლის მიხედვითაც სუბიექტის იდენტური ირიბი ობიექტი უნდა წაიშალოს. ამიტომ (IX) და (XI) პარადიგმებს შორის იგივე განსხვავება გვაქვს, რაც სხვა ანალოგიურ პარადიგმებში. ეს განსხვავება მდგომარეობს იმაში, რომ (XI) პარადიგმაში წარმოდგენილი ზმნური ფორმები რეფლექსური ზმნური ფორმებია, რომლებშიც სუბიექტი ერთდროულად აგენტიც არის და რეციპიენტიც, „იმალება“ ნიშნავს იმას, რომ სუბიექტის მოქმედება თვითონ სუბიექტსავე უბრუნდება და არ გადაეცემა ირიბ ობიექტს. სუბიექტის გამოსვლა აგენტისა და რეციპიენტის როლში თავის მხრივ შეპირობებულია იმით, რომ აგენტსა და რეციპიენტს (X) და (XI) პარადიგმებში ერთი და იგივე რეფერენტი აქვთ. სხვა მდგომარეობა გვაქვს ამ თვალსაზრისით (IX) პარადიგმაში. აქ სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს სხვადასხვა რეფერენტი აქვთ და ამიტომ სუბიექტის მიმართება ირიბ ობიექტთან ირეფლექსურია, ე. ი. სუბიექტი ყოველთვის აგენტია, ხოლო ირიბი ობიექტი — ყოველთვის რეციპიენტი.

თუ (XI) პარადიგმის ზმნური ფორმები რეფლექსური ფორმებია, მაშინ /ი-/ პრეფიქსი აქ სათავისო ქვევის ნიშანია. ასევე თუ (IX) პარადიგმის ზმნური ფორმები ირეფლექსურია, მაშინ /ე-/ პრეფიქსი სასხვისო ქვევის ნიშანია. 1926 წ. გამოქვეყნებულ ნიშრომში „ქართული ზმნის საქციევი“ ა. შანიძე ვენებითში წარმოდგენილი /ი-/ და /ე-/ პრეფიქსებს ქვევის ნიშნებად მიიჩნევდა: /ი-/ს საარვისო ქვევის ნიშნად; ხოლო /ე-/ს სასხვისო ქვევის ნიშნად [3, 312—333]. შემდგომში ეს თვალსაზრისი უარყო თვითონ მანვე და მოცემული პრეფიქსები ვენებითს ნიშნებად ჩათვალა, თუმცა ქვევის გამოხატვის ფუნქციაც ბოლომდე არ უარყო და ვენებითს ნიშნების კონტრაციად მიიჩნია საარვისო და სასხვისო ქვევის გამოხატვა [2, 341]. დღეისათვის სპეციალურ ლიტერატურაში გაზიარებულია ა. შანიძის ის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც /ი-/ და /ე-/ პრეფიქსები ვენებითი გვარის ნიშნებად განიხილება.

ჩვენი აზრით, /ი-/ პრეფიქსი ვენებითი გვარის ზმნებში არც ვენებითს ნიშანია და არც საარვისო ქვევისა. ეს პრეფიქსი წარმოდგენილია რეფლექსური ზმნების პარადიგმაში და ამიტომ იგი სათავისო ქვევის ნიშანია ისევე, როგორც მოქმედებითი გვარის ან საშუალო გვარის ზმნებში. რაც შეეხება /ე-/ პრეფიქსს ა. შანიძის ადრინდელი შეხედულება ამ საკითხზე, ე. ი. /ე-/ პრეფიქსის განხილვა სასხვისო ქვევის ნიშნად, ჩვენი აზრით, არ უნდა იწვევდეს რაიმე ეჭვს. მაგრამ ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ა. შანიძის ახალ თვალსაზრისს, რომლის მიხედვითაც /ე-/ პრეფიქსი ვენებითს ნიშნად განიხილება.

ამრიგად, /ი-/ და /ე-/ პრეფიქსები ვენებითი გვარის ზმნებში ქვევის ნიშნებია და არა გვარის ნიშნები: /ი-/—სათავისო ქვევისა, ხოლო /ე-/—სასხვისო ქვევისა.

ზემოთ ჩვენ სათავისო ქვევის /ი-/ ნიშანი ვენებითი გვარის ზმნებში სიღრმისეულ დონეზე წარმოდგენით /ე-/ პრეფიქსის სახით (იხ. სქემა XI). მაგრამ ეს /ე-/ პრეფიქსი ზედაპირისეულ დონეზე რეალიზებულია /ი-/ პრეფიქსის სა-

ხით, ე. ი. საქმე გვაქვს /ე/→/ი/ აბლაუტთან. ამ აბლაუტის მიზეზიც ისევ მორფოლოგიური ომონიმის დაძლევით არის განპირობებული. თუ სათავისო ქცევის პარადიგმაში /ე-/ პრეფიქსი გვექნებოდა, მაშინ ერთმანეთს დაემთხვეოდა სათავისო და საარვისო ქცევების შემდეგი ფორმები: მე *ვემალები მე—მე ვემალები მას, შენ *ემალები შენ—შენ ემალები მას, ის₁ ემალება მას₁—ის ემალება მას. სწორედ იქ, სადაც მოსალოდნელი იყო დამთხვევა, განვითარებულია /ე-/→/ი/ აბლაუტი. რის შედეგადაც /ი-/ სათავისო ქცევის ნიშნად გვევლინება, ხოლო /ე-/—სასხვისო ქცევის ნიშნად. /ე/-ს გადასვლას /ი/-ში და არა, ვთქვათ, /ო/-ში, როგორც ჩანს, ხელი შეუწყო იმანაც, რომ სათავისო ქცევის ნიშნად სხვა შემთხვევებშიც /ი-/ გვაქვს.

უნიშნო და დონიან ვნებითში სასხვისო ქცევის პარადიგმა ისეთივეა, როგორც მოქმედებით გვარსა და მედიოაქტივში:

(XII) 1. a. მე გიჭრები	შენ	3. a. ის მიჭრება	მე
მე გიწოთლები	შენ	ის მიწოთლება	მე
b. მე ვუჭრები	მას	b. ის გიჭრება	შენ
მე ვუწოთლები	მას	ის გიწოთლება	მე
2. a. შენ მიჭრები	მე	c. ის უჭრება	მას
შენ მიწოთლები	მე	ის უწოთლება	მას
b. შენ უჭრები	მას		
შენ უწოთლები	მას		

რეფლექსური ზმნების პარადიგმა სიღრმისეულ დონეზე ასეთი იქნება:

(XIII) მე *ვიჭრები	მე	შენ *იწოთლები	შენ
მე *ვიწოთლები	მე	ის ₁ *იჭრება	მას ₁
შენ *იჭრები	შენ	ის ₁ *იწოთლება	მას ₁

მაგრამ ზედაპირისეულ დონეზე /ი-/ პრეფიქსი წაშლილია და სათავისო ქცევის ნიშნად გვევლინება ნულოვანი ალომორფი, ე. ი. საქმე გვაქვს /ი/→/0/ აბლაუტთან.

(XIV) a. მე ვჭრები	c. ის ჭრება
მე ვწოთლები	ის წოთლება
b. შენ ჭრები	
შენ წოთლები	

/ი/→/0/ აბლაუტის მიზეზს არ წარმოადგენს არც სათავისო და სასხვისო ფორმებს შორის მორფოლოგიური ომონიმის დაძლევა და არც აწმყოსა და მყოფადის წრეებს შორის დისტანციის დამყარების აუცილებლობა, რადგანაც მყოფადის წრის რეფლექსურ ფორმებშიც /ი-/ პრეფიქსი წაშლილია (მღრ. გა ვ წ ი თ ლ დ ე ბ ი, გა წ ი თ ლ დ ე ბ ი, გა წ ი თ ლ დ ე ბ ა). ასევე წაშლილია ეს /ი-/ მეორე სერიაშიც (მღრ. გა ვ წ ი თ ლ დ ი, გა წ ი თ ლ დ ი, გა წ ი თ ლ დ ა). რადგანაც /ი/-ს წაშლა ვრცელდება მთელ პარადიგმაზე, ე. ი. /ი-/ სათავისო ქცევის ნიშნად არა გვაქვს არც პირველ და არც მეორე სერიაში, ამიტომ /ი/→/0/ აბლაუტის მიზეზი, როგორც ჩანს, თვითონ უნიშნო და დონიანი ვნებითების თავისებურ სემანტიკაშია. საქმე ისაა, რომ ამ კლასის ზმნები /ი-/ პრეფიქსის გარეშეც რეფლექსური ზმნებია: „ჭ რ ე ბ ა“ ნიშნავს იმას, რომ აგენტი თავის თავზე განიცდის მოქმედებას. ანალოგიურია კვ დ ე ბ ა, ღვებ ა, თებ ა, ხმებ ა და სხვ. ასევე „წ ი თ ლ დ ე ბ ა“ ნიშნავს იმას, რომ აგენტის მოქმედების განმცდელი ისევ აგენტია, ე. ი. ზმნა რეფლექსურია. ზუსტად ასეთივე მდგომარეობა გვაქვს ამ კლასის სხვა ზმნებშიც: შავდება, ვაჭრ-

დება, ჩნდება, კედება და სხვ. რადგანაც უნიშნო და დონიანი ვნებითები თავიანთი სემანტიკით რეფლექსური ზმნებია, ამიტომ რეფლექსურობის (სათავისო ქცევის) /ი-/ პრეფიქსი ამ შემთხვევაში ჭარბია და ამიტომ იგი წაშლილია. ნათქვამი არ ნიშნავს იმას, რომ მოცემული /ი-/ პრეფიქსი არ შეიძლება გეჭონდეს უნიშნო და დონიან ვნებითში, ამ კლასის ზმნებს შესაძლებელია ჰქონდეთ ან ჰქონდათ /ი-/ პრეფიქსი სათავისო ქცევის ნიშნად. მაგრამ გრამატიკული თვალსაზრისით იგი ჭარბია და ამიტომაც მისი წაშლა შესაძლებელია, მაგრამ არა აუცილებელი. რადგანაც სათავისო ქცევის /ი-/ პრეფიქსი ჭარბია უნიშნო და დონიან ვნებითებში, ამიტომ /ი/→/ო/ აბლაუტი ხორციელდება ამ კლასის ზმნათა მთელ პარადიგმაში და არა მის ერთ რომელიმე რგოლში.

სტატკურ ვნებითსა და მედიოპასიევი ქცევის თვალსაზრისით ასეთი მდგომარეობა გვაქვს: აწყყოს წრეში სტატისტიკურ ვნებითსა და მედიოპასიეს შორის სრული ანალოგიაა, რადგანაც ორსავე შემთხვევაში სასხვისო ქცევის პარადიგმა ასეთია:

(XV) 1. a. მე გიწერივარ	შენ	3. a. ის მიწერია	მე
მე გიზივარ	შენ	ის მიზის	მე
b. მე ვუწერივარ	მას	b. ის გიწერია	შენ
მე ვუზივარ	მას	ის გიზის	
2. a. შენ მიწერიხარ	მე	c. ის უწერია	მას
შენ მიზიხარ	მე	ის უზის	მას
b. შენ უწერიხარ	მას		
შენ უზიხარ	მას		

სათანადო რეფლექსური ზმნების პარადიგმა კი ასეთია:

(XVI) a. მე ვწერივარ		c. ის სწერია
მე ვზივარ		ის ზის
b. შენ სწერიხარ		
შენ ზიხარ		

სილრმისეულ დონეზე (XVI) პარადიგმა უნდა წარმოვიდგინოთ როგორც

(XVII) a. მე ვწერივარ	მე	c. ის ₁ სწერია	მას ₁
მე ვზივარ	მე	ის ₁ ზის	მას ₁
b. შენ სწერიხარ	შენ		
შენ ზიხარ	შენ		

(XVI) პარადიგმის წარმოდგენას (XVII) პარადიგმის სახით ის საფუძველი აქვს, რომ რეფლექსური ზმნის სუბიექტის მდგომარეობას განიცდის ისევ სუბიექტი, ე. ი. სუბიექტი აქაც აგენტიცაა და რეციპიენტიც. „სწერია“ ნიშნავს იმას, რომ სუბიექტის მდგომარეობას ისევ სუბიექტი განიცდის, ხოლო „უწერია“ იმას, რომ სუბიექტის მდგომარეობას განიცდის ირიბი ობიექტი. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, „სწერია“ ზმნაში სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს ერთი და იგივე რეფერენტი აქვთ, რაც განაპირობებს იმას, რომ სუბიექტი აგენტის როლშიც გვევლინება და რეციპიენტის როლშიც, ხოლო „უწერია“ ზმნაში სუბიექტი მხოლოდ აგენტიცაა და ირიბი ობიექტი მხოლოდ რეციპიენტი, რადგანაც სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს სხვადასხვა რეფერენტი აქვთ.

სტატკური ვნებითისა და მედიოპასიევის აწყყოში, როგორც ვხედავთ, საქმე გვაქვს /ი/→/ო/ აბლაუტთან, ე. ი. აწყყოში აბლაუტის თვალსაზრისით სტატკური ვნებითი და მედიოპასიევი ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება, მაგ-

რამ მყოფადისა და წყვეტილში მათ შორის განსხვავება გვაქვს. განვიხილოთ ჯერ მედიოპასივი. სათავისო ქცევის პარადიგმა მედიოპასივის მყოფადში იქნება შემდეგი. მე ვიჭაღებო, შენ იჭაღებო, ის იჭაღება. სასხვისო ქცევის პარადიგმა კი ასეთია: მე შენ გეჭაღებო, მე მას ვეჭაღებო, შენ მე მეჭაღებო, შენ მას ეჭაღებო, ის მე მეჭაღება, ის შენ გეჭაღება, ის მას ეჭაღება. როგორც ვხედავთ, მყოფადში დასტურდება /ე/→/ი/ აბლაუტი და /ი-/ სათავისო ქცევის ნიშნად მიდის, ხოლო /ე/—სასხვისო ქცევის ნიშნად. სიღრმისეულ დონეზე სათავისო ქცევის პარადიგმა ასეთი იქნება: მე ვეჭაღებო მე-, შენ ეჭაღებო შენ, ის ეჭაღება ის. აქაც /ე/→/ი/ აბლაუტის საფუძველია მორფოლოგიური ომონიმია. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს წყვეტილშიც. სათავისო ქცევის პარადიგმა აქ ასეთია: მე ვიჭაქი, შენ იჭაქი, ის იჭადა, სასხვისო ქცევისა კი ასეთია: მე გიჭაქი შენ, მე ვუჭაქი მას, შენ მიჭაქი მე, შენ უჭაქი მას, ის მიჭადა მე, ის გიჭადა შენ, ის უჭადა მას. წყვეტილში გვაქვს სასხვისო ქცევის მეორე პარადიგმაც: მე გეჭაქი შენ, მე ვეჭაქი მას, შენ მეჭაქი მე, შენ ეჭაქი მას, ის მეჭადა მე, ის გეჭადა შენ, ის ეჭადა მას. ამრიგად, წყვეტილში გვაქვს როგორც /ე/→/ი/ აბლაუტი, ისე /ი/→/უ/ აბლაუტიც. ორსავე შემთხვევაში რეფლექსურ ფორმებთან /ი-/ სათავისო ქცევის ნიშნად. ირეფლექსურ ფორმებთან კი ერთ შემთხვევაში სასხვისო ქცევის ნიშნადია /ი-/ და /უ-/ , ხოლო მეორე შემთხვევაში /ე-/ , /მე მიჭადა ის/ და /მე მეჭადა ის/ წინადადებების იდენტურობა ერთხელ კიდევ გახაზავს იმას, რომ /ე-/ სასხვისო ქცევის ნიშანია და არა ვნებითისა.

ამრიგად, /ე/→/ი/ და /ი/→/ო/ აბლაუტური მონაცვლეობის მიზეზი მედიოპასივის წყვეტილში, ანდა /ე/→/ი/ აბლაუტისა მედიოპასივის მყოფადში გასაგებია. მაგრამ ასახსნელია /ი/→/ო/ აბლაუტის მიზეზი მედიოპასივის აწმყოში. აქაც, როგორც ჩანს, აბლაუტის მიზეზია აწმყოსა და მყოფადის მწკრივებს შორის მორფოლოგიური დისტანციის დამყარების აუცილებლობა, რის შედეგადაც სათავისო ქცევა მყოფადში /ი-/ ნიშნით გამოიხატება, ხოლო აწმყოში—ნულოვანი ალომორფით.

სტატიკური ვნებითის მყოფადსა და წყვეტილში /ე/→/ი/ აბლაუტი არ დასტურდება, ამიტომ /ე-/ პრეფიქსითაა ნაწარმოები როგორც სათავისო ქცევის, ისე სასხვისო ქცევის პარადიგმა:

მყოფადი

სათავისო ქცევა	სასხვისო ქცევა	
(XVIII) a. მე ვეწერები	1. a. მე ვეწერები	შენ
b. შენ ეწერები	b. მე ვაწერები	მას
c. ის ეწერება	2. a. შენ მეწერები	მე
	b. შენ ეწერები	მას
	3. a. ის მეწერება	მე
	b. ის ვაწერება	შენ
	c. ის ეწერება	მას

წყვეტილი

სათავისო ქცევა	სასხვისო ქცევა	
(XIX) მე ვეწერე	1. მე ვაწერე	შენ
შენ ეწერე	მე ვეწერე	მას
ის ეწერა	2. შენ მეწერე	მე
	შენ ეწერე	მას

3. ის მეწერა	მე
ის გეწერა	შენ
ის ეწერა	მას

ბუნებრივია, დაისვას კითხვა, თუ რატომ არ განხორციელდა /ე/→/ი/ აბლუტი სტატიკური ვნებითის მყოფადისა და წყვეტილის მწკრივებში? როგორც ცნობილია, სტატიკური ვნებითის მყოფადი ისედაც ემთხვევა დინამიკური, ე. წ. ენიანი ვნებითის აწმყოს [2, 464—466]. ამიტომ სტატიკური ვნებითის მყოფადის პარადიგმა სასხვისო ქვევისა ამავე დროს არის დინამიკური ვნებითის აწმყოს სასხვისო ქვევის პარადიგმაც. თუ სტატიკური ვნებითის მყოფადის პარადიგმა სათავისო ქვევისა /ი-/ ალმორფით იქნებოდა ნაწარმოები (ე. ი. გვექნებოდა: *ვიწერებო, *იწერებო, *იწერება), მაშინ სტატიკური ვნებითის მყოფადის პარადიგმაც სათავისო ქვევისა დაემთხვეოდა დინამიკური ვნებითის აწმყოს სათავისო ქვევის პარადიგმას. ასევე სტატიკური ვნებითის წყვეტილის პარადიგმა სასხვისო ქვევისა ემთხვევა ანალოგიურ პარადიგმას დინამიკურ ვნებითში. თუ აქაც სათავისო ქვევის პარადიგმა /ი-/ ალმორფით იქნებოდა ნაწარმოები, მაშინ სტატიკური ვნებითის წყვეტილის პარადიგმაც სათავისო ქვევისა დაემთხვეოდა ანალოგიურ პარადიგმას დინამიკური ვნებითის წყვეტილში. ამრიგად, სტატიკურ და დინამიკურ ვნებითებში ერთმანეთს დაემთხვეოდა როგორც სასხვისო, ისე სათავისო ქვევის პარადიგმები. ასეთი სრული დამთხვევის თავიდან აცილების მიზნით, როგორც ჩანს, /ე/→/ი/ აბლუტი არ განხორციელდა სტატიკური ვნებითის აწმყოსა და წყვეტილში და ამიტომ /ე-/ ალმორფი აქ სასხვისო ქვევის პარადიგმასაც აწარმოებს და სათავისო ქვევის პარადიგმასაც; რეფლექსურ ფორმებთან /ე-/ სათავისო ქვევის ნიშანია, ხოლო ირეფლექსურ ფორმებთან — სასხვისო ქვევის ნიშანი.

ამრიგად, ერთი და იგივე /ე-/ პრეფიქსი სტატიკური ვნებითის მყოფადსა და წყვეტილში ორგვარად ფუნქციონირებს: რეფლექსური ზმნების პარადიგმაში იგი სათავისო ქვევის ნიშანია, ხოლო ირეფლექსური ზმნების პარადიგმაში — სასხვისო ქვევის ნიშანი. ზემოთ ჩვენი სათავისო ქვევის /ი-/ და სასხვისო ქვევის /ე-/ მოქმედებითი გვარის ზმნებსა და მედიოაქტივში ერთ და იმავე მორფოლოგიურ ელემენტად ჩაეთვალეთ და მას ორგვარი ფუნქცია მივაწერეთ. ამ დებულების ფაქტური დადასტურება სტატიკური ვნებითი, რომელიც აშკარად გვიჩვენებს იმას, რომ ერთი და იგივე ელემენტი სხვადასხვა დისტრიბუციულ პირობებში სხვადასხვაგვარად შეიძლება ფუნქციონირებდეს. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ სათავისო ქვევის /ი-/ ნიშნისა და სასხვისო ქვევის /ე-/ ნიშანს შორის გენეტური კავშირის საკითხი დამაჩერებელი უნდა იყოს.

სტატიკური ვნებითი საყურადღებოა სხვა თვალსაზრისითაც. ზემოთ ჩვენ /ი-/ პრეფიქსიანი ვნებითები (სქემა XI) სიღრმისეულ დონეზე წარმოვადგინეთ /ე-/ პრეფიქსით (სქემა X). ეს ნიშნავს იმას, რომ სიღრმისეულ დონეზე სათავისო ქვევის ნიშანია /ე-/ , რომელიც ზედაპირისეულ დონეზე გარკვეული მიზეზის გამო რეალიზდება როგორც /ი-/. ახლა კი აღმოჩნდა, რომ /ე-/ სათავისო ქვევის ნიშნად შესაძლებელია გვეჩვენდეს ზედაპირისეულ დონეზეც, თუ არ განხორციელდება /ე/→/ი/ აბლუტი. ამიტომ (XI) პარადიგმის წარმოდგენა სიღრმისეულ დონეზე (X) პარადიგმის სახით საეხებით რეალური ლინგვისტური ოპერაციაა.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი:

ა) სათავისო ქცევა სხვა არაფერია, თუ არა რეფლექსური მიმართება სუბიექტისა ირიბ ობიექტთან. ე. ი. ის, რომ სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს ერთი და იგივე რეფერენტი აქვთ. სასხვისო ქცევა კი წარმოადგენს ირეფლექსურ მიმართებას სუბიექტისა ირიბ ობიექტთან, ე. ი. იმას, რომ სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს სხვადასხვა რეფერენტი აქვთ.

სათავისო და სასხვისო ქცევის ამგვარი გაგება ქცევის კატეგორიას აქცევის უნივერსალური გრამატიკის სფეროში, რადგანაც სუბიექტის ირიბ ობიექტთან რეფლექსური ან ირეფლექსური მიმართების საკითხი უნივერსალური გრამატიკის საკითხია. მაგრამ ქართულის სპეციფიკა მდგომარეობს იმაში, რომ ეს სხვადასხვაგვარი მიმართება სუბიექტისა ირიბ ობიექტთან სპეციალური ნიშნებით გამოიხატება, თვითონ ზმნაში გამოიხატება. ამ თვალსაზრისით ქართულში არ წარმოადგენს გამონაკლისს, რადგანაც ასეთი მდგომარეობა სხვა ენებშიც გვაქვს. ქცევის ამგვარი გაგება არსებითად აფართოებს ქცევის კატეგორიის ფარგლებს თვითონ ქართულში, რადგანაც ამ გაგებით სათავისო ქცევა აქვს არა მარტო მოქმედებითი გვარის, არამედ ვნებითი და საშუალი გვარის ზმნებსაც.

ენებითი და საშუალო გვარის ზმნებში განსხვავდება ქცევის ორი სახე — სათავისო და სასხვისო, ხოლო მოქმედებითი გვარის ზმნებში სამი — სათავისო, სასხვისო და საარვისო. ქცევის კატეგორიას თუ შევხვდავთ სიღრმისეული დონიდან, მაშინ აღმოჩნდება, რომ სათავისო ქცევის ზმნა არ შეიძლება ერთპირიანი იყოს როგორც მოქმედებითი, ისე ვნებით და საშუალ გვარში; არ შეიძლება ერთპირიანი იყოს, რადგანაც სათავისო ქცევა ყოველთვის გულისხმობს სუბიექტის იდენტურ ირიბ ობიექტს. ასევე შეუძლებელია გვექონდეს ერთპირიანი სასხვისო ქცევის ფორმა, რამდენადაც სასხვისო ქცევა ყოველთვის გულისხმობს სუბიექტის არაიდენტურ ირიბ ობიექტს. ერთპირიანი შეიძლება იყოს საარვისო ქცევის ფორმა, მაგრამ საარვისო ქცევა მხოლოდ მოქმედებითი გვარის ზმნებში გვაქვს, სადაც პირდაპირი ობიექტი ყოველთვისაა წარმოდგენილი. გამოდის, რომ სიღრმისეულ დონეზე ერთპირიანი ზმნა საერთოდ არა გვაქვს. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ერთპირიანი ზმნები არა გვაქვს ზედაპირულ დონეზე. როგორც ვნახეთ, რეფლექსივიზაციის წესის მიხედვით ირიბი ობიექტი ზედაპირულ დონეზე ყოველთვის წაიშლება და ამიტომ სათავისო ქცევის ფორმა სათანადო სასხვისო ქცევის ფორმასთან მიმართებით ყოველთვის ერთ პირთან ნაკლებს შეიცავს: ეს წესი აბსოლუტურია როგორც მოქმედებითი, ისე ვნებითი და საშუალო გვარის ზმნებში. მაგრამ სიღრმისეულ დონეზე სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმებს შორის ეს განსხვავება არა გვაქვს, რადგანაც ამ დონეზე ყოველთვის შესაძლებელია აღვადგინოთ სუბიექტის იდენტური ფორმა ობიექტი სათავისო ქცევის ფორმაშიც.

დასასრულ გვინდა შევჩერდეთ ერთ საკითხზეც. როგორც ცნობილია, ქცევის შესახებ თეორია ქართულში დაამუშავა ა. შანიძემ და ეს თეორია, ზოგიერთ განსხვავებებს თუ მხედველობაში არ მივიღებთ, მთლიანადაა ვაზიარებული როგორც ჩვენში, ისე საზღვარგარეთელი ქართველოლოგების მიერაც. წინამდებარე სტატიაში წარმოდგენილი ქცევის მოდელი ერთი შეხედვით არსებითად განსხვავდება ა. შანიძის მოდელისაგან. რა თქმა უნდა, ეს მოდელი ახალი მოდელია ქცევისა ქართულში, მაგრამ იგი არსებითად მაინც არ განსხვავდება ა. შანიძის მოდელისაგან. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ აბლატურის წესების დადგენას, ქცევის აქ წარმოდგენილი მოდელი ა. შანიძის ანალო-

გიური მოდელისაგან განსხვავდება მხოლოდ იმით, რომ სათავისო ქცევა ჩვენ გამოყვავით ვნებითი და საშუალო გვარის ზმნებშიც.

ამრიგად, ქვევის ჩვენი მოდელი ქართულში ახალია მხოლოდ ვნებითი და საშუალო გვარის ზმნებისათვის. ა. შანიძე, როგორც ცნობილია, ვნებითი და საშუალო გვარის ზმნებში განასხვავებს საარვისო და სასხვისო ქცევას, ხოლო ჩვენ კი სათავისო და სასხვისო ქცევას. მაგრამ ასეთი დაზუსტება არსებითია ორი თვალსაზრისით: ა) /ი-/ და /ე-/ პრეფიქსები ვნებითი გვარის ზმნებში განიხილება არა როგორც ვნებითის ნიშნები, არამედ როგორც ქვევის ნიშნები, რაც ჩვენ საშუალებას გვაძლევს ვნებითში წარმოდგენილი /ი-/ პრეფიქსი და საშუალო გვარის ზმნების რეფლექსურ ფორმებში არსებული /ი-/ ერთ (სათავისო ქცევის) მორფოლოგიურ ელემენტად მივიჩნიოთ და დავუკავშიროთ იგი სათავისო ქცევის ნიშანს მოქმედებითი გვარის ზმნებში; ბ) ასეთი დაზუსტების შემდეგ ქვევის მოდელი უფრო ეკონომიური ხდება, რადგანაც იგი ცალსახად აღწერს ზმნური ხმოვანპრეფიქსების ყველა გამოვლენას ქართულში.

ლიტერატურა

1. ი. ქ ა ვ თ ა რ ა ძ ე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბილისი, 1954.
2. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბილისი, 1973.
3. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ზმნის საქცევი, თსუ მოამბე, VI, თბილისი, 1926.
4. არჩ. ჩ ი ქ თ ბ ა ვ ა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942.
5. ბ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხები ქართულში, თბილისი, 1975.
6. N. Chomsky, Aspects of the theory of syntax, Cambridge, 1965.
7. G. Deeters, Das kharthwelische Verbum. Leipzig, 1930.
8. G. Lakoff, Deep and surface grammar, 1966.
9. D. Perlmutter, Deep and surface structure constraints in syntax, MIT, 1971.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიურმა

ც ი რ ა პ ო ტ ო რ ი შ ვ ი დ ი

 X VIII ს ა შ კ უ ნ ი ს კ მ ბ ლ ი ს „ მ ი რ ი ა ნ ი ს “ ე ნ ო ბ რ ი ვ ი
 თ ა ვ ი ს ე პ შ რ ე ბ ა ნ ი

ს ა ხ ე ლ თ ა ბ რ უ ნ ე ბ ა

მირის, ჩინელთ ქაბუჯის, წიგნის — „მირიანის“ ჩვენი ხელნაწერი¹ მეტად საყურადღებო ეტაპს წარმოადგენს სალიტერატურო ქართული ენის განვითარების ისტორიაში. ეს არის გარდამავალი ხანა საშუალო ქართულიდან ახლისაკენ — მე-18 საუკუნის II ნახევარი.

ცალ-ცალკე განვიხილავთ ამ ძეგლის ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ, სინტაქსურ, სტილურ და ლექსიკურ თავისებურებებს ძველ და ახალ ქართულთან მიმართებით, ზოგჯერ კი უშუალოდ წინა პერიოდის საშუალო ქართულის ძეგლების ენასთან მიმართებით, რაც საშუალებას მოგვცემს, გარკვეული წარმოდგენა ვიქონიოთ მე-18 საუკუნის ბოლო მეოთხედის სალიტერატურო ქართულ ენაზე ჩვენი ძეგლის მიხედვით.

ამ წერილში წარმოდგენილი იქნება მხოლოდ სახელთა ბრუნება.

I. ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ თ ა ბ რ უ ნ ე ბ ა

ბრუნებათა ფუნქციები ძველსა და ახალ ქართულში არსებითად არ შეცვლილა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ სადავო წრფელობით ბრუნვას, რომელიც აღარ გვხვდება ქართულის დიალექტებსა და სალიტერატურო ენაში... სხვაობა ენის განვითარების ამ ორ საფეხურს შორის ბრუნებათა გაფორმების მხრივ გვაქვს.

საზოგადო სახელთა ბრუნებისას „მირიანი“ არსებითად ახალი ქართულის ნიშნებს გვიჩვენებს, მაგრამ გარკვეულ შემთხვევებში ძველი ქართულის ფორმებიც არის გამოყენებული.

განვიხილოთ სათანადო სისტემა:

წ რ ფ ე ლ ო ბ ი თ ი ბ რ უ ნ ვ ი ს ფ ო რ მ ე ბ ი ა მ ძ ე გ ლ შ ი ა ქ ე თ მ ს ო ლ ო დ ს ა კ ე თ ა რ ს ა ხ ე ლ ე ბ ს, ს ა ზ ო გ ა დ ო ს თ ა ნ ა რ ც ე რ თ ი მ ა გ ა ლ ი თ ი ა რ დ ა ს ტ უ რ დ ე ბ ა.

ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ი ბ რ უ ნ ე ა. თ ა ნ ხ მ ო ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ ე ბ ს ბ რ უ ნ ვ ი ს ნ ი შ ნ ა დ ყ ო ვ ე ლ თ ე ი ს ა ქ ვ ს ო. მ ა გ ა ლ ი თ ა დ: ჯ ო ხ ი დ ა ი ქ ი რ ა (2,1); დ ი დ ი დ ა ძ ლ ი ე რ ი ქ ა ლ ა ქ ე ბ ი ქ ო ნ დ ა (30,3) დ ა ს ხ ე.

სახელობითი ბრუნვის ფორმა თანხმოვანფუძიან საზოგადო სახელებს არსებითად ერთნაირი აქვთ სალიტერატურო ქართული ენის განვითარების მთელს მანძილზე და მაგალითებს აღარ გავამრავლებთ, რადგან ჩვენი ძეგლი

¹ ყოფილი საქართველოს საეკლესიო მუზეუმის ფონდი A—860. ხელნაწერი დათარიღებულია 1778 წლით: „განსრულდა წიგნი იგი მირიანი კელითა ჩაჩიკაშვილის ნიკოლოზ მღვდლისათა. მითხველნო, თქვენც მოგვიკესენეთ. ოკლნბერსა 1 იე, ქს უგვ“. „მირიანი“, 35, 4—5.

ამ ნორმას არ უხვევს². რაც შეეხება ხმოვანფუძიან საზოგადო სახელებს, მათი სახელობითის ფორმა განსხვავებულად წარმოგვიდგება სალიტერატურო ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე. „მირიანში“ ხმოვანფუძიანი საზოგადო სახელები მხოლოდ ნულოვანი ალომორფით არის წარმოდგენილი: წყარო ნახეს (2, 17); სიძე და ქალი ზედ დასხა (3, 32); ...ქვეყანა იმით დაეკირაო (I, II) და სხვ. მაშასადამე, სახელობით ბრუნვაში უკვე გვაქვს ფონოლოგიურად შეპირობებული ი~ი ალომორფები, რომლებიც საბოლოოდ დამკვიდრდა ახალ ქართულში.

მოთხრობითი ბრუნვა. შესაბამისად სახელის ფუძისა, ამ ბრუნვაში სახელები ძირითადად მ-მა ალომორფებით არიან წარმოდგენილი, როგორც ახალ ქართულში, მაგრამ, არცთუ იშვიათად, ძველი იყენებს ძველი ქართულის -მან სუფიქსსაც. მაგალითები: -მან: ფილოსოფოსმან (1,15), გვრიტმან (1,34), ზღვა მან (4,10), ყველამან (6,13), ლომმან (12,28), კარმან (12,36) და სხვ.

-მა: ფილოსოფოსმა (1,31), ქალმა (3,4), ხალხმა (3,33).

-მ: ხელმწიფემ (17,46), დედამ (2,42) და სხვ.

როგორც მაგალითებიდან ჩანს, თავისუფლად მონაცვლეობენ -მან და -მა ალომორფები — ფილოსოფოსმან/ფილოსოფოსმა. ეს შედეგია ძველი და ახალი ნორმების მექანიკურად შენაცვლებისა (წიგნური ტრადიციისა და სამეტყველო ნორმების განურჩევლად გამოყენება)³. რაც შეეხება -მ ალომორფს იგი დამატებითი დისტრიბუციის დამოკიდებულებაშია -მან/-მა თავისუფლად მონაცვლე ალომორფებთან: -მან/-მა მოთხრობით ბრუნვაში გვხვდება მხოლოდ თანხმოვანფუძიან სახელებთან. ეს დამოკიდებულება კი ახალი ქართული ენისაა. ძველი ქართული ამ ბრუნვაში სახელებს არ არჩევდა ფუძეების მიხედვით (ქალ-მან და დედა-მან).

მიცემითი ბრუნვა. ეს ფორმები გვხვდება როგორც ემფატიკური -ა ხმოვნით, ისე მის გარეშე. მაგალითად: მუშათარი ...ზღვას ფიცრით წაედო (13,9); შეხედა ხალხსა (13, 19); თავი ლომს უგვანდა, კისერი —აქლე მსა, ხელები—მა იმუნსა, ფეხები — ზროხსა, რქები—ირემსა (6,16) და სხვ.

მსგავსად ახალი სალიტერატურო ქართულისა, ემფატიკური ხმოვანი არსებითად იხმარება პაუზის წინ⁴.

სადამოთხრობითი და მიწვევითი ბრუნვების ფუნქცია მიცემითის უთანდებულო ფორმითაა გადმოცემული, რითაც ძველი გვაგონებს ქართული ენის აღმოსავლურ კილოებს.

² ენობლია, რომ მთის კილოებში თანხმოვანფუძიანი საზოგადო სახელი გარკვეულ პოზიციაში ნულოვანი ალომორფით არის წარმოდგენილი სახელობით ბრუნვაში. იხ. მაგ.: ალ. ქიციანოვი, ხევსურულის თავისებურებანი, თბ., 1960, გვ. 45 და 48; თ. უთურგაიძე, თუშური კილო, თბ., 1960, გვ. 21. მსგავსი ვითარება იშვიათად ძველ ქართულშიც დასტურდება. იხ. ზ. ფოცტი, ბრუნვათა სისტემა ძველ ქართულში, „იმომიზილევი“, 4—5, 1968.

³ ქართულ ძეგლებში უკვე IX—X საუკუნეთა მიჯნაზე იჩენს თავს -მა ვარიანტი. იხ. ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, თბ., 1975, გვ. 22.

⁴ თ. ურბაძე, იმ. ციკლი, მარცობი ა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი პირველი, თბ., 1972.

სადათბითი: მალრბის ქვეყანას ერთი ხელმწიფეა (4, 13); ერს დღეს სანადიროს იყო (4, 3) და სხვ.

მიწეუნითი: არამია რომ იერუსალიმს მივიდოდა... (10,2); შდრ. ძვ. ქართ. იერუსალიმდ. მინდა სარანდის ქვეყანას წავიდეთ (5, 11); შდრ. ძვ. ქართ. ქუეყანად.

საყურადღებოა ზმნიზელის ფორმა გვერთ „გვერდით“: მუშთარს გვერთ დაისვემა (4,37). გვერთ უთუოდ მიცემითი ბრუნვის ფორმა მრავლობით რიცხვში გაქვევებული (გვერდ-თ გვერ-თ), ე. ი. არ ივარაუდება გვერდს > გვერდ > გვერთ, რადგან ასეთი ცვლილების ვარაუდის საფუძველს ძეგლი არ იძლევა.

ნათესაობითი ბრუნვა. ეს ბრუნვა გვხვდება როგორც გაუცრცობელი, ისე გავრცობილი სახით. გავრცობილ ფორმებს არსებითად პაუზის წინ ვხვდებით.

მოქმედებითი ბრუნვა. ძეგლში ისეა წარმოდგენილი, როგორც ახალ სალიტერატურო ქართულში. მას იშვიათად ვხვდებით გამოსვლითი ფუნქციით (მირი ზღვით გამოვიდა—13, 14), რაც მოქმედებითს დღემდე შემორჩა მთის დიალექტებში.

რაც ყველაზე უფრო არსებითია, ხმოვანფუძიანი უქვეცელი სახელების მომდევნოდ უკვე გვაქვს ბრუნვის ნიშნის + -თ ი ალომორფი: ჯადოთი შეუჯრავს (1,21). ეს ვითარება ბუნებრივად უნდა მივიჩნიოთ ჩვენი ძეგლისათვის, რომელშიც -ა აღარ გვხვდება ბრუნვათა ფორმებში (სახელობითი, ნათესაობითი, მოქმედებითი), ხოლო ვითარებითი ბრუნვის -ად~ -დ ალომორფები არსებითად უკვე -ათ~ -თ სახით არის წარმოდგენილი (იხ. ქვემოთ).

ვითარებითი ბრუნვა. ამ ბრუნვის ნიშნის თანხმოვანი ძეგლში ძირითადად დაყრუებული სახით გვხვდება და ბრუნვის ნიშანი წარმოდგენილია -ათ~ -თ ალომორფებით, თუმცა გვხვდება -ად~ -დ ვარიანტებიც. -ათ და -ად თავისუფლად მონაცვლეობენ. ასევე -თ და -დ, თვით -ათ და -თ (resp. -ად და -დ) პოზიციით შეპირობებული ალომორფებია, ე. ი. მათ შორის გვაქვს დამატებითი დისტრიბუციის დამოკიდებულება, რაც კარგად არის ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამ მხრივ ძველი და ახალი ქართული არ განსხვავდება.

ქვემოთ მოგვყავს მაგალითები ჩვენი ძეგლიდან: -თ: ხოჯათ მოირთო (26, 11); ტყვეთ არის (16,22); ხელმწიფეთ დასვეს (14, 46) და სხვ.

-ათ ტუსაღათ (2,23), მეტათ, (7,33), დასანახავათ (9, 11) და სხვ.

თ~ათ გვხვდება გავრცობილი სახითაც: გამოიყვანეს სასიკვდილოთა (13,6) ...მზათ იყავი საომრათაო (18,1).

ამათ გვერდით ძეგლისათვის ბუნებრივი ჩანს ვითარებითი ბრუნვის ალომორფები თავდაპირველი დაუყრუებელი სახითაც. მაგალითად, კარგად (20,4), ერთად (1,30), სიკვდილად მიყრილი (4,26) და სხვ.

ტუსაღათ, ტყვეთ ფორმების გვერდით სასიკვდილოთა, საომრათაო ფორმების მონაცვლეობა ვითარებით ბრუნვაში უკვე პოზიციით არ არის შეპირობებული. -თ~ -ათ გვაქვს როგორც სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში, ისე ხმოვნის წინ. მაშასადამე, ბრუნვის ნიშნად შეიძლება მივიჩნიოთ [-ათ] მორფემა -თ და -ათ ფონოლოგიურად შეპირობებული ალომორფებით, ხოლო მათთან თავისუფლად მონაცვლე -დ~ -ად ვარიანტები ლიტერატურული

ტრადიციის გამოვლენებად უნდა ჩაითვალოს და არა ძეგლის გადაწერის დროის მეტყველების თავისებურებად.

ად>ათ და დ>თ პროცესის დასრულებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული თი ალომორფის წარმოქმნა მოქმედებით ბრუნვაში: ვითარებითი ბრუნვის მორფემის თანხმონის დაყრუებისა და /ი/ ფონემის [ა] ალოფონის გაჭრობის შემდეგ უკვეცილი სახელების მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვები ერთმანეთს დაემთხვა: უ ს უ ლ ო ა თ > უ ს უ ლ ო თ და მეორე მხრივ, უ ს უ ლ ო დ > უ ს უ ლ ო თ ბრუნვათა განსასხვავებლად ნათესაობითის ანალოგიით მოქმედებითმა და დირთო ი ხმოვანი⁵, რომელსაც, რა თქმა უნდა, სახელობითის ფუნქცია აღარ ექნებოდა⁶.

წო დ ბ ი თ ი ბ რ უ ნ ვ ი ს ნიშნად გვაქვს როგორც -ო, ისე მისგან მიღებული -ვ ალომორფი. ისინი თავისუფლად მონაცვლეობენ ხმოვანფუძიან სახელებში. ამ ფორმებში მათი მონაცვლეობა არ არის განპირობებული რაიმე ფაქტორით, მაგალითად, ხელმწიფეო (1,7.) მაგრამ იქვეა: ხელმწიფევ (6,34); შვენებით სავსევ (8,26), მაგრამ: ძმაო, რათა სტირი (4,5) და სხვ.

თანხმოვანფუძიან სახელებში წოდებითი ბრუნვის ნიშნად ყოველთვის გვაქვს -ო, იგი დაბატებითი დისტრიბუციის დამოკიდებულებაშია -ვ-სთან, რომელიც მხოლოდ ხმოვანფუძიან სახელებთან არის შესაძლებელი.

ზემოთ ჩვენ გავცანით ყველა ბრუნვის ფორმას „მირიანის“ მიხედვით. თუ ბრუნვათა ფუნქციებისა და ბრუნვათა ფორმების მიხედვით ვიმსჯელებთ, „მირიანი“ ახალი ქართული ენის ძეგლია: 1. საზოგადო სახელებს არა აქვთ წრფელობითი ბრუნვა; 2. სახელობითმა არ იცის-ა ალომორფი; 3. ნათესაობით ბრუნვაში აღარ გვხვდება-ის, ხოლო მოქმედებით ბრუნვაში -ათ ალომორფი; 4. მოქმედებით ბრუნვას უკვე აქვს ახალი ქართულის-თი ალომორფი; 5. ხოლო ვითარებით ბრუნვაში გვაქვს -ათ ~ -თ ალომორფები.

რაც შეეხება საზოგადო სახელთა მრავლობითი რიცხვის ფორმებს, აქაც საკმაოდ იგრძნობა დაცილება ძველი ქართულისაგან და დიდი სიახლოვე ახალ ქართულთან, კერძოდ: თ(ა) სუფიქსიანი მრავლობითის ფორმები გამოყენებულია მხოლოდ მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ, მ ი ც ე მ ი თ და ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ბრუნვებში (რაც ახალი ქართულისათვის დღემდე ჩვეულებრივ ვითარებად ითვლება).

მაგალითები ტექსტიდან: მოქალაქეთ რომ ნახეს... (13,6) — მოთხრობითი ბრუნვა; კუნძულთა მიატანეს (5,20) — მიცემითი ბრუნვა; სკამთ მორთულობა (7, 18)—ნათესაობითი ბრუნვა და სხვ.

ძეგლში ხშირია -ებ სუფიქსიანი მრავლობითის ფორმები: ხეები (2,17); მსლებლებმან (2,44), დევებმან (6,35); ცოლებათ ხელმწიფეთ ქალი ყვანანო (19, 22) და სხვ.

ყურადღებას იქცევს მრავლობითის ერთი ფორმა — მკლებლებთ „მსლებლებს“: მკლებლებთ უბრძანა (22, 16). მკლებლ-ებთ არის მიცემითი ბრუნვის ფორმა. რამდენადაც -ებ სუფიქსი უთუოდ სიმრავლეს გამოხატავს, უნდა ვივარაუდოთ, რომ -თ აქ მხოლოდ მიცემითი ბრუნვის ფუნქციით გვევლინება.

5 ვ. თ. ფურია, ქართული ენა, განაკვეთი III და IV, თბ., 1933, გვ. 42.

6 ნ. ნ. ჩიქობავა, სახელთა ბრუნვის ისტორიიდან ქართულში: ფუძეუკვეცილ სახელთა ნათესაობითისა და დამოქმედებითის ფორმანტთა ევოლუციისათვის, კრებულში: სახელთა ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, თბ., 1956.

ასეთ ფორმებს საშუალებას აძლევდა ქართულში მრავლად ვხვდებით⁷. ესენი დღესაც გვხვდება მთის დიალექტებში ოღონდ მოთხრობითი ბრუნვის შინაარსით (მკვლევლებით „მხლებლებმა“)⁸.

II. საკუთარი სახელების ბრუნება

ცნობილია, რომ საკუთარი სახელები ძველ ქართულ ენაში ბრუნების მიხედვით მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდნენ საზოგადო სახელებისაგან. კერძოდ, განსხვავება გვექონდა სახელობით, მოთხრობით და წოდებით ბრუნებებში, სადაც საკუთარი სახელები ნულლოვანი ალომორფით იყო წარმოდგენილი, ხოლო საზოგადო სახელებს ბრუნვის ნიშანი მატერიალურად ჰქონდა წარმოდგენილი⁹. მიცემით, ნათესაობით და მოქმედებით ბრუნებებში, განსხვავებით საზოგადო სახელთაგან, საკუთარი სახელები ემფატიკურ - ა ხმოვანს არ ირთავდნენ¹⁰.

ჩვენს ძეგლში არსებითად დამთავრებულია საკუთარ და საზოგადო სახელთა ბრუნების უნიფიკაცია, რაც ჯერ კიდევ ძველ ქართულში დაიწყო. „მირიანში“ საკუთარ სახელებს სახელობითსა და მოთხრობითში აქვთ -ი და -მან სუფიქსები ბრუნვათა შესაბამისად, მაგალითად: ჩემი სახელი მუშთარი ა (4,7); რ უ ფ ე რ ე მ რომ ნ ი ქ ა ხ ტ ა რ ი ნახა (15, 14); მ უ შ თ ა რ მ ა ნ მოახსენა (4, 32); ს ა ა ბ რომ მ ი რ მ ა ნ მოკლა (30, 41); ა რ ა მ ი ა მ მირს მოახსენა (6, 2; 6,5); მ ი რ ი მ წ ა ი კ ი თ ხ ა (21,1) და სხვ.

ჩვენს ძეგლში საკუთარი სახელები საკმაოდ ხშირად გვხვდება ძველი ნორმის მიხედვით წრფელობით, სახელობით და მოთხრობით ბრუნებებში.

ცნობილია, რომ ერქვა ზმნასთან ძველ ქართულში მხოლოდ წ რ ფ ე ლობით ი ა გამოყენებული. ასეა ჩვენს ძეგლშიც: მ უ ს ფ ა ლ ერქვა (12, 15); სახელად რ უ ზ ა მ ფ ა რ ერქვა (2,34); ფ ა რ უ ხ ფ ა ლ ერქვა (2, 36); სახელად ნ ი ქ ა ხ ტ ა რ ერქვა (4, 38) და სხვ.

ს ა ხ ე ლობითი ბ რ უ ნ ვ ა: რ უ ზ ა მ ფ ა რ მოვიდის (3,37); ხ ო ს რ ო ვ შ ა ე და რ უ ზ ა მ ფ ა რ დააქორწილეს (3, 31), ნ ა ს ი ბ თ ა ნ გაატანა (მირიმ.—ც. ბ.) (26,3) და სხვ.

მ ო თ ხ რ ო ბითი ბ რ უ ნ ვ ა: ი მ ნ ა ს ი რ შვილად აიყვანა (15, 17); ნ ა ს ი ბ წ ა ი ყ ვ ა ნ ა (32, 19); რ უ ზ ა მ ფ ა რ მოახსენა (3,8); ზ უ ლ ლ მ ა თ ზ ა ნ დ ლ უ კ ი აიკი (22,8), მ უ ს ფ ა რ საღამომდინ ი არა (12, 17); ა ნ დ ა ლ ი ბ ...ნაღველი დაასრულა. (11,4); რ უ ფ ე რ თ ა ვ ის კ ე ლ ი თ ღ ე ნ ო მ ი ა რ თ ვ ა (15, 29); ნ ი ქ ა ხ ტ ა რ შ ე ა ტ ყ ო (4,41); ფ ა რ უ ხ ფ ა ლ რომ გაიგონა... (3,25) და სხვ.

ჩვენს ძეგლში საკუთარი სახელები ჩვეულებრივ ირთავენ ემფატიკურ ხმოვანს: ნ ო მ ი ა ვ თ ა ბ ის ა თ ე ის ტ ი რ ო ლ ა (5, 10); ე რ თ ი ც ე ც ლ ი ნ ო მ ი ა ვ თ ა ბ ის ა ს წ ვ ა ე და, მ ე რ ო რ ე — ნ ი ქ ა ხ ტ ა რ ის ა. მ ესამე — მ უ შ თ ა რ ის ა (13,2) და სხვ.

ვფიქრობთ, საკუთარი სახელების ბრუნვათა ძველი ქართულის ფორმები წრფელობით, სახელობით და მოთხრობით ბრუნებებში შემორჩენილია ლიტე-

⁷ იხ. მაგალითად, სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, ს. იორდანიშვილის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, თბ., 1949: „ღრმათა წიგნებთა შინა ვეძიებ“, გვ. 10.

⁸ თ. უთურგაიძე, თუშური კილო, თბ., 1960, გვ. 32.

⁹ იხ. მაგ., ივ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწილი II, თბ., 1971.

¹⁰ იქვე.

რატურულ ტრადიციით. სასაუბრო ენაში ეს ფორმები არ უნდა გვექონოდეს, რაზედაც, ერთი მხრივ, მიუთითებს ჩვენ მიერ ამ ბრუნვათა ზემოთ განხილული მასალა, რომელიც ახალი ქართულისაა, მეორე მხრივ, მთლიანი ენობრივი გარემო, რომელშიც ეს ფორმებია მოქცეული. ამ საკითხზე აქ ვერ ვიმსჯელებთ, ოღონდ აღვნიშნავთ რომ ზმნათა და უღებტერთა ფორმები „შირიანში“ ახალი ქართულისაა. აქა-იქ თუ გაივლევებს რომელიმე ძველი ფორმა, რაც აშკარა შეუსაბამობას წარმოადგენს ჩვენი ძეგლისათვის, მაგალითად: -6- სუფიქსიანი ვნებითი — შე შ ფ ო თ ნ ა (შ ე შ ფ ო თ ნ ა საბრალო ზორამფორ... 33, 42) რაც არათუ მე-18 საუკუნის ბოლოს, არამედ „ვეფხისტყაოსნისთვისაც“ კი ანაქრონიზმად ჩაითვლება.

III. მსაზღვრელ-საზღვრული

ა) ატრიბუტულ მსაზღვრელიანი სახელები ბრუნების მიხედვით არსებითად ერთნაირ გრამატიკულ თვისებას იჩენენ ძველ და ახალ ქართულში, კერძოდ, მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის არის შეთანხმება. ძველსა და ახალ ქართულს შორის განსხვავება არის მხოლოდ ფორმალური თვალსაზრისით. ახალ ქართულში ატრიბუტული მსაზღვრელი რიგ ბრუნვაში გვიჩვენებს ისეთ ალომორფებს, რომლებიც ძველ ქართულში არ გვექონდა. მაგალითად: -ა და -ო ალომორფები მოთხრობით ბრუნვაში (დიდმა კაცმა, მცირე საქმემ), ნულოვანი ალომორფი მიცემით და ვითარებით ბრუნვებში (დიდი კაცს, დიდ კაცად), -ი ალომორფი ნათესაობითა და მოქმედებით ბრუნვებში (დიდი კაცის, დიდი კაცით) და სხვ. ქვემოთ მოგვყავს ატრიბუტულმსაზღვრელიანი სახელები ცალკეულ ბრუნვათა მიხედვით.

ს ა ხ ე ლ ო ბ ი თ ი ბ რ უ ნ ვ ა. თანხმოვანფუძიანი ატრიბუტული მსაზღვრელი ჩვეულებრივ შეთანხმებულია საზღვრულთან. ამ მხრივ ძველსა და ახალ ქართულში ვითარება ერთნაირია. ჩვენი ძეგლიც ამ მხრივ არავითარ თავისებურებას არ გვიჩვენებს. მაგალითები: დიდი კივილი (22,21); ერთი ბეჭედი (1, 11); ჩემი ბედი (22, 14); იმისი სიხარული (23, 39) და სხვა.

რადგანაც სახელობით ბრუნვაში უკვე აღარ გვაქვს -ა ალომორფი (იხ. ზემოთ), ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი ნულოვანი ალომორფით არის წარმოდგენილი: სხვა ანბავი (23,2); მწარე სიტყვები თქვა (27, 46) და სხვ.

მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი ბ რ უ ნ ვ ა. მოთხრობით ბრუნვაშიც შეთანხმება გვაქვს მსაზღვრელსა და საზღვრულს შორის, ოღონდ ბრუნვის ნიშანი ხან ძველი ფორმით წარმოგვიდგება, ხან ახლით, როგორც სახელთა ცალკე ბრუნებისას გვექონდა (იხ. ზემოთ). ვნახოთ მაგალითები: ყოველმან კელმწიფემ (7, 13); შენმან ბედმან (23, 32); ტკბილმან და უცხოს მხალით გაკეთებულმან შაქარლამან¹¹ დიად გული დაუაბა (7, 46); ერთმან დედაკაცმან მოაჯენა (8, 45); შეიტყომთელმან ლაშქარმან (22, 25); განსწავლულმან მთელმან საფრანგეთმან ვერ გაუძლო (29, 31); შავოსანმან ქალმან (33, 29); ბერმან კაცმან (17, 21); მაგრამ ამის გვერდით ხშირია ახალი ქართულის ფორმები: ბერმა

11 შაქარლამან < შაქარლამან კაპოლოგიის შედეგად.

კაცმა (5,30); აგმა ქარმა (5, 29), ჩემმა ქალმან (9,45)—შდრ. ჩემ-
 მან ქალმან და სხვ.

ზმოვანფუძიანი მსაზღვრელის ბრუნვის ნიშანი შეიძლება რეალურად იყოს
 წარმოდგენილი, მაგრამ შეიძლება ნულოვანი ალომორფითაც, მაგალითად:
 მეორემ ვეზირმან მოახსენა (1, 12); ვერამ ხელმწიფემ ვერ იშოვ-
 ნა (1, 10); იქვეა: ყველა დევმან (6, 32); ასევე ნაცვალსახელს ბრუნ-
 ვის ნიშანი შეიძლება რეალურად ჰქონდეს გამოხატული საზღვრულის წინ ან-
 და ნულოვანი ალომორფით იყოს წარმოდგენილი: ვერამ კელმწიფემ
 (1, 10), მაგრამ: ამ დაწყველილმან ჯადომ დამიჭირა (2,3); ამ დევე-
 ბმან (8,42); იმ კაცმან მოავსენა (16, 38) და სხვ.

მსაზღვრელად წარმოდგენილ წოდების სახელებთან საკუთარი სახელი
 (საზღვრული) მოთხრობით ბრუნვაში ძირითადად ნულოვანი მორფემით გამო-
 ხატება, მაგრამ შესაძლოა შეთანხმება იყოს სათანადოდ გაფორმებული: ნა-
 სიბ აიარმან გამარჯვა (16, 42); ამიან დევმან არ გამიშვა (5, 44);
 ფარუქ ფალ ამ ხელმწიფემ ბრძანა (3, 10); მაგრამ აქვეა ასეც: მი-
 რიმ კელმწიფემ ბრძანა (17, 3, 7).

მიცემითი ბრუნვა. ზშირია შემთხვევები, როცა მსაზღვრელი, მიუ-
 ხედავად ფუძის ტიპისა, მსგავსად ძველი ქართულისა -ს მორფემას ინარჩუნ-
 ნებს: უკვდავების მსგზავსს ტუჩებს ამოსწოვდის (29, 14); კეთილს
 საწადელსა (35, 2) გამოყვა თავის სასურველს ქალს და სიძეს (30, 10);
 ერთს დიდს ჯარს (30, 29); ცალს მხარეს (24,5); სამს კაცს
 ეძინათ (3, 13); ჩემს შვილს (5,3); ჯამს კაცს (7, 10) „ხამ კაცს“; დამ-
 პალს, ხავსიანს გუბეს (8, 11); ბერს კაცს სალაში მისცა (17, 21);
 პატარას ხანს ტახტზე დაჯე (28, 46); მეორეს დღეს (19, 12); ამის-
 თანას სიძეს ვერ იშოვნო (11, 41); ცოტას ხანს (5,1); თითოს იმის
 სურათსა (4, 17); იმისთანას ყოფას (34, 39) და სხვ.

როგორც ზმოვანფუძიანი, ისე თანზმოვანფუძიანი მსაზღვრელი, ახალი
 ქართულის მსგავსად, ნულოვანი ალომორფითაა წარმოდგენილი მიცემით
 ბრუნვაში; ათ დღეს უკან (1,20), ცოტა ხანს (15, 29); იმა ხელმწი-
 ფესა (1, 29) და სხვ.

თანდებულისანი საზღვრულის წინ მსაზღვრელი ნულოვანი ალომორფითაც
 გვხვდება და -ს ალომორფითაც: დიდ წყალობაში (7,27) ; თავის გულ-
 ში (7,26) და სხვ. იქვეა ესეც: კაის სალუქს ქვეშაგებში (15, 30);
 სხვას სახლში შევიდა (18, 42). კაის ყოფაში ვართ (17, 4); დიდს
 გლოვაში იყო (28, 12) და სხვ.

საკუთარი სახელი საზღვრულის წინაა და ბრუნვის ნიშანს არ დაირთავს
 ილაილ კელმწიფეს (17, 8)... გვხვდება ასეთი მაგალითიც: ფარუქ ფა-
 ლი კელმწიფეს (3,2), სადაც ბრუნვის ნიშანი ფუძის ნაწილად გაიზარება.
 შდრ. დიალექტური ვთერი მასწავლებელს.

ნათესაობითი ბრუნვა. ატრიბუტული მსაზღვრელი სხვადასხვაგვ-
 რად არის წარმოდგენილი: გვხვდება არქაული, ახალი და უახლესი ფორმაც¹².

მსაზღვრელი წარმოდგენილია -ის ალომორფით: ჩვენის ხელმწიფის
 შეილის (14, 39); დიდის ხნის (22, 19); ერთის მთის (2,16), კაის

¹² მსაზღვრელის ფორმის აღწერისას ვიყენებთ ა. შანიძის ტერმინოლოგიას. იხ. მისი: ქარ-
 თული ენის საფუძვლები, თბ., 1973, § 119.

ბედისა იქნება (3, 41). სამის კაცის მოსვლა (3,5); ნასყიდის ყული ხელმწიფისთვის ვკედებო (19, 19); გათლილის ქვის სკამები (6, 9).

მსაზღვრელი წარმოდგენილია -ი მორფემით: იმისი სიმორისათვის ტიროდა (15, 16); შდრ. მისის კაცებისთვის (12,1); ჩემი ხელმწიფის შვილი ნახეთ (29,7); შდრ. ჩემის ხელმწიფის მამისა (28, 41);

მსაზღვრელი წარმოდგენილია ნულოვანი ალომორფით: თავის ქალის სანახავათ (33,9); თავის ბეჭდის მაგიერ აცვია (14, 19), შდრ. თავისის გზის ფიჭვი ნახა (5,5); თავისის საყვარელის ქალის დაკარგვა (21, 7) და სხვ.

ახალ ქართულში მსაზღვრელის სამსავე ფორმას ვხვდებით, ოღონდ -ის ალომორფის მქონე მსაზღვრელი მთის ალმოსავლურმა დიალექტებმა (ხეცს., თუშ., ფშ.) შემოინახეს. ლიტერატურულ ენაში კი მხოლოდ სტილური გამართლება აქვს მსაზღვრელთა ასეთ ფორმებს.

მოქმედებით ბრუნვებში დასმული საზღვრულის წინ მსაზღვრელი წესისამებრ ნათესაობით ბრუნვაში დგას და ამ მხრივ განსხვავდება როგორც ძველი, ისე თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენის ნორმისგან, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი ფორმები საქაზად გავრცელებული იყო ახალ ქართულში და მათ დღემდე ვხვდებით ლიტერატურულ ძეგლებში¹³.

მაგალითები „მირიანიდან“: დიდისჭირით (31,1); თორმეტის ბუმბერაზით (30,22); ასეთის კმით უმღეროდა (28,5); გამოუდგა დიდის ბარგითა და ხაზინითა (26,5); იმისის საბაბით მოკვდაო (25,13); მწარის გლოით ეს ამბავი მოაქსენა (20, 27); მადლის კმით (20, 27); დაფერადებულის ყვავილითა (17, 18); კელმწიფურის რიგით (12, 46); გამოსულიყო თავისის გამდლითა (7,31); გული იმისის სიყვარულით ცეცხლივით ენთო (4,23) და სხვ.

ვითარებით ბრუნვაში ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი ისეა მოცემული, როგორც ახალ ქართულში — ნულოვანი ალომორფით: ბრმა კაცად გარდაიქცა (2,1). თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი კი მიცემით ბრუნვაში დგას ვითარებით ბრუნვაში დასმულ საზღვრულთან: ჩემს შვილად ავიყვან (13, 45). ასეთი ფორმებიც დღემდე შემორჩა ლიტერატურულ ქართულს¹⁴.

წოდებითი ბრუნვა. ვნახოთ მაგალითები: ჩემო სიცოცხლეო (8, 25); შენ ფინთო, საძაგელო ჯადოო (26, 35). ამ ბრუნვაშიც მსაზღვრელ-საზღვრული ყოველთვის შეთანხმებულია. ამდროს ჩემო სიცოცხლეე ტიპის სინტაგმებიც უნდა ვივარაუდოთ, რადგანაც -გ ალომორფიანი ხმოვანფუძიანი სახელები დადასტურდა (იხ. ზემოთ). ჩვენს ძეგლში ისინი შემთხვევით ვერ მოხვდა.

ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ: ატრიბუტულმსაზღვრელიანი სახელის ბრუნებისას ახალი ქართულის ვითარება, შეიძლება ითქვას, მკაფიოდ შეიგრძნობა ჩვენს ძეგლში: 1. მსაზღვრელი საზღვრულის წინ დგას სისტემატურად და ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი რიგი (პოსტპოზიციური) აღარ გვხვდება. 2. ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი წარმოდგენილია ნულოვანი

¹³ იხ. მაგალითად, ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, § 120; ა. კიზირია, საერო მწერლობის ძეგლთა ენის სინტაქსის ზოგიერთი საკითხი, იკვ. VI, გვ. 154.

¹⁴ ა. შანიძე დასახ. ნაშრომი, § 120.

ალომორფით არა მხოლოდ სახელობითში, არამედ სხვა ბრუნვებშიც: ცოტა ხანს... მიცემით ბრუნვაში ნულოვანი შეიძლება თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელიც შეგვხედეს: ათ დღეს. 3. ნათესაობით ბრუნვაში მსაზღვრელს აქვს -ი და -ო ალომორფები: იმის-ი სიშორისათვის და თავის ბექდის.

მსაზღვრელის არქაული ფორმების არსებობა ამა თუ იმ ბრუნვაში უთუოდ წიგნური ტრადიციის შედეგია და არა იმდროინდელი მეტყველების ნორმათა ამსახველი. ამ დებულებას ჩვენ კვლავ დავუბრუნდებით, როდესაც სხვა მეტყველების ნაწილებსაც გავაანალიზებთ და ძეგლის ენობრივი თვისებები სრულად იქნება წარმოდგენილი.

ბ) ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ მართულ-შეთანხმებული მსაზღვრელის ის ფორმები, რომლებიც ძველ ქართულში ყოველ ნაბიჯზე გვხვდება, ჩვენს ძეგლში საერთოდ არ არის. ამ მხრივ ვითარება სრულიად ახალი ქართულისაირია: მართული მსაზღვრელი დასმულია საზღვრულის წინ და არ იცვლება ჩინეთის ხელმწიფე, ჩინეთის ხელმწიფემ, ჩინეთის ხელმწიფის და სხე.

მართალია, მსაზღვრელის ეს ტიპი ძველ ქართულშიც გვაქვს, მაგრამ დამახასიათებელია მხოლოდ ახალი ქართულისათვის.

მრავლობით რიცხვში სურათი საქმოდ კრელია: ნარიან მრავლობითში უმეტესად რიცხვში შეთანხმებული ფორმებია: რჩეულნი მეომარნი (21, 36); ორნი კაცნი (13, 21); მრავალნი მტირაალნი (13, 21), მაგრამ გვხვდება შეუთანხმებელი წყვილებიც: ყოველი მუნაჯიბნი (1,5); თავი-ნი კაცნი (6, 15).

-ებ სუფიქსიანი მრავლობითის შემთხვევაში საზღვრული მსაზღვრელს არ ითანხმებს მრავლობით რიცხვში. მაგალითად, წვრილის ლოტკებით (5,20); დიდროანის კამბეჩების რუნბებით (6, 30); ოთხისავე ფერებით (6, 44); მათი ცოლები (9, 38). მაგრამ გვხვდება ესეც: დიდებულნი ფერები. ძეგლში არსებითად ახალი ქართულის ვითარებაა.

ზემოთ გაანალიზებული მასალის საფუძველზე შესაძლებელია წარმოვადგინოთ ბრუნვის ნიშანთა ალომორფები სახელთა დამოუკიდებლად და მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნებისას „მირიანის“ მიხედვით.

სახელობითი: — ი ~ ო

მოთხრობითი: -მა / -მან ~ -მ

მიცემითი: -ს ~ სა

ნათესაობითი: -ის ~ -ისა ~ -ი ~ -ი

მოქმედებითი: -ით ~ -ითა ~ -ით

ვითარებითი: -ათ / -ად ~ -თ / -დ

წოდებითი: -ო ~ -ვ.

მიცემით, ნათესაობით, მოქმედებით და ვითარებით ბრუნვებში პაუზის წინ შესაძლებელია ბრუნვის მორფმათა გაერკობილი და გაუერკობილი ალომორფების თავისუფალი მონაცვლეობა (-ს/სა; -ი ს/ისა; -ით/ითა; -ათ/-ათა; -თ/თა).

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ირანული ფილოლოგიის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ე. წერეთელმა

ალექსი შორაგანი

ორენოვნების საკითხი ევროპაში

არაბული ორენოვნება გულისხმობს სალიტერატურო ენისა და დიალექტის ურთიერთობას, რასაც ბილინგვიზმის ცალკე ტიპად განიხილავენ. ამ შემთხვევაში არსებითად დაპირისპირების საფუძველია, ერთი მხრივ, სტანდარტიზაცია და კონსერვატიულობის დიდი დონე, რაც სალიტერატურო ენის სპეციფიკაა, და, მეორე მხრივ, დიდი მრავალფეროვნება ენობრივი ნორმების პრაქტიკული გამოყენებისას, რაც დიალექტებს ახასიათებს. ამრიგად, ურთიერთობა არ სცილდება ერთი ენობრივი სისტემის ფარგლებს, თუმცა მის ელემენტთა შორის განსხვავებანი საკმაოდ თვალსაჩინოა. ცნობილია, არაბული დიალექტები სალიტერატურო ენასთან ისეთ ურთიერთობას იჩენენ, როგორსაც — მონათესავე ენები ერთიმეორესთან, მიმართება კოდიფიცირებულ, სალიტერატურო არაბულსა და მის დიალექტებს შორის უნდა განვიხილოთ არა როგორც ურთიერთობა ორ განსხვავებულ სისტემას შორის, არამედ როგორც კონტაქტი ერთი ერთეულის ფარგლებში.

სალიტერატურო არაბული, ფაქტიურად, ერთიანია მაღრიბიდან ირანის აპენსამდე (არაბისტანამდე¹). კლასიკური არაბული ენის საფუძველია ისლამამდელი პოეზია² და ყურანი³.

თ. ნელდეკესა და ხ. რაბინის მტკიცებით, კლასიკური არაბული ენა წარმოადგენს დასავლური და აღმოსავლური ძველი არაბულის ერთგვარ ნარევს: ფონეტიკურად ის უფრო ახლოა დასავლურ არაბულთან, გრამატიკულად კი აღმოსავლურთან⁴.

¹ Altoma S. J., The problem of Diglossia in Arabic, Cambridge, 1969, გვ. 2, 3. Spuler B., Die Ausbreitung der Arabischen Sprache: (no) Handbuch der Orientalistik, III, 2/3, Leiden, 1954, გვ. 218 და შუალ. Шарбагов, Г. Проблема соотношения арабского лит. яз. и совр. арабских диалектов: СЯ, II, ч. I М., 1965, გვ. 57—58.

² Brockelmann C., Das Arabische und seine Mundarten: no, III, 2/3, Leiden 1954, გვ. 215.

³ Nöldeke Th., Zur Sprache des Korans: Neue Beiträge zur sem. Sprachwissenschaft, S. 5. Brockelmann C., Op. cit. გვ. 216. Spuler B., Op. cit. გვ. 245.

თ. ნელდეკემ თავის დროზე დაამტკიცა, რომ ყურანი არ არის დაწერილი ხელნაწერ ენაზე, როგორც ამას ე. ფოლტრსი ფიქრობდა, იხ. მისი: Das klassische Arabisch und die arabischen Dialekte: (BSS) Beiträge zur semit Sprachwissenschaft, გვ. 2,3 და შუალ.

⁴ Rabin Ch., Ancient West Arabian, London, 1951, გვ. 3—4. Nöldeke Th., Das klassische Arabisch und die arabischen Dialekte: BSS, გვ. 12. Kahle P., The Cairo genesis, London, 1947, გვ. 78 და ა. შემდ.

გამოთქმული იყო აგრეთვე მოსახრება, რომლის თანახმად კლასიკური არაბულის საფუძველი, შესაძლოა, ერთი რომელიმე დიალექტი იყოს. ამის გაზიარება ძნელია: Spuler B., Die Ausbreitung der Arabischen Sprache, გვ. 245. Шарбагов Г. III., указ. соч. გვ. 55.

ამჟამად შეიძლება ითქვას, სალიტერატურო ენა უფრო მეტადაა ხელოვნური, ვიდრე ძველ პერიოდში. ამის გამო შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ ის არ არის არაბი მასების პრაქტიკული ენა. სალიტერატურო ენა — კულტურის, მეცნიერების, ტექნიკის ენაა და გამოიყენება უმათერესად ოფიციალური ურთიერთობისას. მიუხედავად ამისა, იგი ზოგჯერ სასაუბრო ენის როლშიც გამოდის.

საერთო-სალიტერატურო ენას უპირისპირდება დიალექტების ერთობლიობა, რომელიც დამოუკიდებლობას იჩენს, შედარებით სხვა ენების დიალექტებთან. ცალკე უნდა აღინიშნოს კოინე—სასაუბრო ენა, რომელიც საერთოა თითქმის ყველა არაბული ქვეყნისათვის⁵.

ეს კოინე შემდეგი ნიშნებით გამოირჩევა: 1. არ წარმოითქმის ინტერდენტალი ფონემები d და t; 2. კლასიკური a ხმოვნის ნაცვლად i გვაქვს გარკვეულ შემთხვევებში; 3. aw დიფთონგს ენაცვლება o ან u 4. დიფთონგი ay გადადის გრძელ ხმოვანში (i ან e); 5. არ არსებობს განსხვავება ნისბას დაბოლოებასა და I პირის მხოლოდითი რიცხვის ნაცვალსახელურ სუფიქსს შორის 6. არ გამოიყენება ზმნის ორობითი რიცხვის ფორმები; 7. არ აღინიშნება მდებარეობითი სქესის აღმატებითი ხარისხი; 8. რიცხვითი სახელები 3-დან 10-მდე ისეთივე ურთიერთობაშია აღსარიცხთან, როგორც დანარჩენები; 11 ათეულში გამოიყენება რიცხვითი სახელების ერთი რიგი (at-სუფიქსიანი); 9. საკუთრივ სუსტ ზმნათაგან გვევლება მხოლოდ ტიპი ranā—yarmi; 10. გემინირებულნი უახლოვდებიან სუსტ ზმნებს (ranā—yarmi); 11. კოინეს ლექსიკა საკმაოდ მარტივია, ამავ დროს მისთვის დამახასიათებელია ორი ზმნის გამოყენება, რომლებიც კლასიკურ ენაში არ არის (ḡ āb—iḡīb, kāf—īkūf), ასევე — არსებითი სახელი šwaya (ცოტა) და wiyya ნაწილაკი კლასიკურის ma'a ნაწილაკის ნაცვლად⁶.

გამოყოფენ აგრეთვე ქალაქის მცხოვრებთა კოინეს. მთელი არაბული სამყაროს ტერიტორიაზე ქალაქელების მეტყველება, როგორც წესი, თითქმის იდენტურია.

როგორც ითქვა, კოინე საშუალებდო მეტყველებაა, სხვადასხვა ტერიტორიული და სოციალური დიალექტებისა, ორენოვნებას კი უფრო ვიწრო სფერო აქვს (იგი, შეიძლება ითქვას, ყველა არაბულ ქვეყანაშია) და ერთი დიალექტის წარმომადგენლებთან დასტურდება. ამ მეტყველებას შემდეგი ნიშნები ახასიათებს: q-ის ჰამზად წარმოთქმა; h-ის არტიკულაცია შესუსტებულია; გრამატიკული სქესი არ განირჩევა მრავლობით რიცხვში (ნაცვალსახელებისა და ზმნებისა); ენობითი გემინირებული y-თია : f (uī'ayū al⁷.

არსებობს ორენოვნების რამდენიმე სახე იმის მიხედვით, თუ რა ურთიერთობაშია იგი სალიტერატურო ენასთან. ამჟამად გვიანტერესებს ბილინგვიზმის ერთ-ერთი ტიპი, ეგვიპტური ორენოვნება, სადაც წარმოდგენილია ეგ-

⁵ პრაქტიკულად ამ კოინეს სპეციალურ სწავლებას ხელს უწყობდა ფრანგი მეცნიერი ლ. ბრიუნო; ამიტომ, ზოგჯერ ამ კოინეს „მუსიო ბრიუნოს არაბულს“ უწოდებენ.

⁶ კოინეს მონაცემები თავიდანვე ვითარდებოდა კლასიკური არაბულის პარალელუდად: Fleisch H., Introduction à l'étude des langues sémitiques, Paris, 1947, გვ. 23—40. Fück J., Arabiya, Berlin, 1950, გვ. 5.

⁷ Cohen D., Koiné, larges communes et dialectes arabes: Arabica, IX, Leiden, 1962, გვ. 124—125. Зав а до вский Ю. Н., Типология арабских диалектов Магриба: СЯ II, ч. 2, Москва, 1965, გვ. 482. 484.

ვიპტური დიალექტისა და სალიტერატურო არაბულის „სამუშაულო ვარიანტი“.

ეგვიპტური დიალექტის განვითარება დამოკიდებული იყო მთელი რიგი არაბი ტომების გადასახლება-კოლონიზაციაზე, ტერიტორიის სპეციფიკურობაზე, ტომთა სიმძლავრეზე. ტომთა არათანაბარი კულტურულ-ეკონომიური განვითარება, არათანაბარი სიძლიერე იწვევდა ზოგიერთი ტომის მომძლავრებას, სხვა ტომთა სრულ განდევნას.

ეგვიპტეში არაბ დამპყრობლებს დახვდა კომპლურად მოსახლები მოსახლეობა. აქ არაბული ენა გავრცელდა სამხედრო ბანაკში, კერძოდ ფუსტატში. უმრავლესობა მოსულთაგანი იყვნენ იემენელი არაბები. ამის საფუძველზე ვარაუდობენ, რომ სწორედ იემენური მეტყველებისა და კომპლური სუბსტრატის საფუძველზე შეიქმნა ეგვიპტური დიალექტის სისტემა⁸.

ეგვიპტური ორენოვნების შესწავლა დაიწყო პრაქტიკული მიზნებით. როგორც ცნობილია, ეგვიპტე ერთ-ერთი მთავარი ნაწილია არაბული სამყაროსი, წარმოადგენს კულტურულსა და პოლიტიკურ ცენტრს.

არაბთა მეტყველებაზე უმუშაო დაკვირვებით, რადიოგადაცემების განალიზებისას შეიძლება აღინიშნოს ეგვიპტელ არაბთა მეტყველების ტემპის თავისებურება⁹. ძირითადი, პრაქტიკული მიზნების გარდა, თავიდანვე ეს დიალექტი წარმოადგენდა თეორიულ განზოგადებათა მასალასაც, თუმცა უნდა ითქვას, რომ პირველ პერიოდში მასალათა შეკრება ჩანს, დიალექტის აღწერა, ორენოვნების მხოლოდ არაპირდაპირი მითითებით¹⁰. სასაუბრო ენა კლასიკურის ვულგარულ ფორმად იყო მიჩნეული. მასალები ეგვიპტური ორენოვნების შესახებ თითქმის მთლიანად წარმოადგენს კაიროს მეტყველების ნიმუშებს¹¹.

უნდა აღინიშნოს, რომ ლიტერატურაში ნაკლებადაა ფიქსირებული ზემო ეგვიპტისა და სხვა მხარეების მეტყველებასთან დაკავშირებული მასალა¹².

⁸ Rossi E., *L'Arabo parlato a Sara*, Roma 1939.

⁹ Mattson E., *Etudes Phonologiques sur le dialecte arabe vulgaire de Beyrouth*, Upsal, 1911. Marçais W., *Textes arabes de Takrobia*, Paris, 1925.

¹⁰ Dirr A., *Praktisch-theoretische Lehrbuch des Ägyptischen Vulgär-Arabisch*, Wien-Leipzig, Spitta-Bey W., *Grammatik des arabischen Vulgärdialectes von Ägypten*, Leipzig 1830. Vollers K., *Lehrbuch der ägypto-arabischen Umgangssprache*, Kairo, 1890.

¹¹ Altoma S., *The problem of Diglossia in Arabic*, Cambridge, 1969, გვ. 4. Bresnier A., *Cours pratique et théorique de langue arabe*, Alger, 1855. Spitta W., *Contes arabes modernes*, Leide, 1833. Wilmore J., *The spoken Arabic of Egypt*, London, 1905. Nallino C., *L'Arabo parlato in Egitto*, Milano, 1913. Phillet C. and Powell A., *Manual of Egyptian Arabic*, Cairo, 1928. Heyworth-Dunne J. (ed.), *Cours d'arabe égyptien parlé*, New-York, 1950. Mitchell T. F., *Introduction to colloquial Egyptian Arabic*, London, 1953. Harrell R. S., *The phonology of Colloquial Egyptian Arabic*, New-York, 1957. Berésine E., *Guide du Voyageur en Orient*, SpB, 1857. Morcos Hanna H., *The phrase structure of Egyptian Colloquial Arabic*, Paris, 1967.

¹² ზემო ეგვიპტის დიალექტის შესახებ მოცემულია მხოლოდ თანახმონიან-ტექსტიანი მითხრობები: H. Dulac, *Journal Asiatique*, VIII, t. 5, pp. 5—33 (Brockelmann C., *Das Arabische und seine Mundarten*, pp. 235). ასევე: Winkler H., *Bauern zwischen Wasser und Wüste*, Stuttgart, 1931. Abulfadi Fahmi, *Volkstümliche Texte in arabischen Bauerndialekten der ägyptischen Provinz Scharqiyya*, Münster, 1961. Harrell B., *Ethnic groups and Languages (in Egypt)*, Washington, 1957.

რაც შეეხება კაიროს მეტყველებას, ის არის ქვემო ეგვიპტის (აბაჰის) დიალექტი, სწორედ ის ეგვიპტური კილო არაბული ენისა, რომელიც არის ტიპური ქალაქური მეტყველების ნიმუში. კაიროს არაბული უშუალო კავშირ-შია კლასიკურ (სალიტერატურო) ენასთან და ჩვენთვის საინტერესო ბილინ-გვურ ურთიერთობას ქმნის.

არ არის გამორიცხული მთლიან კონინეს ერთ-ერთ ვარიანტად არსებობის გამო ქვემოეგვიპტურ ამ დიალექტსა და მის მეზობელ ზოგიერთ სხვა დია-ლექტს შორის შეხვედრის წერტილების არსებობა. ეს თეზისაჩინოა, თუ შე-ვადარებთ ქვემო ეგვიპტურის მონაცემებს მაროკოს, ერაყისა და სირიის დია-ლექტებს¹³.

კაიროს მეტყველების ნიმუშები არ არის შესწავლილი მისი ვარიანტების მიხედვით. მართალია, ძირითადად, მასზე საუბრობენ ფართო მასები, ასევე არაბული ინტელიგენციაც, მაგრამ დიფერენციაცია თვით სასაუბრო ენის შიგ-ნითაც არსებობს, რაც დაკავშირებულია მოლაპარაკის საერთო განათლებას-თან, მისი კონტაქტების მრავალფეროვნებასთან, მისი ცხოვრების ლოკალიზა-ციასთან (ცენტრი და უნივერსიტეტები, მუშათა რაიონები, მდინარის ნავსად-გურის მიმდებარე ნაწილები, ქალაქის სუკები და ხელოსანთა უბნები).

ინტელიგენცია და მმართველი წრეები პერიოდულად იყენებენ სალიტე-რატურო არაბულ ენასაც. ეს ხდება, როგორც ზემოთ აღინიშნა, დიპლომა-ტიური მიღებების, სასამართლო პროცესების, რადიოგადაცემების დროს.

არ შეუდგებოდა ძველ კლასიკურსა და ახალსალიტერატურო ენებს შო-რის განსხვავებების დეტალურ ძიებას. აღვნიშნავთ მხოლოდ იმას, რომ ახალ-მა სალიტერატურო ენამ ეგვიპტის ფარგლებშიაც ლექსიკაში ძირითადად ბე-დუინური სიტყვები დაკარგა, ხოლო გამდიდრდა ახალი ტერმინებით, მსგავსი პროცესი არაბეთის სხვა ქვეყნებშიც შეინიშნება¹⁴.

XIX საუკუნიდან ეგვიპტელ ინტელიგენტთა პროგრესულ წრეებში წარ-მოიშვა სწრაფვა, შეექმნათ ერთიანი სალიტერატურო ენა, რომელიც ეგვიპ-ტურ დიალექტთან იქნებოდა მჭიდრო კავშირში. თავდაპირველად ეს იყო ინ-ტელიგენციის ვიწრო წრეების კეთილი სურვილი, რომლის განხორციელებასაც ხელს უშლიდა მრავალი გარემოება, კერძოდ, მეთოდებისა და გზების უქონ-ლობა. მაგრამ თანდათანობით არაბული სამყაროს, სახელდობრ კაიროს, პო-ლიტიკური ატმოსფერო გამოჯანსაღდა, რის გამოც არ შეინიშნება ტენდენ-ცია ეგვიპტური დიალექტის გამოყენებისა სალიტერატურო ენად.

კაიროს ინტელიგენტური წრეები მიმართავდნენ თავიდანვე რამდენადმე გამართლებულ სალიტერატურო ენას. არ არის საფუძველს მოკლებული ქ. იდე-ვასილევას მსჯელობა, როდესაც ის ამ ენას უწოდებს ქალაქური მო-

¹³ Blanc H., Studies in North Palestinian Arabic, Jerusalem, 1953. Cantineau J., La langue: Le dialecte arabe de Palestine, Beyrut, 1934. Cheyne A., The Role of Arabic in Present Day Arab Society: The Islamic Literature, April, 1958. Ferguson Ch. A., Diglossia: Word, 15, 1959, გვ. 325—340. Altoma S. J., The Teaching of Classical Arabic to Speakers of the Colloquial in Irak, Harvard University, 1957, გვ. 19, 23.

¹⁴ Гранде Б., Введение в сравнительное изучение семитских языков, Москва, 1972, გვ. 40—41.

სახლეობის საშუალოდ სალიტერატურო სასაუბრო ენას¹⁵. ეს, მართლაც, გამარტივებული სალიტერატურო ენაა¹⁶.

ცდებს ამ მეტყველების დრამატურგიაში გამოყენებისა პირველად მე-19 საუკუნის ბოლოს ვხვდებით, როდესაც მუჰამმად ოსმან გალალმა (1829—1898) მოლიერის კომედიები თარგმნა არაბულად, დიალოგები ეგვიპტურ დიალექტსა და ნარეგ ენაზე შეიტანა¹⁷. მასზე ადრე, 1869 წელს ია'კუბ სანიუ'-მა დააარსა თეატრი, სადაც ვოდევილები იღვებოდა ამ „სალიტერატურო“ ენაზე (სასაუბრო ენის ჩანართებით). მუჰამმად გალალის მასალები მხოლოდ 1912 წ. გაიხსენეს, როდესაც კაიროში დაიდგა მის მიერ თარგმნილი პიესები¹⁸.

ამ ახალ საქმეს ენერგიულად შეუდგა თაუფიკ ალ-ჰაქიმი, რომელიც ადრე ეგვიპტური დიალექტის პატრიოტი იყო და პიესები და სხვა ნაწარმოებები გადატვირთული ჰქონდა დიალექტიზმებით.

მას, როგორც განათლებულ მოღვაწეს, არ შეეძლო კლასიკური ენისათვის ზურგი შეექცია, მაგრამ მისი ეს ენაც (არა მარტო დიალოგებში, არამედ გამომულ მეტყველებაშიც) უფრო ნარეგს წარმოადგენდა.

ტაჰა ჰუსეინი აღნიშნავს თაუფიკ ალ-ჰაქიმის მარცხს დიალექტით ლიტერატურული ნაწარმოებების გადატვირთვის გამო¹⁹. ტაჰა ჰუსეინის აზრით, ტერიტორიული დიალექტები ვერ იქცევა ეროვნულ ენად²⁰. ამასვე აღნიშნავენ სხვა მკვლევარნიც²¹.

ამ მხრივ აზრთა სხვადასხვაობას აქვს ადგილი. მოსალოდნელია არაბული ენის ამ ორი ვარიანტის მხოლოდ დაახლოება²², რასაც ხელს უწყობს „საშუალო“ (სალიტერატურო ენასა და დიალექტს შორის) ვარიანტის არსებობა. დიდი ეუზობა წარმოებს ენის განვითარების ტენდენციების დასადგენად.

თუ ჰერ კიდევ 1945 წელს, „ალ-ჰილალის“ რამდენიმე ნომერში პროფესორი ვაფი აღნიშნავდა, რომ სალიტერატურო ენა და დიალექტები ოდნავაც არ დაახლოვდებიანო, და ეს აღნიშნულია ოფიციალურად დაკანონების თვალსაზრისით, უკვე ხუთი წლის შემდეგ მ. ალ-ასმარი წერდა, რომ არ შეიძლება ბედუინის მეტყველება ან სიბავაიპის ნაწრომი ავტორიტეტი იყოს²³, ენობრივი ნორმა უნდა ცოცხალი მეტყველებიდან გამოდიოდეს. „ალ-მისრია“, ეგ-

15 Оде-Васильева К., К истории проблемы языка в арабских странах: Вопросы языка и литературы, Москва, 1959, стр. 137.

16 Султанов А., Проблема формирования национального языка в Египте: ВЯ 6, 1955, гв. 32, 44 н т. д.

ავტორს მოკლედ აღნიშნული აქვს ამ გაადვილებული სალიტერატურო ენის ზოგიერთი მომენტი.

17 Оде-Васильева К. В., Проблема языка драматургии в современной арабской литературе: СЯ, II, 2, Москва, 1965, гв. 665.

18 Крачковский И. Ю., Избранные сочинения, III, гв. 77.

მაშველ თეიმურის უფროსი ძმა, მუჰამედი (1892—1921) წერდა პიესებს დიალექტზე მე-20 საუკუნის 20-იან წლებში.

19 ტაჰა ჰუსეინი, ქუსულ ფი-ნ-ნაკდ ვა-ლ-ადაბ, კაირო, 1945, გვ. 108.

20 ტაჰა ჰუსეინი, ალ-მუსთაბალ ალ-მადანიათ ფი-ლ-მისრ, კაირო, გვ. 316.

21 Султанов А. Ф., Национальный язык и реформа письменности в странах Арабского Востока: Сборник, посвященный семидесятилетию В. А. Гордлевского, 1953, гв. 253, 261.

22 Султанов А. Ф., დასახ. ნაწრომი, გვ. 253.

23 „ალ-აბრამ“, 30 აპრილი, 1950.

ვიბტიზაცია — ასეთია ეგვიპტელ მოღვაწეთა ტენდენცია, რომელთაც სურთ ორენოვნების ნაკლოვანი მხარეების მოსპობა, თვით ამ მოვლენის შეცვლა.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ გამოვიდა პირველი ტომი არაბული მეცნიერული ტერმინოლოგიისა, სადაც გამოყენებულია ეგვიპტეში გავრცელებული „ლიტერატურული“ სიტყვებიც²⁴.

აქაც იგივე მოვლენა შეინიშნება, რაც ძველად: ტაპა ჰუსეინი და ზოგიერთი სხვა მოღვაწეც მინც სკეპტიკურად არიან განწყობილნი ხალხური ენის მიმართ. ამით ისინი ძველ ლინგვისტებს უახლოვდებიან, რომელთა შესახებ ჯერ კიდევ მე-14 საუკუნეში აღნიშნავს იბნ-ხალდუნე: გრამატიკოსები უარყოფით მოვლენად თვლიან სასაუბრო ენას²⁵. ოდენ-ვასილევა ხაზს უსვამს ენის ვარიანტების დაახლოებას, ამავე დროს უპირატესობას ანიჭებს სალიტერატურო ენის ნორმებს²⁶.

გარდა იმისა, რომ არსებობდა და არსებობს ცდები, არ მოწყდნენ სალიტერატურო ენას, ეგვიპტეში მუდამ შეინიშნებოდა დიდი სურვილებიც, რათა ადგილობრივი, ეგვიპტური დიალექტი გადაექციათ სალიტერატურო ფუნქციის ენად²⁷.

ჯერ კიდევ 1897 წელს სცადეს ეგვიპტური მეტყველების ლათინური დამწერლობის საშუალებით ფიქსაცია და, ამრიგად, დიალექტის სალიტერატურო ენად გადაქცევა, დაიწყო მისი სწავლება, მაგრამ ეს ცდა მარცხით დამთავრდა, რადგანაც ამ შემთხვევაში ინიციატორები უცხოელები, ინგლისელები იყვნენ (ერძოდ — ეგვიპტელი ახალგაზრდობის სწავლების საზოგადოება)²⁸.

უფრო სერიოზულია გამოჩენილი არაბი მწერლის მაჰმუდ თეიმურის ცდები²⁹. წინასწარ უნდა ითქვას, რომ მას ბევრი მომხრე არ ჰყოლია³⁰.

მაჰმუდ თეიმურმა დაიწყო ბრძოლა არაბული ენის ეგვიპტიზაციისათვის ჯერ კიდევ 1931 წელს, როდესაც მან გააცნო თავისი პროგრამა აღმოსავლეთ-მცოდნეების XVIII კონგრესს ლეიდენში³¹. 1925 წელს მაჰმუდ თეიმური დი-

²⁴ 1957 წელს ეს ტერმინოლოგია გამოსცა კაიროს მეცნიერებათა აკადემიამ: Султанов А. Ф., Национальный язык..., გვ. 263.

²⁵ ალ-ადიბ აშ-შაბათ, აჰმად რაშდიბი სალიბ, კაირო, 900.

²⁶ Оде-Васильева К., К истории проблемы языка в арабских странах, М., 1950, გვ. 135—145.

²⁷ Крачковский И. Избр. соч., I, 1955, გვ. 386.

ადგილობრივი დიალექტები აღიარებულია სალიტერატურო ენის სრულ შემცველად, უნდა იბატონოს ერთმა დიალექტმა: ანის ქურაიბ, მაჰადირათ ფილ-ლაჰკათ ვა უსლუბ ღირასათბა, 1955, გვ. 1. ანის ქურაიბ, აარიფ ან-ნაჟდი, მაჟალათ ალ-მუჟა, I, 1957, გვ. 195.

²⁸ მაჰმუდ თაიმურ, ქან ალ-კისსათ: აშ-შარე ალ-ჯაიდი, სპეც. ნომერი, კაირო, 1945, გვ. 68. ასევე ინგლისელი უილკოქსი იყო ეგვიპტურ დიალექტებზე გადასვლის მომხრე-Willcocks W., Syria, Egypt, North Africa and Malta speak punice not arabic: Bulletin de l'Institut d'Egypte, VIII, 1926.

²⁹ Brockelmann C., GAL, Sb III, გვ. 218—224, 255—256. Widmer G., Die Welt des Islams, 1932, გვ. 1—103. Крачковский И. Избр. соч., III, გვ. 2აბ—263. ფურცელაძე ნ., მაჰმუდ თეიმურის ენის ზოგი საკითხი: ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, 111, თბილისი, 1960, გვ. 149 და შემდეგ.

³⁰ 1937 წ. „ალ-ჰილალში“ ჯებრან ჯებრანიც გამოდიოდა სალიტერატურო ენის დიალექტური სიტყვებით გამდიდრების სასარგებლოდ. ი. კრანკოვსკი თვლის, რომ ეს ტენდენციები დროებით მოვლენაა არაბებისათვის; Изб. соч., III, გვ. 27.

³¹ Оде-Васильева К. В., Проблемы языка драматургии в современной арабской литературе; СЯ, II, 2, Москва, 1965, გვ. 665.

ალექტზე წერდა, მაგრამ 1938 და 1941 წლებში მან ძირითადად ეგვიპტური დიალექტი სალიტერატურო ენით შეცვალა, თუმცა ამ დროსაც აქვს პიესები ორი ვარიანტით — ერთია სალიტერატურო ენაზე, მეორე — დიალექტზე („ყუმბარები“, „ტყუილი“, „თავშესაფარი № 13“).

მწერალი შემდეგ ასეთ დათმობაზე მიდის: ვწეროთ სალიტერატურო ენაზე, ხოლო დიალექტიდან ვისესხოთ ლექსიკა, მაგალითად, ლიტერატურული: nazara და annasim-ის გვერდით ჰ აfa (შეხვდა) და at-tarawat (ნიაკი).

ამ თვალსაზრისზე დარჩა იგი 1957 წლამდე³². მაშინდელ თეიმურმა სტატიაში „საზოგადოებრივი ცხოვრების სიტყვები“ მოგვცა სია იმ ზოგიერთი დიალექტიზმისა, რომელიც საფლურ ყოფასთან არის დაკავშირებული და სალიტერატურო ენის ტერმინებად გამოიყენება³³.

მაშინდელ თეიმურმა შემდგომ სრულიად შეწყვიტა დიალექტზე წერა. ეს დაკავშირებულია მისი კონცეფციის შეცვლასთან. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ იმ პერიოდშიც კი, როდესაც მწერალი ნაწარმოებებს ქმნიდა მთლიანად დიალექტზე. მას მოცემული ჰქონდა ისეთი ნიმუშებიც, რომლებშიაც დიალექტის ზოგიერთი ელემენტი შერწყმული იყო ლიტერატურულთან³⁴.

მაშინდელ თეიმურის კვალს გაყვენ, მისი ზოგიერთი რჩევა გაიზიარეს მწერლებმა. ისინი წერდნენ სალიტერატურო ენაზე, მაგრამ დაიწყეს დიალექტური ლექსიკის, უცხო ენებიდან შემოსული სიტყვების (ინტერნაციონალურა ლექსიკის) გამოყენება, აგრეთვე — გრამატიკული წყობის გარკვეული გამარტივება³⁵.

მაშინდელ თეიმურის წინადადებები შემდგომ ნაწილობრივ მიიღო არაბულმა საზოგადოებამ თეორიულადაც. არაბ მწერალთა პირველ ყრილობაზე, რომელიც ჩატარდა 1952 წელს დამასკოში, მიიღეს დადგენილება ამის თაობაზე, მასში აღნიშნულია, რომ დასაშვებია დიალოგების წერა დიალექტზე, აგრეთვე — ნაწარმოების შექმნა ორივე ვარიანტით³⁶.

1956 წელს კი არაბ ლინგვისტთა პირველ ყრილობაზე მიიღეს გადაწყვეტილება, რომელიც (დამასკოში) პირველი დადგენილების საწინააღმდეგოა: მწერლობაში უპირატესობა ენიჭება სალიტერატურო არაბულს, რამდენადაც სამწერლობო ენა თანდათან ხელმისაწვდომი ხდებოდა ფართო მასებისათვის.

ამ ყრილობაზე ყურადღების ცენტრში ორენოვების პრობლემა იყო. ეგვიპტელმა აჰმად ჰასან აზ-ზაიათმა აღნიშნა, რომ არაბული ენის რეფორმის საკითხი მომწიფდა. თუ 1932 წელს კაიროში დაარსებული არაბული ენის აკადემია ვერ გაუძღვა ამ საქმეს, ამის მიზეზი იყო დიალექტიზმებისა და ინტერნაციონალური ლექსიკის ენიდან სრული განდევნის პრინციპი, აგრეთვე მოთხოვნა — „ყურანის ენას დაბრუნებოდნენ“. აკადემიის მიერ შემუშავებული ტერმინები მიუღებელი იყო. შემდგომ სალიტერატურო ენისა და დიალექტების დაახლოების ტენდენცია გაითვალისწინეს, მაგრამ მხოლოდ და მხოლოდ ეგვიპტიზმებს იღებდნენ მხედველობაში. სირიელი ჟამალ სალიბის აზრით, საჭიროა სინონიმისაციის მოშლა, ამასთან 3—4 ტერმინი უნდა ერთი ძირითადით

³² ფ უ რ ც ე ლ ა ძ ე ნ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 194.

³³ აღ-დაევარ (ეზო), აღ-მასტაბთ (მასტაბა, სკამი), აღ-ჯარნ (ჯალი), აღ-კაჰჰათ (კალათი), ან-ნაბუთ (კეტი, ჭობი) და ა. შ.

³⁴ ა შ-შ ე ი ს ჯ უ მ ა, გვ. 1, 13.

³⁵ განსაკუთრებით ხშირად სინტაქსური წყობის შეცვლა შეინიშნება.

³⁶ ას-საკაჰათ აღ-ვატანიოთ, 64, 1954, გვ. 14.

შეიცვალოს. ტერმინების დადგენისას გასათვალისწინებელია შემდეგი: 1. უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ძველ არაბულ მეცნიერებაში უკვე არსებულ მასალას; 2. სიტყვა რაც შეიძლება სრულად უნდა გამოხატავდეს აღსანიშნს; 3. სასარგებლოა კალკების შემუშავება; 4. უცხო წარმომავლობის სიტყვა ზოგჯერ შეიძლება გამოვიყენოთ, თუ ის მოსახერხებელია³⁷. ამავე დროს, ტაპა ჰუსეინმა სინტაქსისა და დამწერლობის გამარტივება მოითხოვა (ირაბის მოწლით)³⁸.

ყრილობამ გადაწყვიტა, რომ სკოლებში სწავლება ისევ სალიტერატურო ენაზე წარმართულიყო, ამასთან საჭიროდ ცნეს ხალხში გავრცელებული სიტყვების შეკრება მათი შემდგომი გამოყენებისათვის.

ამ ყრილობის შემდეგ აღსანიშნავია ს. ხალისის გამოსვლა თავისი და ზოგიერთი მეკლერის პროექტით.

ხალისი გვევლინება ზომიერ რეფორმატორად. ის იმეორებს იბრაჰიმ მუსტაფას აზრს, რომ საჭიროა გრამატიკის გამოცოცხლება. იბრაჰიმ მუსტაფას აზრები დისკუსიის საგანს წარმოადგენდა, 1954 წელს მეცნიერების კომიტეტმა კაიროში მიიღო მისი წინადადებები, რომელთა მიხედვით საჭიროა ენის მოვლენათა ფილოსოფიური ინტერპრეტაციების უკუგდება. 1957 წელს, ამ კომიტეტის რეკომენდაციების საფუძველზე, დაიწერა წიგნი „გრამატიკის გასწორება“ (თაჰირი ან—ნაჰე).

სწორი მეტყველების კრიტერიუმად ჩაითვალა ყურანი და ძველი პოეზია. ირაბი—აუცილებელ საჭიროებად მიიჩნიეს, ამოღებულ იქნა ძველი გრამატიკის ზოგიერთი ძველი წესი: ხალისი ამავე დროს ეწინააღმდეგება ლიბანელი მწერლის იუსუფ ას-საუდის პროექტს („ალ-აჰრუჟია“), რომელიც მიზნად ისახავდა არაბულ გრამატიკაში ევროპული ტერმინების გამოყენებას და ამ გრამატიკის გადავილებას³⁹.

ავტორი იმეორებს ამინ ალ-ხოლის შემდეგ მოსაზრებებს: 1. საჭიროა ირაბის გამარტივება; 2. ორობით რიცხვში უნდა დარჩეს მხოლოდ სახელობითის ფორმა, მრავლობითში კი ნათესაობითისა; 3. ორბრუნვიან სახელებთან საჭიროა ნათესაობითი ბრუნვის წარმოება (ქესრით); 4. სახელები, რომელთაც III ძირეულად სუსტი თანხმოვანი აქვთ, უნდა უცვლელად დაეტოვოთ.

აქ აღნიშნული პროექტები არ განხორციელებულა. გარდა სხვა ფაქტორებისა, გასათვალისწინებელია ის, რომ მოსწავლეების უმრავლესობა ტექნიკურ დარგებს სწავლობს ინგლისურენოვანი წიგნებით, პრაქტიკულად არაბულს სუსტად ფლობს; ამავე დროს, არის გარკვეული ფენებიც, რომლებსაც განათლება (ფილოლოგიური და მისთ.) მიღებული აქვს ალ-აზჰარში და ძველი ტრადიციის მომხრეა.

ამ გარემოებას ანგარიშს უწევს არაბი მწერლების პირველი ყრილობის (დამსკო, 1954) რეკომენდაციები, რომელთა მიხედვითაც მწერალმა უნდა გამოიყენოს თავის შემოქმედებაში არა მარტო სალიტერატურო ენა, არამედ ტერიტორიული სასაუბრო დიალექტებიც. ამასთან, მეცნიერული და მხატვრული ლიტერატურის, პრესის, რადიოგადაცემებისა და ოფიციალური გამოს-

³⁷ მაგალითად, უმჯობესია გამოვიყენოთ სიტყვა „სინიმა“ (კინო) „ას-სუფვარ ალ-მუთა-ჰარიჟათ“ სიტყვის ნაცვლად.

³⁸ ამას ეხმაურება მარუნ ლუსნიც, რომლის აზრები იმტომაც არ გახდა პოპულარული, რომ იგი სირიული დიალექტის მონაცემებს ყველა არაბისთვის საკვლევად თვლიდა.

³⁹ СЯ, II, 2, М., 1965, გვ. 474.

ვლემის ენა სალიტერატურო უნდა იყოს, ხოლო დრამატურგიასა და დიალოგებში, საუბარში შეიძლება გამოვიყენოთ ხალხური ენა.

დავუბრუნდეთ ჩვენს ძირითად მიზანს და შევეხოთ იმ ნაშრომებს, რომლებიც უშუალოდ განიხილავენ ორენოვების საკითხს ეგვიპტეში. ამ ბილინგვიზმის ერთ-ერთი კომპონენტი გამარტივებული არაბული სალიტერატურო ენა, რომელსაც ეგვიპტის ინტელიგენცია მიმართავს გარკვეულ ვითარებაში⁴⁰. მას ახასიათებს მთელი რიგი თავისებურებანი, რითაც იგი განსხვავდება როგორც თანამედროვე სამწერლობო და ოფიციალური ენისაგან, ისევე არაბული დიალექტებისაგან.

განსაკუთრებით გვიანტერესებს ეგვიპტური დიალექტის ზეგავლენა საერთოერთო სალიტერატურო არაბულზე. ამასთან დაკავშირებით ზოგადად განვიხილავთ ეგვიპტური დიალექტის წარმოშობის საკითხს. თუ აღმოვაკვლით არაბული დიალექტების ისტორიული საფუძველი ანაზი (ანეზე) დიალექტი⁴¹ და ის მრავალ შეხების წერტილს გვიჩვენებს ეგვიპტურსა და სხვა არაბულ დიალექტებთან, მაშინ გასათვალისწინებელია ამ დიალექტის თანამედროვე მონაცემები. მაგრამ ამის გარდა, უნდა ისიც მივიღოთ მხედველობაში, რომ ეგვიპტური დიალექტი ისტორიულად საქმაოდ განსხვავებულ მომენტებსაც შეიცავს.

ეგვიპტური არაბულის წარმომავლობაზე აზრი გამოთქმული აქვს პ. ბირკელანდს⁴². მისი მტკიცებით, კლასიკური არაბული არის ხელოვნური სალიტერატურო ენა. მკვლევარი ფიქრობს, რომ ეგვიპტური დიალექტი სალიტერატურო ენის ან მასთან ახლო მდგომი ლინგვისტური სისტემის პაუზალური ფორმებისაგან წარმოიშვა⁴³.

ჩანს, ბირკელანდი ვართულობს, რომ პაუზალური ფორმები მოწყვეტილი იყო არაპაუზალურს და ერთ-ერთი ვარიანტი საფუძვლად დაედო დიალექტს. ბირკელანდის მოსაზრება ძნელად გასაზიარებელია: საფუძველს მოკლებულია წინამძღვარი, რომლის თანახმადაც არაბული დიალექტები (კერძოდ ეგვიპტური) კლასიკური ენისაგან მომდინარეობენ. ერთი კი ნათელია: აუცილთან არაბეთის ნახევარკუნძულისა, ზოგიერთ მიდრბულ დიალექტთან, სირიულთან და ა. შ.⁴⁴

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ეგვიპტური დიალექტის ზეგავლენა საერთოერთო სალიტერატურო არაბულზე, მთელ მის სისტემაზე. არაბული ორენოვნება, როგორც აღინიშნა, მკვეთრად გამოხატული ოპოზიციაა, რომელიც ერთიან ენობრივ სისტემაში თავიდან წარმოიშვა. ეგვიპტის დიალექტისა

40 აქ არ შემოდის ის საშუალო ენა, რომელიც სხვადასხვა არაბული დიალექტების წარმომადგენლებს შორის კონტაქტისას გამოიყენება, ამ ენის მაგალითია თავფიქ ალ-ჰაქიმის მიერ შექმნილი „მესამე“ ენა.

41 Johnstone T. M., *Eastern Arabian Studies*, London, 1967.

42 Birkeland H., *Growth and structure of the Egyptian Arabic Dialect: Avhandling utgitt av det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo*, II. Historisk-Filologisk Klasse, Oslo, 1952, გვ. 5, 6 და ა. შ.

43 იქვე, გვ. 9, 12, 56 და ა. შ.

44 ქალაქების ბენდავის, ტრაპოლის, ოაზის გაბესის, კასაბლანკის, ისეთი ტომების, როგორცაა: ულად ნაილ, შამბა და სხვათა, მტყვევლება; იხ., მაგ.: Boris G., *Lexique du parler arabe des Marazig*, Paris, 1958. Cantineau J., *Etudes de linguistique arabe, Mémorial J. Cantineau*, Paris, 1960. და მრავალი სხვა ნაშრომი.

და სალიტერატურო ენის კონტაქტის საფუძველზე წარმოშობილი არაბული ორენოვნების შესახებ მხოლოდ რამდენიმე ზოგადი ხასიათის ნაშრომი⁴⁵.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ამ რამდენიმე ნაშრომშიც ყურადღება გამახვილებულია საშუალოდ ენის ფონეტიკაზე და თითქმის არაფერია აღნიშნული სხვა მის მხარეებზე. ამასთანავე, ძირითად მნიშვნელობას ანიჭებენ ორენოვნების ერთ კომპონენტს — დიალექტს, საშუალო ენა კი მეორეხარისხოვანადაა ჩათვლილი⁴⁶.

ეგვიპტური ორენოვნების შესწავლისას ძირითადი ყურადღება უნდა მიექცეს ქალაქურ მეტყველებას, რადგანაც ქალაქელი ეგვიპტელები ტონს აღწევენ მთელ მოსახლეობას (კაიროელები და ალექსანდრიელები).

მათი მეტყველება ყველაზე მეტად შეიცავს ჩვენთვის საინტერესო საშუალოდ ენის მონაცემებს.

ხაზი უნდა გაესვას ცნობილი არაბისტის მასინიონის მოსაზრებას, რომელიც ამბობს, რომ არაბული ენის მომავალი — წარიმართება ქალაქური კოლოკაუების თანამედროვე ცივილიზაციასთან ადაპტაციის გზით, როგორც აქამდის იყო, და არ არის დამოკიდებული დიალექტების ადგილობრივ არსებობაზე⁴⁷.

А. Г. ЖОРДАНИЯ

К ВОПРОСУ ДВУЯЗЫЧИЯ В ЕГИПТЕ

Резюме

Египетский диалект с практическими и научными целями изучался многими учеными (В. Спитта-Бей, К. Фоллерс, К. А. Налино, Т. Митчелл, Р. С. Харрел, Г. Ш. Шарбатов и др.).

Кроме диалекта, интеллигенцией используется «смешанный» вариант языка — результат контакта литературного языка и диалекта. Этот «смешанный» вариант используется в драматургии (И. Саниу, М. Теймур), в прозе (Т. аль-Хаким); но были и попытки расширить влияние диалекта (М. Теймур, М. аль-Асмар).

Благодаря углублению языкового контакта, «смешанный» вариант способствует проникновению литературного языка в массы, при одновременном увеличении влияния диалекта на литературный язык (облегчение синтаксиса, создание местной литературной терминологии и т. д.).

⁴⁵ Harrell B. S., A linguistic Analysis of Egyptian Radio Arabic: Contributions to arabic Linguistics, III, Cambridge Massachusetts, 1930 (Editor Ch. A. Ferduson).

⁴⁶ ფურცელაძე, ნ., ნეოლოგიზმების საკითხი მაკმულ თეიმურთან: თსუ შრომები, 91, 1960. Morcos H., The phrase structure of Egyptian Colloquial arabic, Mouton, The Hague, Paris, 1967.

⁴⁷ Massignon, Language de l'arabes: Revue du Monde Musulman, LXII, 1924, გვ. 4.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სემიოლოგიის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჭიჭიამ

კონსტანტინე ჯარამიალი

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი

 პ რ თ ი ს უ ა რ ა ს ს მ გ მ ე ნ ტ უ რ ი ფ ო ნ ე მ ი ს შ ე ს ა ხ მ ბ
 თ ა ნ ა მ ე დ რ ო ვ ე ს ა მ ი ტ უ რ შ ი

1. თანამედროვე სემიტურ ენებში (არამეული, არაბული) ფონოლოგიურ სისტემათა აღწერისას ხშირად ვეღარ ვხვდებით საერთოსემიტური (resp. კლასიკური სემიტური) კონსონანტიზმისათვის დამახასიათებელ ბგერებს. პირველ რიგში ჩვენ ვგულისხმობთ ფარინგალურ (c და h) და ფარინგალიზებულ (ემფატიკურ) თანხმოვნებს. ასეა თანამედროვე აღმოსავლურ და ცენტრალურ არამეულ დიალექტებში, ასევე ანატოლიის არამეულ დიალექტებში. აქ ძნელია დაიძებნოს ისეთი მინიმალური წყვილი, სადაც ხსენებული ბგერების როგორც ფონემების გამოყოფა მოხერხდეს. არსებული სისტემის მხოლოდ ისტორიული ანალიზი იძლევა საფუძველს ამა თუ იმ შემთხვევაში ფარინგალი თუ ემფატიკური თანხმოვანი ვივარაუდოთ.

მოცემულ დიალექტებში შემიძირდა ძველი სემიტური ფონემა-თანხმოვნების რაოდენობა. ისინი, თუ შეიძლება ითქვას, ამოცვიდნენ ფონემათ-მიმდევრობებიდან მეტყველებაში. ამრიგად, ოდესღაც არსებულმა განსხვავებულმა ფონემებმა დაკარგეს თავისი რელევანტური ნიშანი, რომლითაც ისინი ოპოზიციის წევრებად გვევლინებოდნენ. ეს სპეციფიკა გულისხმობდა გარკვეულ დამატებით არტიკულაციას „ძირითადის“ მიმართ, რაც ე. წ. ემფაზს ქმნიდა. აქედან — „ემფატიკური თანხმოვნები“, ვთქვათ, s და ḡ ბგერები, რომელთაგან პირველი მხოლოდ ორალ არტიკულაციას გულისხმობს, ხოლო მეორე — ამავე s-ს არტიკულაციას +ემფაზს, რაც დამატებითი (ფარინგალური) არტიკულაციით მიიღება. ამრიგად, კლასიკურ სემიტურში s და ḡ ერთმანეთს უპირის-პირდებოდნენ ემფაზის მეშვეობით: s, რომელსაც ეს ემფაზი არა აქვს, არა-ემფატიკური თანხმოვანია, მეორე — ḡ, რომელსაც ემფაზი ახლავს, ემფატიკურია. მაშასადამე, მეორე (ḡ) პირველი (s-ს) მიმართ მარკირებულია: მას დამატებითი ნიშანი აქვს — „ემფატიკურობა“. აქედან მათი ოპოზიცია ასეთ სახეს იღებს: „ემფატიკური“: „არაემფატიკური“. „არაემფატიკურ“ თანხმოვანთა რაოდენობა ვაცილებით მეტი იყო, ვიდრე „ემფატიკურთა“. მაგრამ ოპოზიცია ხსენებული ნიშნის მიხედვით დასტურდება მხოლოდ s, t, z, d, ḡ, ḥ, r, l-ს მიმართ (რა თქმა უნდა, ისიც არა ყველა ენასა თუ დიალექტში):

- (1) s : ḡ (ყველა სემიტ. ენაში).
- (2) t : ḥ (ყველა სემიტ. ენაში).
- (3) d : ḥ (სამხრეთ სემიტურში).
- (4) z : ḡ (სამხრ. არაბული ეპიგრაფიკა, არაბული).
- (5) ḡ : ḥ (უგარითული, სამხრ. არაბული ეპიგრაფიკა).
- (6) ḡ : ḥ (სამხრ. არაბ. ეპიგრაფიკა).
- (7) l : ḡ (არაბულში¹, არამეულში).
- (8) r : ḡ (არაბულში, არამეულში)

¹ იხ. მაგალითად, Ferguson Ch. A., The Arabic Koine, Language, 35, 1969, გვ. 616—630.

2. ჩვენთვის საინტერესო ზოგიერთ თანამედროვე სემიტურ დიალექტში, როგორც აღნიშნეთ, მოიშალა ფონემათა შორის არსებული ოპოზიცია — „ემფატიკური“: „არაემფატიკური“ ემფატიკური თანხმოვნების „გამარტივების“ შედეგად (თანხმოვნებმა დაკარგეს ემფაზი).

2. 1. ერთ-ერთ ანალოგიურ არაბულ დიალექტში — მკალამიაში, რომელიც მარდინის ოლქშია გავრცელებული, შემდეგ ფონემურ რიგებს ვხვდებით: ხშულებს, სპირანტებს, აფრიკატებს, სონანტებს — სულ 35 სემიტურ ფონემას და მათ შორის არც ერთ ემფატიკურ თანხმოვნას².

მაგრამ იმავე დიალექტში დადასტურებულია „ემფატიკური სიტყვები“ (emphatische Wörter), როგორცაა: /+amma/ „მაგრამ“, /+ära/ „მან დანახა“, /+marr/ „მწერე“, /+ğam/ „გამი“; „ქიქა“ და სხვ³. (რამდენადაც ემფაზი, რაც ბგერათა ველარიზაციაში გამოიხატება, აქ მთელ სიტყვაზე ვრცელდება, იგი +ნიშნის სახით მთელი სიტყვის წინ წერია). ასეთ სიტყვაში შემავალი ყოველი ხმოვანი და თანხმოვანი, როგორც მართებულად ზასე შენიშნავს, ველარიზებულია. ამიტომ მათი ფონეტიკური დაწერილობა (ალოფონების ჩვენებით) ასეთ სახეს იღებს: /+amma/=[^hqm:q], /+ära/=[^hqzq], /+marr/=[mur], /+ğam/=[^hdzq:m] და მისთ, სადაც **q, u, m, z, dz** ემფატიკური (=ველარიზებული) ბგერებია. მაგრამ ასეთი ბგერები, თუნდაც ალოფონების სახით „ემფატიკურ სიტყვაში“ არიან, მის გარეშე კი არ ვგვხვდებიან.

ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ ემფატიკური თანხმოვნები ხსენებულ დიალექტში არ დასტურდება, შეინიშნება მთელი რიგი სიტყვები, რომელთაც „ემფაზი“ ახლავთ, რაც მთელი სიტყვის ველარიზაციაში ვლინდება. „ემფატიკური სიტყვების“ გვერდით არსებობს „არაემფატიკური სიტყვები“ (უემფაზო სიტყვები). ხსენებული „ემფატიკური სიტყვებისა“ და „არაემფატიკური სიტყვების“ შეპირისპირებითი ანალიზი იძლევა ხმოვანთა და თანხმოვანთა „ემფატიკურ“ და „არაემფატიკურ“ ვარიანტებს. ასე, მაგალითად, ზასე ხსენებული დიალექტისათვის პოზიციის გათვალისწინებით აღნიშნავს [θ] ხმოვნის შემდეგ ალოფონებს: 1. ე მ ფ ა ტ ი კ უ რ ს ი ტ ყ ვ ე ბ შ ი; U]—ბაგისმიერების მეზობლობაში, [i]—[y]-ის მეზობლობაში, [ə]—ყველა სხვა პოზიციაში; 2. არაემფატიკურ სიტყვებში: [u]—[w]-ს მეზობლობაში, [i] [y]-ის მეზობლობაში, [ə] — ყველა სხვა პოზიციაში. ასეა ყველა სხვა ხმოვანი ფონემისათვის⁴. სულ მკალამიაში 12 ხმოვანია დადასტურებული, რომლებიც 7 ხმოვანი ფონემის რეალიზაციას წარმოადგენს. აქ ალოფონთა სამი რიგია (1) წ ი ნ ა რ ი გ ის ა, (i, e), (2) ცენტრალური (i, u, ə, e, a), [ვ], უ კ ა ნ ა რ ი გ ის ა (u, u, o, q)⁵ (შდრ. ხმოვანთა სამი რიგი თანამედროვე არაბულში)⁶.

რაც შეეხება თანხმოვნებს, ემფაზის დართვისას, ზასეს მიხედვით, ყველა მათგანი განიცდის ველარიზაციას (რაც სპეციალური ~ ნიშნით ასოზე აღინიშნება: l და ł და მისთ).

² იხ. H.-J. Sasse, Linguistische Analyse des arabischen Dialekts der Mhallamiye in der Provinz Mardin (Südstürkei), 1971, გვ. 23.

³ იქვე, გვ. 32.

⁴ იქვე, გვ. 28—29.

⁵ იქვე, გვ. 27.

⁶ კ. წერეთელი, ნარკვევი თანამედროვე ასურული დიალექტების შედარებითი ფონეტიკისა, თბილისი, 1958, გვ. 68—74.

ზასეს თქმით, მისთვის უცნობია რომელიმე ცოცხალი არაბული დიალექტი, სადაც ემფატიკური ფონემები არსებობდნენ⁷. მაგრამ აქვე შენიშნულია, რომ ყველა ახალ არაბულ დიალექტში როდია ისეთი ვითარება, რომ ემფაზი განვიხილოთ როგორც „გრძელი კომპონენტი“ (მთელ სიტყვას რომ წვდებოდეს) და უთითებს ციაპერაზე⁸.

ემფაზის (ველარიზაციისა თუ ფარინგალიზაციის) მთლიან სიტყვაზე გავრცელების შესახებ და მასზე როგორც მთლიან ფონოლოგიურ მარკერზე (ნიშანზე) ახალ არაბულში მიუთითებენ სხვებიც⁹.

2. 2. თანამედროვე არამეული დიალექტების მიმართ დიდი ხანია გამოთქმული იყო მოსაზრება, რომ ზოგიერთ მათგანში დაიკარგა ემფატიკური თანხმონები, მაგრამ „ემფაზი“ რჩება სიტყვის მაგარი ტემბრის სახით. კერძოდ, ეს კარგად იყო ცნობილი ურმიული დიალექტის მიმართ (ნ. იუშმანოვი)¹⁰. ჯერ კიდევ 1946 წელს ჩვენ აღენიშნავდით, რომ ურმიის დიალექტში (მოგვიანებით ეს გაავრცელეთ ყველა თანამედროვე აღმოსავლურ დიალექტზე) ამჟამად არსებობს „მაგარი ტემბრის სიტყვები“, „საშუალო ტემბრის სიტყვები“, „რბილი ტემბრის სიტყვები“¹¹. ასე, მაგალითად, *šjā* „მწყურვალი“, *srjħā* „გაცოფებული“, *ħrā* „ფრინველი“, *miṭrā* „წვიმა“ და სხვ. ყველგან აქ მაგარი ტემბრია (ემფატიკური სიტყვებია). არამაგარტემბრიანი (არაემფატიკური) სიტყვებია: *sāra* „მთვარე“, *ptiħa* „ღია“, *simā* „ვერცხლი“, *ḵātiḵimā* „ობოლი“ და სხვ. ნაწილი მათ შორის საშუალოტემბრიანი (*sāra*, *p'ḵħa*), ნაწილი — რბილტემბრიანი (*simā*, *ḵātiḵimā*). საინტერესოა, რომ აღრეულ გამოკვლევებში, ზემოთქმულის გარდა, თანამედროვე არამეულში სრულებით არ აღინიშნებოდა სიტყვის მთლიანი ველარიზაცია.

უკანასკნელ ხანებში ამ ფაქტის აღნიშვნა ენის დესკრიფციული ფონოლოგიური ანალიზის შედეგია. ასე, მაგალითად, აღმოსავლური დიალექტებიდან ამ რიგის (ემფატიკ.) სიტყვების არსებობაზე თხუმის დიალექტში მიუთითებს იაკობი. მისთვის „ემფაზი“ გრძელი ემფატიკური კომპონენტია, რომელიც ცალკეულ სიტყვებში ან არის, ან არ არის: +*dēle* „იცილა“, +*xulāsa* „და ბოლოს; მოკლეთ“, +*turāne* „მთები“, +*xatle* „ხორბალი“ და მისთ.; ამათ შორ.: *telan* „ჩვენ მოვალა“, *kiḵta* „ქათამი“ *ḵēna* მშვიდობა“ და სხვ.¹² ემფაზის წყალობით იაკობის მიაჩნია, რომ ზნაჟას და თანხმოვანს შეიძლება ჰქონდეს ემფატიკური ვარიანტი¹³.

⁷ Sasse, სს. შრ., გვ. 209.

⁸ M. Tsiapera, A Descriptive Analysis of Cypriot Maronite Arabic. The Hague, 1969, გვ. 21.

⁹ Harrel, The Phonology of Colloquial Egyptian, 1957; W. Lehn, Emphasis in Cairo Arabic, Language, 39, 1863, გვ. 29—39.

¹⁰ Н. В. Юшманов, Самаритянизм урмийского диалекта, сб. „Питания акад. Н. Я. Марра“, М.-Л., 1938.

¹¹ კ. წერეთელი, ურმიული სინარმონიზმი, სმპ, ტ. VII, 1946, № 7, გვ. 467—468; მისივე, ნარკვევი თანამედროვე ასურული დიალექტების შედარებითი ფონეტიკისა, თბილისი, 1958, გვ. 155—160.

¹² H. Jacobi, Grammatik des thumischen Neuararnäischen (Nordostsyrien), Wiesbaden, 1973, გვ. 79.

¹³ იქვე, გვ. 8 და 20.

ანალოგიური ვითარება ჩანს ებრაელ არამეელთა მეტყველებაშიც.
ამრიგად, აქ მარკირებული თანხმონენების ნაცვლად (ვევლისხმობთ „ემფაზს“ როგორც მარკერს), მარკირებული სიტყვებია: სიტყვა+„ემფაზი“, რაც უპირისპირდება სიტყვას ამ „ემფაზის“ გარეშე. თანხმოვანთა ხსენებული მაპირისპირებელი ნიშანი სიტყვათა დამაპირისპირებელ ნიშნად იქცა. შდრ. არამ. $\text{t}i\text{m}\dot{a}$ „ფასი“ და $\text{t}i\text{m}\ddot{a}$ „ლელი“. თუ ამ ემფაზს“, მათემატიკის ენით რომ ვთქვათ, როგორც სიტყვის ყოველი წევრის საერთო კომპონენტს, ფრჩხილებს გარეთ გამოვიტანთ და სიტყვის თავში დაეწერთ (როგორც ამას აკეთებენ კიდევ, შდრ. ზემოთ) და ამით იმას გამოეხატავდით, რომ იგი მთელ სიტყვას ეკუთვნის და არა ცალკეულ ბგერას, მაშინ $\text{t}i\text{m}\dot{a}$ -სათვის ასე მივიღებდით — +($\text{t}i\text{m}\dot{a}$).

3. აღმ. არამეულში „ემფატიკური სიტყვების“ ისტორიულ ასპექტში განხილვა ადასტურებს ემფატიკური თანხმონენების გარდა იქ ფარინგალბის ოდესღაც არსებობას. ემფატიკური თანხმონენების დაკარგვასთან ერთად დაიკარგა ფარინგალები, მაგრამ ემფაზი სიტყვაში დარჩა. არაბულში ფარინგალები დაკუთვია, მაგრამ ფარინგალიანი სიტყვები იმავე ხმონენებს მოიცავენ, როგორც ეს სხვა „ემფატიკურ სიტყვებშია“, შდრ. მშალამ. [U:], [O:] და მისთ.¹⁵

4. საყურადღებოა, რომ თანამედროვე არამეულში შეინიშნება არა ორი ჭკუფი სიტყვებისა დაპირისპირებული ტემბრით — „ემფატიკური“ და „არაემფატიკური“, არამედ მათ შორის გამოიყოფა ე. წ. საშუალოტემბრიანი სიტყვებიც. აქ პირობით შეიძლება ვისაუბროთ „ნახევარემფაზის“ შესახებ, რომელიც აგრეთვე მთელ სიტყვას ახლავს. მოვლენის ფონეტიკური შესწავლა გვიჩვენებს, რომ აქ სინჰარმონიზმის წყაროდ გლოტალები და გლოტალიზებული (მკვეთრი) თანხმონენები გვევლინებიან, ასევე ველარები (ხ, ჭ, ქ)¹⁶.

5. „მაგარტემბრიანი“, „საშუალოტემბრიანი“, „რბილტემბრიანი“ თუ „ემფატიკური“ და „არაემფატიკური“ (ან კიდევ „ნახევარემფატიკური“) სიტყვების არსებობა მიჩნეულია როგორც ფონეტიკური მოვლენის — სინჰარმონიზმის შედეგი. სემიტურ სინჰარმონიზმში ივარაუდება არა მარტო ხმოვანთა, არამედ თანხმოვანთა ჰარმონიაც გარკვეული ნიშნის — აქ ტემბრის — მიხედვით. ამრიგად, „სინჰარმონიზმი“ და „ემფაზი“ სემიტურში ერთმანეთის მიმართ გარკვეულ მიმართებაში აღმოჩნდა. მათი მიმართების საკითხი არაერთხელ გამხდარა მსჯელობის საგანი, ამასთანავე ხშირად სწორედ სემიტურ ენათა მასალის გათვალისწინებით.

სინჰარმონიზმი გარკვეული ფონეტიკური პროცესია, სიტყვის ემფაზი — ამ პროცესის შედეგი, რომელიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სიტყვის მარკერადაა ქცეული ზოგიერთ სემიტურ ენაში (ემფაზის შემთხვევაში ველარიზაცია მთელ ფონოლოგიურ სიტყვას, ე. ი. სეგმენტურ ჯაჭვს ორ მიჯნას შორის სწევდება)¹⁷. „ტრადიციული გაგებით, — ამბობს ზასე, — ემფაზი ჰარმონიის ფენომენია“¹⁸. სინჰარმონიზმი ასიმილაციის კერძო შემთხვევაა და მას გარკვეული

¹⁴ I. Garbell, „Flat“ Words and Syllables in Jewish East New Aramaic of Persian Azerbaijan, — Polotsky Volum, 1969, გვ. 86—103; მისივე, The Jewish Neo-Aramaic Dialect of Persian Azerbaijan, The Hague, 1965, გვ. 33—34.

¹⁵ Sasse, სს. შრ., გვ. 28—29.

¹⁶ ბ. წერეთელი, ნარკვევები, გვ. 161.

¹⁷ Sasse, სს. შრ., გვ. 33.

¹⁸ იქვე.

სეგმენტური ფონემა უძვეეს საფუძველად, ე. წ. ბირთვული სეგმენტი (გავლენის მომხდენი ბგერა: ხმოვანი თუ თანხმოვანი). ემფაზი დამახასიათებელი ნიშანია თანხმოვნისა, მარცვლისა ან მთელი სიტყვისა და მხოლოდ უკანასკნელ შემთხვევაში ემფაზი წარმოადგენს სინჰარმონიზმის შედეგს, რომლის წყარო სინჰარონული ანალოზის შედეგად ვეღარ დადგინდება, რამდენადაც ცალკეული ბგერა-ფონემების გამოყოფა ემფაზის ნიშნის მიხედვით დღეს შეუძლებელია¹⁹.

დღემდე გამოვლენილი და შესწავლილი იყო სემიტური სინჰარმონიზმი ფონეტიკური თვალსაზრისით (მისი ფიზიოლოგიურ-ფიზიკური არსი და წარმოშობა)²⁰. სინჰარმონიზმი განვითარდა სემიტური არტიკულაციის შედეგად მიღებული ფარინგალური და ფარინგალიზებული (ემფატიკური) თანხმოვნების, გლოტალი და გლოტალიზებული (მკვეთრი) თანხმოვნებისა და სხვა დანარჩენთა არსებობის შედეგად. მათი გავლენით წარმოიშვა სინჰარმონიზმი, რომლის ფიზიოლოგიური საფუძველი სემიტურისათვის დამახასიათებელი არტიკულაციაა, ხოლო ფიზიკური (აკუსტიკური) ეფექტი — მაგარი, რბილი და საშუალო ტემბრი სიტყვაში.

საკითხი დგას იმავე მოვლენის ფონოლოგიური შეფასების შესახებ.

6. საყურადღებოა, რომ „ემფაზი“ მოცემულ ენებში (თუ დიალექტებში) ფონოლოგიური ღირებულებისა: მას შესწევს უნარი გააჩინოს მინიმალური წყვილი სიტყვებისა (და არა ბგერებისა!). ეს გარჩევა ძირითადად ლექსიკურ სფეროს განეკუთვნება, როგორცაა ურმ. /+tina/ „ტალახი“ და /tinā/ „ლევი“, თხუმ. /+tānax/ „ჩვენ ვატარებთ“ და /tānax/ „ჩვენ ვამბობთ“; მალამ. /+baba/ „მამა“ და /baba/ „კარი“, /+masa/ „მაედა“ და /masa/ „სალამო“ და სხვ. განსაკუთრებით კარგად ჩანს ხსენებული დაპირისპირება თანამედროვე აღმ. არამეულ დიალექტებში, სადაც ისტორიულად ფარინგალი ^ე უნდა გვეწოდება /+tāla/ „მელა“ და /tālā/ „ხაფანგი“, /+arja/ „დღესასწაული“ და /ārjā/ „ლომი“ და სხვ. შენიშნავენ რა ამ მოვლენას, ნ. იუშმანოვი, ამბობდა, რომ აქ ტემბრი „კოლექტიური ფონემის“ როლში გამოდის²¹.

„კოლექტიური ფონემა“, ცხადია, ვერ მოთავსდება სეგმენტურ ფონემათა რიგში. „ემფაზი“, რომელიც გარკვეულ ტემბრს ქმნის, თავისთავად არ გულისხმობს რაიმე ბგერას, ის მის გარეშეა და მხოლოდ მაშინ იძენს ფონემურ ღირებულებას, როდესაც მთელ სიტყვანზე ვრცელდება. სიტყვასთან ერთად ვვლიან მისი ფონემურობა, როგორც ეს გვაქვს, მაგალითად, სიტყვის მახვილთან, სიტყვის ტონთან. ამრიგად, „ემფაზი“ ამ შემთხვევაში ფონემაა, მაგრამ არა სეგმენტური. ის სიტყვას ზემოდან ეფინება, სეგმენტური ჯაჭვის გარეშეა, ზესეგმენტურია, ან, როგორც ლინგვისტურ ტერმინოლოგიაშია მიღებული, სუპრასეგმენტურია. მაგრამ თვით ზასეს, რომელსაც „ემფაზის“ სუპრასეგმენტურობის შესანიშნავი მაგალითები მოაქვს არაბული ენის მშალამის დიალექტიდან, ფაქტი „ემფატიკური“ და „არაემფატიკური სიტყვების“ არსებობისა სემანტიკური დისტინქციის უნარით არ მიაჩნია სუპრასეგმენტური ფონემის სასარგებლო გარემოებად: ამასთანავე იგი გრძნობს, რომ დესკრიფციულ-

¹⁹ იქვე.

²⁰ ქ. წერეთელი, ურმიული სინჰარმონიზმი, სმამ. ტ. VII, 1946, № 7: მისივე, ურმიული სინჰარმონიზმის საფუძველი, სმამ, ტ. VII, №9—10; მისივე, თანამედროვე ასურული ენის გრამატიკა, თბილისი, 1958, გვ. 52—67.

²¹ Н. В. Юшманов, Сингармонизм урмийского наречия, гв. 305.

ლი თვალსაზრისით ამ საკითხის განხილვა მისი სასარგებლო ვერ იქნებოდა და შენიშნავს: „წინამდებარე შრომაში მოცემულია ცდა განვიხილოთ ემფაზი როგორც განუსაზღვრელი ექსპონენტი (unbestimmte Exponente) დესკრიფციული ჩარჩოების მოქცევის გარეშე“²². ზასესათვის ემფაზი ფონეტიკური ნიშანია (მარკერია), რომელიც სიტყვებს ლექსიკის დონეზე ერთვის და არ მოთავსდება არც სეგმენტური და არც სუპრასეგმენტური ფონემების გვერდით²³. თუ ეს ასეა, სად წავიღოთ „ემფაზი“, რომელსაც ძალუძს განასხვავოს სიტყვათა მნიშვნელობა? ზასეს აშინებს ტერმინი „სუპრასეგმენტური“, რადგან იგი პროსოდიაში ვერ თავსდება (სჯობს მოვერიდოთ ტერმინს „სუპრასეგმენტურს“)“²⁴. საყურადღებოა, რომ პაიკი არ უარყოფს სინჰარმონიზმის (მასთან—ჰარმონიის) ფენომენის კვალიფიკაციას სუპრასეგმენტურ ფონემად (თუმცა, ზასეს თქმით, თითქოს ეს მასთან უარყოფილია²⁵); მხოლოდ ასეთ სუპრასეგმენტურ ფონემას, რომელიც მთელ სიტყვას მიეკუთვნება და მის მნიშვნელობასთანა დაკავშირებული, უწოდებს „სუპრასეგმენტურ ფონემას, მიღებულს ლექსიკური ნიადაგზე“. განსხვავებით მახვილისა, ტონის სიმალისა და ა. შ., რომლებიც მისთვის „სუპრასეგმენტური ფონემებია ფონოლოგიურ საფუძველზე“²⁶.

7. ამრიგად, დღეს მთელ რიგ სემიტურ დიალექტებში (არამეულში, არაბულში) სხვა სუპრასეგმენტურ ფონემათა შორის დასტურდება კიდევ ერთიც — „ემფაზი“ (და, ზოგჯერ, „ნახევარემფაზიც“ — საშუალოტემბრიან სიტყვებში). ისტორიული ანალიზი ადასტურებს, რომ იგი ახალი მოვლენაა, ძველი სეგმენტური ფონემების ნაცალი. სამწუხაროდ, ძნელია იგივე ითქვას ყველა სხვა თანამედროვე სემიტური დიალექტის შესახებ, კერძოდ, თანამედროვე ეთიოპურ დიალექტებზე, რამდენადაც მათი ფონოლოგიური შესწავლა ჯერ კიდევ არ დგას სათანადო დონეზე, არ არის გამორიცხული, რომ ახალი დიალექტების სათანადო შესწავლამ დადასტუროს ემფაზის სუპრასეგმენტური ფონემის ფუნქცია თანამედროვე სემიტურ დიალექტთა დიდ უმრავლესობაში და იგი დღეს საერთოსემიტურისათვის რელევანტურ ნიშნად იქნეს ცნობილი.

²² Sasse, გვ. 34.

²³ იქვე, გვ. 35; ასევე შდრ. გვ. 33—34.

²⁴ იქვე, გვ. 34.

²⁵ იქვე.

²⁶ Kenneth L. Pike, Phonemics, A Technique for Reducing Languages to Writing, Ann Arbor, 1947, გვ. 63.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთ-მცოდნეობის ინსტიტუტის სემიტოლოგიის განყოფილება

ცნობები ღა შპეიშპეიშპი

ა. ი. შავხელიშვილი

კ ვოპროსუ ო ნაზვანიი ხრამა «ტკობია-ერდა»

ვ ჟურნალე «მაძნე» (№ 2, 1974 ოდა) პომეშენა სარტია გ. გ. გამბაშიძე «კ ობიასნიეიუ ნაზვანიი ხრამა «ტკობია-ერდა». ავრო პროდელა ზნიჩაიელნუა რაბოტა, სვდეა ნეი ნეკოტორე თოლკოვანიი ნაზვანიი ნაჩინაა ვ XIX ოეკა. უჩენე დორეოლუციონიი¹ ო პოსლერეოლუციონიი² ვრემენი თოლკოვანი ო ზაპისვალეი ზნიჩენე ნაზვანიი ხრამა პო-სოეო-მუ. ვსლედსთვნიე ოთო პოლუჩაეა ვესმა პესრია კარტინა ტრანსკრიბირვანიი ნაზვანიი.

მი ნე ბუდემ ოსანავლივარეა ნა პრემარხ პერედაჩი ნაზვანიი რუსკიმი ბუკვამი. სკაჟემ თოლკო თო, ოო ნაიბოლეს ვერნია პერედაჩა პროივდენა ა. ო. მალსაგოვმ ვ ფორმე ტკობიაერდა³, პრეჩემ ზდეს ნადო დობავნი, ოო ტკიკ უპროსენე პო სუესთვოიელნი ინგუშკოი ორფოგრაფიი. ნა დელე ტკიკ ესთ დვა სმეჩნო-გორტანიი ზვუკა ტი ო კი. ტაკიმ ობროდომ, ტოჩნოე პროივნიენიე ნაზვანიი პო-ინგუშკი ვერავრესთ ბუკვამი ტი-კი-ო-ბ-ი.

პო ნაშემუ მნიენიუ, პოსკოლკუ «ერდა» ვსრეჩაეა ო ნაზვანიიხ დრუგიხ ხრამოვ, ნადო პისარე ოთო სლოვო ოდელნი ო პერვოგო. ტაკიმ ობროდომ, პრავილნია ზაპისვანიი ნაზვანიი ვერავრესთ ვ ფორმე ტკობიაერდა.

სნაჩალა ოსანოვნიმსა ნა სლოვე «ერდა». მნიოგე უჩენე თოლკოენ ოთო კაკ «სვიათოი», «ხრამ დვუხ თსიაჩ სვიათიხ»⁴.

ოდნაკო ეტი უჩენე სოვსემ ნე ზატრაგიავენ ვოპროსო კ კაკომუ გრამატიჩესკოი კლასუ ონოსესთ ეთო სლოვო. ა ეთო ოჩენე სუესთვნიი მონენტი. ონოსესთ ონო კ ზენესკომუ კლასუ იუ-იუ, სლედოვალნი, «ერდა» ნე მოჟეტ ოზნაჩარე «სვიათოი». უ ვეინახოვ სლოვა, ობოზნაჩაიენე ბოჟესთვო, ონოსესთ კო მუჟესკომუ კლასუ ვუ-ბუ: დელა ვუ — ბოგ ესთ, ციუ ვუ — ჯიჟესკოე ბოჟესთვო ესთ. ტაკ კაკ სლუჟილენი რელიგნი ბილი მუჟინამი, იხ ონოსესთ კ მუჟესკომუ კლასუ ვუ-ბუ: მოლა ვუ — მულა, ელჩა ვუ — პოსლანიკ ბოჟნიი, მოზღარ ვუ — სვიაშენნიკ, პაიხამარ ვუ — პროკო ო თ. დ. ოდნაკო სლოვა, ზაიმესთვონიენე ივ არაბესკოი, ონოსესთ კ კლასუ დუ-დუ: მალიკ დუ — ანგელ, ჯინი დუ — დჟინ.

პოთოთო თოლკოვანიე სლოვა ერდა კაკ «სვიათოი» ნე ვიდერჟივარე კრიტიკი. ობოზნაჩაე ონო «სვიათია», «სვიათოე მესთ». ბესსმეაშენნი პოეოთო-მუ ო თოლკოვანიე ნაზვანიი კაკ «დვე თსიაჩი სვიათიხ მესთ», სვიათინია.

ერდა ნე მოჟეტ ობოზნაჩარე «სვიათოი» ო პო დრუგოი პრეჩინე. ვედრე კრომე ტკობია-ერდა ესთ ვ ინგუშეთი ო დრუგე ხრამი: მაღია-ერდა, ალბი-ერდა, ტამეჟ-ერდა. მაღია-ერდა ობიასნიეა პრესთო: მაღია პო-ინგუშკი «ვერხნიი», «ვერხუ». მაღია-ერდა, სლედოვალნი, ობოზნაჩაე «ვერხნია სვიათინია», «ვერხნიი ხრამ». ალბი-ერდა, პო ნაშემუ მნიენიუ, ობიასნიეა სლედოვალნი ობროდომ: ალბი პო-ინგუშკი ნიეოე ნე ოზნა-

¹ ნ. გოლოვნისკიი, სბორნიკ სვედენიი ო ტერსკოი ობლასთ, ვიპ. I, ვლადიკავკაზ, 1878, სრ. 98; ვს. მილლერ, მატერიალი პო არხეოლოგიი კავკაზა, თ. I, მ., 1888, სრ. 8—21.

² ბ. ა. ალბოროვ, ივსთვია ინგუშკოი ნაუჩნო-ისლედოვალესკოი ინსთიტუტა კრავედენიი, ვიპ. I, ვლადიკავკაზ, 1928, სრ. 2—8; ე. ი. კრუპნოვ, კრატკე სოობშენიი ინსთიტუტა ისთორიი მატერიალნიი კულტურე იმ. ნ. მარრა, ვიპ. XV, მ., 1947, სრ. 116—125.

³ ა. ა. მალსაგოვ, ნარტ-ორსთხოევისკიი ეპოს ვეინახოვ, გროზნიი, 1970, სრ. 107.

⁴ ბ. დალგატ, ტერსკიი სბორნიკ, ვიპ. 3, კნ. 2, ვლადიკავკაზ, 1893, სრ. 90—98.

чает. Мы предполагаем, что это слово происходит от грузинского *алеби* — пламя. Следовательно, можно допустить, что *Альби-Ерда* означает «храм пламени», «храм огня». Это название можно объяснить сооружением храма на месте языческого капища, посвященного огню. Название *Тамыж-ерда*, вернее *Тамаш-Ерда*, в переводе с ингушского означает: тамаш — чудесное, удивительное⁵. Но слово это войнами, несомненно, заимствовано от тюркоязычных народов.

В Чечне слово «ерда» встречается как топоним. В Галанчожском районе одна из гор носит название *Ерда-корта* — «святая вершина», но горцам, проживающим в этом районе, не знакомо это значение. А в другом виде это слово в чеченском языке существует и поныне. Центральный столб, подпирающий кровлю в старинных жилых башнях, и столб, подпирающий продольную балку — матиу — в сакле, носят название *Ерда-блогам*. Столб этот поддерживал тяжесть кровли и считалось, что с ним связано благополучие дома. Держась за столб *Ерда-блогам*, люди произносили клятву, так же как произносили ее, держась за очажную цепь. Произносили и проклятье: «чтоб у тебя *Ерда-блогам* рухнул». Как и очажная цепь, *Ерда-блогам* был у чеченцев символом, охраняющим благополучие дома и поэтому не удивительно, что он носит название святого столба.

Обратимся теперь к выводам Г. Гамбанидзе. После долгих манипуляций с «фамильной неделей» и «апостолом Фомой» он пишет:

«Исходя из вышеприведенных данных, трансформация названия храма представляется нам в следующем порядке: *toma > toba > t̄xoba > t̄xoba & t̄xaba > t̄gbaia*».

Напомним автору, что у ингушей есть фамилия *Томаевых*, эпоним которой *Тома* существовал (согласно генеалогии *Томаевых* их предок *Тома* жил еще четыреста лет назад). *Томаевы* есть и в Осетии. Имя *Тома* и *Туома* встречается и в Чечне (например, ближайший сподвижник *Зелимхана* был *Аюб Томаев* из с. *Старые Атаги*).

Сложно толкование слов, в которых наблюдается переход звуков «м» в «б», «т» в «т̄i» и «кь». Это затрудняет определение значения названия.

Нам кажется, что дело обстоит проще. *Т̄к̄обла̄ь* есть искаженное грузинское слово «*хвтаеба* — лик божий». Согласные звуки «хвт» в ингушском языке в таком сочетании нетерпимы и не встречаются. Первоначально ингуши, возможно, их произносили *тхеба*, а потом народная этимология превратила их в значимые слова *т̄к̄ьо бла̄ь* — двадцать сотен.

Чтобы показать, насколько это возможно, проведем следующую аналогию. В наше время фамилию *Орджоникидзе*, трудно произносимую ингушами, народ превратил в *Иарджикинез* — черный князь. Здесь «*Ордж*» превратилось в ингушское слово *Иарджа* — черный, а конец фамилии — *кидзе* — обратилось в русское слово в ингушском звучании «*кинез*» — князь.

Превращение же имени *Тома* в *т̄к̄обла̄ь* путем подобного видоизменения мы считаем неубедительным.

⁵ И. А. Оздоев, А. Г. Мациев, З. Джамалханов, *Галгай-нохчий эрсий словарь*, Грозный, 1962, стр. 37, 116, 147, 185.

Отдел истории народов Кавказа Института истории, археологии и этнографии им. И. А. Джавахишвили Академии наук ГССР

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

„სიმაართლე, მკაცრი სიმაართლე..“

უკანასკნელ წლებში სულ უფრო თამამად გაიშმის ხმები ქართული ლიტერატურული კრიტიკის არადაამაყმაყოფილებელი დონის შესახებ. ზოგიერთს საერთოდ ქართული ლიტერატურული კრიტიკა ფიქტიურ ცნებად მიაჩნია. ამ აზრიდან ჩვენ, რა თქმა უნდა, მეტად შორს ვართ, მაგრამ უნდა ვღიაროთ, რომ კრიტიკას მიხედვით მართლაც ესაჭიროება. ლიტერატურული კრიტიკის ჩამორჩენას მრავალი მიზეზი აქვს და ერთ-ერთ მთავარს მაინც ის წარმოადგენს, რომ ჩვენთან, როგორც წესი, მიღებული არ არის კრიტიკის კრიტიკა. ის ერთეული შემთხვევები, როდესაც კრიტიკულმა წერილმა სათანადო კრიტიკული შენიშვნები გამოიწვია, მხედველობაში მისაღები არ არის, რადგანაც ამდაგვარ სიტუაციაში საღ კრიტიკულ აზრს ყოველთვის პირადული ვენებათაღელვება ფარავდა. კრიტიკის კრიტიკა კი საჭიროა! არასოდეს არ უნდა დაევიწყოთ ლიტერატურული კრიტიკის უაღრესად მნიშვნელოვანი ფუნქცია: იყოს დამაკავშირებელი რგოლი ნაწარმოებსა და მკითხველს შორის. ამ ფაქტის შეგნებულ თუ შეუგნებელ იგნორირებას ყოველთვის სამწუხარო გაუგებრობამდე მიყვავართ ხოლმე.

კონკრეტულ შემთხვევაში ჩვენ გვსურს რამდენიმე შენიშვნა გამოვთქვათ ნ. ნათაძის წიგნზე „ლიტერატურული წერილები“, რომელიც გამოცემლობა „მერანმა“ 1973 წელს გამოსცა.

დასაწყისშივე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენი წერილი არ წარმოადგენს ნ. ნათაძის წიგნზე დაწერილ რეცენზიას: ასეთი სამუშაო მეტად შრომატევადი იქნებოდა. აღნიშნული წიგნიდან ჩვენ შეგნებულად გამოვეყოფთ მხოლოდ ერთ წერილს „პოეტური სახის სიცოცხლე“ და მის ავტორიანობას შევეჩხებით. ეს წერილი ამ რამდენიმე წლის წინ გამოქვეყნდა ეჟურნალ „ცისკარში“ და ლიტერატურულ კულუარებში გარკვეული რეაქციაც გამოიწვია. მაგრამ კვლავ იმ მიზეზით, რომ კრიტიკის კრიტიკა ჩვენთან მიღებული არ არის, ეს რეაქცია პრესაში არ ასახულა. ამგვარად, „პოეტური სახის სიცოცხლემ“ დაუბრკოლებლად გაიარა გზა ეჟურნალიდან წიგნამდე. მართალია, ავტორმა მასში მცირედენი დამატება შეიტანა, მაგრამ ამ დამატებამ წერილში გამოთქმული დებულებანი უფრო დამაჭერებელი მაინც ვერ გახადა.

წერილის დასაწყისში მოცემული პირველივე წინადადება პოლემიკური ხასიათისაა: „არსებობს აზრი, რომ თანამედროვე ადამიანთა სულიერ ცხოვრებაში პოეზიისთვის ადგილი არ რჩება, ან არ უნდა რჩებოდეს“. არავითარი დაუხსტება თუ როდის, ვის მიერ, რა სიტუაციაში და რატომ იქნა ასეთი აზრი წამოყენებული. მხოლოდ უმისამართოდ ნასროლი ხელთათმანი გაივლებს: ეს არის და ეს. მართალია, ასეთი აზრი გამოთქვამთ და იქნებ დისკუსიაც წამოწყებულა, მაგრამ ამგვარი პოლემიკა ყოველთვის გაუმართლებელი ყოფილა, რადგანაც ვანსახილველი პრობლემა არასოდეს არ მიეკუთვნებოდა კარდინალურ საკითხთა რიგს. პოეზიისა და პოეტების მიმართ სხვადასხვა დროს უფრო მკაცრი განაჩენიც გამოუტანიათ: „პოეტი ნორმალურად მოაზროვნედ არც მიმაჩნიაო“, „მსოფლიოში სულ ზუთიოდ ლექსი არსებობს, დანარჩენი

მხოლოდ მინჭვა-გრეხვავაა“. თუ ამ გამანადგურებელ დებულებებზე არ დავობენ, არა იმიტომ, რომ ისინი პლატონს და ლ. ტოლსტოის ეკუთვნის, არამედ იმიტომ, რომ ისინი იმდენად შორს დგას ჭეშმარიტებისაგან, რომ რაიმე კომენტარს არ საჭიროებენ (რა ვუყოთ, მზესაც აქვს ლაქები!). რაც შეეხება ნ. ნათაძეს, რაში ესაჭიროება მას არარსებული პრობლემის წინ წამოწევა და შემდეგ უკუგდება? ჩვენი აზრით, ამ კითხვაზე მხოლოდ ერთი პასუხი არსებობს: იმიტომ, რომ მკითხველს პოეზიის დამცველის რეკომენდაციით წარუდგეს და ამით უზრუნველყოს ის ფსიქოლოგიური ნიადაგი, რაც აიძულებს მკითხველს, რომ მის მიერ შემდგომ განვითარებული აზრი უტყუარ ჭეშმარიტებად მიიღოს. საერთოდ, „პოეტური სახის სიცოცხლე“ ძირითადად ორი ნაწილისაგან შედგება. პირველი ნაწილი არსებითად შესავალია, სადაც უხვად ციტირებულ აღიარებულ პოეტთა ლექსებს (ნ. ბარათაშვილი, ვაჟა-ფშაველა, გ. ტაბიძე, ნ. ხიმენისი, კ. ბალმონტი, ა. კლანდაძე, ა. სულაკაური) მძიმე მოვალეობა აქვს დაკისრებული: გაანათოს ფონი, რათა წერილის მეორე (ძირითად) ნაწილში განხილული ლექსების მხატვრული ღირებულება მუქ ფერებში გამოიკვეთოს. ამ ნაწილში კი ავტორი თ. ჭილაძის ზოგიერთ ლექსს განიხილავს. სტატიის მრავალსმეტყველი სათაურიც ქვეტექსტში თ. ჭილაძის პოეზიისათვის დამახასიათებელი ტროპიკის უსიცოცხლობას გულისხმობს.

ნ. ნათაძე ყველა პოეტისაგან მხატვრული სახის მკაცრ მოტივირებას მოითხოვს. ეს მოთხოვნა თავისთავად სამართლიანია და ამის საწინააღმდეგო აზრი ჩვენ არა გვაქვს, მაგრამ კითხვაზე, სწორად ესმის თუ არა კრიტიკოსს მოტივირების საკითხი, ჩვენ დადებითად ვერ გავცემთ პასუხს. ამგვარი პასუხი კი თვით კრიტიკოსის მიერ ციტირებული და გაანალიზებული მასალიდან გამომდინარეობს. ნ. ნათაძე წერს: „გაშლილი მეტაფორის“ თვალსაჩინო მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ ანა კლანდაძის ლექსიც.

„ეს სიხარულის ცრემლებია, როდი ვტირივარ,
ჭარი ჩამბერავს, ავმღერდები. მე ზომ სტირი ვარ!
მინდვრად ვაზრილი და სათუთად მოჭრილი მერე
ხმით საამურით მპყრობთა გულთა, ვემღერა ველებს.

ჭარი ჩამძახის ლელიანის ტვერში შობილსა
იმღერეო პატარა ქალო
ჩამბერეო ჭარო!
ნახონ ძალა ჩემი გრძნობისა“.

რას ნიშნავს „სტირის ეს გაშლილი მეტაფორა?... ზოგადად რომ ვთქვათ, ლექსი გამოხატავს ავტორის უბრძოლველ და სიხარულით აღტყინებულ მინებებას გრძნობისადმი, მინებებას, რომელიც თავდავიწყების, თავის არდაზოგვის, ან შეიძლება პოეტური ექსტაზის სიხარულშია გადახლართულა“...

ჩვენი აზრით, ციტაცია-ანალიზი ზედმეტად სუბიექტურია. საქმე ისაა რომ ციტირების დროს უზუსტობას აქვს ადგილი არა მარტო enjambement-ის და პუნქტუაციის ავალსაზრისით (ეს ლექსის შინაარსობლივ მხარეს არ ცვლის), არამედ კრიტიკოსის მიერ შემოთავაზებულია ისეთი ვარიანტი, რომელიც ლექსის შექმნა-ჩამოყალიბების გზაზე ერთ-ერთ გარდამავალ საფეხურად უნდა მივიჩნიოთ და ამის გამო მისი, როგორც დასრულებული სახით, ციტირება გაუმართლებელია. რაც შეეხება ლექსის ანალიზს, აქ მთელი პირდაპირობით უნდა განვაცხადოთ, რომ მას არავითარი საერთო არა აქვს ლექსის შინაარსთან. უკეთეს შემთხვევაში ეს არის თვით კრიტიკოსის მიერ ლექ-

სის სუბიექტური აღქმა, რომელიც მართოდენ ლექსიდან აღებულ იზოლბრებულ ფრაზებს ეყრდნობა.

აღნიშნული ლექსი ა. კალანდაძემ „ლიტერატურული გაზეთის“ 1946 წლის ერთ-ერთ ნომერში გამოაქვეყნა:

„ეს სიხარულის ცრემლებია, როდი ვტირივარ!
 ქარი ჩამბერავს, ამღერდები, მე ხომ სტივრი ვარ.
 ქარში გაზრდილი, უგუნერთა
 მოჭრილი მერე?
 ხმით საამურით მპყრობი გულთა,
 ვუმღერი ველებს...
 ატირებული მპყრობელი ვარ
 შენი გულსაც...
 იალაღებით მობერილ ვარ
 სიყვარულისად...
 მხოლოდ შენს გულში მიპოვნია
 ვანი სულსად...“

მაგრამ დახედეთ განჩინებას ამა სოფლისას:
 მეტყვი: სცდებით, პატარა ქალო.
 შთამბერე, ქარო, ნახონ ძალა ჩემი გრძნობისა!“

1953 წელს გამოცემულ ლექსების წიგნში პოეტმა ეს ლექსი შესწორებულ სახით დაბეჭდა. ამოიღო ტაეპი:

„მაგრამ დახედეთ განჩინებას ამა სოფლისას:
 მეტყვი: სცდებით, პატარა ქალო.“

და მის მაგიერ შეიტანა:

„მზე ჩამურჩულეს ლელიანის ტევრში შობილსა,
 იმღერო პატარა ქალო!“

მაგრამ შემდგომ, 1957, 1960 და 1967 წწ. კრებულებში ა. კალანდაძემ ისევ ლექსის პირველი ვარიანტი არჩია. იმის გამო, რომ პოეტური შემოქმედება ინტელექტუალურ-ლოგიკურ გზას მისდევს, პოეტმა პირველი ვარიანტი შეცვალა მეორეთი და კვლავ პირველს დაუბრუნდა. ეს ცვლილებები დისკურსიული აზროვნების შედეგია: პირად-ბიოგრაფიულმა მიზეზმა დააფიქრა პოეტი და ამან ცალმხრივი სიყვარულის მამხილებელი ტაეპის შეცვლა გამოიწვია უფრო უწყინარი ტაეპით:

„მზე ჩამურჩულეს ლელიანის ტევრში შობილსა,
 იმღერო პატარა ქალო!“

მუსიკალურ-აკუსტიკური თვალსაზრისით თუმცა ეს ვარიანტი შეიძლება პირველის ტოლფასოვნად ჩაითვალოს, მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით მის შინაარსობლივ მხარეზე: მან ლექსი უაზრო გააადა. ლექსის პირველ ვარიანტში სიყვარულის გამოშხატავ მეტაფორათა გრძელი რიგი იცვლებოდა მოკლე კონტრასტული გადასვლით, რომელიც სიყვარულის უარყოფას შეიცავდა. ეს გრაფიკულადაც იყო ფიქსირებული (გამოტოვება ტაეპებს შორის). ამას ლოგიკურად მოსდევდა გამწარებული შეძახილი:

„შთამბერე, ქარო,
 ნახონ ძალა ჩემი გრძნობისა!“

მეორე ვარიანტში ლექსის განვითარება და დასასრული ერთმანეთთან დაკავშირებული აღმოჩნდა უაზრო ტაეპით და ლექსმაც შინაარსი დაკარგა. ამ მდგომარეობის დისკურსიული აზროვნებით გააზრებამ პოეტი აიძულა ისევ პირველი ვარიანტი აღედგინა.

დაახლოებით იგივე შეიძლება ითქვას ნ. ნათაძის მიერ გალაკტიონის დამოწმებაზეც. გალაკტიონს არავისი დიტირამები არ ესაჭიროება და ყველასათვის ცნობილია მისი პოეზიის მნიშვნელობა ჩვენი კულტურისათვის, მაგრამ დიდი პოეტის უზარმაზარ მემკვიდრეობაში განუმეორებელ ლექსებთან ერთად გვაქვს საშუალო ლექსებიც, ასე, რომ ლურჯა ცხენები გრავინვა-გრაილით ვერ გადაიკლას ჩვენი ხეივანე და საეჭვოა, რომ თვითონ პოეტს მოსწონებოდა ბანალური „ტკბილი ბუნება“ და „ცივი გული“. მაგრამ აღრეულ აბაღაზბრდობაში დაწერილი ეს სტრიქონები მას არ შეუძსწორებია ალბათ იმ მიზეზით, რომ ვერ ხედავდა მათში იმ რაციონალურს, რაც სათანადო დამუშავების შემდეგ შედეგად იქცევა ხოლმე.

ნ. ნათაძისათვის ცნობილია, რომ პოეტური შემოქმედების ფსიქოლოგიური არსი „გამოცნობის სიამოვნებაში“ მდგომარეობს. მაგრამ ჩვენს გაკვირვებას იწვევს ის გარემოება, რომ იგი პოეტური სახის „თვალსაჩინო და ადვილად ასათვისებელი ფორმით“ წარმოდგენას მოითხოვს. აქ მგონი ორმაგი უსწორობაა დამუშავული: ჭერ ერთი, „ადვილად“ და „ძნელად“ შედარებითი ხარისხებია და მკითხველთა უზარმაზარი მასის ნიველირება კრიტიკოსის მხრივ საკმაოდ ხელოვნურ ხასიათს ატარებს. და მეორეც, განა ოდითგანვე ცნობილი არ არის, რომ სფინქსის სიდიადე ნაწილობრივ ძნელად გამოსაცნობ კითხვებშიც მდგომარეობდა? მაგრამ თუ სფინქსი შორეული და ძნელი აღგორიაა, უფრო ახლობელი და კონკრეტული მაგალითების მოყვანაც შეიძლება. მაგალითად, ცხოვრებისეულ რომელ მხარეს ვაგვასხენებს „შეშლილი სახეების ჩონჩხიანი ტყეები“, ან „შავი ყვავილის სამუდამოდ მკვდარი ფოთოლი“, ან „გრაალის კოშკები, ზმანებათ სამრეკლო“, ან „გედი დაჭრილი ოცნების ბალით“ და ა. შ. დაუსრულებლად. ყოველივე ეს ისევე გალაკტიონის სიტყვებითვე იხსნება: „ო, უბრალო ხმებისთვის არასდროს არ მეცალა“. მაგრამ კრიტიკოსის მიერ „ადვილად ასათვისებელი ფორმის“ წინ წამოწვევას იგივე აზრი აქვს, რაც პოეზიის უხილავ მტერთან ორთაბრძოლას. ეს არის ნიადაგის შემზადება იმისთვის, რომ მკითხველი დადგეს მცდარ პოზიციაზე, რომ მან (მკითხველმა) პოეზიაში მისთვის გაუგებარი ფორმები პოეტს ნაკლად ჩაუთვალოს და თანაც ყოველგვარი გაანალიზების გარეშე. ეს ადამიანის ფსიქიკის სუსტ მხარეზე თამაშია და აკრძალულ იღეთად უნდა მივიჩნიოთ.

ძირითადი არგუმენტი, რითაც ნ. ნათაძე ცდილობს დაამტკიცოს ო. ჰილაძისეული ტროპიკის არასრულყოფილება (ქვეტექსტით: უსიცოცხლობა), ასე ფორმულირდება: მკითხველს არ ესმის. აქ კრიტიკოსი გულმანიფიკობას იჩენს და არ იხსენებს იმ ელემენტარულ ფაქტს, რომ არასოდეს, არც ერთ ეპოქაში, არც ერთ შემოქმედთან ყველაფერი ყველასთვის გასაგები არ ყოფილა. „ადვილად ასათვისებელი ფორმის“ თეზა წინაპირობად ისეთ გლობალურ ნიველირებას გულისხმობს, რაც კრიტიკოსის მხრივ დიალექტიკის ყველა კანონის უგულებელყოფას ნიშნავს. არა, ჩვენ ასე ცუდი წარმოდგენის არა ვართ თანამედროვე მკითხველზე. მკითხველთა მასას დიხაზე რომ ესაჭიროება სწორი ორიენტირი, რომელიც მას ხელოვნების ნაწარმოების ობიექტური რაობის შეცნობაში დაეხმარება, მაგრამ არა გვეგონია თანამედროვე მკითხველი იმდენად დაბალ დონეზე იდგეს, რომ მისთვის ძნელად ასათვისებელი ფორმები ხელოვანს ნაკლად ჩაუთვალოს. ყველასათვის ცნობილია ელემენტარული ჰერმეტიკობა, რომ მასა უნდა ავიდეს ხელოვანის სიმძალეზე და სადაც

პირიქით ხდება, იქ პროგრესთან არა გვაქვს საქმე. ამასთან დაკავშირებით ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, თუ როგორ შეაფასეს ვ. ი. ლენინმა და გ. პლენანოვმა ნაროდნიკული ლიტერატურა.

ნ. ნათაძესთან კი ფრჩხილების გახსნაა საჭირო. ეს არის მთავარი საკითხი, რომელიც გარკვევას საჭიროებს. ჩვენი აზრით, კრიტიკული წერილი უნდა წარმოადგენდეს მკვლევრის ობიექტურ კომენტარს ნაწარმოების ან ნაწარმოებში განხილული ამა თუ იმ საკითხის მიმართ. უარეს შემთხვევაში კრიტიკულ წერილად შეიძლება ჩაეთვალოს მკვლევრის სუბიექტური სახის კომენტარები. თუმცა ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ასეთ პირობებში კრიტიკოსი მარტოოდენ ფიქსაციის ხარისხით იქნება განსხვავებული ნებისმიერი მკითხველისაგან. ნ. ნათაძესთან კი სულ სხვა ამბავთან გვაქვს საქმე: მკითხველისთვის სრულებით გაუგებარია, „მკითხველი ვერ გრძნობს“, „მკითხველი ვერ ხედავს“ და ა. შ. რას ნიშნავს ყოველივე ეს, თუ არა იმას, რომ მკვლევარი ცდილობს, თავისი პირადი შეხედულება თავს მოახვიოს მკითხველს.

ცნობილია, რომ XX საუკუნეში სტატისტიკური აღრიცხვა სულ უფრო ფართოდ იჭრება ადამიანური ცოდნის ყველა დარგში. რაოდენობრივი ანალიზი სულ უფრო აფართოვებს თავის ასპარეზს. ამ თვალსაზრისით მკითხველთა მასის სტატისტიკურ-სტრუქტურულ შესწავლასაც გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება. ნ. ნათაძეს რომ ამდაგვარი გამოკვლევა ჩაეტარებინა და მკითხველის ვერ გაგებდა, ვერ დაანახვადა არცოდნა ამავ აეგო, მაშინ ამ ასპექტში მისი მსჯელობა გამართლებული იქნებოდა, მაგრამ რადგანაც მან მკითხველს თავისი პირადი შეხედულებები თავს მოახვია, ამიტომ მისი წერილი სუბიექტურ-ტენდენციურ ჩარჩოებს ვერ გასცდა.

ამგვარად, ნ. ნათაძის წერილის პირველივე ნაწილი იმდენად ავტორისეულია, რომ მისი ობიექტურ კრიტიკიუმად მიჩნევა შეუძლებელია. ისეთივე ხასიათისაა წერილის მეორე (ძირითადი) ნაწილი, სადაც კრიტიკოსი ო. ჭილაძისეული ტროპიკის უსიციოცლობას (!) ამტკიცებს. ვადახედოთ, თუ როგორია მისი მსჯელობა. მკვლევარი განიხილავს ო. ჭილაძის ლექსების პირველ კრებულში (1959 წ.) გამოქვეყნებულ ერთ უსათაურო ლექსს:

გზა მიდის მთებში, თეთრი და მრუდე
 და გზას კვილით მისდევს იელი...
 მე შენთვის მხოლოდ სიკეთე მსურდა
 და ამ სურვილით ვიყავ ძლიერი.
 მე შენ შეგონე ყველაზე კარგი,
 ყველაზე მშვიდი და თბილი ბუდე...
 გზა მიდის მთებში და ჩრდილებს კარგავს
 და მიდის მთებში, თეთრი და მრუდე.

ბრალდება ძირითადად აგებულია ტაეპზე „გზას კვილით მისდევს იელი“. მკვლევრისთვის გაუგებარია, თუ რატომ არის გასულიერებული იელის განცდა-მოქმედება მაინცდამაინც „კვილით და არა, ვთქვათ, ტირილით, ღიმილით და ა. შ. მკვლევარი ვერ გრძნობს და ვერ პოულობს რაიმე საერთოს, რაც ტროპისთვის გამოყენებულ წარმოდგენას („კვილი“) ემოციური ტონის მხრივ დააკავშირებდა ლექსის თემად აღებულ განწყობილებასთან. მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეს ტროპი კრიტიკოსის გრძნობასთან გზას ვერ პოულობს. აქ ძალაუვნებურად ვოლტერის შეცდომები გვახსენდება ორთოგრაფიაში და ღიმილით ვამბობთ: მით უარესი ორთოგრაფიისათვის! და მაინც იელის კი-12. მაყნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1976, № 4

ვილს ვუბრუნდებით. ნ. ნათაძეს დასახელებული ტროპი „ზედმეტ“ პოეტურ სახედ მიიჩნია, რადგანაც, მისი აზრით, თ. ჭილაძის ლექსი „ლირიკული მოგონების იერის მატარებელია და არა ტრაგიკომისა“. ამას ემატება მეორე ბრალდება: ტროპი „ლიტერატურულ რემინისცენციას წარმოადგენს“. მაგრამ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ უკანასკნელ ბრალდებას კრიტიკოსი მეორეხარისხოვნად თვლის, რადგანაც სხვა ადგილას ის უკვე იწონებს ლიტერატურული გავლენით დაწერილ სტრიქონებს. ამის გამო ჩვენ არ შევუდგებით თ. ჭილაძისეული ტროპიკის წარმომავლობაზე კამათს და დავუბრუნდებით ძირითად ბრალდებას: აღნიშნული ლექსი არ არის ტრაგიკომის მატარებელი და ამის გამო იელის ამგვარი პერსონიფიკაცია ზედმეტია.

რა შეგვიძლია ვუპასუხოთ კრიტიკოსს? მხოლოდ და მხოლოდ ის, რომ მისი მტკიცება, რომელიც არა ლექსის ანალიზს, არამედ მარტოოდენ ლიტონ განცხადებას წარმოადგენს, მცდარია, არავისთვის არ არის საიდუმლო რომ იელი უხამიანი მცენარეა (საბა: იელი—ზე თაფლის გამრყენელი). კრიტიკოსი კი ვალდებული იყო ეს სცოდნოდა. თუ ჩასმის ხერხს მოვიშველიებთ, ვასაგები უნდა იყოს, რომ გზას კვილით უხამი მის დევს. ხოლო პერსონიფიცირებული უხამის მოქმედება არ შეიძლება პასიური ტორილი ან დიმილი იყოს, ის უეჭველად აქტიური კვილია და ექცევა. ამგვარად, მკვლევრის მიერ შემოთავაზებული ვარიანტები (ტირილი, და ა. შ.) ყოვლად გაუმართლებელია და ჩვენ მას ვერ მივიღებთ. ჩვენი აზრით, იელის კვილი სავსებით გამართულ და მოტივირებულ ტროპს წარმოადგენს. მაგრამ ნ. ნათაძის შეცდომას სხვა მხარეც აქვს. მეტ-ნაკლებად დასაშვებია იელთან დაკავშირებულ ასოციაციებში სხვადასხვაობა. ეს ცალკეულ პიროვნებათა მიერ მიღებული ინფორმაციის ხარისხზეა დამოკიდებული და არცოდნა არცოდნაა, როგორც ამბობენ, მაგრამ სრულიად გარკვევით ნათქვამი—„მე შენთვის მხოლოდ სიყვით მსურდა... მე შენ მეგონე ყველაზე კარგი, ყველაზე მშვიდი და თბილი ბუდე“—ნუთუ რაიმე ახსნა-განმარტებას საჭიროებს? ნუთუ ძნელი ვასაგებია, რომ „მსურდა“ და „მეგონე“ ქვეტექსტში მომხდარ ტრავმების გულისხმობს და უხამიანი იელის კვილი მის გახსენება-გამოძახილს წარმოადგენს. მკვლევარი მხოლოდ ერთ რამეშია მართალი: ლექსი „მოგონების იერის მატარებელია“. დიხ, ეს ასეა, მაგრამ თუ ორსტროფიან, სავსებით მარტივ ლექსში მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ თურმე იქ რაღაც მოგონებასთან გვაქვს საქმე, იქნებ არ ღირდეს ამის გულისთვის ბარათაშვილ-ტაბიძე-ხიმენეს-ხალმონტის და სხვათა შეწუხება და სუბიექტური ხასიათის შენიშვნები საკუთარი უბის წიგნაკის იქით არ გადავუშვათ. მითუმეტეს, რომ კალმით ნაწერს ნაჯახითაც ვერ აძოვლი და თუნდაც ერთი მკითხველის მცდარ გზაზე დაყენება გამოუსწორებელი დანაშაულია...

სავსებით ბუნებრივია, დაიბადოს კითხვა: ფიქრობდა თუ არა პოეტი იელთან დაკავშირებით მკითხველში უხამის ასოციაციის გამოწვევას, რაც მის კვილში პერსონიფიცირებას გაამართლებდა და თუ არ ფიქრობდა, არსებობს თუ არა სხვა მიზეზი რამაც იელის კვილი გამოიწვია? შეიძლება თუ არა ამ კითხვაზე პიკასოს ცნობილი სიტყვებით გავვეცა პასუხი: „სურათი ხშირად იმაზე მეტს გამოხატავს, ვიდრე მის ავტორს უნდოდა ეთქვა“. ჩვენ

აზრით, მთავარი ის კი არ არის, ჩაწვდებამ თუ არა მკვეთრი პოეტური სახის წარმოშობის კონკრეტული შეხს, არამედ ის, თუ პოეტური სახე მასში რამდენად ლოგიკურ ასოციაციებს აღძრავს. ამგვარად, ასეთი კითხვა პრინციპულად არ მიგვაჩნია, მაგრამ შევეცდებით მიიხსილეთ ვუპასუხოთ.

იელი ო. ჭილაძის აღქმაში ალბათ ფერთან დაკავშირებით იწყებს კივილს. სექტრის ყოველი ფერი რომ გარკვეულ განცდა-განწყობას იწვევს, ეს საყოველთაოდ ცნობილია (ფრანგი იმპრესიონისტები, სკრიაბინი, ჩურლიონისი, სიმბოლისტური პოეზია). ცის ფერი პასიური სევდის გამომხატველია. წითელი აქტიურ მოქმედებას აღვიძებს. ყვითელი ე. წ. მყვინთა ფერებს მიეკუთვნება და გასაკვირი არ უნდა იყოს, თუ ყვითელის ხარისხი ყვირილი პოეტური დამუშავების შემდეგ იელის კივილად იქცა. კრიტიკოსს შეუძლია სექტიკურად იკითხოს — რატომ კივილი და არა ყვირილი-ო. ამაზედაც ასეთი პასუხი არსებობს: ყვირილის ხმარება იელის თვისებად ლექსში დისონანსს შეიტანდა ეფფონიის თვალსაზრისით.

კრიტიკოსს ზედმეტ პოეტურ სახედ მიაჩნია აგრეთვე თოვლის სიმღერა და გაკვირვებით კითხულობს: „განა ვინმეს სჭერა დღეს, რომ თოვლი მღერის?“ აქ საქმაოდ ხანგრძლივი პაუზაა საჭირო, რათა გავერკვეთ თუ რაშა საქმე!...

სავსებით მოსალოდნელია სხვა კითხვებიც: როგორ უნდა „მიეთოვოს, მოეთოვოს კედლებს ფარშავანგები“, როცა ციდან ფარშავანგი კი არა, მხოლოდ თოვლი, წვიმა და სეტყვა მოდის. ან როგორ უნდა მიიცივლოს მზე „ღია თვალებით“ და თვალეზია ეს თუ ყურები, რომლებიც „სალამოთა ხმას უსმენენ“, ან როგორ „ჩაირეს ქანდაკებებმა მოხდენილ წყებად“, განა მათ სიარულში შეუძლიათ? და თუ კრიტიკოსი ასე არ იკითხავს, მაშინ ვიდრეკრებთ, რომ მისი კრიტიკული გრაფიკი მკვეთრი კონტრასტებით ხასიათდება.

არა, ჩვენ თავს არავის შევაწყენთ იმ ელემენტარული ჭეშმარიტების გამოთვრებით, რომ პოეზიაში თოვლი დიხანც რომ მღერის! ჩვენ მხოლოდ გვინდა ვიკითხოთ, თუ ისეთი რა მომზიბელულობაა „ნანადირევი კაბის“ ტროპში, რომ იქვე „საყურის სიმღერა“ ვერ შევამჩნიოთ და კრებულის ბოლოს მხოლოდ თოვლს წავუყენოთ სიმღერის ბრალდება?

ასევე მგტ-ნაკლები წარმატებით შეიძლება აღნიშნულ წერილში ციტირებული ყველა იმ ლექსისთვის განმარტების მიცემა, რაც ნ. ნათაძეს გაუგებრად და ბუნდოვნად დაუსახავს. მაგრამ, ვფიქრობთ, საჭირო არ არის, რადგანაც ყველაფერი ისედაც ნათელია.

ნ. ნათაძე ოთარ ჭილაძეს თანამედროვე ქართული პოეზიის ერთ-ერთ საუკეთესო წარმომადგენლად თვლის და მისი ნაკლის (!) მიხედვით დღევანდელი ქართული პოეზიის ნაკლოვან მხარეებზე ამახვილებს ყურადღებას. ჩვენც, თუ ნ. ნათაძეს თანამედროვე ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ტიპურ წარმომადგენლად მივიჩნევთ, მაშინ უნდა აღვნიშნოთ, რომ თანამედროვე ლიტერატურული კრიტიკის ნაკლი მის ტენდენციურობაში მდგომარეობს.

ობიექტური კრიტიკიუმი!—აი, რა ესაჭიროება თანამედროვე ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკას.

Hasan Rumlu, Ahsan al-Tavarikh, ed. by Dr. A. N. Navai, Tehran, 1970, 934 p.

Хасан Румлу, Ахсан ал-Таварих, издал д-р А. Наваи, Тегеран, 1970, 934 стр.

Профессор Абдулхасан Наваи (род. 1925 г.) плодотворно изучает проблемы средневековой жизни Ирана, в частности, он комплексно исследует историю сефевидского периода. Особо следует отметить его заслуги в деле публикации и комментирования исторических источников и эпистолярного наследия исследуемого периода. С 1968 года по 1974 год им изданы четыре сборника официальных документов и переписки сефевидских монархов (Исмаила I, Тахмаспа I, Мохаммеда Ходабанде и Аббаса I) с правителями и государственными деятелями сопредельных стран. Хронологически документы охватывают период с начала XVI века по 1604 год. В 1970 году профессор А. Наваи издал «Ахсан ат-Таварих» (т. XI).

«Ахсан ат-Таварих» («Лучшая из летописей») Хасана Румлу является одним из важнейших источников по истории Ирана и соседних с ним стран XV—XVI вв. Труд этот состоял из 12 томов, однако в настоящее время мы располагаем лишь XI и XII томами. Том XI содержит описание событий 1404/5-1493/4 гг., а XII — событий 1494/5-1577/8 гг. В «Ахсан ат-Таварих» дано много сведений о социальном и политическом положении того периода, однако главное внимание уделено военным событиям и взаимоотношениям с соседними странами.

Автор летописи, Хасан Румлу, родился в 1530/1 г. в городе Куме. Он был внуком Эмирсултана Румлу — известного военачальника периода правления Исмаила I и его сына Тахмаспа. С молодых лет Хасан Румлу находился при дворе и сопровождал коронованных особ в походах. Дату его смерти А. Наваи определяет 1577 годом. По мнению ученого, не исключена возможность того, что Румлу оказался жертвой дворцовых интриг.

Несмотря на знатное происхождение автора, этот источник в известной мере характеризуется объективностью. Румлу знает и умело использует труды своих предшественников, но ценность представленных в летописи сведений объясняется тем обстоятельством, что Хасан Румлу сам был современником, очевидцем и участником целого ряда описываемых событий.

До нас дошло небольшое количество рукописей и фрагментов труда Хасана Румлу — всего 15¹. Списки, содержащие в той или иной мере полный текст XI и XII томов труда Румлу, хранятся в стамбульской библиотеке Нури Османне (описан Ф. Тауером), в парижской Национальной Библиотеке (описан Э. Блоше) и Государственной Публичной библиотеке им. М. Салтыкова-Щедрина (описан Б. Дорном).

¹ Ч. А. Стори, Персидская литература, часть II, М., 1972, стр. 860—861.

Персидский текст XII тома был издан Ч. Седдоном в 1931 году². Опубликованы также сокращенные переводы, пересказы и отрывки из труда Румлу³. Покойный В. Путуридзе детально изучил описанную Б. Дорном рукопись, извлек из нее и перевел на грузинский язык фрагменты, содержащие сведения о Грузии. Грузинский текст снабдил примечаниями Р. Кикнадзе⁴.

Издание А. Наваи содержит материал XI тома. В основу текста положена парижская и стамбульская рукописи. Парижская рукопись датируется 1678 годом. Что же касается стамбульского списка, то в специальной литературе ему дается следующая квалификация — «автограф?»⁵. По мнению А. Наваи, существует «очень малая вероятность» (احتمال بسیار ضعیف) того, что мы имеем дело с автографом (стр. XXVIII). Несмотря на то, что внешне оба списка полны, в них замечается немало пропусков и описок, но, к счастью, рукописи эти «удачно дополняют друг друга» (стр. XXIX). Этим и объясняется то обстоятельство, что автор издания не смог в основу текста положить какую-нибудь одну рукопись.

А. Наваи проделал огромную текстологическую, источниковедческую и исследовательскую работу. Он установил исторические и литературные источники того или иного фрагмента текста, представил соответствующие материалы из «Хашт бехешт» Хаким ад-Дина Битлиси, «Хабиб ос-Сийяр», «Матла' ос-Са' дейн», «Китабе Дийарбекрие» и многих других произведений. Основной текст «Ахсан ат-Таварих» (стр. 1—640) снабжен сносками различного характера. Кроме этого на страницах 641—818 представлены составленные со знанием дела обширные комментарии историко-филологического характера, некоторые из них являются самостоятельными научными статьями. Издание снабжено словарем некоторых тюрко-монгольских слов (стр. 819—847), указателями имен и этнических названий (стр. 849—897), географических названий (стр. 898-926) и названий сочинений (стр. 927-934).

Итак, мы имеем выполненное на высоком научном уровне солидное издание труда средневекового автора. Однако, как нам кажется, данные ленинградского списка (Б. Дорн № 287) в ряде случаев могли бы оказать автору издания определенную помощь в деле установления текста и правильного написания собственных имен и географических названий. Для примера сопоставим текст одной страницы издания А. Наваи (стр. 608) с соответствующим отрывком издания В. Путуридзе, опирающегося на ленинградскую рукопись.

² A Chronicle of the Early Safawis being the Ahsanu't—tawarikh of Hasan-i Rumlu, I, edited by C. N. Seddon, Baroda, 1931. Повторно издано в Тегеране в 1968 году: حسن روملو احسن التواريخ سعي و اهتمام چارلس نارمن سيدن تهران ۱۳۴۷.

³ B. Dorn, Muhammedanische Quellen zur Geschichte der südlichen Küstenländer des Kaspischen Meers, Theil IV, Spb., 1858, стр. 375—431; A Chronicle of the Early Safawis being the Ahsanu't—tawarikh of Hasan-i Rumlu, II, (English Translation). Translated by C. N. Seddon, Baroda, 1934; Материалы по истории туркмен и Туркмении, т. II, XVI—XIX вв. (Труды Института востоковедения, VIII, М.—Л., 1938), стр. 52—64 (перевод А. К. Арендса).

⁴ Сведения Хасана Румлу о Грузии. Персидский текст с грузинским переводом и введением издал В. С. Путуридзе. Примечаниями снабдил Р. К. Кикнадзе, Тб., 1966.

⁵ Ч. А. Стори, Персидская литература, II, стр. 860.

Текст издания А. Наваи

Текст издания В. Путуридзе

1. جنود اسلام به بلاد كفار قيام در آمدند.	1. جنود اسلام ببلاد كفار قيام در آمدند.
2. ...در حوالی آخسقا نزول نمودند.	2. ...در حوالی قلعه اخسقا نزول نمودند.
3. ...متوجه قلعه همتون شد.	3. ...متوجه قلعه خاتون گردید.

Пример 1. Сомнительно, чтобы сочетание *كفار قيام* в тексте А. Наваи выражало бы что-либо подходящее для данного контекста. В исследуемых рукописях представлены еще более непонятные формы *كفار قبان*, *كفار قوبان*. А в тексте издания В. Путуридзе все на своем месте: сочетание *كفار ليام*, а точнее *كفار لئام* является формой множественного числа от *كافر لئيم* — «низкий неверный». Таким образом, в тексте издания В. Путуридзе все просто и ясно — мусульмане вступили в края «низких неверных» христиан.

Пример 2. Благодаря эрудиции историка и знанию текстов рассматриваемого периода, А. Наваи отверг *آخستا* стамбульской рукописи и *احيا* парижского списка, восстановив в тексте правильную форму *آخسقا*. В тексте издания В. Путуридзе читаем *اخسقا* (тоже *اخسقه*, тоже *آخسقا*) — «Ахалцихе».

Пример 3. В стамбульской рукописи читается топоним *همتون*, а в парижской *قانون*. А. Наваи предпочел *همتون*. В издании В. Путуридзе же дается слово *خاتون*. Крепость «Хатун», которую упоминает также и Ибн Рузбехан, ничто иное как «Ацкурская крепость»⁶.

Рассмотренные примеры недвусмысленно указывают на то, что данные ленинградской рукописи могли бы быть весьма полезными при установлении текста труда Румлу.

⁶ Подробно см. комментарии Р. Кикнадзе к книге «Сведения Хасана Румлу о Грузии», стр. 47.

Дж. Ш. ГИУНАШВИЛИ

ქრონიკა და ინფორმაცია

მიმდევრად აკად. ს. ჯაფარიძის დამატების 80 წლისთავს

1976 წ. 27—28 აპრილს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა აკად. ს. ყაუხჩიშვილის დაბადებიდან 80 წლისთავს მიუძღვნა სამეცნიერო სესია, რომელზედაც წაითხულ იქნა 15 მოხსენება. სესია შესავალი სიტყვით გახსნა ინსტიტუტის დირექტორმა პროფ. თ. გამყრელიძემ.

პროფ. ლ. მენაბდე მ მოხსენებაში „ათონის ლიტერატურული სკოლის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი“ ცხადყო, რომ ქართველმა მოღვაწეებმა (იოანეს და თორნიკეს ინიციატივით) ლიტერატურული მემკვიდრეობა ათონზე აღრევე გააჩაღეს, ყოველ შემთხვევაში, X საუკუნის 70-იანი წლებიდან მაინც (ივერთა მონასტრის დაარსებამდე). მოხსენების მეორე ნაწილი დაეთმო ექვთიმე ათონელის თანამოღვაწე მწიგნობრების საქმიანობის მიმოხილვას, რომელთაც გარკვეული წვლილი შეიტანეს ქართული წიგნაღწერის ფონდის გამდიდრებისა და ათონის ლიტერატურული სკოლის განვითარების საქმეში. ათონის სკრიპტორიუმში ნაყოფიერად მუშაობდნენ იოანე გრგოლიძე, არსენ ნინოწმინდელი, იოანე ხახუღელი, ოქროპირი, საბა, ზაქარია მირდატისძე, ბასილი და სხვ. მოხსენებელმა დაახასიათა ამ მოღვაწეთა მიერ დამუშავებული ხელნაწერები.

დოც. ა. აღუქსიძის მოხსენებაში „ბიზანტიური სარაინდო რომანის სტრუქტურის საკითხები“ განხილული იყო XIII—XIV სს. ხალხურწიგნაღწერის ბერძნული პოეტური რომანების სტრუქტურის თავისებურებანი, რომელთა გათვალისწინებით შესაძლებელი ხდება ამ ნაწარმოებთა ენარული ბუნების, მათი გენეზისის, ჩამოყალიბების პროცესის, ამ პროცესში ლიტერატურულ და ფოლკლორულ ნაყადთა მიმართების საფუძვლად დასაყრდენი და ხრისოფორეს“ სტრუქტურის კვლევა „ფუნქციონირების“ თვალსაზრისით ავლენს მის საფუძველში ჯადოსნური ზღაპრის ტიპურ მოდელს. „ბელთანდრე და ხრისანცას“ სტრუქტურა ემყარება სიმეტრიისა და პროპორციის, „გეომეტრიზმის“ პრინციპებს, რომლებიც უშუალო მიმართებაში არიან რომანისტიკის ესთეტიკურ კრიტერიუმთან. „ლიბისტრე და როლანე“ აგებულია სხვადასხვა პლანთა მონაცვლეობის პრინციპით. ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორმა. ნ. ლომოურიმ ა მოხსენებაში „არქეოპოლის“ ნოქალაქევის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი“ განიხილა ეგრისის (ლაზიკის) ძველი დედაქალაქის არქეოპოლისის ისტორიის ორი საკითხი. წერტილებით წყაროთა მონაცვლეობისა და ნოქალაქევის აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალის ურთიერთშეყრების საფუძველზე ავტორი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ამჟამად დამაჩერებელი ხდება ნოქალაქე-არქეოპოლისთან ქართული წყაროების ციხე-გოქის გაიგივება, მოხსენებაში განხილული იყო 1975 წ. ნოქალაქევი აღმოჩენილი. სამწიგნობრო ბაზილიკა, რომელიც ავტორის ვარაუდით აგებულია არაუგვიანეს V ს. შუა წლებისა, ზოლო დანგრეულია ამჟამად საუკუნის 60—70-იან წლებში ბიზანტიის წინააღმდეგ ეგრისის მეფის გუბაზ I-ის აჯანყების დროს. ამ ბაზილიკის არსებობა ნოქალაქევი აძლევს საფუძველს ავტორის ივარაუდოს, რომ არქეოპოლისი თავდაპირველად იყო მსხვილი საეკლესიო ცენტრი, შესაძლოა საეპისკოპოსო კათედრა.

მეცნიერ თანამშრომელმა ი. ნოდია წაითხა მოხსენება „მარიამ დედოფალი XI ს. მეორე ნახევრის ბიზანტიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში“. ბაგრატ IV-ის ქალიშვილი მართა (მარიამი) გაათხოვეს მიხეილ VII დუკაზე (1071—1078). მათ შეეძინათ კონსტანტინე დუკა პორფიროგენიტი, რომელიც, იოანე ნუნარას ცნობით, აღრეულ ყრობისას ასაქმი იყო გვირგვინკურთხეული და ამის აღსანიშნავად ატარებდა წითელ წაღებს. მიხეილ VII დუკის ტახტიდან ჩამოგდების შემდეგ, თავისი მემკვიდრისთვის ტახტის შენარჩუნების მიზნით, მარიამ დედოფალი ცოლად გაჰყვა ბიზანტიის მიხეილეს იმპერატორს ნიკეფორე ბოტანიატეს (1078—1081), მაგრამ ნიკეფორე ბოტანიატემ თავის მემკვიდრედ წამოაყენა მისი ნათესავი, ვინმე სინაღინოსი. ამის შემდეგ მარიამ დედოფალმა გაიჩინა ძლიერი მოკავშირე — კომნენოსების საგვ-

რეული, რომელიც ადრე ფლობდა ბიზანტიის გვირგვინს. მარიაშის ხელს შეწყობით პრეზიდენტი კომუნისტთა ჩაიგდო ხელში ბიზანტიის იმპერატორობა. კონსტანტინე დეკა პორფიროგენეტი ალექსი კომუნისტის თანამმართველი გახდა. მასზე დაინიშნა იმპერატორის ქალიშვილი ანა კომნენე. მაგრამ ალექსი კომუნისტმა ვაჟის, იოანეს შეძენის შემდეგ გატეხა მარიამ დედოფლისადმი მოცემული ფიცი და ტახტზე აყურთხა იოანე; კონსტანტინე დეკა ჩამოაყენეს სა-მეფო კარს, მარიამი ცდილობს სამაგიერო გადაუხადოს ალექსის ასეთი შეურაცხყოფისათვის და ამიტომ იგი ალექსი კომუნისტის წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების მონაწილე ხდება.

მეცნიერ თანამშრომლის ნ. შ ა ხ ა რ ა ძ ი ს მოხსენებაში „მეღერ-ხშულთა სპირანტრია-ციისათვის ბიზანტიურ ბერძნულში“ გაანალიზებული იყო ბერძნულის მეღერ-ხშულთა ისტორიული ცვლილებები ქართულ წერილობით ძეგლებში მოპოვებული მასალის მიხედვით. ხშულ-მეღერთა შესაბამის სპირანტებად გარდაქმნა, რასაც ადვილი აქვს საერთო ბერძნულში და რაც მე-10 საუკუნის სალაპარაკო ენისათვის დასრულებული ჩანს, მეტროპოლიის და საეკლესიო საბერძნეთის ლიტერატურულ გამოთქმაში XI—XII ს-შიც კი მხოლოდ ნაწილობრივ არის ასახული. რაც შეეხება იმპერიის სამხრეთ-აღმოსავლეთ პროვინციებს, კერძოდ სირია-პალესტინას, რომლებიც არაბთა დაპყრობების შედეგად ბიზანტიის იმპერიის საზღვრებს გარეთ აღმოჩნდა, იქ ხშულ-მეღერთა საბოლოო გადასვლა სპირანტებში არ მომხდარა. ქართული წყაროები ერთი მხრივ ასახავენ მეტროპოლიის ლიტერატურული ენის ვითარებას, ხოლო მეორე მხრივ—სირიულ-პალესტინური ბერძნულსა. გასათვალისწინებელია აგრეთვე მესამე ბერძნული დიალექტური ზემოქმედების ფაქტორიც, რაც ზოგჯერ იჩენს თავს უცხოეთში მოღვაწე ქართველთა ლექსიკაში.

პროფ. რ. გორდუხიანიძე თავის მოხსენებაში განიხილა ბერძნული ცვალებადობის ტიპები წინაბერძნულში. წარმოდგინდა იყო აღნიშნულ ბერძნულ-ცვალებადობის მაგალითების ქართულ-ველური პარალელები.

ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორ ვლ. ახვლედიანის მოხსენება ეხებოდა ტერმინ უაღ-ს შუა საუკუნეების არაბულ საენათმეცნიერო თეორიაში. სპეციალურ ლიტერატურაში უაღ-ი განმარტებულია როგორც „შეთანხმება“ და მიჩნეულია ბერძნული **Θυγίς**-ის ადეკვატად. წყაროების შესწავლის შედეგად გაირკვა, რომ უაღ-ი ნიშნავს „დადგენას, დადგინებას“, და ამდენად არ შეესაბამება ბერძნულის „თუხის“-ს. არაბულ საენათმეცნიერო თეორიაში ეს ტერმინი იხმარება ზოგადი მნიშვნელობით და არ ასახავს რაიმე თვალსაზრისს ენის წარმოშობის შესახებ. ენის წარმოშობის სხვადასხვა თვალსაზრისს ასახავენ სხვა ტერმინები. ამრიგად სპეციალურ ლიტერატურაში არსებული დებულება უაღ-ის მნიშვნელობის შესახებ შესწორებას მოითხოვს.

ფილოსოფიის მეცნიერებათა კანდიდატმა დ. ზ უ მ ბ ა ძ ე მ წაიკითხა მოხსენება „პარმენიდეს „არსებულის“ პეტრიწისეული თარგმანისათვის. პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიური საფუძვლების“ იოანე პეტრიწისეული „განმარტება“-ს 53-ე თავში, რომელშიც მარადიულის სამი სახეობა განიხილება, იოანე წერდა: ვითარცა იტყუა პარმენიდი: ეონ ეონი პელაზი... საუკუნოა საუკუნესა განვლისო“. აშკარაა, რომ პეტრიწმა შემოაგინა პარმენიდეს დღემდე უცნობი ფრაგმენტი, რომელშიც ვლინდება პარმენიდეს ფილოსოფიის ფუნდამენტური ცნებების „არსებობის“ გარდასახვა „მარადიულობის“ ცნების კატეგორიაში. ამ ფაქტს მნიშვნელობა ენიჭება პარმენიდეს ფილოსოფიის შესწავლისათვის.

ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატმა ლ. კ ვ ი რ ი კ ა შ ვ ი ლ შ ა მოხსენებაში „ჰომეროსული საგალობელი აფროდიტისადმი“ ზოგადად განიხილა ჰომეროსული ჰიმნები და შეეცადა წარმოეჩინა ბიზანტიურ საგალობელთა შორეული ძირები. ის, რაც ბიზანტიურ ჰიმნოგრაფიაში პოეტური სახისმეტყველების ხარისხშია აყვანილი, ჰომეროსულ საგალობელში თავისი ხოთონური ძირებით გვეცხადება („საკრებლთა“ სახე და სხვ.). ნაჩვენებია იყო, რომ აფროდიტისადმი მიძღვნილ მცირე ჰიმნში ზმნის ორობითი რიცხვის ფორმის დადასტურება ძველის დიდ სიძველეს მოწმობს. მომხსენებელი შეეხო აფროდიტის ვრცელი საგალობლის სტრუქტურის საკითხებს და შეეცადა დავსაბუთებინა დაქტორი პეტსამეტრისათვის ქართული თხუთმეტმარცვლიანი ლექსის მისადაგება. წაიკითხა იქნა აფროდიტის ვრცელი საგალობლის სრული თარგმანი.

პროფ. კ. წ ე რ თ ე ლ ი ს მოხსენების თემა იყო „ებრაელის“ აღმნიშვნელი ეთნიკური ტერმინები ქართულშია. ებრაელი აღსანიშნავად რამდენიმე ტერმინი გვხვდება: ებრაელი, ურია (პურია), იუდეველი, იუდეანი (იუდიანი), ისრაელი, ისრაიტელი (ისრაილიტელი), ყური. ებრაელი (მრ. ებრაელები, ებრაენი) დღეს საყოველთაოდ გატყველებული ტერმინია. იგი აღნიშნავს სემიტური მოდგმის ხალხს. „ებრაელი“ ხშირად გვხვდება ძველ ქართულ წერილო-

ბითის ძეგლებში, სადაც იგი ისრაელის ტომის წარმომადგენელს აღნიშნავს (ბიბლია, მხატვრული და ისტორიული ლიტერატურა). „ებრაელს“ გვერდით დასტურდება ტერმინები — ებრაინი“ (ებრაელი მამაკაცი) და „ებრაელა“ (ებრაელი ქალი). მათვე უკავშირდება სიტყვები: ებრაული, ებრაელებრი (ებრაული ენა), ებრაელებრ (ებრაულად). ხსენებული ქართული სიტყვების ანალოზმა ცხადყო, რომ ისინი სირიულ-სომხურის გვერდით თავსდება.

რაც შეეხება სიტყვა ჰებრაელებრ-ს (ხანძვეტი ლექციონარი), აქ „პ“ ბერძნულს ვაგვინით განაღდა (შდრ. ბერძნ. ჰებრაიოს). განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ტერმინი „ურია“ („პურია“). იგი ქართულ ბიბლიურ ტექსტებში (ძველ აღთქმაში) არ ვხვდებით. იშვიათად დასტურდება ახალ აღთქმაში. სამაგიეროდ იგი ფართოდაა გავრცელებული ქართული ლიტერატურის სხვა ძეგლებში. მისი ანალოგია იხებნება ოსურში, სვანურში და სომხურში. ოსურსა და სვანურს ქართული ფორმა უდევს საფუძვლად. სომხურში ურია||პურიას შესატყვისად „პრეა“ გვაქვს (აქედანვეა სომხურში ნაწარმოები სიტყვები — პრეასტან, პრეარენ და სხვ.).

ტერმინები „იუდეველი“ „იუდეინი“, ცხადია „იუდა“-დანა ნაწარმოები, რომელიც ბიბლიური ვხითაა ქართულში შემოსული. „ისრაელი“ ძველ ქართულ ლიტერატურაში უმეტესად ისრაელის ტომს აღნიშნავს, ხოლო ამ ტომის წარმომადგენლისათვის ისრაიტილი (ან: ისრაიტელი), იხმარება. ბიბელი („ისრაელი“) „ისრაელის“ ნაცალია (ჰაპლოლოგიით), ხოლო მეორე („ისრაიტელი“) ბერძნულიდან მოდის (ბერძნული „ისრაიელისტი“). „ყოფრი“ იხმარება ებრაელთა ვაგვინით და ვაგვინის ებრაულ ტერმინს: ყიფრი. ყველა აღნიშნული ეთნიკური ტერმინი მნიშვნელობით იდენტურია.

უფროსმა მეცნიერ თანამშრომელმა ო. თედევემა თავის მოხსენებაში წარმოადგინა ეტიმოლოგიები: და-შავ-ება—ხებიბრად შექმნა“ („наувечить“) — ოსურ саяჲ „ჭირლობა“ (сая-ყი „ცემა, რტყმა“) და არა „შავ“-„შავი ფერი“; მე-ძავე, ძავე-<ოს. саяყი „სვლა“, „სიარული“; რუი „ტრუსი“ ოს. rud „ტრუსი“ სახტ-ად (დასჩენა) ოს. сағд „ღარჭობილი, ღარგული“ შდრ. ოს. сағдәз buzzadi „განციფერდა“, სიტყვისიტყვით „ჩარჭობილად ღარჩა“ და სხვ.

უფროსმა მეცნიერ თანამშრომელმა ელ. ჯაველიძემ მოხსენებაში „შემეცნების საკითხისათვის სუფიზში“ წარმოაჩინა სუფიური შემეცნების საფეხურები: I. დეკარელება (ანუ მორალური და ინტელექტუალური განწმენდა და გაცრიალება გულისა), II. ვანეთარება და დუმილი, III. ღმერთთან შერწყმა. მომხსენებელი შეეხო აგრეთვე „ღამეში შვის ხილვის საკითხს“.

უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი მ. ნედოსპასოვა მოხსენებაში „ზოგიერთი უცხო ტერმინის შესახებ არაბულ ოთხთავში“ შეეხო სახარების რამდენიმე ტერმინს, რომელიც ან უცხო წარმოშობისაა, ანდა წარმოადგენს სემანტიკურ კალკს მაგ, ტომონიმი „გოლოგოთა“ გადმოცემულია ორი ლექსიკური ერთეულით. ერთია ებრ.-არამეული წარმოშობის גולגולת (golgoiet|gulgulta), ხოლო მეორე ამ სიტყვის თარგმანია—גומגומათ „თავის ქალა“. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს მთელ რიგ სხვა ენებში: ბერძნ. κρανιον, ლათ. calva, გერმ. schädel, ფრანგ. crâne, სომხ. karap და სხვ. განსხვავებული მდგომარეობაა ქართულში, სადაც სათანადო ადგილს გვაქვს „თხემის ადგილი“ ძველი ქართული „თხემი“ — თავი, თავის ზედა ნაწილი; მწვერვალი (მთის). სირიულში შესატყვისი ადგილის იხმარება karqapla, რომელსაც „თავის ქალის“ გარდა „თავისა“ და „მწვერვალის“ მნიშვნელობებიც აქვს. ხომ არ შეიძლება ამ ამ შემთხვევაში დაგვეშვა სირიული ოთხთავის ვაგვინა? „სინაგოგის“ აღსანიშნავად არაბულ სახარებაში იხმარება სიტყვა ساجة შესატყვებელი ადგილი, საყრებულო“. ქართულ სახარებაშიც „სინაგოგისთვის“ ყველგან გვაქვს „შესატყვებელი“. ეს ტერმინები მიღებული უნდა იყოს ბერძნული συναგოგის ვაგვინით: „შეკრება, თავმოყრა“, რაც თავის თვად ებრ. bēt kneset-ის (შესატყვებელი სახლი“) თარგმანს წარმოადგენს. იგივე ტექსტში აღნიშნავს აგრეთვე „სინედრიონს“ (სხვა სახარებებში ან გადმოღებულთა ეს ბერძნული ერთეული, ანდა მოცემულია ამ ტერმინის ინტერპრეტაცია. ანალოგიური მდგომარეობა დასტურდება სირიულ ოთხთავშიც: bēt kanušta „სინაგოგა, სინედრიონი“. შდრ. ქართული სახარება: შესატყვებელი — სინაგოგა; საყრებულო — სინედრიონი, ხომ არ შეიძლება აქაც სირიული საღვთო წერილის ვაგვინის დაშვება?

უფროსმა მეცნიერ თანამშრომელმა გ. შაყულაშვილმა წაიკითხა მოხსენება: „ალ. კვაკავაძის „მუხამაზი ლათიურის“ შესახებ“. ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ალ.

ერქვესული

ჭავჭავაძის „მუხამბაზი ლათიური“ სხვადასხვაგვარად არის გაგებული: არაიშვებნაძე: ~~სიტყვის~~ გამოცხადებულია პოეტის შეხედულების კრედოდ. ლექსის ავტორისეული ჩანაფიქრის სწორი განსაზღვრა გარკვეულად ნათეს მოჰფენს ალ. ჭავჭავაძის ამ ლექსის ბუნებას. ამისთვის უსარგებლო არ იქნებოდა ტერმინ „ლათიის“ გენეზისის დადგენა. „ლათია“ უნდა მომდინარეობდეს არაბული **لثافي** (ანგლოტი, ხუმრობა, მახეღოსიტყვაობა) სიტყვიდან, რომელსაც ქართულში, ამ მნიშვნელობათა გარდა სხვა ნიუანსებიც აქვს შექმნილი. სიტყვა აზერბაიჯანული გზით უნდა იყოს დამკვიდრებული შემდეგი ფორმების გაელით: **lamajh > lamajh > lamaj**, რომელსაც ქართულის ნიადაგზე დამატებული აქვს -ა ფორმანტი. ამ მონაცემებისა და ლექსის შინაარსობრივი ანალიზით შეიძლება დადგინდეს, რომ „მუხამბაზი ლათიური“ აღმოსავლურ ელფერით დაწერილი უბრალო ლექსია, რომელშიც არც პოეტის კრედოა საძიებელი და არც პოეტის შემოქმედებითი ბუნება.

ესიაზე მოხსენებით გამოვიდა აკად. ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი, რომელიც შეეხო ბერძნულში ხმარებულ იშვიათ სიტყვებს, რომელთა ეტიმოლოგია და წარმომავლობა ნათელი არ არის. ასე, მაგალითად, ქართულში ცნობილი „ხემანდილი“ უკავშირდება ბერძნულ სიტყვას **Μανθάνω**, **μανθάνω**, რაც ნიშნავს „ზედატანსაცმელს“ ანუ „მანდილს“. ამ ბერძნულში ხმარებულ ფუძეს თავში ერთვის ხე (ქალი), ე. ი. „ხემანდილი“ არის ქალის ჩასაცმელი. აგრეთვე სიტყვა **γάρω** მომდინარეობს სიტყვისაგან **γάρω** ან **γάρω**, ხოლო გაფორმება იტალიურია — **garo**. სიტყვა **garo** შესულია ქართველ კათოლიკეთა მეტყველებაში და იხმარება იმავე მნიშვნელობით, როგორც „საცივე“, „საცივი“.

პეზისიტაქონის აკადემიური ტექსტის დამდგან კომისიაში*

1975 წ. 24 ოქტომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, ც. კვიციანი, ს. ციციშვილი, შ. ძიძიგური, განიხილეს სტროფები: 444; 445; 446; 447; 448 (პროექტი მოამზადეს ც. კვიციანი, ნ. ავალიშვილი, ლ. გუგუშვილი, ლ. თუშმალიშვილი, ნ. ცქიტიშვილი); 449; 450 (პროექტი მოამზადეს ს. ციციშვილი, მ. ანთაძე, გ. არაბულაძე, ნ. კოტეტიშვილი, თ. ცქიტიშვილი, ნ. წაჭაბეშვილი).

444 შეიან ასრე გავერიე, გნოლის ჯოგზა ვითა ქორი,
კაცი კაცსა შემოვსტყორცი, ცხენ-კაცისა დავდვი გორი;
კაცი, ჩემგან განატყორცი, პრუნავს ვითა ტანჯორი,
და ერთობ სრულად ამოვწყუდილე წინა კერძი რაზმი ორი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 440) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.
აღ. ბარამიძისა და ივ. გიგინეიშვილის წინადადებით რედაქციამ პირველ ტაგეში მიიღო წაკითხვა გ ლ ო ნ ი ს (შღრ. ტოპონიმი გ ლ ო ნ ი ს თ ა ე ი).

ივ. გიგინეიშვილი: მეორე ტაგეში უფრო მართებული წაკითხვაა შე მ ო ვ ს ტ ყ ო რ ც ე რ ე დ ა ქ ე ი მ ა არ ვ აზ ი ბ ა რ ა ეს შესწორება და დარჩა წაკითხვა შე მ ო ვ ს ტ ყ ო რ ც ი.

445 ერთობიანი მომეხუთიენს, მერგულიე შეიქმნა ომი დიდი;
ვკერი რასაცა, ვერ დამიდგნის, სისხლსა მჩქეფრსა ამოვღურდი;
ცხენსა კაცი გაკაუთილი მანდიკურად გარდაეკვიდი.
და სიფეა ვიყვი, გაშეკვიან, მათ შექქმნია ჩემი რიდი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 441) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

446 საღამოგამ დაიზახნა ქედით მათმან დარაჯამან:
«ნულარა ხდგათ, წადითო, კელა მოუჭუნდნა რისხვით ცამან:
მოვა მტურთი საშინელი, შეგუაშინნა მამდ ამან,
და ნუთუ სრულად ამოვწყუდიდნეს უთუალავმან, ბეგრმან საბამან».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 442) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

447 ჩემნი ლაშქარნი, რომელნი წამომტანნეს მე არა,
რა ეცნა, წამოსრულიევენს, დამეწამორთვით ვარა;
ვერ დაიტევდა მინდორი და არე მათათ ვარა,
და გამონდეს, სცემდეს ტაბლასკა, ბუკმან კმა გააზვარა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 443) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.
ივ. გიგინეიშვილი: შესამე ტაგეში დ ა ი ტ ე მ ა ს შემდგე მძიმე უნდა დარწროს. მეორე ტაგის შინაარსი ასე უნდა გავიგოთ: იმდენი იყვნენ ისინი, მინდორი და მთა არედ რომ ქეუულიყო, ვერ დაიტევდა.

ს. ციციშვილი: მძიმე, ჩემი აზრით, საჭირო არ არის. ტაგის შინაარსი კი ასე უნდა გავიგოთ: ვერ დაიტევდა მინდორი და მთაც რომ არედ (მინდორად) ქეუულიყო.

დაადგინეს: პროექტი მიღებულ იქნეს უცვლელად.
რედაქციის წევრებს განსხვავებულად ესმით ბ უ კ მ ა ნ კ მ ა გ ა ა ზ ე ა რ ა - ა ს შინაარსი.
ივ. გიგინეიშვილი: ბუკის ხმა ზე ივიდა; ა. ბარამიძე: გააზვარა — გააძლიერა; ს. ციციშვილი, ც. კვიციანი: ბუკის ხმა შეუერთდა ტაბლასკის ხმას.

448 ივი ნახეს, გასაქცევლად გაემართნეს, შეგაკვილენთი;
ველნი, ჩქენგან ნაომარნი, ომიათვე გარდაველენთი.

* გაგრძელება. დასაწყისი იხ. „მაცნე“, 1974, №№ 3, 4; 1975, №№ 1, 3, 4; 1976, №№ 1, 3.

რამაშ მეფე ჩამოვადე, ერთმანეროსა გავეკრმენით,
და მისნი სპანი ყმელაკანი დავიყრენით, არ მოცენით.
საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 444) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

449 უკანანცა ლაშქარნი მოესწრნეს მათ გაქცეულთა,
დაუწვეს პერობა, ჩამოყრა შეშინებულთა, ძლეულთა;
ძილიხა მიხუტა ნაცვალი ძილმკრთალთა, დამეთეულთა,
და ტყუთა მრთელთაცა არ აკლდა ტყნესა, მართ ვითა სნეულთა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 445) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მესამე ტაეპის ბოლოს მძიმის ნაცვლად დისვა წერტილ-მძიმე.

450 მას ადგობსა ნაომარსა გარდაეკედით მოსტენებად.
კელსა კრმლითა დავეკოდე, წყლულად მინდა, არნაღებად;
ჩემნი სპანი მოვიდიან საჭურეტლად და ჩემად ქებად,
და ვერ იტყვიან, ვერ მიმხუდარან ქებასაცა მოცენებად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 446) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. რედაქციის წევრებს განსხვავებულად ესმით მეორე ტაეპის წყლულად მიხნდა, არნაღებად. ც. კიციძე: კრილობა მჭონდა, მაგრამ სისხლით შეღებილი (მოსერილი) არ ვყოფილვარ; ალ. ბარამიძე, ს. ცაიშვილი: ნაღები — სისხლის გაღება. სამკურნალო მიზნით გაკეთებული კრილობა კი არ იყო; შ. ძიძიგური: არნაღებად — არა ღია კრილობა. ივ. გიგინეიშვილი: არნაღები შეიძლება იყოს მსაზღვრელი წყლული და აქ დამირისპირება არ უნდა გვჭონდეს; არნაღები წყლული. თუ ასე გავიგებთ, მძიმე არ არის საკურო მიხნდა-ს შემდეგ.

პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მეორე ტაეპში მიჩნდა და-ს შემდეგ მძიმე მოიშალა.

1875 წ. 31 ოქტომბერი

სნდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, ც. კიციძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განხილეს სტროფები: 451; 452; 453; 454; 455; 456; 457; 458; 459 (პროექტი მოამზადეს: ს. ცაიშვილმა, შ. ანთაძემ, გ. არაბულმა, ნ. კობეტიშვილმა, თ. ცეტიშვილმა, ნ. წაჭაძემ).

451 ერთსა კაცსა ეყოფოდეს, დიდებანი რომე მჭირდეს;
ზოგთა შორით დამლოციან, ზოგნი კოცნად გამიპირდეს;
რომელთაცა გაეზარდუ, დიდებულნი ამიტრდეს,
და ჩემგან კრმლითა განაქუთინი ნახნეს, მეტად გაუჭირდეს.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 447) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ივ. გიგინეიშვილი: მეორე ტაეპში შორის წაეთხვა შეიძლება უფრო მართებული იყოს, ძველი ფორმა ჩანს (ადგილის ნათესაობით).

ს. ცაიშვილი: შორის მხოლოდ ორ ხელნაწერშია. სხვაგან ვეფხისტყაოსანში შორის არ გვხვდება ამ მნიშვნელობით.

პროექტი მიღებულ იქნა უცვლელად.

452 გავზაენენ ყოვლგან ლაშქარნი, ალაფი ავალებინე,
ერთობ საესენი მოვიდეს, თავიცა ვალაღებინე;
სისხლსა მებრძოლთა ჩემთასა მინლორი შევაღებინე,
და არ ვებრძოლე, კარი ქალაქთა უომრად გავაღებინე.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 448) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: თავიცა ვალაღებინე (თავი ავალაღებინე), სისხლსა (სისხლთა), მეორე ტაეპის ბოლოს მძიმე შეცვლილია წერტილ-მძიმით.

ი. გიგინეიშვილი: მეორე ტაეპი ხელნაწერებში აშკარად დამახინჯებულია. ხელნაწერებში გვაქვს ვალაღებინე. -ცა ნაწილი (თავიცა) აქ შინაარსობრივად გაუმართლებელი ჩანს, მარცვალთა რაოდენობისათვის უნდა იყოს დამატებული გვიან.

ალ. ბარამიძე: -ცა აქ მოულოდნელი არ უნდა იყოს. ლაპარაკია, რომ ალაფი ავალებინე და თავიცა ვალაღებინე.

ს. ცაიშვილი: თავი ვალაღებინე წაეთხვა შეიძლება თავიცა ვალაღებინე წაეთხვიდეს მდობილად.

ც. კიციძე: თავი ვალაღებინე ხელოვნურია და ამავე დროს კონიეტურაა. თავიცა ვალაღებინე ხელნაწერებში დასტურდება, თუმცა შეიძლება ესეც არ იყოს

რუსთველისეული და ხელნაწერთა კონიქტურა იყოს, მაგრამ მაინც, ვფიქრობ, უნდა აღვადგინოთ წაკითხვა თავი ც ა ვ ა ლ ა ლ ე ბ ი ნ ე .

პროექტი მიღებულ იქნა.

- 453 რამაზს ვარკუბი: «შემიგნია საქმე შენი სამუხთაღე,
აწ ვერცა შეპერობილმან თავი გამოიმართაღე,
სიმაგრეთა ნუ ამაგრებ, ყუელა კელთა მომათაღე,
და თუარა შენი შეცოდება მემცა ზედა რად წავსოთაღე?»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 449) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

- 454 რამაზ მიხორა: «ღღარ არის ამის მეტი ჩემი ღონე,
ერთი ჩემი დიდებული მომეც, ზედა მასატრონე,
ციხოვანთა გაუგზავნო, საუბარი გამიფონე,

და კელთა მოვცემ ყუელაკასა, ვანადამცა შენ გაქონეს?»
საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 450) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გაუგზავნო (გავუგზავნო). პროექტი მიღებულ იქნა.

- 455 მივეც ერთი დიდებული, თანა სპანი წავატანენ,
ციხოვანნი ერთობილნი ჩემს წინაშე მოყვიანენ,
კელთა მომცნეს სიმაგრენი, ომნი ასრე შევანანენ,
და საჭურჭლენი სიმრავლითა რასმცა ვითა დაგავანენ!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 451) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

- 456 მაშინდა შევე ხატავთს მოელად და მოსათაღაღად;
კლიტენი საჭურჭლეთანი მომართუნეს დაუმალაღად;
ქუქყანა ჩავსხი, უბრძანე: «იყვენით თქუენ უკრძალაღად,
და მზემან არ დავწუნე, იცოდით, დავყარენ გაუგზალაღად».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 452) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უბრძანე (ევბრძანე). პროექტი მიღებულ იქნა.

- 457 საჭურჭლენი გარდავანხენ თავის-თავის, კიდისკიდე;
უცხო ფერთა საჭურჭლეთა, დავმურები, თუ მოვსოთაღელიდე;
ერთგან ვნახენ საკუირველნი ყაპანა და ერთი რიდე,
და თუმცა ნახენ, სახელისა ცოდნასაცა ინატრიდე!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 453) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ვნახენ საკუირველნი (ვნახე საკვირველი), ნახენ (ნახე), პირველი ტაეპის ბოლოს წერტილის ნაცვლად დასმულია წერტილი-შიში.

ი. გიგინეიშვილი: აზრობრივი შეთანხმება რიცხვში შემასმენლისა შეიძლება, მაგრამ მასზე ღრველისა — არა. ამიტომ არ არის სწორი ს ა კ უ ი რ ვ ე ლ ნ ი ყ ა ბ ა ნ ა და ერთი რიდე. უნდა: ს ა კ უ ი რ ვ ე ლ ი ყ ა ბ ა ნ ა და ერთი რიდე.

დაადგინეს მიღებულ იქნეს ტაეპის წაკითხვად: ერთგან ვ ნ ა ხ ე ნ ს ა კ უ ი რ ვ ე ლ ი ყ ა ბ ა ნ ა და ერთი რიდე. მეორე ტაეპში უ ც ხ ო ფ ე რ თ ა დაიწერა ერთად.

- 458 ვერა შევივენ, რა იყო ანუ ნაქმარი რაულად!
ვისცა უნუქნი, უკუირდის, ღმრთისაგან თქუის სასწაულად;
არცა ღარულად ჰვდებოდა მას ქსელი, არ ორხაულად;
და სიმტიცე ჰკვანდა ნაჭედსა, ვთქუი ცეცხლთა შენრათაულად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 454) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უნუქნი (უწუნენი), ჰვდებოდა (ჰვებოდა), არ (არც). პროექტი მიღებულ იქნა.

- 459 იგი სამღუნოლ მისად დავსხენ, ვისი სუქი მანათობად;
მეფისათუის დავარჩიე, საარმადონოდ რაცა სჯობდა;
ჯორ-აქლემი ათჯერ ასი, — ყუელაკაი წუთემგრობდა, —
და დატუირთული გაუგზავნე, ამავსაცა კარგსა სცნობდა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 455) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: გაუგზავნე (გავუგზავნე).

ა. ბარამიძე: ბევრ კარგ ხელნაწერში მეოთხე ტაეპში იკითხება ა ტ უ ი რ თ უ ლ ი, რომელიც პეტერბურადც უკეთესია, ვიდრე და ტ უ ი რ თ უ ლ ი .

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა ა ტ უ ი რ თ უ ლ ი .

ი. გიგინეიშვილი: მეოთხე ტომში უნდა იყოს ამბავსამცა კარგსა სცნობდა. კონექტურაა, მაგრამ შინაარსის შესაფერისი.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა ამბავსაცა.

1975 წ. 14 ნომერში

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კვიციანი, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგურია.

განიხილეს სტროფები: 460 (პროექტი მოამზადეს ს. ცაიშვილმა, მ. ანთაძემ, გ. არაბულმა, ნ. კოტეტიშვილმა, თ. ცქვიტიშვილმა, ნ. წაქაძემ); 461; 461,1; 461,2; 462; 463; 464; 465; 466; 467; 468 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, ე. გერიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

460 „წიგნი დაეწერე: «მეფეო, სქემცაა თქუენი სუიანად!

შე ხატელთა მიმუხთლეს, — თუცა მათ ეცა ზიანად, —

ჩემი ამბავი დასტური ამაღ ვაცნობე ვუიანად;

და მეფე შევიპყარ, მოვივალ შე ალაფიან-ტყუიანად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 456) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

461 რა ვუქლავი დაეიურვე, ხატეთით გავგებზავრე,

წამოვიხუენ საჭურჭლენი, საქელმწიფო დაეიავრე,

ვერ მოვეყავ აქლემითა, აზვარები ვააზავრე.

და მოვირჭუენ და მოვივლინე, რაცა მწაღდა, ავრე ვეავერე.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 457) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

461,1 ხატავთს გამარჯვებული კელნამობული ტარია;

რამაზ მოპგვარა მეფესა, კელკუნდით შენაკარია;

მას საიძელო ფიცი აქუს, ხელობამ ვედარ დარია;

და პირდაპირ მხესა დაუსემ, ღხინი არა აქუს მწარია.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 606) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: პირველი და მესამე ტაების ბოლოს წერტილ-მიძიმება მიძიმის ნაცვლად. პროექტი მიღებულ იქნა.

461,2 ეს საჯილდოოდ ვყოფის, აქ უხუმენ ერთა ჭამასა;

მიოლოცვენ და აქებენ, თავსა აყრიან დრამასა,

პირისპირ უზის საღხინოდ, მისთვის რა დღე სჯობს ამასა?

და ცეცხლი დაესია დამწველი, გული ადარა დანასა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 610) შედარებით პროექტში სტროფი ადგილგადანაცვლებულია: მიჰყვება 461,1 (= 606) სტროფს. ორივე ეს სტროფი არის მხოლოდ B2 ხელნაწერში (მიწერიალია ამათზე). პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ ერთ აჭამასა დაწერა შერწყმულად (ერთ აჭამასა). ა. ბარამიძემ და ი. გიგინეიშვილმა აღნიშნეს, რომ ერთ აჭამა ცოცხალი სიტყვია XVII—XVIII სს. ქართული მწერლობის ძეგლებში.

462 ხატეთისა კელმწიფე მომყანდა შეპურობილია.

ინდოეთს მივე, მეგება ჩემი გამზრდელი ტბილია;

რა ქება მიიხრა, არ ითქმის, ჩემგან სათქმელად წბილია!

და კელი გაიქვნა, შემოპყრა მან სახუეველი ღბილია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 458) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მესამე ტაების ბოლოს ძახილის ნიშნის ნაცვლად დაისვა წერტილი.

463 ეღვნეს ტურფანი კარავნი მოედანს ჩამოღამილსა,

საუბრისა და ჭურჭეტისა ჩემისა მას მონღომილსა.

მას დღესა ეფვა ნადიმი მას შიგან გარდაღამილსა;

და მიაღერსება, მიჭურტდა წინაშე ახლოს ვღომილსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 459) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ა. ბარამიძე: მეოთხე ტაეპში მიჭურტდა-ს ნაცვლად რიგი ხელნაწერი კითხულობს მაჭმევედა-ს, რაც უფრო სწორი ჩანს. ტარიელისადმი განსაკუთრებული პატივი იმით გამოიჩინა მეფემ, რომ ვალერსებდა ბავშვივით და აჭმევდა (= უმასპინძლებდა, სთავაზობდა.)

ი. გიგინეიშვილს, ე. მეტრეველს, შ. ძიძიგურს ავრეთვე მიანიშნა, რომ მეოთხე ტაეპში ქმევის, გამასპინძლების აღმნიშვნელი სიტყვა უფროა სავარაუდებელი.

გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი აღნიშნეს, რომ მეოთხე ტაეში მიკროტრაქტის არსებობას ამართლებს სტროფის მეორე ტაეი, სადაც მეფეზე ნათქვამია, რომ იგი ტარიელის კერტას მონარტრებულია.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: მიაღერსებდა, მაჰმევედა.

464 მას ღამით ესხედით ნაღიმად, მუნ ამოდ გავიხარენით,

ღელსა ქალაქს შეედით, მოედით ავიყარენით;

მეფემან ბრძანა: აღაშქარნი უქმენით, შემოჯარენით,

და დღეს ხატაელი მინუენეთ, ტყუენიცა შემოგჯარენით!

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 460) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

465 რამაზ მეფე მას წინაშე შეპყრობილი მოვიყვანე;

ტბილად ნახა კელმწიფემან, ვითა შილი სააკუნე,

ორგული და მოღალატე წამახურსა დავაგვანე,

და ესე არის მამაცისა მეტისმეტი ხიველვანე!

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 461) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

466 მას მეფესა ხატაელსა უმასპინძლა, უაღერსა,

ვამიერად უბრძანებდის ხაუბარსა მათხა ფერსა.

ცისკრად მივმეს, მიბრძანებდეს მე სიტყვისა ღმობიერსა;

და «შეუნდობო ხატაელსა, მას აქამდის შენამტერსა».

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 462) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: სტროფის ბოლოს დასმულია ბრუქალები და წერტილი კითხვის ნიშნისა და ბრუქალების ნაცვლად, ე. ი. შეუენდობო (=შევეუნდობო) ჩათვლილია პირველი (და არა მეორე) პირის ფორმად.

ა. ბარამიძე: მე წინააღმდეგი ვარ მეოთხე ტაეის ამგვარი წაკითხვისა და გაგებისა. მეფესა და ტარიელს შორის არ იყო ისეთი ურთიერთობა, რომ ტარიელის უკითხავად, მასთან შეუთანხმებლად ებატებინა მოღალატე რამაზისათვის. მეოთხე ტაეში აუცილებლად ზნის მეორე პირის ფორმა უნდა ვივარაუდოთ, მთელი წინადადება კი კითხვითად უნდა გავიგოთ. რედაქციის დანარჩენი წერებში მხარს უჭერენ პროექტის წაკითხვას. მთ სარწმუნოდ მიანნათ ამ წაკითხვის დასაბუთება, მოცემული ი. გიგინეიშვილის მიერ (იხ. მისი წიგნი: გამოცვლევები «ვეფხისტყაოსნის» ვნის და ტექსტის კრიტიკის საკითხების შესახებ, I, თბ., 1975, გვ. 258—259).

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: «შეუნდობო ხატაელსა, მას აქამდის შენამტერსა».

467 მე ვჰადრე: აღმერთი ვინათგან შეუნდობს მეცოდებულსა,

უფაით თქუნენა წყალობა მას ღონეგაცოდებულსა.

რამაზს უბრძანეს: აციოდი, გაგჯანით შეწყალებულსა,

და მავრა ნუ გნახავთ კელამცაღა ჩუენს წინა გაწილებულსა!

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 463) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: კელამცაღა (ცვლაცაღა).

ი. გიგინეიშვილი: მისამე ტაეში გაგჯანით ფორმის ნაცვლად უნდა მივიღოთ რიგ ხელნაწერსა და გამოცემაში წარმოდგენილი გაგჯანით. მხოლოდითი რიცხვის ფორმის გადაკეთება მრავლობითად შეპირობებული უნდა იყოს ამავე სტროფში ნახმარ სხვა ზმნათა მრავლობითის ფორმებით: უბრძანეს, გნახავთ.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: გაგჯანით.

ამ ცვლილებით პროექტი დამტკიცდა.

468 ხარაჯა დასდეს, შეჰკეთეს დრაჰკანი ახჯერ ასია,

კელა ხატაური ათასი, სხუა სტაერა, სხუა ატლასია.

მერმე ყელაი დამოსა, იგი და მისი ხასია,

და შეწყალებული გაგჯანე, უფო რისხვისა ფასია.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 464). შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

განიხილეს სტროფები: 469; 470; 471; 472 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ); 473; 474; 475 (პროექტი მოამზადეს ც. კიციანიძემ. ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. ცეციტიშვილმა).

469 ხატაელმან დაუმაღლა, დადრა, მდაბლად ეთაყუნა,
მოაქსენა: ღორგულობა თქუენი ღმერთმან შემანანა.
თულა ოლეს შე-და-გვოლო, მაშინ მოკალ მეცა განა!
და წავიდა და ყუეღაკაი მისი თანა წაიტანა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 465) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

470 მოვიდა კაცი მეფისა, ცისკრობს, არ დანდალმა;
ებრძანა: არა შენ გავყრივარ, მას აკთ თუეო სამია,
მინდორს მოკლული ისრითა ნადირი არ მიჰაშია,
და არ დამაშურალხარ, წავიდეთ, თუცა დაშრომის ვამია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 466) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: დაშრომის (დაშვრომის).

გ. კარტოზიამ განმარტა ამ ცვლილების მიზეზი: შუერ-/შურ- ფუძიდან -ომ სუფიქსით ნაწარმოებ სიტყვებში (დაშრომა, საშრომელი...) ჭ-ს დაკარგვა ძველ ქართულშივე ფართოდ გავრცელებული პროცესია. უ-დაკარგულ ფორმას წარმოგვიდგენს პოემის ყველა ხელნაწერიც. ამდენად ჭ-ს აღდგენა ამ სიტყვაში (დაშურომა) საპირო არ არის.

პროექტი მიღებულ იქნა.

471 შევეკახმე, დარბაზს მივე, დამხუდა ვარი ავაზისა,
შავარდნითა საუხე იყო სრულად არე დარბაზისა,
მუეუ ქუე ვლა შეკახმული, შუენებითა მსგავსი მზისა;
და გაეხარეს მისლვა ჩემი, ტურფისა და ლამაზისა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 468) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გააპროექტი მიღებულ იქნა.

472 იღუმად ცოლსა ეუბნა, მართ ჩემგან უცოდნელია:
ღოთი მოსრული ტარიელ საჭურტელად სასურველია,
მან გაანათლოს მჭურტელთა გული, რაზომცა პნელია;
და რაცა დაგვედრო საქმნელად, ქმენ, არა საზოზნელია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 468) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გაანათლოს (განანათლოს), საზოზნელია (საზოზნელია).

გ. კარტოზია: ხელნაწერთა აბსოლუტურ უმრავლესობაში ს ა ზ ო ზ ნ ე ლ ი ა იკითხება (ს ა ზ ო ზ ნ ე ლ ი ა მხოლოდ A2-შია) და ეს უნდა იყოს კიდევ სწორი ფორმა. მისთვის ამოსავალია ზ ო ზ ნ ა (=ზოზინი, ზლანენა), რომელიც აჩინლთან და დ. გურამიშვილთან დასტურდება.

პროექტი მიღებულ იქნა.

473 აწ მითქვამს საქმე უშენოდ, შენცა ცან ესე მცნებული:
რათგან ქალია სამეფოდ ჩუენგანვე სახელდებული,
ვინცადა ნახავს, აწ ნახოს, აპა ხე, ედემს ხეხული,
და შეურდსა დაისუი, ორნივე სრას დამხუდით, მოვალ შუეხულია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 469) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

474 მოვიინადირეთ მინდორი, ძირი მთისა და ვორისა;
იყო სიძრავეუ ძაღლისა, შავარდნისა და ქორისა.
ადრე დაებრუნდით, ვიარეთ არ ეჯი გზისა შორისა.
და აღარ იბურთეს, დაშლა ქმნეს თამაშობისა ორისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 470) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

რედაქციის მიანიჩა, რომ თ ა მ ა შ ო ბ ი ს ა ო რ ი ს ა გულისხმობს ორის (=მეფისა და ტარიელის) თამაშობას.

475 ნემოა მჭურტელთა მოეცვა ქალაქი, შუკა და ბანი.
ომგარდაჯილსა მშუენოლეს მე ენანანი კაბანი;

ფერმიკლიდგატარად ვაშენი ვარდი, ცრემლითა ნაბანი, ვინცა მიჭურტდის, ბნდებოდის, — მართლად არს, არ კატბანნი, საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 471) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

1975 წ. 12 დეკემბერი

სხლომას დავსწრენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 476; 477; 478; 479 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

476 რიდენი რომე მემოუნეს ქალაქსა სატაელთასა,

აჲს მებჭიუნეს, მშენიონეს, ვახვლებ გულსა ხელთასა.

მეფე გარდავდა, დარბაზსა შეეველი ნეშთა მზრდელთასა,

და შეგეიფენ, დავპართი ელვასა დაწუთასა მზებრ ნათელთასა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 472) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: დაწუთასა მზებრ (დაწუთა მზებრ).

ც. კიკვიძე: სტროფი დაბალი შიარით არის ნაწერი, ბოლო ტაემის მეორე ნახევარი კი ხელნაწერთა და გამოცემათა დიდ ნაწილში მაღალი შიარითაა გაწყობილი (დაწუთა მზებრ ნათელთასა). რიტმის ამგვარი დარღვევის თავიდან ასაცილებლად გამოცემაში სხვადასხვა კონიექტურაა მოშევილებული. პ. ინგოროყვა (ორი) ასწორებს: დაწუთასა მზებრ ნათელთასა, მფსა-ში გვაქვს: დაწუთა მათ მზებრ ნათელთასა. ჩვენ პირველი კონიექტურა ვარჩიეთ, როგორც უფრო დაახლოებული ხელნაწერთა წაკითხვასთან (ზედმეტი სიტყვა არ არის დამატებული).

ა. ბარამიძე: დაწუთასა-ს მეც ვუპერ მხარს. B1-ში იკითხება მასთან მეტად ახლო მდგომი ფორმა დაწუთა (დაწუთა მზებრ ნათელთასა).

ი. გვიგინიშვილი: მე გამიჭირდებოდა ამ კონიექტურის (დაწუთასა) დაცვა. უფრო მისაღებად მიმაჩნია მეორე კონიექტურა: დაწუთა მათ.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: დაწუთასა მზებრ ნათელთასა.

477 მას მზესა ტანსა ემოსნეს ნარინჯისფერნი ვუბანი,

ზურგიით უთქს ჯარი ხადუმთა, დას-დასად, უბან-უბანი;

სრულად ნათლითა აესო სახლი, შუკა და უბანი,

და მუნ ვარდას შუა შუენონეს მოწ-მარგალიტნი ტყუბანი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 473) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

478 ნაომარსა, დაკოდისა კელი ყელსა ჩამოება.

დელოფალი საჯდომთაგან ადგა, წინა მომეგება,

ვითა შვილი გარდამკოცნა, დაწუთი ვარდი დამილება,

და მითხრა: ენუ ეჭუ ამას იქით, თულა მტერი შე-და-გვააა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 474) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

გ. კარტოზია: ბოლო ტაემი გასწორებს საჭიროებს. ნ. ექვთიშვილი: თულა შე-და-გვააა უხერხული ფრაზა: თავი რომ დავანებოთ ორი -და ნაწილკის ერთად ხმარებას, ბოლო ზმნა წყვეტილის ნაცვლად მყოფადში უნდა იდგეს ან მეორე კავშირებითში, სწორი წაკითხვა დაცულია D1 ნუსხაში, სადაც თულა-ს ნაცვლად თულა-ს გვაქვს (ასეა ს გამოცემებშიც) ამავე წაკითხვას უპერს მხარს A12 D2-ს თუ ც ა.

ი. გვიგინიშვილი: ტაემში მეორე -და ნაწილკი უადგილოა. ვაუგუბარია მისი ჩართვა შეგება ზმნა-ში. საყურადღებოა რიგი ხელნაწერის (A4 A9 A10 B2 B5) წაკითხვა: შეგებო-გება. შეგებო-გება შეგების, შებრძოლების მნიშვნელობით ჩვეულებრივი სიტყვაა რუსთველისდროინდელ ძეგლებში მაგ., «ქართლის ცხოვრებაში».

და ა დ გ ი ნ ე ს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: მითხრა: „მუ ეჭუ ამას იქით, თულა მტერი შეგებო-გება“.

479 ახლოს დამიხუტეს ადვილსა, მუნ, სადა მეამებოდა.

პირისპირ მიჯდა იგი მზე, გული ვისთქისა კაღებოდა.

მაღლი უჭურტდი, მიჭურტდა, სხუად არად შეუბნებოდა;

და თუაღნი მოგწყუქიღნი, სიცოცხლე ამითა მვარამებოდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 475) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უჭურტდი (უჭურტდით).

ი. გვიგინიშვილის წინადადებით მესამე ტაეპში მიღებულ იქნა წაკითხვა: სხუად არას შეუბნებოდა.

1975 წ. 26 დეკემბერი

სტომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 480; 481; 482; 483; 484 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ. ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. ცეტიშვილმა); 485; 486 (პროექტი მოამზადეს ს. ცაიშვილმა, მ. ანთაძემ, გ. არაბულმა, ნ. კოტეტიშვილმა, თ. ცეტიშვილმა, ნ. წაქაძემ).

480 შეიქმნა სმა და პურობა, მსგავსი მათისა ძალისა;
სხტა გახარება ასეთი არს უნახავი თტალისა!
ჯამი და ჭიქა — ეშეღაი ფეროზისა და ღალისა.
და არეისი ბრძანა შეფემან არცა გაშტება მორავლისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 476) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

481 მე მუნა მყოფი მიეცი შტეპასა მეტისმეტასა.
რა შემოხედნის, შეეხედნი, ცეცხლმან დამიწყის შრეტასა;
კაცთა კრძალვისა ვაწუფედი გულსა შმაგსა და რეტასა.
და რა უამეა პირისპირ საყარელისა ჭურეტასა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 477) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

482 დაადგეს მღერა მუტრბთა, ესულეთოჲ თავი ხარიაჲ;
მიბრძანეს: «შეილო ტარიელ, ვით ვითხრათ, ვით გეიხარიაჲ?!
ნეტარბი გუჭაქუსო, მეგრბოლნი მით ჩუენნი ვავლახ არიაჲ;
და მართლან შენნი მჭურეტელნი, არ ცუდად იმკუხარიაჲ.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 478) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

483 აწ თუცა გუშართებს შემოსა, ვის მორკმით მოგივლენიან,
არ შეემოსო, მაგა კაბათა არ აგვლით, ტურფად გუშენიან;
აწ გქონდეს ასი საჭურჭლე, ვის შუენი მოგიფენიან,
და თუით შეიკერე, რაცა გწადს, ჩუენგან ნუდარა ვრცხუენიან.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 479) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

484 მომართუნეს ახნი კლიტენი ასთავე საჭურჭლეთანი;
თაყუანის-ვეც და დავლოცენ დავლანი მათთა სუეთანი;
მაყოცეს, ადგეს ორნივე, თუით იგი მუენი მუეთანი,
და რა გასცეს, ზომნი ვით ვითხრნე ლაშქართა სისავსეთანი!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 480) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მესამე ტაეპის ბოლოს მიმის ნაცვლად დაისვა წერტილ-მიმბე.

485 კულაყა დაჯდა მხიარული, მოიმატა სმა და მღერა;
კულა ვაგრძელდა ნადიმობა, ბარბოთი და ჩანგთა ეღერა.
დედოფალი წამოვიდა, შეეფრა მწუხრსა დღე რა.
და მიღბრამდის სიხარულსა სიხარული ჰგანდა ვერა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 481) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

486 ავიყარენით, მიგუჭირდა სმა დოსტაქნისა მეტისა.
საწოლს შემოვე, შემექმნა ცნობა მართ ვითა რეტისა.
ძალი არ მქონდა ტყუექმნილსა მე ამა ცეცხლთა შრეტისა.
და მეგონებოდი, მაღუნედი ვონება მისგან ჭურეტისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 482) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

1976 წ. 16 იანვარი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. ვიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიციძე, ვ. მეტრეველი, ს. ციციშვილი.

განხილეს სტროფები: 487; 488; 489; 490; 491; 492; 493 (პროექტი მოამზადეს ს. ციციშვილმა, მ. ანთაძემ, გ. არაბულმა, ნ. კოტეტიშვილმა, თ. ცქიტიშვილმა, ნ. წაჭამბე).

487 „მონა მოვიდა, მამბო ამბავი მან მართალია:

ათქუნსა ამბავსა იკითხავს აჯილოსანი ქალაია».

მაშინვე ვიცან, ავიჭერ, ჩქარ-ჩქარად ვულვამერთალია;

და მოვიდა, ენახე ასმათი ჩემთანა მომავალა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 483) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

488 მე ვისთვის ვკულები, შეამა ასმათის ნახვა მე მისად.

აღარ მიუშეი, ვაკოცე, ქმნაღლა თაყუანის-ცემისად;

ქელი მოეპიღე, დავისტი ახლოს ტახტისა ჩემისად,

და ვაკითხე, თუ: «ნეტარ, მისრულა მორჩი ალვისა ხე მისად?»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 484) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მიუშეი (მივეშეი). პროექტი მიღებულ იქნა.

489 მამბე მისი ამბავი, სხუად ნურას მუგუნებია!»

მითხრა, თუ: «გაკარებ მართალსა, აწ ჩემგან არსათნებია,

ღღეს ერთმანერთი გინახავს და ტურფად მოგწონებია,

და აწ კულაცა ცნობა ამბისა მას ჩემგან უბრძანებია».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 485) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

490 წიგნი მომართვა, ჩაეხედენ, პირისა თემთა მთენისა.

ეწერა: «ენახე სიტურფე წვალჯავარისა შენისა.

ომგარდაკდილი შუენოლი, შენატევები ცხენისა,

და არავი მიჩანს მიზეზი ჩემისა ცრემლთა დენისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 486) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

გ. კარტოზია: პირველი და მეორე ტაეპი ერთმანეთთან შინაარსობრივ-გრამატიკულად დაკავშირებულია (ღრახვაში სიტყვათა ჩვეულებრივი წყობისას გვექნებოდა: წიგნი მომართვა პირისა თემთა მთენისა, ჩაეხედენ, ეწერა...). ამიტომ პირველი ტაეპის ბოლოს მძიმე უნდა დაისვას.

რედაქციამ მიიღო ეს წინადადება.

491 ღმერთმან თუ მეცა ენა ჩემი ქებად შენდა უშენოსა,

შენთვის მეტადრი, აღარ ვიტყუი, მამა მომკლავ უშენოსა,

შემან ლომსა ვარდ-აშერი ბაღნას ბაღად უშენოსა,

და შენმან მზემან, თავი ჩემი არეის მართებს უშენოსა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 487) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

დაადგინეს: რედაქციის წევრებმა წერილობით წარმოადგინონ თავიანთი მოსაზრებანი მამამთა მნიშვნელობაზე.

492 თუცა მიგდის ღჭარი ცრემლთა, მგრა ცუდად არ იღენო,

ამას იქით ნულარ იღენ, გულსა ჭირნი არიღენო;

შენნი მჭურტნი ჩემთა მჭურტთა ავინებენ, არ იღენო;

და რომე წელან მოეხუთენეს, იგი ჩემთვის არიღენო.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 488) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

493 იგი მე მომცენ რიღენი, რომელნი წელან გშუენოღეს,

რა მნახო, შენცა გვამოს, შენეულითა მშუენოღეს;

ესე სამკლავე შეიბი, თუ ჩემი გა-ღა-გვღენოღეს;

და ერთი ასეთი ცოცხალსა სხუა ღამე არ გაგათეოღესა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 489) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

გ. კარტოზია: მეორე ტაეპში გაუგებარია შესიტყვება შე ნ ე უ ლ ი თ ა მ შ ე ე ნ ო ღ ე ს . ეს ორი სიტყვა ერთმანეთისაგან მძიმით უნდა გამოიყოს: რა მნახო, შენცა, გვამოს, შენეული-

თა, მშენებლობის ვეარაულობით, რომ ტაეპში სიტყვათა თავისებურ წყობასთან გვაქვს საქმე. ტაეპის აზრია: რა მხნა შენველთა (რიდითა), შენცა გვამოს, (რომ) მშენებლობის რედაქციამ არ მიიღო ეს წინადადება. პროექტი უცვლელად დამტკიცდა.

1976 წ. 23 იანვარი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ციციშვილი.

განიხილეს სტროფები: 494; 495; 496 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშაშვილიმ, ნ. ციციშვილმა).

494 აქა მკეცქმნილი ტარეღ ტირს, ჭირი ეთასების; თქუა: „მე მაქტეს სამყრე, რომელი კელა წინას მკლავს მას ების!“ იგი შეივხნა, მოიღო, თუაღვით არ დიდასების,

და პირსა დიდუა, და-ცა-ბნდა, ქმე მკედაროთა დაედასების.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 490) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გვიგინიშვილისა და ე. მეტრეველის აზრით, მესამე ტაეპში ნაცვლად ფორმისა თ უ ა ლ ე ი თ უ ნდა წაივითხოთ თ უ ა ლ ი თ.

რედაქციამ უცვლელად დატოვა პროექტის წაივითვა: თ უ ა ლ ე ი თ (=ანგარიშით).

495 ასრე წვა, რომე არ ჰგვანდა მკედარი სამარის კარისა, ორგნით ჩანს ღები მჯიდისა, მართ გულსა ვარდნაკარისა; ახმოს სდის ღუარი სისხლისა, ღაწუთავან ნახოკარისა,

და კელა წყალსა ასხამს, უშუელის, კმა ისმის მუნ წანწყარისა.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 491) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ე. მეტრეველი: პირველი ტაეპის შინაარსი (დაბნედილ ტარეღს მკედარიც კი არ ჰგავდა) გაუგებარია და საეჭვო.

ა. ბარამიძე: ტაეპის აზრია: დაბნედილი ტარეღი სამარის პირზე მიმდგარ მკედარზე უარესად გამოიყურებოდა.

ი. გვიგინიშვილს, ც. კიკვიძეს და ს. ციციშვილსაც მიაჩნიათ, რომ ტაეპის ამგვარი გაგება სავსებით მისაღებია, სულაც არ არის სახამუშო.

გ. კარტოზია: წაივითვას, მართლაც, ახლავს აზრობრივი უნერხულობა. ამიტომ იქნებ კონიექტურა მოგვეშველებინა და ტაეპი ასე გაგვემართა: ასრე წვა, რომე, არს, ჰგვანდა, მკედარი სამარის კარისა (=ისე იწვა, თითქოს მკედარი ყოფილიყო). შდრ. მსგავსი კონსტრუქცია: დღე, ჰგვანდა, არს აღესებია. 545₂.

დაადგინეს: ტაეპის წაივითვა უცვლელად დარჩეს.

ი. გვიგინიშვილი: საყურადღებოა A4 A10 ნუსხათა ჩვენება, რომლებიც მეოთხე ტაეპის ბოლოს მ უ ნ წ კ ა ნ წ კ ა რ ი ს ა-ს ნაცვლად კითხულობენ ერთ სიტყვას: მ ო წ ა ნ წ კ ა რ ი ს ა (A4), მონაწყარისა (A10). ამგვარი წაივითვა უფრო ძველი უნდა იყოს.

გ. კარტოზია: მ ო წ ა ნ წ კ ა რ ი ს ა მეორეული წაივითვაა და უნდა აიხსნას ცალკეულ გადამწერთა სურვილით — მოეშორებინათ „ზედმეტი“ მუნ ზმნიზედა. შდრ. ასეთივე „ზედმეტი“ მე ნაცვალსაზღვის მოშორების მსგავსი შემთხვევა: მე ღიმილისა (286₄) > გაღიმილისა (A3).

დაადგინეს: დარჩეს წაივითვა: მ უ ნ წ კ ა ნ წ კ ა რ ი ს ა.

ი. გვიგინიშვილი: წ კ ა ნ წ კ ა რ ი ს ა-ს ნაცვლად უნდა მივიღოთ წ კ ა რ წ კ ა რ ი ს ა, როგორც ეს A2 ნუსხასა და s გამოცემაშია. რაეიანი ფორმისათვის შდრ. წყაროსაებრ ისმნეს წ კ ა რ ნ ი (1090₃).

ც. კიკვიძე: წ კ ა ნ წ კ ა რ ი, რასაკვირველია, წ კ ა რ-ის რედუბლიკაციით მიღებული ფორმა, მაგრამ ჩვენ არ ვიცით, რუსთველის დროისათვის უცვლელად იყო თუ არა დაცული ამოსავალი ფორმა. ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერები კი ყველა (A2-ის გარდა) ნარიან ფორმას იცავს: წ კ ა ნ წ კ ა რ ი ს ა, წ ა ნ წ კ ა რ ი ს ა.

დაადგინეს: ჯერჯერობით დარჩეს წ კ ა ნ წ კ ა რ ი ს ა. შევისწავლოთ წ კ ა ნ წ კ ა რ / წ კ ა რ-წ კ ა რ ფორმათა ზმარების საკითხი ქართულში და შემდგომ კვლავ დაუბრუნდეთ ამ სიტყვის დაწერილობას ტექსტში.

496 ავთანდილცა სულთქნა მწარედ, დაბნედილსა შემოსჭურტიან;

ახმათ ვანი გამარაულნა, ცრემლმან მისმან ქვანი ხტურტიან;

მერმე სულად მოაქცია, ცეცხლნი წვლითა დაუშრიან;

და თქუა: „ცოცხალ ვარ? ხაწუთრომან აწცა ჩემნი სისხლნი ხტურტიან!“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 492) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

1976 წ. 20 თებერვალი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. შიშიგური.

განიხილეს სტროფები: 497; 498; 498,1; 499; 499,1; 500; 501; 502; 503 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა ე. გვრიტიშვილმა, ბ. მასხარაშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ე. ტურაბელიძემ).

497 ზე წამოვდა ფერმიქლილი, აყოლებდა თქალთა რეტად-
გარდი სრულად შექმნილიყო ზაფრანად და ვითა სპეტად-
დიხან მათად არა სცალდა საუბრად და არცა კუჭრეტად,
და დარჩომა და არსიკული მას უმძიმდა შეტისმეტად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 493) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

498 ავთანდილს უთხრა: „ისმენდი, ცნობა მიც თუცა ხელისა,
ვითხრა ამავე ჩემი და ჩემისა დამმარხველისა:
ლხინად მინის შეყრა მოყურისა მის შენგან შეუყრელისა.
და მე მიტეირს ჩემი სიცოცხლე, ასრე დარჩომა მრთელისა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 494) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: მინის (მინს), ზოყურისა მის (მოყურისა, მის).

რედაქციამ აღადგინა მესამე ტაქსში მძიმე და ამ ცვლილებით პროექტი მიღებულ იქნა.

498,1 მოვგონა საყვარელი, ზისი შზე და მისი მთვარე,
თქუა: „ეგონებ დაკარგულსა, სიცოცხლე მაქქს ვისთვის მწარე;
სამკრე მისი მომივიდა, შემოვიბი მკლავსა ვარე;
და რომ მმართებდა სიხარული, ეგზომიცა ვით ვიხარე?“

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 643) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მეორე ტაქსის ბოლოს მძიმის ნაცვლად დასმულია წერტილ-მძიმე. პროექტი მიღებულ იქნა.

499 ასმათის ნახვა შეამა, ჩემგან დად საესავისა.
წივნი რა ვნახე, მომართუა ესე სასამი მკლავისა.
მკლავსა შევიბი მაშინვე, მოვიკსენ რიდე თავისა,
და ივი უცხო და ღარიბი, მტკიცისა რასმე შევისა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 495) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

499,1 რიდენი და ყაბანანი რომე შესხნეს საძღუნოდ მისად,
ერთგან შევკრენ, გაუგზავნენ, მუხსა აკლდა ოდენ მისად.
ასმათ დიხან არ გაუფი შე იმედად სულთა დგმისად,
და მისგან კიდე მომეცალა საუბრადმცა სხუადლა ვისად.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 645) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: შევკრენ (შევკრენ), ოდენ (ოდნად), კიდე (კიდევ), ვისად (რისად). პროექტი მიღებულ იქნა.

500 „მოუწერე: «შზო, შუბი შენი, შენგან მონაფენი,
გულსა შეცა, გამიცუდღეს სინაუქე-სიაღფენი;
ხელან შენნი გავიცადენ სინატიფე-სიტურფენი,
და სულთა ნაცვლად სასხახურნი რამცა ვითა გიმუჭფენი?!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 496) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: მიუწერე (მი-
გუწერე). პროექტი მიღებულ იქნა.

501 მაშინ, ოდეს დაბარინე, სულთა სრულად არ გაეყარე,
აწუცა ჩემთუის ესე ეამი მასვე ეამსა დავადარე;
სამკრე შენი მომივიდა, შემოვიბი მკლავსა ვარე,
და რომე მართებს სიხარული, ეგზომიცა რა ვიხარე?!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 497) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: მართებს (მმარ-
თებს). პროექტი მიღებულ იქნა.

- 502 განაღამცა ვიწინაშე, აჰა რიდე, რომე მთხოვე;
ვაბანაცა ასეთივე, ამისებრი ვერა ვპოვე;
დაბნედილსა ნუ დამაგდებ, მიშუქელე რა, მარგე, მოვე;
და სოფელს მყოფსა უშენოსა კაცსა ვისმცა შევეპოვესა

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 498) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

- 503 ქალი ადგა, გამეყარა, დავწვევ, ამოდ დამშინა,
მავრა შეეკრთი, საყურელი ჩემი უნახე ძილსა შინა;
გამელტობა, აღარა მგვა, სულდგმულობა მომეწვინა,
და ღამე ასრე გავათენე, მისი ტმაცა არ მესმინა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 499) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სსკპი წიგნები

გამომცემლობა „მეცნიერება“

აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა

თარგმანი და შესავალი წერილი ა. გელოვანისა.

რედაქცია, ნარკვევი, შენიშვნები და საძიებელი ა. ურუშაძისა.

აღწესდრიელი მგოსნის აპოლონიოს როდოსელის პოემის „არგონავტიკის“ სრული პოეტური თარგმანი პირველად ქვეყნდება ქართულ ენაზე (ა. ურუშაძისეული პროზაული თარგმანის შემდეგ).

248 გვ., ფასი 2 მან. 50 კაპ., ტირაჟი 40 000.

მ. აბულაძე, კონსტანტინე გამსახურდია.

რედაქტორი ბ. ქლენტი.

ეს წიგნი წარმოადგენს კონსტანტინე გამსახურდიას ცხოვრებისა და შემოქმედებისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიულ გამოკვლევას პირველ მონაკვეთს, რომელშიც გამოკვეთილია მწერლის შემოქმედების განვითარების ცალკეული ეტაპები.

172 გვ., ფასი 95 კაპ., ტირაჟი 5600.

შ. ონიანი, ეკუთვნის თუ არა რუსთველს ლექსი „ფილოსოფოსნი შემოკრბეს“.

რედაქტორი ი. ლოლაშვილი.

ნაშრომში მონოგრაფიულად არის შესწავლილი ხალხში გავრცელებული ლექსი „ფილოსოფოსნი შემოკრბეს“. ავტორი ადგენს მის ტექსტს და ედილობს გაარკვეოს ლექსთან დაკავშირებული ძირითადი ისტორიული-ლიტერატურული საკითხები. მისი აზრით, ეს ლექსი გავრცელებული ყოფილა ძველ ქართულ მწერლობაში და უნდა ეკუთვნოდეს რუსთველს.

107 გვ., ფასი 55 კაპ., ტირაჟი 3 200.

ივანე ჭავჭავიძის პირადი არქივის აღწერილობა.

შეადგინეს: ა. ბაქრაძემ და ნ. ჭავჭავიძემ.

სარედაქციო კოლეგია: ე. მეტრეველი, ე. ხოშტარია, ნ. ჭანაშია.

აღწერილობაში ასახულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული

დიდი ქართველი მეცნიერის და საზოგადო მოღვაწის ივანე ჭავჭავიძის პირადი არქივის მასალა, რომელიც ავრთვე შეიცავს საქართველოს ცენტრალური ისტორიული არქივის და ლენინგრადის საოლქო სახელმწიფო არქივის დოკუმენტების პირებსაც. აღწერილობაში წარმოდგენილია 3 ათასზე მეტი საარქივო ერთეული, დალაგებული თემატიკურად და ქრონოლოგიურად.

აღწერილობა წარმოდგენს შეუქმნის მკითხველს ი. ჭავჭავიძის ცხოვრებისა და შემოქმედების სხვადასხვა მხარეზე. თავმოყრილია დიდი მეცნიერის ბიოგრაფიის, მეცნიერული მემკვიდრეობის, სამეცნიერო-ორგანიზაციული და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მასალები მასალა, ი. ჭავჭავიძის მიმოწერა სხვადასხვა პირთან და სხვა.

აღწერილობა დიდ დახმარებას გაუწევს დაინტერესებულ მკვლევრებს და ფართო მკითხველ საზოგადოებას ი. ჭავჭავიძის მიმდარი მემკვიდრეობის შესწავლასა და მის მრავალმხრივ სემიანობის გაცნობაში.

368 გვ., ფასი 2 მან. 40 კაპ., ტირაჟი 1 600.

მრავალთავი, V.

სარედაქციო კოლეგია: ც. აბულაძე, ც. კახაბერიშვილი (მდივანი), ე. მეტრეველი (მთავარი რედაქტორი), ც. ქუციკიძე, მ. შანიძე, ე. ხოშტარია, ნ. ჭანაშია.

ტომის რედაქტორი ე. ხოშტარია.

„მრავალთავის“ V ტომი ეძღვნება ი. ჭავჭავიძის დაბადების 100 წლისთავს. იგი შეიცავს ი. ჭავჭავიძის ბიოგრაფიის ამსახველ მასალებს, ასევე სხვადასხვა ავტორთა წერილებს ძველ ქართულ კულტურის ისტორიის, ქართული წყაროთმცოდნეობის, პალეოგრაფიის, დიპლომატიკის, ფილიგრაფიკის, ქრონოლოგიისა და გენეალოგიის საკითხებზე.

მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დამოზილი მასალას ი. ჭავჭავიძის პირადი არქივიდან, რომელიც კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული. კერძოდ, ქვეყნდება მისი მიმოწერა პროფ. პოლივეტოვთან, ი. ჭავჭავიძის შეხვედრებანი ზოგიერთ ქართველ ისტორიკოსზე (მ. ჭანაშვილი, ე. თაყაიშვილი), რამდენიმე დოკუმენტი მეცნიერის ბიოგრაფიიდან.

ახალი ქართული ლიტერატურის საკითხები, VII.

რედაქტორები: გ. აბაშიძე, გ. ასათიანი.

დამატების სახით აქვე გამოქვეყნებული ი. ჯავახიშვილის მოხსენება ქართული საისტორიო ძეგლების გამოცემის შესახებ, ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობის შედგენის და ხელნაწერთა ანდერჰ-მინაწერების ამოკრეფისა და გამოწერის მის მიერ შედგენილი წესები.

280 გვ., ფასი 2 მან. 30 კაპ., ტირაჟი 1300.

ი. ნ. მარი, კ. ი. ჩაიკინი, წერილები სპარსული ლიტერატურის შესახებ (რუსულ ენაზე).

საარქივო მასალები გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვიობა და შენიშვნები დაურთეს სოფიო მარმა და ალექსანდრე გვახარიაში.

წიგნში პირველად ქვეყნდება ცნობილი საბჭოთა ირანისტების ი. ნ. მარისა და კ. ი. ჩაიკინის წერილები. წერილებში განხილულია კლასიკური და თანამედროვე სპარსული ლიტერატურისა და ქართულ-სპარსული კულტურული ურთიერთობის ზოგიერთი საინტერესო საკითხი.

304 გვ., ფასი 1 მან. 65 კაპ., ტირაჟი 1700.

ძველი ქართული მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები, VII—VIII.

რედაქტორები: ა. ბარამიძე, ი. ლოლაშვილი, ს. ცაიშვილი.

წინამდებარე კრებულში ქვეყნდება წერილები, მიძღვნილი აკად. ივანე ჯავახიშვილისადმი და ნარკვევები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, რომლებშიც განხილულია ქართული ფილოლოგიისა და ლიტერატურათმცოდნეობის აქტუალური საკითხები: „ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ რედაქციითა ურთიერთობა, ივანის წარმოშობა და მისი ისტორია, „თეოდორე ეფესელის ცხოვრების“ ქართული თარგმანის მიმართება ბერძნულ ხელნაწერებთან, შუა საუკუნეების ევროპული სამიჯნურო პოეზიისა და რუსთველის პოემის ტაბოლოგიური პარალელები, „ვეფხისტყაოსნის“ ვაჟუნა „იოსებ ზოლხანიანის“ ანონიმურ რედაქციასზე, რუსთველური ცნებები და ტერმინები, „ალორძინების ხანის“ პოშილიათა რეალისტური ტენდენციები, ქართული ლიტერატურის მოღვაწეთა რუსთველოლოგიური შეხედულებანი და სხვ.

წიგნი განკუთვნილია ძველი ქართული ლიტერატურის საკითხებით დაინტერესებულ პირთათვის.

327 გვ., ფასი 2 მან., ტირაჟი 1000.

კრებულში გაერთიანებული წერილები XIX საუკუნის ქართული მხატვრული ლიტერატურის, სალიტერატურო კრიტიკისა და ჟურნალისტიკის ისტორიის ცალკეულ, ნაკლებად შესწავილ საკითხთა განხილვას ეძღვნება. კრებულში განხილულია ქართული რომანტიზმის საკითხები, აკაკი წერეთლის საზოგადოებრივ-ლიტერატურული ურთიერთობანი, ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების რამდენიმე საკითხი, „ქართული გავითის“ ადგილი და როლი ეროვნული ჟურნალისტიკის განვითარებაში და სხვ.

კრებულში გამოხსულია როგორც ლიტერატურის სპეცილისტების, ასევე ქართული მწერლობის ისტორიის საკითხებით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვისაც.

200 გვ., ფასი 1 მან. 35 კაპ., ტირაჟი 1000.

ტექსტოლოგიის საკითხები, V.

რედაქტორი ს. ყუბანეიშვილი.

კრებულში გამოქვეყნებულია წერილები, რომლებიც ეხება ქართველი კლასიკოსების (ი. ჭავჭავაძე, ვაჟა-ფშაველა, დ. კლდიაშვილი) ზოგიერთი თხზულების შემოქმედებითი ისტორიის საკითხებს; წარმოდგენილია ამა თუ იმ მწერლის თხზულებათა ახლებური დათარიღება; განხილულია ტექსტოლოგიური საკითხები, როგორცაა კონიექტურა, ორთოგრაფია და პუნქტუაცია აკადემიურ გამოცემაში. კრებულში მოცემულია 1953—1963 წწ. გამოცემული ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორია, განხილულია თითოეული გამოცემის ტექსტოლოგიური საკითხები; ნაჩვენებია რა საზოგადოებრივი რეზონანსი ჰქონდა ამა თუ იმ გამოცემას.

182 გვ., ფასი 1 მან., ტირაჟი 700.

თ. უთურგაძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა.

რედაქტორი ზ. ჯაფარიძე.

ნაშრომში წარმოდგენილია ქართული ენის ფონემათა პარადიგმატული და სინტაგმატური ანალიზი. განხილულია მარცვლი და დამარცვლის ბრინკაები ფონემათა სინტაგმატური წესების მიხედვით. არის ცდა, ენაში მოქმედ ფონეტიკური პროცესები აიხსნას ძირითად ფონემატურ კანონზომიერებებზე დამყარებით.

218 გვ., ფასი 1 მან. 15 კაპ., ტირაჟი 900.

6 38/20

ფასი 1 მან.

76 198

